

MONTESQUIEU
PERZISCHE BRIEVEN

Montesquieu

Perzische brieven

Vertaald en van een nawoord voorzien
door Jeanne Holierhoek

Derde druk

De vertaalster ontving voor deze vertaling een projectwerkbeurs van
de Stichting Fonds voor de Letteren

Derde druk 2017

Oorspronkelijke titel *Lettres persanes*
Omslagontwerp Christoph Noordzij

© 2002 Nederlandse vertaling: Jeanne Holierhoek en
Uitgeverij Wereldbibliotheek
Alle rechten voorbehouden

NUR 302
www.wereldbibliotheek.nl

ISBN 978 90 284 2700 6

Inhoud

Enkele overpeinzingen 7

Voorwoord 9

Perzische brieven 11

Nawoord 301

Noten van de vertaalster 311

Enkele overpeinzingen bij de *Perzische brieven*¹

Wat bij de lezers van de *Perzische brieven* het meest in de smaak viel was dat ze er, zonder erop verdacht te zijn, een soort roman in vonden. Het boek heeft een begin, een ontwikkeling en een eind. De personages zijn in een onderling verband geplaatst. Naarmate hun verblijf in Europa langer duurt, gaan ze de zeden en gewoonten in dit deel van de wereld minder wonderbaarlijk en eigenaardig vinden, en de mate waarin ze door dat wonderbaarlijke en eigenaardige worden getroffen, hangt weer samen met hun karakterverschillen. Anderzijds neemt in het Aziatische serail de wanorde toe naarmate Usbek langer wegblijft, dat wil zeggen naarmate de drift groeit en de liefde afneemt.

Overigens heeft dit soort romans meestal wel succes, want de lezers gaan zichzelf rekenschap geven van hun feitelijke situatie. En dat roept sterkere gevoelens op dan elk verhaal dat erover zou kunnen worden verteld. Enkele alleraardigste werken die na de *Perzische brieven* het licht hebben gezien, hadden onder andere daaraan zo'n warm onthaal te danken.

In gewone romans ten slotte zijn uitweidingen slechts geoorloofd als deze op zich weer een nieuwe roman vormen. Er kunnen geen redeneringen doorheen worden gevlochten. Omdat geen enkel personage erin is opgenomen om te redeneren, zou dat tegen de opzet en de aard van het werk indruisen. Maar met de briefvorm, waarin de personen willekeurig zijn en de behandelde onderwerpen zich niet voegen naar een plan of een vooropgezette bedoeling, heeft de schrijver zichzelf in een zodanige positie geplaatst dat hij filosofie, politiek en moraal in een roman kon verwerken alsook het geheel in een verborgen, een in zekere zin onbekend verband kon plaatsnemen.

De *Perzische brieven* vonden onmiddellijk zoveel aftrek dat de uitgevers alles in het werk stelden om er een vervolg op te krijgen. Iedereen die ze tegenkwamen trokken ze aan zijn mouw: 'Meneer, als-tublieft, maak *Perzische brieven* voor me.'²

Maar uit het bovenstaande moge voldoende duidelijk naar voren komen dat het boek zich niet leent voor een vervolg, en nog minder voor een vermenging met brieven van de hand van iemand anders, hoe vaardig ook geschreven.

Bepaalde gedachten zijn door veel mensen als te gewaagd ervaren: aan hen het verzoek om de aard van het werk niet uit het oog te verliezen. De Perzen die er zo'n grote rol in moesten spelen, zagen zich plotse-ling overgeplaatst naar Europa, dat wil zeggen naar een andere wereld. In een bepaalde periode konden ze niet anders worden beschreven dan als lieden die rijkelijk waren bedeed met onwetendheid en voor-oordelen; de aandacht ging uitsluitend uit naar het ontstaan en de ont-wikkeling van hun ideeën. Hun aanvankelijke gedachten moesten ei-genaardig zijn. Mij stond niets anders te doen, zo leek mij, dan er het soort eigenaardigheid aan toekennen dat verenigbaar is met een scher-pe geest. Er hoefde slechts te worden uitgedrukt wat ze voelden bij al-les wat ze ongewoon vonden. Het was bepaald niet onze bedoeling enig religieus principe te ondergraven, integendeel, we hadden zelfs niet het idee dat we onvoorzichtig waren. Indrukken als die van hen gaan steevast gepaard met een gevoel van verrassing en verbazing, maar niet met een onderzoekende benadering, laat staan met kritiek. In hun uitweidingen over onze godsdienst mochten deze Perzen niet beter op de hoogte lijken dan wanneer ze het over onze gewoonten en gebruiken hadden. Weliswaar vinden ze onze dogma's soms buitenis-sig, maar die buitenissigheid draagt altijd het stempel van een vol-strekte onwetendheid aangaande de samenhang tussen die dogma's en onze andere waarheden.

Deze toelichting is ingegeven door liefde voor die grote waarheden, los van het respect voor de mensheid, die we zeker niet op haar kwets-baarste punt hebben willen treffen. Aan de lezer derhalve het verzoek de indrukken die we verwoorden steeds te blijven zien als een gevolg van de verbazing van mensen die niet anders konden dan verrast zijn, dan wel als paradoxen, geformuleerd door mensen die daartoe zelfs niet in staat waren. Tevens het verzoek om niet te vergeten dat het aan-trekkelijke uitsluitend gelegen is in het eeuwige contrast tussen de wer-kelijkheid en de bijzondere, nieuwe of eigenaardige manier waarop deze kan worden waargenomen. De aard en de bedoeling van de *Perzische brieven* zijn zonder enige twijfel dermate zonneklaar, dat slechts degenen die zichzelf willen misleiden erdoor misleid zullen worden.

Voorwoord

Ik draag dit boek aan niemand op en stel het onder niemands hoede. Als het een goed boek is, dan zal het worden gelezen; en is het niet goed, dan kan het me niet schelen of het gelezen wordt.

Ik heb deze eerste brieven geselecteerd om na te gaan hoe het publiek zou reageren. Ik heb een groot aantal andere in portefeuille, die kan ik naderhand nog publiceren.

Maar wel op voorwaarde dat ik onbekend blijf. Want zodra mijn naam naar buiten komt, doe ik er het zwijgen toe. Ik ken een vrouw die heel behoorlijk kan lopen, maar die gaat strompelen zodra er naar haar gekeken wordt. De gebreken van het werk mogen volstaan, zonder dat ik ook nog die van mijn persoon uitlever aan de kritiek. Als bekend werd wie ik ben, dan zouden de mensen zeggen: 'Zijn boek contrasteert met zijn persoon. Hij zou zijn tijd beter moeten besteden. Dit geeft geen pas voor een achtenswaardig man.' Altijd komen critici met dergelijke overwegingen, want die kunnen ze verwoorden zonder al te zeer hun hersens te hoeven gebruiken.

De briefschrijvende Perzen hadden bij mij hun intrek genomen; we leidden een gemeenschappelijk bestaan. Omdat ze mij zagen als iemand uit een andere wereld, hielden ze niets voor me verborgen. Mensen van zo ver konden ook eigenlijk geen geheimen meer hebben. Ze gaven me inzage in het grootste deel van hun brieven; ik schreef ze over. Toevallig ontdekte ik er zelfs een paar die zij mij zeker niet zouden hebben toevertrouwd, zo kwetsend zijn ze voor de Perzische trots en jaloezie. Ik fungeer dus slechts als vertaler: al wat ik heb gedaan is het werk aanpassen aan onze gewoonten. Het Aziatisch taalgebruik heb ik de lezers zoveel mogelijk bespaard. Ik heb hen gevrijwaard van een eindeloze hoeveelheid verheven uitdrukkingen die hen hogelijk zouden hebben verveeld.

En ik ben de lezers nog meer ter wille geweest. De uitvoerige complimenten waarmee mensen uit het Oosten niet minder kwistig zijn dan wij, heb ik geschrapt, en daarnaast ben ik voorbijgegaan aan talloos veel details die geen plaats verdienen in de openbaarheid en die tussen twee vrienden altijd moeten vervliegen.

Als de meesten van hen die ons brievenbundels hebben geschonken hetzelfde zouden hebben gedaan, zouden ze hebben geconstateerd dat er niets van overbleef.

Over één ding heb ik me vaak verbaasd: dat die Perzen soms even goed als ikzelf op de hoogte bleken van de gewoonten en de levenswijze in dit land, er de kleinste bijzonderheden van kenden en dingen opmerkten die, naar mijn overtuiging, aan heel wat Duitsers die een reis door Frankrijk hebben gemaakt zijn ontgaan. De oorzaak hiervan is volgens mij dat ze hier zo lang zijn gebleven; nog afgezien van het feit dat een Aziaat in één jaar gemakkelijker op de hoogte kan raken van de Franse zeden en gewoonten dan een Fransman in vier jaar van de Aziatische, omdat de Fransen zich even vrij uiten als de Aziaten gesloten zijn.

Traditiegetrouw mag elke vertaler, of zelfs de minst subtiele commentator, zijn vertaling of commentaar inleiden met een lofzang op het origineel, waarvan hij het nut, de verdienste en de voortreffelijkheid kan benadrukken. Ik heb dat niet gedaan; de redenen laten zich gemakkelijk raden. Een van de betere is dat het een heel vervelend iets zou zijn, op een plaats die van zichzelf al erg vervelend is, en dan bedoel ik een voorwoord.

Perzische brieven

1. USBEK AAN ZIJN VRIEND RUSTAM IN ISFAHAN

We zijn maar één dag in Qom gebleven. Na onze religieuze plicht te hebben vervuld bij het graf van de Maagd die twaalf profeten ter wereld heeft gebracht³ zijn we doorgereisd, en gisteren, op de vijftiengste dag na ons vertrek uit Isfahan,⁴ kwamen we aan in Tabriz.

Misschien zijn Rica en ik wel de eerste Perzen die uit verlangen naar kennis hun land hebben verlaten, die de geneugten van een kalm leven hebben opgegeven voor een moeizame zoektocht naar wijsheid.

We zijn geboren in een bloeiend rijk, maar wij hadden niet het idee dat onze kennis bij de grenzen daarvan halt moest houden en dat alleen het oosterse licht ons kon verlichten.

Laat mij weten wat er over onze reis gezegd wordt, en praat mij niet naar de mond: op veel bijval reken ik niet. Stuur je brief naar Erzurum, waar ik enige tijd denk te blijven.

Gegroet, beste Rustam. Wees ervan verzekerd dat je mag bogen op een trouwe vriend, waar ter wereld ik ook ben.

Tabriz, 15de van de maand Safar, 1711⁵

2. USBEK AAN DE EERSTE ZWARTE EUNUCH IN ZIJN SERAIL TE ISFAHAN

Jij bent de getrouwe hoeder van de mooiste vrouwen van Perzië. Het dierbaarste dat ik op de wereld bezit, heb ik aan jou toevertrouwd. Jij hebt de sleutels in handen van de grimmige poorten die alleen voor mij opengaan. Terwijl jij waakt over het kostbare depot dat mij zo na aan het hart ligt, verkeert het in rust en in volledige veiligheid. Jij houdt de wacht, in de stilte van de nacht en in het rumoer van de dag. Wanneer de deugd wankelt, vindt ze steun bij jouw onvermoeibare zorgen. Zouden de vrouwen die aan jouw hoede zijn toevertrouwd zich aan hun plicht willen onttrekken, dan zou jij hun die hoop ontnemen. Je bent een gesel voor de ondeugd en een pijler voor de trouw.

Zij gehoorzamen je bevelen en eisen van jou gehoorzaamheid. Blindelings volvoer je al hun wensen en evenzeer zorg je ervoor dat ze zich houden aan de wetten van het serail. Je stelt er een eer in de nederigste diensten aan hen te bewijzen. Eerbiedig en beschroomd onderwerp je je aan hun rechtmatige bevelen. Je dient hen als de slaaf van hun slaven. Maar in een omkering van de macht stel jij je op als heer en meester, zoals ikzelf, wanneer je vreest dat de voorschriften aangaande de preutsheid en ingetogenheid worden verwaarloosd.

Blijf altijd in gedachte houden dat ik je uit de modder heb getrokken toen je de minste van mijn slaven was, om je deze positie te geven en de geneugten van mijn hart aan je toe te vertrouwen. Gedraag je uiterst deemoedig jegens hen over wie ik mijn liefde verdeel, maar laat hen tegelijkertijd voelen hoe afhankelijk ze zijn. Verschaf hun alle genoegens die onschuldig kunnen blijven; verdrijf hun zorgen, vermaak hen met muziek, dans, kostelijke dranken, spoor hen aan elkaars gezelschap te zoeken. Willen ze naar het buitenverblijf dan mag je ze erheen brengen, maar zorg ervoor dat korte metten wordt gemaakt met alle mannen die zich in hun buurt vertonen. Spoor hen aan tot hygiëne, want dat weerspiegelt de netheid van geest. Praat nu en dan met hen over mij. Ik wil hen graag terugzien in het aantrekkelijk oord waar zij zoveel schoonheid aan verlenen.

Gegroet.

Tabriz, 18de van de maand Safar, 1711

3. ZASHI AAN USBEK IN TABRIZ

We hebben de hoofdeunuch opdracht gegeven ons mee de stad uit te nemen. Hij zal u melden dat alles zonder problemen is verlopen. Toen we de rivier moesten oversteken en genoodzaakt waren onze draagstoelen te verlaten, zijn we zoals gewoonlijk in een bakje gestapt; twee slaven droegen ons op hun schouders en wij zorgden dat niemand ons kon zien.

Hoe had ik, geliefde Usbek, kunnen leven in uw serail in Isfahan, op de plek die me voortdurend herinnerde aan mijn voorbije genot en daarom dagelijks met nieuwe heftigheid mijn verlangen aanwakkerde? Ik doolde door de vertrekken, voortdurend naar u zoekend zonder u ooit te vinden; in plaats daarvan stuitte ik overal op de schrijnende herinneringen aan mijn geluk van weleer. Nu eens waande ik me op de plaats waar ik u voor het eerst van mijn leven in mijn armen mocht houden; dan weer daar waar u besloot tot die gedenkwaardige wedstrijd tussen uw vrouwen. Stuk voor stuk gingen we er prat op alle anderen in schoonheid te overtreffen. Toen we ons aan u lieten zien, hadden we onze fantasie op het gebied van opschik en sieraden ten volle uitgeleefd. Met genoeg aanschouwde u de wonderen van onze kunst. U was vol bewondering voor wat we in onze gretigheid om u te behagen hadden weten te bereiken. Maar weldra moesten van u die kunstmatige charmes wijken voor natuurlijker bekoorlijkheden: u maakte al onze inspanningen ongedaan. Die tooi, die u was gaan hinderen, moesten we afleggen. U wilde ons zien in de simpele staat der natuur. Preutsheid speelde voor mij geen rol, ik dacht slechts aan de roem die ik kon oogsten. Wat was u bevoorrecht, Usbek, dat zoveel gratie voor u tentoon werd gespreid. We zagen u langdurig rondwalen, van verrukking naar verrukking; uw weifelende geest kon geruime tijd geen beslissing nemen. Elke nieuwe bekoorlijkheid vroeg van u een eerbewijs. Weldra waren wij allen overdekt met uw kussen; u richtte uw nieuwsgierige blikken op de meest geheime plekken; in een mum van tijd liet u ons allerlei verschillende houdingen aannemen; steeds weer nieuwe opdrachten en steeds weer nieuwe volgzzaamheid. Ik moet bekennen, Usbek, dat ik in mijn verlangen u te behagen door een nog heftiger passie dan die van de eerzucht werd gedreven. Ik merkte dat ik geleidelijk de meesteres werd van uw hart; u nam mij; u ging van me weg; u keerde naar me terug en ik slaagde

erin u bij me te houden. Mijn triomf was volledig, mijn rivales bleef niets dan wanhoop. Het was ons te moede of we alleen op de wereld waren: niets om ons heen was nog onze aandacht waard. Ach, hadden mijn rivales maar de moed gehad getuige te blijven van alle liefdesblijken die ik van u ontving. Zouden ze hebben aanschouwd hoezeer ik in vervoering raakte, dan zouden ze wel hebben gemerkt dat er een verschil is tussen mijn liefde en die van hen; ze zouden hebben gezien dat ze misschien in aantrekkelijkheid met me konden wedijveren, maar niet in vurigheid...

Maar wat bezielt me? Waar voert dit nutteloze relaas mij heen? Niet bemind worden is verdrietig, maar niet langer bemind worden is vernederend. U verlaat ons, Usbek, om door onherbergzame streken te gaan zwerven. Ah, het voorrecht bemind te worden legt voor u geen enkel gewicht in de schaal? Helaas, u beseft niet eens wat u verliest! Ik slaak zuchten die niet worden gehoord; mijn tranen stromen zonder dat u ervan geniet; het komt mij voor dat het hele serail liefde ademt, en uw ongevoeligheid houdt u er voortdurend van verwijderd!

Ach, geliefde Usbek, verstond u maar de kunst om het geluk te grijpen!

Serail Fatima, 21ste van de maand Muharram, 1711

4. ZEFIS AAN USBEK IN ERZURUM

Het zwarte monster heeft dus eindelijk besloten me in wanhoop te storten: hij wil met alle geweld mijn slavin Zelida bij me weghalen. Zelida, die me dient met zoveel genegenheid, wier vaardige vingers mij zo rijkelijk voorzien van opschik en gratie. Hij heeft niet genoeg aan een scheiding die pijnlijk is, het moet van hem ook nog een smadelijke scheiding worden. De intrigant wil iets verdorvens zien in hetgeen ons tot onze vertrouwelijkheid brengt, en omdat hij zich staat te vervelen op zijn post achter de deur, waar ik hem steevast gebied te blijven, durft hij een verhaal op te dissen als zou hij dingen hebben gehoord of gezien waarvan ik me zelfs geen voorstelling kan maken. Ach ik ongelukkige! Noch mijn afzondering noch mijn deugdzaamheid bieden bescherming tegen zijn absurde verdenkingen: een verachtelijke slaaf valt mij aan tot in uw hart, en daar moet ik me verdedigen! Nee, ik heb te veel zelfrespect om mezelf ertoe te verlagen verantwoord te gaan afleggen: de enige waarborgen voor mijn gedrag die ik mij wens zijn uzelf, uw liefde, die van mij en, als ik het mag zeggen, geliefde Usbek, mijn tranen.

Serail Fatima, 29ste van de maand Muharram, 1711

5. RUSTAM AAN USBEK IN ERZURUM

Je bent hier in Isfahan het gesprek van de dag. Iedereen praat over je reis. Sommigen zien het als een vorm van lichtzinnigheid, anderen denken dat je het doet uit verdriet. Alleen je vrienden nemen het voor je op, zonder dat ze bij machte zijn iemand te overtuigen. De mensen kunnen niet begrijpen dat je weggaat van je vrouwen, van je familie, je vrienden, je land, om af te reizen naar gebieden die de Perzen onbekend zijn. Rica's moeder is ontroostbaar; ze vraagt je om haar zoon, die je naar haar zeggen hebt ontvoerd. Ikzelf, waarde Usbek, ben spontaan geneigd alles wat je doet goed te keuren, maar dat je er niet bent kan ik je niet vergeven, en welke argumenten je daarvoor ook mag aanvoeren, mijn hart zal er nooit waardering voor opbrengen.

Gegroet; blijf vriendschap voor me voelen.

Isfahan, 28ste van de maand Rabi 2, 1711

6. USBEK AAN ZIJN VRIEND NESSIR IN ISFAHAN

Op een dagreis afstand van Erevan verlieten we Perzië en betraden we het gebied dat onder Turkse heerschappij staat. Twaalf dagen later arriveerden we in Erzurum, waar we drie à vier maanden zullen blijven.

Ik moet je iets bekennen, Nessir: ik voelde een heimelijke pijn toen Perzië uit het zicht verdween en ik mij ineens bevond tussen de afvallige Osmanen. Naarmate ik vorderde in het land van deze godverzakers, leek het wel of ik zelf een godverzaker werd.⁶

Voor mijn geestesoog verschenen mijn land, mijn familie en vrienden; mijn genegenheid vlamde weer op. Een vage angst maakte de verwarring bij mij compleet, en het werd me duidelijk dat ik te veel in gang had gezet om verzekerd te kunnen zijn van mijn rust.

Het meeste tob ik over mijn vrouwen; aan hen kan ik niet denken zonder te worden verteerd van verdriet.

Niet dat ik hen liefheb, Nessir: in dat opzicht verkeer ik in een staat van ongevoeligheid die me vrijwaart van verlangens. In het welvoorzene serail waarin ik heb geleefd, heb ik de liefde weten te vermijden, haar door zichzelf laten vernietigen; maar juist uit mijn kilte maakt zich een verborgen jaloezie los, die aan mij knaagt. Ik zie een schare vrouwen voor me die vrijwel aan hun lot zijn overgelaten. Om voor hen in te staan beschik ik alleen over laffe types. Ik zou me met moeite gerust kunnen voelen als mijn slaven trouw waren. Wat wordt het als ze dat niet zijn? Wat een treurige berichten kunnen me dan bereiken in de verre landen waar mijn reis mij zal brengen! Tegen dat kwaad kunnen mijn vrienden niets uitrichten: ze mogen de droeve geheimen van deze plaats niet kennen. En wat zouden ze ertegen kunnen doen? Zou een onopvallende straffeloosheid mij niet duizendmaal liever zijn dan een opzienbarende afstraffing? Al mijn kommer vertrouw ik toe aan jouw hart, mijn beste Nessir; in mijn huidige gemoedsgesteldheid is dat de enige troost die mij rest.

Erzurum, 10de van de maand Rabi 2, 1711

7. FATIMA AAN USBEK IN ERZURUM

Twee maanden is het nu geleden dat u bent vertrokken, beminde Usbek, en in mijn neerslachtigheid kan ik mijzelf er nog niet van overtuigen. Ik spoed mij door het hele serail, alsof u er bent; ik blijf in de illusie geloven. Hoe moet het ook met een vrouw die u liefheeft; die gewend was u in haar armen te houden; die al haar energie besteedde aan pogingen om u bewijzen te verschaffen van haar genegenheid: vrij krachtens haar hoge geboorte, slavin door haar heftige liefde?

Toen ik met u in het huwelijk trad, hadden mijn ogen nog nooit het gezicht van een man aanschouwd, en nog steeds bent u de enige wiens aanblik mij is toegestaan.* Want die afschuwelijke eunuchen, wier onmannelijkheid nog wel hun geringste tekortkoming is, tel ik niet mee. Wanneer ik de schoonheid van uw gezicht vergelijk met de wanstaltigheid van het hunne, dan kan ik niet anders dan mijzelf gelukkig prijzen. Mijn fantasie kan me geen verrukkelijker voorstelling bieden dan de betoverende aantrekkelijkheid van uw persoon. Ik zweer u, Usbek: als ik weg zou mogen uit dit oord waar ik krachtens mijn positie opgesloten moet blijven, als ik me aan de bewaking om ons heen zou kunnen onttrekken; als ik zou mogen kiezen uit alle mannen die in deze hoofdstad der volken wonen: Usbek, ik zweer u, dan koos ik niemand anders dan u. U bent de enige ter wereld die het verdient te worden bemind.

Denk niet dat ik, nu u er niet bent, geen zorg meer besteed aan een schoonheid waar u zoveel waarde aan hecht. Ofschoon ik mij aan niemands blikken mag tonen, en de sieraden waarmee ik mij toei uw geluk niet dienen, probeer ik toch de gewoonte tot behagen vast te houden. Ik ga niet slapen alvorens mij met de verrukkelijkste oliën te hebben geparfumeerd. Ik denk terug aan de gelukkige periode waarin ik u in mijn armen mocht ontvangen; een zoete droom, die me bekoort en waarin het dierbaar object van mijn liefde aan mij verschijnt; mijn fantasie verliest zich in verlangens, vleit zich met hoopvolle verwachting. Soms stel ik me voor dat u genoeg hebt van de akelige reis en naar ons terugkeert; de nacht gaat voorbij met dromen in een sfeer tussen waken en slapen; ik tast naar u, aan mijn zij-

* Perzische vrouwen worden veel strenger bewaakt dan de vrouwen in Turkije en Indië. (Noten voorzien van een * zijn van Montesquieu.)

de, en meen dan dat u me ontwijkt; het vuur dat mij verteert, verbreekt ten slotte zelf de illusie en brengt me tot bezinning. In die momenten voel ik me zo opgewonden...

U kunt het zich niet voorstellen, Usbek, maar in zo'n toestand leven is onmogelijk; het vuur stroomt door mijn aderen. Waarom kan ik u niet uitleggen wat ik zo duidelijk voel! En hoe duidelijk voel ik wat ik u niet kan uitleggen! Op zo'n moment, Usbek, zou ik de wereldheerschappij willen inruilen voor één kus van u. Wat is een vrouw ongelukkig met zulke heftige verlangens, als ze beroofd is van de enige die ze kan bevredigen; als ze, aan haar lot overgelaten, zonder enige afleiding, moet leven op het ritme van verzuchtingen en in de razernij van een opgezweepte passie; als ze, zelf verre van gelukkig, niet eens voor het genoegen van een ander mag dienen: nutteloos ornament van een serail, bewaakt ter wille van de eer en niet voor het plezier van haar echtgenoot!

Wat zijn jullie mannen toch wreed! Jullie zijn aangenaam getroffen als wij passies hebben die we niet kunnen bevredigen; jullie behandelen ons alsof we geen gevoel hebben, terwijl jullie ontstemd zouden zijn als dat inderdaad zo was. Jullie gaan ervan uit dat onze langdurig onderdrukte verlangens zullen opvlammen als we jullie zien. Bij iemand anders gevoelens van liefde wekken kost moeite; het is gemakkelijker om van de wanhoop van onze zinnen te verkrijgen wat jullie van je eigen verdiensten niet durven te verwachten.

Gegroet, beminde Usbek, gegroet. Ga ervan uit dat ik slechts leef om u te aanbidden. Mijn ziel is van u vervuld, en uw afwezigheid leidt er niet toe dat ik u vergeet, integendeel: mijn liefde zou er nog feller door worden aangewakkerd als ze nog zou kunnen groeien in heftigheid.

Serail Isfahan, 12de van de maand Rabi 1, 1711

8. USBEK AAN ZIJN VRIEND RUSTAM IN ISFAHAN

Je brief is me ter hand gesteld in Erzurum, waar ik op dit moment vertoef. Ik had wel verwacht dat mijn vertrek opzien zou baren; ik maak me daar niet druk over. Waar wil je dat ik mij naar voeg, naar het oordeel van mijn vijanden of naar dat van mijzelf?

Van jongs af aan heb ik aan het hof verkeerdt. Ik mag wel stellen dat mijn hart daar niet verdorven is geraakt. Ik ontwikkelde er zelfs een ambitieus voornemen: ik durfde er deugdzaam te zijn. Zodra ik de ondeugd leerde kennen, nam ik er afstand van; maar vervolgens keerde ik naar de ondeugd terug om haar te ontmaskeren. Ik bracht de waarheid tot aan de voet van de troon, ik sprak er een tot dan toe onbekende taal. Ik doorkruiste de vleierij en zaaide verwarring zowel bij de aanbidders als bij de aanbedene.

Maar toen ik merkte dat mijn oprechtheid me vijanden had bezorgd, dat ik me de jaloezie van de ministers op de hals had gehaald zonder dat ik mij de gunst van de vorst had verworven, dat ik mij aan een verdorven hof nog slechts staande hield met een restantje deugd, besloot ik er weg te gaan. Ik veinsde grote wetenschappelijke belangstelling, en veinzenderwijs kreeg ik die belangstelling ook echt. Ik trok me terug uit het openbare leven en nam mijn intrek in een buitenhuis. Toch had ook die oplossing nadelen: ik bleef blootgesteld aan de boosaardigheid van mijn vijanden, terwijl ik vrijwel alle mogelijkheden om me te verweren uit handen had gegeven. Enkele geheime waarschuwingen maakten me uitermate behoedzaam. Ik besloot mijn vaderland te verlaten en in ballingschap te gaan. Juist het feit dat ik me van het hof had verwijderd, leverde me een aannemelijk voorwendsel. Ik ging naar de sjah en liet hem weten dat ik mij graag wilde verdiepen in de westerse wetenschap. Indirect gaf ik hem te verstaan dat hij profijt zou kunnen trekken van mijn reizen. Mijn voorstel vond bij hem een positief onthaal: ik vertrok, en ontfutselde daarmee een slachtoffer aan mijn vijanden.

Dit is dus de eigenlijke reden van mijn reis, Rustam. Laat ze in Isfahan maar praten; neem het alleen voor me op tegenover degenen die mij welgezind zijn; laat de kwaadaardige verklaringen van mijn vijanden voor wat ze zijn: ik ben al blij genoeg dat dit het enige kwaad is dat ze me kunnen aandoen.

Op dit moment wordt er over me gepraat. Misschien raak ik maar

al te zeer in vergetelheid, en misschien dat mijn vrienden... Nee, Rustam, door die sombere overwegingen wil ik me niet laten meeslepen. Mijn vrienden zullen me in gedachte altijd blijven koesteren; ik reken op hun trouw, zoals ik reken op die van jou.

Erzurum, 20ste van de maand Djumada 2, 1711

9. DE EERSTE EUNUCH AAN IBBI IN ERZURUM

Jij volgt je voormalige meester op zijn reizen. Je trekt door provincies en koninkrijken. Narigheden kunnen je niet deren. Ieder moment heeft je iets nieuws te bieden. Alles wat je ziet brengt je verstrooiing en zorgt dat de tijd verstrijkt zonder dat je het merkt.

Heel anders is het met mij, opgesloten als ik zit in een verschrikkelijke gevangenis, met altijd hetzelfde om me heen, altijd gekweld door dezelfde droefenis. Ik zucht onder de verpletterende last van vijftig jaren zorg en kommer, en ik kan niet zeggen dat ik in de loop van een lang leven één dag van blijmoedigheid heb gekend, één moment van rust.

Toen mijn eerste meester het meedogenloze plan had opgevat zijn vrouwen onder mijn hoede te plaatsen, en mij zodanig met verlokkingen, geschraagd door vele dreigementen, had bewerkt dat ik mij genoodzaakt zag voorgoed afscheid te nemen van mijzelf, ging ik ervan uit dat ik mijn gevoelens opofferde om er rust en welvaart voor in de plaats te krijgen, want ik had er genoeg van voor het beroerste werk te worden ingeschakeld. Ach ik ongelukkige! Mijn geest spiegelde me de schadeloosstelling voor zonder me inzicht te geven in wat ik zou verliezen! Ik hoopte dat mijn onvermogen om op de liefde te reageren, ertoe zou leiden dat ik er niet langer door zou worden belaagd. Helaas! Terwijl het gevolg van de hartstocht in mij teniet werd gedaan, bleef de oorzaak in stand. Ik werd er niet van bevrijd, integendeel, voortdurend werd mijn gevoel aangewakkerd door wat zich om mij heen bevond. Ik nam mijn intrek in het serail, waar alles mij aanleiding gaf tot spijt om wat ik was kwijtgeraakt. Onophoudelijk werden mijn zinnen geprikkeld. Een overvloed van natuurlijke gratie leek zich slechts aan mijn blik te vertonen om me in diepe droefheid te storten. Tot overmaat van ramp zag ik steeds een gelukkig man tegenover me. Altijd als ik in die tijd van grote verwarring een vrouw naar het bed van mijn meester voerde en haar ontkleedde, vertrok ik met razernij in mijn hart en een afgrijselijke wanhoop in mijn ziel.

Zo gingen mijn ongelukkige jeugdijaren voorbij. Ik had geen andere vertrouweling dan mijzelf. Het verdriet en de ellende die op mij drukten, moest ik in stilte verbijten, en de vrouwen die ik, als ik mijn neiging zou zijn gevolgd, teder zou hebben aangekeken, kregen van mij niets dan strenge blikken. Zouden ze mij hebben doorgrond, dan

was ik verloren geweest. Wat zouden ze daar niet een profijt van hebben getrokken!

Toen ik een keer een vrouw in bad deed, ik herinner het me nog, werd ik zo door mijn gevoelens meegesleept dat ik volkomen mijn verstand verloor en het waagde mijn hand naar een gevaarlijke plek te brengen. Mijn eerste gedachte daarna was dat mijn laatste uur geslagen had. Ik had het geluk geen duizend doden te hoeven sterven, maar ik moest een hoge prijs betalen voor het stilzwijgen van de schoonheid aan wie ik mijn zwakte had verraden; mijn gezag over haar raakte ik volledig kwijt, en ze dwong me tot toegeeflijkheden die me talloos vaak het leven hadden kunnen kosten.

Maar ach, het vuur van de jeugd is gedoofd: ik ben oud, en wat dat betreft tot rust gekomen. Ik zie de vrouwen met onverschilligheid. Al hun minachting, alle kwellingen die ze me hebben aangedaan, zet ik hun terdege betaald. Nooit vergeet ik dat ik geboren ben om hen te commanderen, en wanneer ik mijn gezag over hen laat gelden, voel ik mij als het ware weer man worden. Ik haat hen, sinds ik hen koelbloedig kan gadeslaan en mijn verstand me al hun zwakheden openbaart. Ofschoon ik hen bewaak voor een ander, ontleen ik een heimelijke vreugde aan de gehoorzaamheid die ik van hen verg. Wanneer ik ze alles ontzeg, krijg ik een gevoel als was dat ter wille van mij, en altijd ontleen ik daaraan een indirecte voldoening. Ik woon in het se-rail als in een klein koninkrijk, en zo wordt mijn eierzucht, de enige passie die mij rest, enigszins bevredigd. Met genoegen constateer ik dat alles van mij afhankelijk is, dat ik voortdurend nodig ben. Gaarne trek ik de haat van al die vrouwen naar me toe, want dat verstevigt mijn positie. Ze vinden dan ook geen ondankbaar iemand tegenover zich: ik anticipeer op hun onschuldigste genoegens. Onveranderlijk stel ik me tegenover hen op als een onwrikbaar obstakel: zij maken plannen, en ineens steek ik daar dan een stokje voor. Ik wapen mij met weigeringen; ik verschans mij in bezwaren; ik heb het over niets anders dan over plicht, deugd, schroom, bescheidenheid. Ik drijf hen tot wanhoop door onophoudelijk te verwijzen naar de zwakheid van hun sekse en het gezag van de meester. Vervolgens druk ik mijn treurnis uit over het feit dat ik zo streng moet zijn en ik wek de indruk dat ik uitsluitend gedreven word door de gedachte aan hun belang en door mijn enorme toewijding aan hen.

Overigens heb ik op mijn beurt heel wat te verduren, en dagelijks proberen die wraakzuchtige vrouwen mij nog meer ellende te bezorgen dan ik hun aandoe. Ze kunnen verschrikkelijk hard terugslaan.

Macht en onderwerping golven als het ware tussen ons heen en weer. Altijd zorgen ze dat ik de vernederendste karweien moet opknappen; hun minachting is zonder weerga. Zonder rekening te houden met mijn gevorderde leeftijd, laten ze me 's nachts wel tien keer voor een kleinigheid uit bed komen. Voortdurend word ik overstelpt met bevelen, opdrachten, taken, grillen: het lijkt wel of ze mij om de beurt op de proef stellen, of de luimen van de een worden gevolgd door die van de ander. Ze vinden het vaak leuk om mij extra drukte te bezorgen. Ze komen zogenaamd met vertrouwelijke mededelingen; nu eens krijg ik het verhaal dat zich aan de andere kant van de muur een jongeman heeft vertoond, dan weer dat ze lawaai hebben gehoord, of dat er een brief op komst is. Dat alles maakt me van streek en daar moeten zij dan weer om lachen: ze zijn verrukt dat ik mezelf zo loop op te winden. Een andere keer houden ze me vast achter hun deur, waar ik dan dag en nacht moet blijven staan. Ze doen zogenaamd of ze ziek zijn, flauwvallen, een aanval van angst krijgen. Ze hebben voorwendsels genoeg om me te krijgen waar ze me hebben willen. Dit soort situaties eist blinde gehoorzaamheid en een inschikkelijkheid die geen grenzen kent: uit de mond van iemand als ik zou een weigering iets ongehoords zijn, en als ik niet meteen zou gehoorzamen, zouden zij het recht hebben mij te tuchtigen. Nog liever ging ik dood, beste Ibbi, dan zo diep te worden vernederd.

En dat is nog niet alles: nooit heb ik de zekerheid dat ik ook maar even in de gunst ben bij mijn meester. Al die vijandinnen, die alleen mijn ondergang willen, nestelen zich in zijn hart. Die vrouwen beleven momenten waarop naar mij niet wordt geluisterd, momenten waarop hun niets geweigerd wordt, momenten waarop ik altijd ongelijk heb. Ik voer getergde vrouwen naar het bed van mijn meester. Denk jij dat ze daar mijn belangen behartigen en dat ik daar in het voordeel ben? Ik moet bijzonder beducht zijn voor hun tranen, hun zuchten, hun omhelzingen en zelfs voor hun genot: ze zijn op de plek van hun triomfen; hun charmes worden voor mij schrikwekkend; hun diensten van dat moment doen weldra al mijn diensten uit het verleden verbleken, en ik kan volstrekt geen staat maken op een meester die zichzelf niet meer is.

Hoe vaak is het mij niet overkomen dat ik bij het slapen gaan nog in de gunst stond en bij het wakker worden die gunst niet langer genoot? Wat had ik misdaan, de dag dat ik zo smadelijk met de zweep rond het serail werd gejaagd? Ik liet een vrouw achter in de armen van mijn meester. Zodra ze hem ten prooi zag aan zijn hartstocht, barst-

te ze in snikken uit. Ze begon te klagen, en bouwde dat zodanig op dat de klachten heviger werden naarmate ze een heviger liefde opriep. Hoe had ik op zo'n hachelijk moment stand kunnen houden? Ik ging ten onder toen ik er het minst op verdacht was. Ik werd het slachtoffer van tedere onderhandelingen en van een met zuchten bereikt akkoord. In die bittere situatie, beste Ibbi, heb ik altijd verkeerd.

Jij gelukkige! Jouw zorgen beperken zich tot de persoon van Usbek. Het is voor jou niet moeilijk hem te behagen en tot je laatste dag bij hem in de gunst te blijven.

Serail Isfahan, laatste van de maand Safar, 1711

10. MIRZA AAN ZIJN VRIEND USBEK IN ERZURUM

Jij was de enige die Rica's afwezigheid goed kon maken, en alleen Rica kon mij troosten voor die van jou. We missen je, Usbek: jij was het centrum van onze kring. Wat is er een krachtsinspanning voor nodig om de banden te slaken die door hart en geest zijn aangegaan!

We discussiëren hier veel; meestal gaan onze discussies over de moraal. Gisteren kwam de vraag aan de orde of de mensen hun geluk vinden in genoegens en zinnelijke bevrediging, dan wel in het beoefenen van de deugd. Ik heb jou vaak horen zeggen dat de mens geboren is om de deugd te beoefenen, en dat rechtvaardigheid een kwaliteit is die evenzeer bij hem hoort als het bestaan zelf. Leg me uit, alsjeblieft, wat je daarmee bedoelt.

Ik heb gesprekken gevoerd met molla's, die me met hun teksten uit de koran tot wanhoop drijven. Want ik praat niet met hen als ware gelovige maar als mens, als burger, als huisvader.

Gegroet.

Isfahan, laatste van de maand Safar, 1711

11. USBEK AAN MIRZA IN ISFAHAN

Je veronachtzaamt je eigen verstand om het mijne te beproeven; je verwaardigt je mijn advies in te winnen: je acht mij in staat jou te onderrichten. Mijn beste Mirza, één ding vind ik nog vleierder dan de hoge dunk die je van mij hebt, namelijk de vriendschap die eraan ten grondslag ligt.

Om tegemoet te komen aan wat je vraagt, heb ik gemeend het niet in erg abstracte redeneringen te moeten zoeken: voor het doorgeven van bepaalde waarheden is aanvaarding niet genoeg, zulke waarheden moeten ook worden ervaren. En dan bedoel ik morele waarheden. Misschien dat dit korte verhaal je meer zegt dan een spitsvondige filosofische verhandeling.

Er was eens in Arabië een klein volk, het Troglodietenvolk geheten, afstammend van de Troglodieten uit de Oudheid die, als we de geschiedschrijvers⁷ mogen geloven, meer weg hadden van dieren dan van mensen. De latere Troglodieten waren minder mismaakt: ze waren niet harig als beren; ze stieten geen keelklanken uit. Wel waren ze zo boosaardig en woest dat elk beginsel van billijkheid of gerechtigheid hun vreemd was.

Ze hadden een koning van buitenlandse herkomst, die hun aangeboren boosaardigheid wilde aanpakken en hen daarom streng behandelde. Maar ze smeedden een complot, brachten hem om het leven en roeiden de hele koninklijke familie uit.

Toen de staatsgreep gepleegd was, kwamen ze bijeen om een regering te kiezen, en na heel wat conflicten stelden ze bestuurders aan. Maar nauwelijks hadden ze hen gekozen of ze duldden hen niet meer, en zo werden ook de bestuurders vermoord.

Nu het volk onder het nieuwe juk uit was, luisterde het nog slechts naar zijn woeste aard. Alle inwoners spraken af dat ze niemand meer zouden gehoorzamen; dat iedereen alleen nog oog zou hebben voor zijn eigen belangen, zonder rekening te houden met die van anderen.

Allen waren in hun schik met dit unanieme besluit. Ze zeiden: 'Wat zal ik me afbeulen voor mensen die me niets kunnen schelen? voortaan denk ik alleen aan mezelf; er wacht me een gelukkig leven. Wat interesseert het me of anderen ook gelukkig zijn? Ik zal zorgen dat ik alles krijg wat ik nodig heb. Als dat nu maar zo is, ga ik me verder niet druk maken over alle Troglodieten die in ellende verkeren.'

In die maand moest er worden gezaaid. Iedereen zei: 'Ik ga een veld omploegen dat net groot genoeg is om mij het graan te leveren dat ik nodig heb voor mijn eigen voedsel. Een grotere hoeveelheid zou voor mij van geen nut zijn. Ik ga geen moeite doen voor niets.'

De akkers in dit kleine landje waren nogal uiteenlopend van kwaliteit: er waren er dor en rotsachtig, terwijl de lager gelegen akkers werden bevoeid met het water uit verscheidene beekjes. Het was een jaar van grote droogte, zodat de hoger gelegen akkers helemaal niets opleverden, terwijl die welke konden worden bevoeid, uitermate vruchtbaar waren. Bijna alle bergbewoners stierven van de honger door de hardheid van de anderen, die weigerden de oogst met hen te delen.

Het jaar daarop regende het overvloedig; de hoger gelegen akkers toonden zich buitengewoon vruchtbaar, maar de lagere kwamen onder water te staan. Voor de tweede keer smeekte de helft van het volk om voedsel, maar die ongelukkigen werden even hardvochtig behandeld als zijzelf zich voorheen hadden getoond.

Een vooraanstaande bewoner had een heel mooie vrouw; zijn buurman werd verliefd en schaakte haar. Er ontstond een hevige ruzie, en na veel schelden en slaan spraken ze af dat ze de beslissing zouden overlaten aan een Troglodiet die ten tijde van de republiek enig gezag had gehad. Ze gingen naar hem toe en wilden hem hun overwegingen voorleggen. 'Wat kan het mij schelen,' zei de man, 'of die vrouw van u is of van u? Ik moet mijn akker ploegen; ik ga mijn tijd toch niet verdoen door uw geschillen te beslechten en me in uw aangelegenheden te verdiepen, terwijl ik intussen mijn eigen zaken verwaarloos. Laat mij alstublieft met rust en val me niet langer lastig met uw ruzies.' Vervolgens liet hij hen staan en ging werken op zijn land. De ontvoerder, die de sterkste was, bezwoer dat hij liever zou sterven dan dat hij de vrouw terug zou brengen, en de ander, hevig geraakt doordat zijn buurman hem zo onbillijk had behandeld en de rechter zich zo hard had opgesteld, ging wanhopig weer naar huis en ontmoette onderweg een jonge, mooie vrouw, die terugkeerde van de waterput. Hij had geen vrouw meer; deze vrouw stond hem aan, en al helemaal toen hij hoorde dat het de vrouw was van degene die hij als rechter had uitgekozen en die zo onverschillig was gebleven over het ongeluk dat hem had getroffen. Hij ontvoerde haar en nam haar mee naar zijn huis.

Iemand bezat een vruchtbare akker en bebouwde deze met grote zorg. Twee burenen van hem spanden samen, verjoegen hem uit zijn huis, namen zijn akker in beslag; ze sloten een verbond met elkaar,

om zich te verdedigen tegen al degenen die zich het stuk land zouden willen toe-eigenen, en een paar maanden lang steunden ze elkaar inderdaad. Maar een van de twee kreeg er genoeg van om met een ander te delen wat hij ook voor zichzelf alleen kon hebben. Hij doodde de ander en werd de enige bezitter van de akker. Zijn heerschappij duurde niet lang; twee andere Troglodieten vielen hem aan; hij bleek te zwak om zich te verdedigen en werd vermoord.

Een Troglodiet die bijna geen kleren aan zijn lijf had, zag wol te koop en vroeg naar de prijs. De handelaar zei bij zichzelf: 'Het zou natuurlijk al heel wat zijn als mijn wol genoeg geld zou opbrengen om twee maten graan te kopen; maar ik vraag het viervoudige, zodat ik acht maten kan krijgen.' De ander kon niet anders dan instemmen en de genoemde prijs betalen. 'Ik ben in mijn schik,' zei de handelaar, 'nu kan ik graan krijgen.' – 'Hoe bedoelt u?' antwoordde de koper. 'Hebt u graan nodig? Dat kunt u van mij kopen. Misschien zult u wel verbaasd staan van de prijs, want u weet dat het graan schrikbarend duur is en dat er bijna overal hongersnood heerst. Als u me mijn geld teruggeeft, krijgt u van mij één maat graan. En anders wil ik het niet kwijt, al zou u creperen van de honger.'

Intussen heerste in dit gebied een gemene ziekte. Uit een naburig land arriveerde een kundige arts, die zo bekwaam was in het voorschrijven van medicijnen dat wie zich tot hem wendde ook genezing vond. Toen de ziekte was uitgewoed, ging hij bij allen die hij had behandeld om zijn honorarium vragen, maar daar werd steevast afwijzend op gereageerd. Hij keerde terug in zijn land, uitgeput van de vermoeienissen van de lange reis. Korte tijd later vernam hij dat dezelfde ziekte opnieuw was uitgebroken en dat het ondankbare land er heviger dan ooit door werd geteisterd. Ditmaal zochten ze hem op, zonder af te wachten of hij naar hen toe zou gaan. 'Weg met u, beroeringen!' zei hij tegen hen. 'In uw geest zit een vergif, dodelijker dan dat waarvan u wilt genezen. U verdient geen plaats op aarde, want menselijkheid is u vreemd en de regels van de billijkheid zijn u onbekend. Ik zou het idee hebben de goden die u straffen te beledigen, als ik mij tegen hun gerechtvaardigde woede zou keren.'

Erzurum, 3de van de maand Djumada 2, 1711

12. USBEK AAN DEZELFDE IN ISFAHAN

Je hebt kunnen lezen, waarde Mirza, hoe de Troglodieten aan hun eigen boosaardigheid te gronde gingen en het slachtoffer werden van onbillijkheden waar zijzelf zich evengoed schuldig aan maakten. Van alle families waren er maar twee die zich konden onttrekken aan de rampspoed van dat volk. Er woonden in het land twee mannen die zich van de rest onderscheidden: ze waren menselijk en rechtvaardig; ze streefden naar deugdzaamheid. Met elkaar verbonden door hun eigen rechtschapenheid maar ook door de ontarding van hun landgenoten, bezagen ze het algehele verval, dat hen uitsluitend met medelijden vervulde. En dat versterkte hun band. In eendrachtige toewijding spannen ze zich in voor hun gemeenschappelijk belang. Hun geschilpunten beperkten zich tot die welke voortvloeien uit een milde, innige vriendschap. Op de meest afgelegen plek leidden ze een gelukkig en rustig bestaan, zonder contact met hun landgenoten, die hun nabijheid niet waard waren. Bebouwd door deze deugdzame handen, leek de aarde als vanzelf gewassen voort te brengen.

Ze hielden van hun vrouw en werden door hun vrouw teder bemind. Hun volle aandacht was erop gericht, hun kinderen op te voeden tot deugdzaamheid. Voortdurend benadrukten ze de ongelukkige situatie van de andere mensen in het land en hielden ze de kinderen dat treurige voorbeeld voor; bovenal wezen ze hun kinderen erop dat het belang van het individu altijd gelegen is in het gemeenschappelijk belang; dat degene die zich daarvan los wil maken, zijn eigen ondergang nastreeft; dat de deugd ons niet zwaar hoeft te vallen; dat het beoefenen ervan niet als iets moeizaams hoeft te worden gezien; en dat rechtvaardigheid jegens anderen een goede daad is jegens onszelf.

Weldra ervoeren ze de troost van deugdzame vaders die zien dat hun kinderen op hen lijken. Het jonge volkje dat voor hun ogen opgroeide, breidde zich via gelukkige huwelijken uit: hun aantal nam toe; de band was nog steeds even sterk, en in die veelheid verflauwde de deugd niet, integendeel, door het groter aantal voorbeelden won ze juist aan kracht.

Wie zou een goed beeld kunnen schetsen van het geluk van deze Troglodieten? Een zo rechtvaardig volk kon niet anders dan door de goden worden gekoesterd. Zodra het de ogen opsloeg om de goden te leren kennen leerde het hen vrezen, en wat de natuur nog aan al te

grote ruwheid in hun zeden en gewoonten had achtergelaten, werd door de godsdienst bijgeschaafd.

Er werden feesten ingesteld ter ere van de goden: met bloemen getooide meisjes en jonge jongens verheerlijkten hen met dansen en met de klanken van idyllische muziek. Dan volgden feestmaaltijden, evenzeer gekenmerkt door vreugde als door soberheid. Op zulke bijeenkomsten sprak de natuur in haar onbevangenheid: daar leerden de aanwezigen hun hart geven en het hart van een ander ontvangen; daar kwam de maagdelijke schroom blozend tot een verbaasde bekentenis, die weldra werd bekrachtigd door de vaderlijke toestemming; en daar zagen liefhebbende moeders met plezier het toekomstbeeld van een zoete, trouwe verbintenis. Ze gingen naar de tempel, waar ze om de gunsten van de goden vroegen. Niet om rijkdom of om belastende overvloed: dergelijke wensen waren beneden de waardigheid van de gelukkige Troglodieten, zoiets konden ze slechts wensen voor hun landgenoten. Als ze naar de voet van het altaar kwamen, was dat alleen met een verzoek om gezondheid voor hun vader, om eensgezindheid tussen hen en hun broers, om de genegenheid van hun vrouw, de liefde en gehoorzaamheid van hun kinderen. De jonge meisjes kwamen er hun prille hart beschikbaar stellen en vroegen geen andere gunst dan een Troglodiet gelukkig te mogen maken.

Wanneer 's avonds de kuddes terugkeerden van de weiden en de vermoeide ossen de ploeg huiswaarts hadden gevoerd, kwamen ze bijeen. Terwijl ze aanzaten aan een eenvoudige maaltijd, bezongen ze de onrechtvaardigheden waaraan de eerste Troglodieten zich schuldig hadden gemaakt, hun tegenspoed, de herrezen deugd van een nieuw volk dat een kalm en gelukkig leven leidde. Ze verheerlijkten de grootsheid van de goden, hun gunsten, waar degenen die hen aanroepen altijd op kunnen vertrouwen, hun woede, onontkoombaar voor de mensen die hen niet vrezen. Daarna weidden ze uit over de verrukkingen van het landleven, over het geluk om in een situatie te verkeren die het stempel van de onschuld droeg. Weldra verzonken ze dan in een slaap die nooit door zorgen of verdriet werd onderbroken.

De natuur voorzag evenzeer in hun verlangens als in hun behoeften. In dit gelukkige land bestond geen hebzucht: als ze elkaar geschenken gaven, achtte de gever zelf zich altijd het meest bevoordeeld. Het Troglodietenvolk beschouwde zich als één grote familie. De kuddes liepen bijna altijd door elkaar heen; de enige moeite die ze zich veelal bespaarden was het aanbrenge van een splitsing.

Erzurum, 6de van de maand Djumada 2, 1711

13. USBEK AAN DEZELFDE

Van de deugdzaamheid der Troglodieten heb ik voorbeelden te over. Zo zei een van hen op een keer: 'Morgen moet mijn vader de akker ploegen. Ik sta twee uur eerder op dan hij. Als hij dan bij zijn akker komt, zal hij zien dat het ploegwerk al is gedaan.'

Een ander zei bij zichzelf: 'Volgens mij voelt mijn zus wel iets voor een jonge Troglodiet, familie van ons. Ik moet er met mijn vader over praten en hem zover brengen dat hij het huwelijk regelt.'

Weer een ander kreeg te horen dat dieven zijn kudde hadden meegenomen. 'Wat vind ik dat erg,' zei hij, 'want er was een spierwit kalf bij, dat ik aan de goden had willen offeren.'

Van een ander kwam de opmerking: 'Ik moet naar de tempel om de goden te danken, want mijn broer, op wie mijn vader zo gesteld is en die ik zozeer liefheb, is weer helemaal gezond.'

En ook: 'Aan de akker van mijn vader grenst een andere akker, bebouwd door mensen die de hele dag de felle zon op zich hebben. Ik moet twee bomen gaan planten, zodat die stakkers nu en dan kunnen uitrusten in de schaduw.'

Toen eens verscheidene Troglodieten bijeen waren, begon een grijsaard over een jongeman die hij verdacht van een lage daad, en hij laakte hem. 'We denken niet dat hij die misdaad heeft begaan,' zeiden de jonge Troglodieten, 'maar als hij het wel heeft gedaan, moge hij dan zijn hele familie overleven!'

Ze kwamen aan een Troglodiet vertellen dat vreemdelingen zijn huis hadden geplunderd en alles hadden meegenomen. 'Als ze niet onjuist gehandeld hadden,' was zijn reactie, 'dan zou ik wensen dat de goden hun er langer plezier van gunden dan ik heb gehad.'

Al die voorspoed werd niet zonder jaloezie gadeslagen. De naburige volken verenigden zich en besloten hun kuddes te gaan roven, onder een loos voorwendsel. Zodra dat besluit bekend was, stuurden de Troglodieten gezanten op hen af, die het volgende zeiden: 'Wat hebben de Troglodieten gedaan? Hebben ze uw vrouwen ontvoerd, uw vee gestolen, uw akkers verwoest? Nee, wij zijn rechtschapen en godvrezend. Wat wilt u dan van ons? Wilt u wol, om er kleren van te maken? Wilt u melk voor uw kuddes, of vruchten van onze velden? Leg uw wapens neer; voeg u bij ons en wij zullen het u allemaal geven. Maar wij zweren bij al wat ons heilig is: mocht u als vijanden ons land be-

treden, dan zullen wij u beschouwen als een volk zonder rechtvaardigheid en u behandelen als was u een troep wilde beesten.’

Deze woorden werden minachtend van de hand gewezen. Gewapend trokken de woeste volken het land der Troglodieten binnen, dat zij slechts verdedigd waanden door de onschuld van hun bewoners.

Die hadden zich echter terdege op de verdediging voorbereid. Hun vrouwen en kinderen hadden ze in hun midden geplaatst. Ze waren verbaasd over de onbillijkheid van hun vijanden, niet over hun aantal. Een nieuw vuur brandde in hun hart: de een wilde sterven voor zijn vader, een ander voor zijn vrouw en kinderen, of voor zijn broers, voor zijn vrienden; allen wilden sterven voor het volk der Troglodieten. De plaats van wie het leven liet werd meteen ingenomen door een ander, die nu niet alleen vocht voor de gemeenschappelijke zaak maar ook om een gestorvene te wreken.

Zo werd strijd geleverd tussen de Onrechtvaardigheid en de Deugd. De laffe volken, uitsluitend op zoek naar buit, sloegen schaamteloos op de vlucht en ruimden het veld voor de deugd van de Troglodieten, zonder er zelfs door te zijn geraakt.

Erzurum, 9de van de maand Djumada 2, 1711

14. USBEK AAN DEZELFDE

Aangezien het volk zich gestaag uitbreidde, achtten de Troglodieten het gewenst een koning te kiezen. Ze kwamen overeen dat de kroon diende te worden toegewezen aan de meest rechtschapene, en aller gedachten gingen uit naar een grijsaard, eerbiedigwaardig door zijn leeftijd en door een langdurige deugdzaamheid. Zelf wilde hij de bijeenkomst niet bijwonen; met een van droefheid vervuld hart had hij zich in zijn huis teruggetrokken.

Toen er afgevaardigden naar hem toe waren gestuurd met de boodschap dat hij was gekozen, zei hij: 'God verhoede dat ik de Troglodieten onrecht doe door ze het idee te geven dat er onder hen niemand rechtschapener is dan ik! U kent mij de kroon toe, en als u dat per se wilt, ben ik wel genoodzaakt die te aanvaarden. Maar weest u ervan overtuigd dat ik, geboren tussen vrije Troglodieten, zal sterven van verdriet als ik moet meemaken dat over hen wordt geheerst.' En bij die woorden barstte hij in tranen uit. 'Ach wat een rampzalige dag, waarom heb ik zo lang geleefd?' zei hij. Waarna hij op barse toon uitriep: 'Ik zie wel wat er aan de hand is, Troglodieten! Uw deugdzaamheid begint u zwaar te vallen. In uw huidige situatie, zonder iemand boven u, bent u verplicht om ondanks uzelf de deugd te beoefenen, anders zou u zich niet staande kunnen houden, maar terugvallen in de ellende van uw voorvaderen. U vindt dat juk echter te lastig om te torsen; u wilt liever onderworpen zijn aan een vorst en gehoorzamen aan diens wetten, die minder streng zijn dan uw eigen gewoonten. U weet dat u in dat geval de kans krijgt uw ambitie te verwezenlijken, rijkdommen te vergaren, in weke wellust te verslappen, dat u het dan zonder de deugdzaamheid kunt stellen, mits u ervoor oppast geen zware vergrijpen te plegen.' Hij stopte even en zijn tranen stroomden nog overvloediger. 'Wat wilt u dat ik doe? Hoe kan ik een Troglodiet iets opdragen? Wilt u dat hij een deugdzaame daad verricht omdat hij dat moet van mij, terwijl hij dat zonder mij toch wel zou doen door enkel zijn natuur te volgen? O Troglodieten! Mijn leven loopt ten einde; het bloed in mijn aderen is verkild; weldra voeg ik mij bij uw eerbiedwaardige stamvaders. Waarom wilt u dat ik hen in droefenis stort en genoodzaakt ben te melden dat ik u heb achtergelaten onder een ander juk dan dat van de deugd?'

Erzurum, 10de van de maand Djumada 2, 1711

15. DE EERSTE EUNUCH AAN DJARUN, ZWARTE EUNUCH
IN ERZURUM

Ik bid tot de goden dat ze je weer naar hier mogen brengen en je mogen onttrekken aan alle gevaren.

Ofschoon ik nooit de band heb gekend die vriendschap heet en ik altijd volledig in mezelf gekeerd heb geleefd, heb jij mij toch doen voelen dat ik nog een hart had. Terwijl ik genadeloos was voor alle slaven die onder mijn heerschappij stonden, zag ik jou met genoeg opgroeien.

Er kwam een moment waarop mijn meester zijn blik op jou liet vallen. Nog voordat de natuur van zich had laten horen, sneed het mes haar al van je weg. Ik zal je niet vertellen of ik je beklaagde dan wel of het me genoeg deed dat jij tot eenzelfde status was verheven als ik. Ik suste je gehuil en geschreeuw. Het was me te moede of je voor de tweede keer geboren werd, vanuit een slavernij waarin je altijd moest gehoorzamen in een slavernij waarin je moest heersen. Ik nam je opvoeding ter hand. Omdat onderricht onvermijdelijk gepaard gaat met strengheid, had je er lange tijd geen vermoeden van dat je me dierbaar was. Toch was je dat, en als de termen vader en zoon van toepassing zouden zijn op onze positie, dan zou ik zeggen dat ik van je hield zoals een vader houdt van zijn zoon.

Je begint nu aan een reis door landen waar christenen wonen, die nooit het geloof hebben gehad; onvermijdelijk zul je er vaak worden bezoedeld. Hoe kan de profeet je in het oog houden tussen al die miljoenen vijanden van hem? Hopelijk maakt mijn meester op de terugweg een pelgrimstocht naar Mekka, dan kan het hele gezelschap zich reinigen in het land der engelen.

Serail Isfahan, 10de van de maand Djumada 2, 1711

16. USBEK AAN MOLLA MOHAMMED ALI, BEWAKER VAN DE
DRIE GRAVEN IN QOM⁸

Waarom leeft u in graven, goddelijke molla? Een verblijf tussen de sterren past u beter. Waarschijnlijk houdt u zich schuil uit angst de zon te verduisteren; anders dan de zon hebt u geen vlekken, maar wel bedekt ook u zich met wolken.

Uw kennis is een afgrond dieper dan de oceaan; uw geest is doorborender dan Dhul-Faqar, het tweepuntig zwaard van Ali.⁹ U weet wat zich afspeelt in de negen koren der hemelse machten; u leest de koran aan de boezem van onze goddelijke profeet; en als u op een duistere passage stuit, ontvouwt op zijn bevel een engel zijn snelle vleugels om af te dalen van de troon en u het geheim van de tekst te openbaren.

Ik zou via u in een innig contact kunnen treden met de serafijnen. Want bent u niet, dertiende imam,¹⁰ het centrum waar hemel en aarde in uitmonden, het verbindingspunt tussen hel en empyreum?

Ik ben omringd door goddelozen. Sta mij toe dat ik reiniging zoek bij u. Veroorloof mij dat ik mijn gezicht wend naar het heilig oord waar u verblijf houdt; zie het verschil tussen mij en de boosaardigen, zoals in de dageraad een witte van een zwarte draad kan worden onderscheiden; help mij met uw raadgevingen; bekommer u om mijn ziel; breng haar in vervoering met de geest der profeten; voed haar met de kennis van het paradijs, en vergun mij dat ik haar wonden aan uw voeten leg.

Stuur uw vereerde brieven naar Erzurum, waar ik nog enkele maanden zal blijven.

Erzurum, 11de van de maand Djumada 2, 1711

17. USBEK AAN DEZELFDE

Goddelijke molla, ik ben niet bij machte mijn ongeduld te onderdrukken. Ik kan uw verheven antwoord niet afwachten. Ik heb twijfels, waarover uitsluitel zou moeten komen. Ik merk dat mijn verstand op een dwaalspoor raakt; breng het terug op de rechte weg. Kom en schijn mij bij, bron van licht; vermorzel met uw goddelijke pen de problemen die ik u ga voorleggen; zorg dat ik medelijden krijg met mezelf en vervuld raak van schaamte over de vraag die ik u ga stellen.

Hoe komt het dat onze wetgever ons varkensvlees ontzegt, en alle vlees dat hij onrein noemt? Hoe komt het dat hij ons verbiedt een dood dier aan te raken en ons opdracht geeft om ter reiniging van onze ziel voortdurend ons lichaam te wassen? Volgens mij zijn de dingen op zichzelf niet zuiver of onzuiver: ik kan me geen enkele intrinsieke kwaliteit voorstellen die dit kan bewerkstelligen. Modder vinden wij vies omdat ons oog of een ander zintuig er onaangenaam door wordt getroffen; maar op zichzelf genomen is modder niet viezer dan goud of diamanten. De gedachte dat het aanraken van een kadaver tot verontreiniging leidt, komt slechts voort uit de natuurlijke weerzin die ons in zo'n geval bevangt. Als het lichaam van mensen die zich niet wassen geen onaangenaam effect zou hebben op reukzin of gezichtsvermogen, hoe had dan het idee kunnen ontstaan dat zo'n lichaam onrein is?

Alleen de zintuigen, goddelijke molla, dienen dus te oordelen over de reinheid of onreinheid van iets. Maar aangezien de werkelijkheid de mensen niet op dezelfde manier treft en dat wat sommigen een aangename gewaarwording bezorgt anderen doet walgen, kan de getuigenis van de zintuigen hier niet als norm dienen, tenzij gesteld wordt dat iedereen naar eigen goeddunken kan beslissen en voor zichzelf een onderscheid kan maken tussen wat zuiver en wat onzuiver is.

Maar zou juist dat, heilige molla, niet indruisen tegen het onderscheid zoals het gemaakt is door onze goddelijke profeet, alsook tegen de fundamentele punten van de wet, die geschreven is door de hand der engelen?

Erzurum, 20ste van de maand Djumada 2, 1711

18. MOHAMMED ALI, DIENAAR DER PROFETEN, AAN USBEK
IN ERZURUM

U blijft ons vragen stellen die wel duizendmaal aan onze heilige profeet zijn voorgelegd. Waarom verdiept u zich niet in de Traditieverzamelingen van de geleerden? Waarom gaat u niet naar die zuivere bron van alle inzicht? Daar zou u een oplossing vinden voor elk van uw twijfels.

Ongelukkige wezens, gij die altijd verwickeld zijt in aardse zaken maar nog nooit een onderzoekende blik hebt gevestigd op de aangelegenheden van de hemel, die vol eerbied zijt voor de status van de molla's maar het niet waagt ervoor te kiezen of dezelfde richting uit te gaan!

Wereldse wezens, gij die nooit binnendringt in de geheimen van de Eeuwige, uw lichten lijken op de duisternis van de hel, en de redeningen van uw geest zijn als het stof dat uw voeten doen opwaaien wanneer de zon haar hoogste punt heeft bereikt, in de gloeiende maand Shaban.

Daarom komt het zenit van uw geest nog niet in de buurt van het nadir van de minste der imams.* Uw loze filosofie is de bliksem die aankondigt dat er onweer en duisternis op komst is; u zit midden in de storm en tolt rond in de wind.

Het is bepaald niet lastig om op uw probleem te reageren; ik hoef daarvoor slechts te vertellen wat onze heilige profeet ooit overkwam toen hij, getart door de christenen en op de proef gesteld door de joden, hen allen versted deed staan.

De jood Abdias Ibsalom**¹¹ vroeg hem waarom God het eten van varkensvlees had verboden. 'Dat is niet zonder reden,' antwoordde Mohammed, 'het varken is een onrein dier en dat ga ik nu aantonen.' Van modder vormde hij op zijn hand het gezicht van een man; hij gooide het op de grond en riep: 'Sta op!' Prompt kwam er een man van de grond overeind die zei: 'Ik ben Jafet, zoon van Noach.' – 'Had u ook zulk grijs haar toen u dood was?' vroeg de heilige profeet. – 'Nee,' was het antwoord, 'maar toen u mij wekte, dacht ik dat de dag des oordeels was aangebroken, en ik schrok zo dat mijn haar meteen grijs werd.'

* Deze term wordt meer gebruikt door de Turken dan door de Perzen.

** Islamitische traditie.

‘Welnu, vertelt u mij de volledige geschiedenis van de ark van Noach,’ zei de Gezant Gods. Jafet gehoorzaamde en deed nauwkeurig verslag van wat er de eerste maanden was gebeurd. Waarna hij aldus vervolgde: ‘We stapelden alle uitwerpselen van de dieren aan één kant van de ark, waardoor ze zo sterk gingen hellen dat we doodsbang werden: vooral de vrouwen, die hevig begonnen te jammeren. Onze vader Noach wendde zich tot God om raad, en kreeg opdracht de olifant te pakken en te zorgen dat het beest zijn kop draaide naar de kant die overhelde. De kolos produceerde zoveel uitwerpselen dat daar een varken uit geboren werd.’

Kunt u zich voorstellen, Usbek, dat wij sindsdien geen varkensvlees aanraken en een varken als een onrein dier beschouwen?

Maar omdat het varken de mest dagelijks omwoelde, verspreidde zich door de ark zo’n stank dat het beest er zelf van moest niezen, en uit zijn neus kwam een rat te voorschijn, en dat beest knaagde aan al wat het tegenkwam. Noach vond dat zo onverdraaglijk worden dat hij het moment gekomen achtte God opnieuw te raadplegen. Hij kreeg de opdracht een harde klap te geven op de kop van de leeuw, die ook moest niezen, zodat uit zijn neus een kat te voorschijn kwam. Zouden die dieren dus niet evengoed onrein zijn? Wat dunkt u?

Dat u niet inziet waarom sommige zaken onrein zijn, komt omdat u ook veel andere oorzaken niet ziet, en geen weet hebt van wat zich heeft afgespeeld tussen God, de engelen en de mensen. U kent de geschiedenis van de eeuwigheid niet. De boeken die in de hemel geschreven zijn, hebt u niet gelezen. Wat u ervan is geopenbaard, is slechts een klein gedeelte van de goddelijke bibliotheek. En degenen die er, zoals wij, tijdens dit leven het dichtst in de buurt komen, verkeren toch nog in duisternis en schemering.

Gegroet. Mohammed zij in uw hart.

Qom, laatste van de maand Shaban, 1711

19. USBEK AAN ZIJN VRIEND RUSTAM IN ISFAHAN

In Tokat zijn we maar een week gebleven. We zijn vijfendertig dagen onderweg geweest om Smyrna te bereiken.

Tussen Tokat en Smyrna kom je geen enkele stad tegen die de moeite van het vermelden waard is. Met verbazing heb ik de zwakte van het Osmaanse rijk gadeslagen. Dat zieke lichaam blijft niet overeind dankzij milde, gematigde leefregels, maar met agressieve geneesmiddelen, waar het voortdurend door uitgeput en ondermijnd wordt.

De pasja's, die hun functie alleen krijgen door ervoor te betalen, komen geruïneerd aan in hun provincie en beginnen daar hun verwoestend werk, als was het veroverd gebied. Een brute krijgsmacht plooit zich volledig naar hun grillen. Ontmantelde garnizoensplaatsen, uitgestorven steden, verlaten velden, akkers waar niets op wordt verbouwd, een handel die volledig stilligt.

Binnen dit strenge regime heerst straffeloosheid: de christenen die het land bebouwen, de joden die tol heffen, allemaal zijn ze het doelwit van gewelddadigheden.

De grond is er een onzeker bezit, en derhalve verflauwt de drang om er profijt van te trekken. Akte noch eigendom haalt iets uit tegen de luimen van de bestuurders.

Deze barbaren hebben zich zozeer van de kunsten afgewend dat ze zelfs de krijgskunst hebben verwaarloosd. Waar de Europese staten met de dag winnen aan verfijning, blijven zij steken in hun oude onwetendheid. Ze komen pas op het idee nieuwe uitvindingen over te nemen als die al talrijke malen tegen hen zijn gebruikt.

Ze missen elke maritieme ervaring, elke behendigheid in het manoeuvreren. Het schijnt dat een handvol christenen, afkomstig van een rots,* het alle Osmanen flink lastig maakt en hun heerschappij bedreigt.

Niet in staat tot handeldrijven, moeten ze met pijn in het hart toekijken hoe de altijd nijvere en ondernemende Europeanen dat in hun plaats komen doen. Ze houden zich voor dat ze die vreemdelingen een gunst bewijzen door hen in de gelegenheid te stellen zich te verrijken.

In het uitgestrekte gebied waar ik doorheen ben getrokken, is Isfahan eigenlijk de enige stad die als rijk en machtig kan worden be-

* Blijkbaar wordt bedoeld op de Maltezer ridders.

schouwd. En dat is het werk van de Europeanen; dat deze stad zich onderscheidt van de rest, komt niet door de Turken.

Zo is het gesteld met dit land, beste Rustam, dat binnen twee eeuwen het toneel zal worden van een zegevierende veroveraar.

Smyrna, 2de van de maand Ramadaan, 1711

20. USBEK AAN ZIJN VROUW ZASHI IN ZIJN SERAIL
TE ISFAHAN

Je hebt mij beledigd, Zashi, en in mijn hart voel ik opwellingen waar je beducht voor zou moeten zijn, als althans mijn afwezigheid je niet de tijd zou gunnen je gedrag te veranderen en iets weg te nemen van de heftige jaloezie die mij kwelt.

Ik heb vernomen dat je bent aangetroffen enkel in gezelschap van Nadir, de witte eunuch, die met zijn leven zal boeten voor zijn trouweloosheid en verraad. Hoe kon je jezelf zo vergeten dat je niet eens meer beseftte in je eigen vertrek geen witte eunuch te mogen ontvangen, terwijl je beschikt over zwarte eunuchen wier taak het is je te dienen?¹² Nu zul je wel aanvoeren dat eunuchen geen mannen zijn en dat je deugdzaamheid je verheft boven gedachten die door een onvolmaakte gelijkenis bij je zouden kunnen worden opgeroepen, maar dat is noch voor jou noch voor mij voldoende. Voor jou niet omdat je iets doet dat krachtens de wetten van het serail verboden is. Voor mij niet omdat je me berooft van mijn eer door jezelf prijs te geven aan de blikken... wat zeg ik, blikken? Misschien wel aan de daden van een schurk die jou heeft bezoedeld met zijn wangedrag maar meer nog met zijn spijt en wanhoop om zijn onmacht.

Je zult er misschien op wijzen dat je me altijd trouw bent geweest. Maar had je anders gekund? Hoe zou je in staat zijn geweest je te onttrekken aan de waakzaamheid van de zwarte eunuchen, die zo misleid worden door het leven dat je leidt? Hoe zou je in staat zijn geweest om de grendels en deuren die je opgesloten houden te vernietigen? Je gaat prat op een deugdzaamheid die geen vrije keuze is, en misschien hebben je groezelige verlangens je al vele malen beroofd van de verdienste en de prijs van een trouw waar je zo trots op bent.

Ik zou willen dat je niet alles hebt gedaan waarvan ik reden heb je te verdenken; dat die schurk je niet met zijn schennershanden heeft aangeraakt; dat je geweigerd hebt zijn blik te onthalen op de verrukkingen van zijn meester; dat je bedekt was met je kledij en dit schamele obstakel tussen hem en jou in stand hebt gehouden; dat hijzelf, verlamd van een heilige eerbied, zijn ogen heeft neergeslagen; dat zijn stoutmoedigheid hem in de steek heeft gelaten, dat hij is teruggedeinsd voor de straf die hij over zichzelf zou afroepen. Maar al zou dat allemaal zo zijn, dan blijft een feit dat je tegen je plicht in hebt gehandeld. En als je je plicht zomaar hebt verzaakt, zonder je bandeloze nei-

gingen te kunnen volgen, waartoe zou je dan niet in staat zijn geweest als je die neigingen werkelijk had kunnen bevredigen? Wat zou je nog meer doen als je uit dit heilig oord kon komen, dat voor jou een harde gevangenis is maar voor je gezellinnen een toevlucht die beschermt tegen aanvallen op de deugd, een gewijde tempel waarin jullie sekse haar zwakheid verliest en onoverwinnelijk wordt, ondanks al haar door de natuur gegeven tekortkomingen? Wat zou je doen als je, aan jezelf prijsgegeven, over geen andere weermiddelen meer zou beschikken dan over je liefde voor mij, degene die nu zo'n zware krenking heeft ondergaan, en over je plicht, die je zo smadelijk hebt verzaakt? Wat zijn er toch een hoogstaande zeden en gewoonten in het land waarin jij leeft, dat je aldus onttrokken wordt aan de aanvallen van de verachtelijkste slaven! Je moet me dankbaar zijn voor de beperkingen waarin ik je laat leven, want alleen zo verdien je het nog in leven te blijven.

Je kunt de hoofdeunuch niet uitstaan omdat hij voortdurend let op je gedragingen en wijze raad aan je geeft. Hij ziet er zo afzichtelijk uit, volgens jou, dat het je moeite kost hem aan te kijken; alsof in dat soort functies fraaiere exemplaren worden aangesteld. Wat je dwarszit, is dat hij niet vervangen wordt door de witte eunuch die een aanfluiting is voor je eer.

En wat heeft je eerste slavin je misdaan? Ze heeft je voorgehouden dat je intieme omgang met de jonge Zelida indruiste tegen de welvoeglijkheid. Daarom heb je zo'n hekel aan haar.

Ik zou een strenge rechter moeten zijn, Zashi, maar ik ben slechts een echtgenoot die zijn best doet in je onschuld te geloven. Mijn liefde voor Roxana, mijn nieuwe echtgenote, heeft geen afbreuk gedaan aan de genegenheid die ik jou, een even aantrekkelijke vrouw als zij, verschuldigd ben. Ik verdeel mijn liefde tussen jullie beiden, en het enige pluspunt van Roxana is gelegen in hetgeen de deugdzaamheid nog kan toevoegen aan de schoonheid.

Smyrna, 12de van de maand Dhul-Qada, 1711

21. USBEK AAN DE EERSTE WITTE EUNUCH

Als je deze brief openmaakt kun je slechts sidderen, of eigenlijk had je moeten sidderen op het moment dat je het infame gedrag van Nadir duldde. Jij die, ook al ben je inmiddels aangekomen in een lauwe, matte ouderdom, niet straffeloos je blik mag laten rusten op de vreeswekkende objecten van mijn liefde; jij die nimmer toestemming kreeg een heiligschennende voet te zetten op de drempel van het grimmige oord dat hen aan alle blikken onttrekt, jij laat toe dat je ondergeschikten, over wier gedrag jij dient te waken, iets doen waar jijzelf je niet toe zou hebben verstout, en dan ontgaat het je dat zij en jij op het punt staan door de bliksem te worden getroffen?

Wat zijn jullie anders dan armzalige werktuigen die ik naar believen kan breken; die slechts bestaansrecht hebben voor zover jullie mij weten te gehoorzamen; die slechts op de wereld zijn om te leven volgens mijn wetten, of om te sterven zodra ik daar het bevel toe geef; die alleen blijven ademen voor zover mijn geluk, mijn liefde en ook mijn afgunst behoefte hebben aan jullie slaafsheid; en wie, ten slotte, geen ander lot beschoren is dan dat van de onderworpenheid, geen ander innerlijk leven dan wat ik wil, geen andere hoop dan wat mij gelukkig maakt?

Ik weet dat een aantal van mijn vrouwen de strenge wetten van de plicht moeilijk verdragen; dat de voortdurende aanwezigheid van een zwarte eunuch hen ergert; dat ze genoeg hebben van die afgrijselijke wezens, die hun ter beschikking zijn gesteld om hen naar hun echtgenoot te voeren; dat weet ik allemaal. Maar jij, die je leent voor deze bandeloosheid, zult worden gestraft op een manier waar al degenen die misbruik maken van mijn vertrouwen, van zullen gaan beven.

Ik zweer bij alle profeten in de hemel, en bij Allah de allergrootste, dat als je je plicht verzaakt, jouw leven voor mij zal zijn als het leven van de insecten onder mijn voeten.

Smyrna, 12de van de maand Dhul-Qada, 1711

22. DJARUN AAN DE EERSTE EUNUCH

Hoe verder Usbek zich verwijdert van het serail, des te nadrukkelijker kijkt hij achterom naar zijn hoogheilige vrouwen; hij zucht, hij vergiet tranen; zijn verdriet wordt schrijnender, zijn achterdocht groeit. Hij wil dat er meer bewakers voor hen komen. Hij staat op het punt me terug te sturen, met alle andere zwarten die hem vergezellen. Voor zichzelf is hij niet langer bevreesd: hij is bevreesd voor wat hem vele malen dierbaarder is.

Dus straks leef ik onder jouw wetten en deel ik je zorgen. Grote god! Wat er allemaal niet voor nodig is om één man gelukkig te maken!

De natuur lijkt de vrouw in een afhankelijke positie te hebben geplaatst en haar er vervolgens weer uit te hebben gehaald. Tussen beide seksen ontstond ordeloosheid, omdat ze wederzijds rechten hadden. We zijn inmiddels aangeland in het stadium van een nieuwe harmonie: tussen de vrouw en ons hebben we de haat geplaatst, tussen de man en de vrouw de liefde.

Een streng gezicht zal ik straks trekken. Sombere blikken zal ik om me heen verspreiden. De vreugde zal wijken van mijn lippen. Uiterlijk zal ik kalm lijken, maar in mijn innerlijk zal onrust heersen. Ik zal niet op de rimpels der jaren wachten om het verdriet van de ouderdom te tonen.

Graag zou ik mijn meester zijn gevolgd naar het Westen, maar mijn wil valt samen met zijn welzijn. Hij wil dat ik waak over zijn vrouwen; ik zal een trouwe waker zijn. Ik weet hoe ik me moet opstellen tegenover de andere sekse, die als ze niet zelfingenomen mag zijn verwaand begint te worden, en die minder gemakkelijk te vernederen dan te vernietigen is.

Ik sta onder je bevel.

Smyrna, 12de van de maand Dhul-Qada, 1711

23. USBEK AAN ZIJN VRIEND IBN IN SMYRNA

Na veertig dagen varen zijn we aangekomen in Livorno. Dat is een moderne stad, een bewijs van de geniale talenten van de hertogen van Toscane, die een drassig dorp hebben veranderd in de bloeiendste stad van Italië.

De vrouwen hebben er een grote vrijheid. Ze kunnen de mannen aanschouwen door ramen die jaloezieën worden genoemd; iedere dag mogen ze in gezelschap van een paar oude vrouwen naar buiten; ze dragen maar één sluier.* Hun zwagers, ooms en neven kunnen hen zien zonder dat de echtgenoot daar over het algemeen aanstoot aan neemt.

Voor een moslim is het indrukwekkend om voor het eerst een christelijke stad in ogenschouw te nemen. En dan bedoel ik niet zozeer de dingen die meteen ieders blik treffen, zoals het verschil in gebouwen, in kleding en in belangrijkste gewoonten. Tot in de kleinste bijzonderheden toe zit iets eigens, dat ik ervaar zonder het onder woorden te kunnen brengen.

Morgen vertrekken we naar Marseille; lang zullen we daar niet blijven. Rica en ik zijn van plan meteen door te reizen naar Parijs, de zetel van het imperium Europa. Altijd zoeken reizigers grote steden op, als een soort vaderland dat alle vreemdelingen met elkaar delen.

Gegroet. Wees ervan overtuigd dat je me altijd dierbaar zult blijven.

Livorno, 12de van de maand Safar, 1712

* Perzische vrouwen dragen vier sluiers.

24. RICA AAN IBN IN SMYRNA

We zijn nu een maand in Parijs, en al die tijd zijn we doorlopend in de weer geweest. Er moet heel wat worden geregeld voordat je onderdak hebt, de mensen hebt gevonden naar wie je bent verwezen, je voorzien hebt van de noodzakelijke spullen, die allemaal even hard nodig zijn.

Parijs is net zo groot als Isfahan. De huizen zijn er zo hoog dat er uitsluitend sterrenkundigen in lijken te wonen. Je kunt je voorstellen dat een stad die gebouwd is in de lucht, met zes of zeven huizen boven op elkaar, uitzonderlijk dicht bevolkt is, en dat er grote drukte heerst als iedereen op straat is.

Je zult het misschien niet geloven, maar in de maand dat ik hier nu ben, heb ik nog niemand normaal zien lopen. Geen mens ter wereld weet zijn eigen lichaam zo goed uit te buiten als de Fransen: ze draven, ze vliegen. De trage voertuigen van Azië, de kalme pas van onze kamelen, daar zouden zij een flauwte van krijgen. Ikzelf, die niet aan dit tempo gewend ben en vaak zonder mijn pas te versnellen over straat ga, loop soms te vloeken als een christen. Want dat ik van top tot teen met modder word bespat is nog tot daar aan toe, maar ik kan niet tegen de elleboogstoten die ik geregeld krijg toegediend. Een man die achter me liep passeert me en zorgt dat ik een halve draai maak, waarna iemand anders, die me tegemoet komt, me ineens weer terugdraait op de plaats waar de eerste me trof; en ik heb nog geen honderd stappen gezet of ik ben vermoeder dan anders na tien mijl.

Denk nu niet dat ik je een uitvoerig verslag kan geven over de Europese zeden en gewoonten. Ik heb er zelf maar een vaag idee van en tijd om me te verbazen is er nauwelijks.

De koning van Frankrijk is de machtigste vorst van Europa. Anders dan zijn buurman de Spaanse koning heeft hij geen goudmijnen, maar toch beschikt hij over grotere rijkdommen. Om die te krijgen gebruikt hij de ijdelheid van zijn onderdanen, een onuitputtelijker bron dan die mijnen. Het is voorgekomen dat hij grote oorlogen begon of ondersteunde met geen andere middelen dan de verkoop van eretiteln, en door een wonder van menselijke hovaardigheid kregen zijn troepen soldij, werden zijn vestingen toegerust en zijn vloten bemand.

Deze koning is trouwens een groot tovenaar: hij heerst zelfs over de geest van zijn onderdanen; hij laat ze denken wat hij wil. Als er niet

meer dan een miljoen kronen in zijn schatkist zit en hij heeft er twee miljoen nodig, dan hoeft hij ze alleen maar aan te praten dat één kroon twee kronen waard is. Als hij zijn steun moet geven aan een moeilijke oorlog zonder dat hij geld heeft, dan hoeft hij ze alleen maar op de mouw te spelden dat een stukje papier geld is, en meteen zijn ze overtuigd.¹³ Hij maakt ze zelfs wijs dat hij hen van allerlei kwalen kan genezen door hen aan te raken, zoveel gezag en macht hij heeft over de geesten.

Je moet niet verbaasd zijn over wat ik je van deze vorst vertel, want er is nog een andere tovenaar, machtiger dan hij, die even sterk heerst over de geest van de vorst als de vorst zelf over de geesten van anderen. Die tovenaar heet 'paus'. Hij maakt de koning nu eens wijs dat drie er eigenlijk maar één zijn, dan weer dat het brood dat hij eet geen brood is, of de wijn die hij drinkt geen wijn, en nog heel veel van dat soort dingen meer.

En om de spanning er bij hem in te houden en te zorgen dat hij het geloven niet verleert, verstrekt hij hem van tijd tot tijd, bij wijze van oefening, bepaalde geloofsartikelen. Twee jaar geleden heeft hij hem een uitvoerig geschrift gestuurd, door hem 'bul' genoemd, en hij dreigde met zware straffen als de vorst en zijn onderdanen niet alles geloofden wat erin stond.¹⁴ Bij de koning had hij succes, want die gehoorzaamde meteen en gaf het voorbeeld aan zijn onderdanen. Maar een aantal van hen kwam in opstand, die zeiden dat ze niets wilden geloven van wat er allemaal in dat geschrift stond. Vrouwen waren de drijvende kracht achter deze opstand, die een scheuring veroorzaakte aan het hof, in het koninkrijk, in alle families. In de bul wordt vrouwen verboden een boek te lezen dat, naar alle christenen beweren, uit de hemel zelf afkomstig is; waarschijnlijk hun koran. De vrouwen, verontwaardigd over deze grove belediging jegens hun sekse, brengen tegen de bul alles in stelling. Ze hebben ook mannen aan hun kant gekregen, die in dit geval geen bevoorrechte positie wensen. Toch dient te worden toegegeven dat deze moefiti niet slecht redeneert, en bij Allah, hij moet bekend zijn met de beginselen van onze heilige wet. Immers, omdat vrouwen lagere schepselen zijn dan wij en zij, naar onze profeten ons vertellen, niet zullen binnengaan in het paradijs, hoeven ze zich toch niet bezig te houden met een boek dat alleen bedoeld is om naar dat paradijs de weg te wijzen?

Over de koning heb ik dingen gehoord die aan het wonderbaarlijke grenzen, en je zult je vast en zeker afvragen of ze wel echt waar zijn.

Terwijl hij verward was in een oorlog met zijn buurlanden, die

een coalitie tegen hem hadden gevormd, werd hij naar verluidt in zijn eigen koninkrijk omgeven door tal van onzichtbare vijanden. De rest van het verhaal is dat hij dertig jaar lang naar hen is blijven zoeken zonder dat het hem gelukt is ook maar één van hen te vinden, ondanks de niet-aflatende bemoeienissen van bepaalde derwisjen die zijn vertrouwen genieten.¹⁵ Die onzichtbare vijanden leven in zijn omgeving: ze zitten aan zijn hof, in zijn hoofdstad, verkeren in zijn leger, bij zijn rechtbanken, en toch, zo wordt gezegd, zal hem het ongeluk ten deel vallen dat hij zal sterven zonder hen te hebben ontmaskerd. Het lijkt wel of ze in algemene zin bestaan maar concreet niets meer zijn: het is een lichaam, maar er zijn geen ledematen. Vast en zeker wil de hemel deze vorst straffen voor zijn verre van gematigde optreden jegens de vijanden die hij heeft overwonnen, door hem op te schepen met onzichtbare vijanden, wier beschermengel en lotsbestemming hoger reiken dan die van hem.

Bereid je voor op nog een aantal brieven van me. Ik zal je vertellen over dingen die heel ver af staan van het eigene en van het karakter van Perzië. Allebei verkeren we op dezelfde aarde, maar de mensen in het land waar ik nu verblijf, zijn wel heel anders dan die in het land waar jij op dit moment bent.

Parijs, 4de van de maand Rabi 2, 1712

25. USBEK AAN IBN IN SMYRNA

Ik heb een brief ontvangen van je neef Radi. Hij meldt mij dat hij uit Smyrna vertrekt om naar Italië te gaan; dat hij met zijn reis geen ander doel beoogt dan zich verder te ontwikkelen en daardoor jou meer waardig te worden. Ik wens je geluk met zo'n neef, die ooit de troost van je oude dag zal zijn.

Er is een lange brief naar je onderweg van Rica. Hij zei dat hij je daarin veel vertelt over dit land hier. Met zijn levendige geest kan hij alles meteen vatten. Ik voor mij, met mijn tragere manier van denken, ben niet in staat je iets te vertellen.

We hebben allerhartelijkste gesprekken over jou. We raken niet uitgepraat over de ontvangst die je ons indertijd in Smyrna hebt bereid, en over de goede dingen waar je vriendschap ons nog dagelijks van laat profiteren.

Moge jij, grootmoedige Ibn, overal vrienden vinden die even dankbaar en trouw zijn als wij! Moge ik je weldra terugzien en in jouw gezelschap de gelukkige dagen hervinden die, waar vrienden samen zijn, zo genoeglijk voortstromen! Gegroet.

Parijs, 4de van de maand Rabi 2, 1712

26. USBEK AAN ROXANA IN ZIJN SERAIL TE ISFAHAN

Hoe gelukkig ben jij, Roxana, te mogen vertoeven in het zoete land Perzië, en niet in de verdorven gebieden waar schroom en deugd onbekend zijn! Hoe gelukkig toch ben jij! Je woont in mijn serail als in het verblijf van de onschuld, zonder dat je door iemand kunt worden lastiggevallen. Met vreugde leef je in de heilzame onmogelijkheid een misstap te begaan. Nooit heeft een man je met zijn wellustige blik bezoedeld. Zelfs je schoonvader heeft in de ongedwongen sfeer van de banketten nooit je mond gezien; nooit heb je nagelaten een vrome doek mee te nemen om je mond te bedekken. Gelukkige Roxana! Toen je in het buitenhuis was, liepen er voortdurend eunuchen voor je uit om een eind te maken aan het leven van iedere vermetele die bij jouw nadering niet vluchtte. En ikzelf, die jou ten geschenke had gekregen van de hemel opdat ik gelukkig zou worden, heb me toch ook de grootste moeite moeten getroosten om me meester te maken van de schat die je zo standvastig hebt verdedigd! Wat was ik in het begin van ons huwelijk verdrietig dat ik je niet zag! En wat werd ik ongeduldig toen ik je eenmaal mocht zien! Toch kwam je niet aan dat ongeduld tegemoet; integendeel, je tergde het met de hardnekkige weigeringen van een verontruste preutsheid. Je verwarde me met al die mannen voor wie je je voortdurend verschuilt. Weet je nog, de dag dat ik je uit het oog verloor tussen je slavinnen, die mij misleidden en jou voor mij verborgen hielden? En weet je nog, de dag dat je de machteloosheid van je tranen inzag en je toevlucht nam tot het gezag van je moeder om mijn liefdesrazernij te stuiten? Weet je nog dat je, toen al je redmiddelen waren uitgeput, het uiteindelijk zocht bij je moed? Je pakte een dolk en dreigde dat je een liefhebbend echtgenoot zou vermoorden als hij van jou bleef eisen wat je inniger koesterde dan hem? Twee maanden duurde die strijd van de liefde met de deugd. In je kuise scrupules ging je te ver; zelfs na te zijn overwonnen, gaf je je niet over; tot het uiterste verdedigde je een zietogende maagdelijkheid; je zag me als een vijand die jou had overweldigd, niet als een echtgenoot die jou had bemind. Meer dan drie maanden durfde je me niet aan te kijken zonder te blozen. Je beschroomde manier van doen leek een verwijt aan mijn overwinning. En een kalm bezit was mij niet vergund: je onthield me zoveel mogelijk van je verleidelijke bekoorlijkheden, en van de grootste gunsten raakte ik in vervoering zonder de kleinste te hebben verkregen.

Was je in dit land opgegroeid, dan zou je niet zo in verwarring zijn geraakt. Hier kennen de vrouwen geen terughoudendheid. Ze vertonen zich aan de mannen met een onbedekt gezicht, alsof ze erom vragen het onderspit te mogen delven. Met hun ogen zoeken ze naar hen. Ze zien mannen in de moskeeën, op de promenades, ontvangen hen in hun eigen huis. De gewoonte om zich door eunuchen te laten dienen is hun vreemd. In plaats van de nobele eenvoud en aangename terughoudendheid die bij jullie regel zijn, zien we hier een brute losbandigheid waar we onmogelijk aan kunnen wennen.

Ja Roxana, als je hier was, dan zou je je gekwetst voelen door de afgrijselijke schaamteloosheid waarin jouw kunne is weggezonden; je zou willen vluchten uit dit vreselijke oord en haken naar de zoete schuilplaats waar je de onschuld vindt, waar je zeker bent van jezelf, waar geen enkel gevaar je doet sidderen en waar je, ten slotte, mij kunt liefhebben zonder angst dat je ooit de mij verschuldigde liefde zult verliezen.

Wanneer je met behulp van de mooiste kleuren je huid laat stralen, wanneer je je hele lichaam parfumeert met de fijnste oliën, jezelf tooit met de mooiste kleren, wanneer je probeert je met sierlijke dansen en lieflijk gezang te onderscheiden van de anderen, een elegante strijd met hen aangaat in bekoorlijkheid, zachtheid en blijmoedigheid, dan kan ik me niet voorstellen dat je een ander doel hebt dan mij te behagen. En wanneer ik je zie blozen van schroom wanneer jouw blik de mijne zoekt en je met lieve, vleiende woorden mijn hart binnenglijpt, dan kan ik, Roxana, onmogelijk twijfelen aan je liefde.

Maar wat te denken van de vrouwen in Europa? Hun vaardigheid in het bijwerken van hun gelaatskleur, de sieraden waarmee zij zich tooien, de zorg die ze aan zichzelf besteden, hun voortdurend verlangen om te behagen, het zijn even zo vele smetten op hun deugd en beledigingen voor hun echtgenoten.

Ik veronderstel overigens niet, Roxana, dat die vrouwen de schennis zo ver doorvoeren als ze met hun gedrag suggereren en dat hun losbandigheid uitmondt in de afgrijselijke en huiveringwekkende excessen waarmee de huwelijksbelofte met voeten wordt getreden. Weinig vrouwen laten zich zo gaan dat ze daartoe komen; allen dragen ze in hun hart een bepaald merkteken van de deugd, dat er bij hun geboorte in is gegrift en dat door de opvoeding wel slijt maar niet verdwijnt. Ze kunnen wel verslappen in het naleven van de uiterlijke plichten die de preutsheid van hen vergt, maar als de laatste stappen moeten worden gezet, komt de natuur in opstand. Dus dat wij jullie

zo degelijk opsluiten, jullie door al die slaven laten bewaken, jullie fnuiken in jullie verlangens wanneer die een te hoge vlucht nemen, is niet omdat wij beducht zijn voor de uiterste vorm van ontrouw, maar omdat wij weten dat zuiverheid nooit groot genoeg kan zijn en dat ze door de kleinste smet kan worden aangetast.

Ik beklaag je, Roxana. Je langdurig belegerde kuisheid verdiende een echtgenoot die je nooit zou verlaten en die zelf iets zou kunnen doen aan de begeerte waaraan nu alleen door middel van je deugd een halt kan worden toegeroepen.

Parijs, 7de van de maand Radjab, 1712

27. USBEK AAN NESSIR IN ISFAHAN

We zijn nu in Parijs, die schitterende rivale van de Zonnestad.*

Bij mijn vertrek uit Smyrna heb ik mijn vriend Ibn opdracht gegeven je een kistje met wat geschenken erin toe te sturen; deze brief zal je via dezelfde weg bereiken. Ofschoon zo'n vijf- of zeshonderd mijl van hem verwijderd, houd ik hem op de hoogte van mijn situatie en krijg ik bericht over de zijne alsof hij in Isfahan zit en ik in Qom. Ik stuur mijn brieven naar Marseille, waar geregeld schepen uitvaren naar Smyrna; daar geeft hij de voor Perzië bestemde brieven mee aan de karavanen van Armeniërs die dagelijks op weg gaan naar Isfahan.

Rica blaakt van gezondheid: de kracht van zijn gestel alsook zijn jeugd en aangeboren vrolijkheid maken dat hij overal tegen bestand is.

Met mij daarentegen gaat het niet zo goed: ik voel me afgemat van lichaam en geest; ik laat me meevoeren door gedachten die met de dag somberder worden; doordat mijn gezondheid achteruitgaat, richt ik me op mijn vaderland en wordt dit land hier me vreemder.

Maar alsjeblieft, beste Nessir, zorg dat mijn vrouwen niet weten hoe ik eraan toe ben: als ze van me houden wil ik ze hun tranen besparen, en als ze niet van me houden, wil ik ze niet nog stoutmoediger maken.

Zouden mijn eunuchen het idee hebben dat ik in gevaar ben, zouden ze aanleiding zien om te hopen dat hun laffe inschikkelijkheid ongestraft zal blijven, dan zouden ze algauw niet doof meer zijn voor de verleidelijke stem van het vrouwengeslacht, dat ook bij rotsblokken gehoor vindt en levenloze dingen in beweging brengt.

Vaarwel, Nessir; met genoegen geef ik je blijken van mijn vertrouwen.

Parijs, 5de van de maand Shaban, 1712

* Isfahan.

Gisteren heb ik iets bijzonders meegemaakt, iets wat in Parijs overigens dagelijkse kost is.

Als de avond is gevallen, komen allen bijeen om een tafereel te spelen dat ik heb horen omschrijven als 'komedie'. De grootste drukte is op een verhoging die toneel wordt genoemd. Aan weerszijden, in hokjes die loges heten, zie je mannen en vrouwen met elkaar zwijgende tafereelen spelen, ongeveer zoals wij ze in Perzië kennen.

Ergens geeft een bedroefde minnares uitdrukking aan haar smachtend verlangen; een ander, levendiger, verslindt met haar ogen haar minnaar, die net zo terugkijkt. De gezichten vertonen alle mogelijke emoties, die tot uitdrukking worden gebracht met een weliswaar stil-zwijgende maar daarom niet minder heftige welsprekendheid. Van deze actrices is alleen het bovenlichaam zichtbaar en meestal dragen ze zedig een mof om hun armen te verbergen. Beneden drommen lieden samen die zich vrolijk maken over de mensen boven, die op hun beurt lachen om degenen beneden.

Maar de grootste inspanningen worden geleverd door een groepje dat juist daarom bestaat uit jonge mensen, die bestand zijn tegen vermoeienissen. Ze moeten overal tegelijk zijn; ze verplaatsen zich langs wegen die zij alleen kennen, klimmen met verbazingwekkende behendigheid van de ene naar de andere verdieping, ze zijn boven en beneden en in alle loges; ze duiken als het ware neer; ze verdwijnen uit het zicht, komen weer te voorschijn; vaak verlaten ze het toneel om op een ander te gaan spelen. Er zijn er zelfs die, door een wonder waarop gezien hun krukken niet gehoopt had mogen worden, net als de anderen lopen en doen. Ten slotte gaan de mensen dan naar zalen waar een heel speciale komedie wordt gespeeld. Dat begint met buigingen; het gaat door met omhelzingen. Als je iemand maar een beetje kent, heb je naar verluidt het recht de ander te smoren. Het oord lijkt te inspireren tot hartelijkheid. Er wordt dan ook verteld dat de daar heersende vorstinnen zich nogal toegankelijk opstellen, en los van de paar uur per dag dat ze niet te spreken zijn, zo wordt gesteld, gedragen ze zich verder minzaam en komen ze moeiteloos uit hun roes.

Alles wat ik hier vertel, speelt zich op vergelijkbare wijze af op een andere plaats, de zogeheten Opera. Het enige verschil is dat in het ene geval gesproken en in het andere gezongen wordt. Kort geleden nam

een vriend me mee naar de kleedkamer van een van de hoofdrolspeelsters. We maakten zo intensief kennis dat ik de dag daarop deze brief van haar ontving:

Mijnheer,

Ik ben de ongelukkigste vrouw van de wereld. Ik ben altijd de deugdzaamste actrice van de Opera geweest. Zeven of acht maanden geleden bevond ik me in de loge waar u me gisteren hebt ontmoet. Terwijl ik me aan het omkleden was voor de rol van priesteres van Diana, kreeg ik bezoek van een jong patertje dat mij, zonder eerbied voor mijn witte gewaad, mijn sluier en mijn hoofdband, beroofde van mijn onschuld. En al wees ik met klem op het offer dat ik voor hem had gebracht, hij moest erom lachen en beweerde dat ik een zeer wulpse indruk op hem had gemaakt. Intussen zie er ik er zo hoogzwanger uit dat ik me op het toneel niet meer durf te vertonen. Want op het punt van eer ben ik van een verre gaande fijngevoeligheid, en ik houd staande dat een welopgevoed meisje gemakkelijker haar deugd verliest dan haar schroom. Met mijn fijngevoeligheid, dat kunt u begrijpen, zou het jonge patertje nooit zijn zin hebben gekregen als hij niet had beloofd met me te zullen trouwen: dit gegronde motief leidde ertoe dat ik de gebruikelijke, onbeduidende formaliteiten terzijde schoof en begon bij waar ik had moeten eindigen. Maar omdat zijn trouweloosheid mij mijn eer ontnomen heeft, kan ik niet langer blijven bij de Opera, waar ik onder ons gezegd nauwelijks genoeg krijg om van rond te komen; want nu de jaren verstrijken en ik inboet aan aantrekkelijkheid, lijkt mijn toelage, die nog steeds even hoog is, met de dag te slinken. Iemand uit uw gevolg heeft mij verteld dat in uw land veel waardering bestaat voor danseressen en dat ik in Isfahan meteen in weelde zou kunnen leven. Indien u bereid zou zijn mij uw bescherming te bieden en me mee te nemen naar dat land, dan zou u daar in die zin baat bij hebben dat u goeddoet aan een vrouw die er met haar deugdzaamheid en gedrag blijk van zou geven uw edelmoedigheid te verdienen. Ik verblijf...

Parijs, 2de van de maand Shawwal, 1712

Aan het hoofd van de christenen staat de paus. Dat is een bejaarde afgod, die uit gewoonte wordt bewierookt. Vroeger waren zelfs de vorsten beducht voor hem, want hij zette ze net zo gemakkelijk af als onze luisterrijke sultans de koningen van Imeretië en Georgië wegsturen. Maar hij wordt nu niet meer gevreesd. Naar eigen zeggen is hij de erfgenaam van een der eerste christenen, die Sint-Petrus wordt genoemd, en het is zonder twijfel een rijke erfenis, want hij heeft enorme schatten en heerst over een uitgestrekt land.

De bisschoppen zijn wetslieden die aan hem ondergeschikt zijn en onder zijn gezag twee totaal verschillende functies uitoefenen: zijn ze in vergadering bijeen dan formuleren ze geloofsartikelen, net als hij; zijn ze op zichzelf, dan doen ze vrijwel niets anders dan vrijstelling verlenen van de wetsregels. Want je zult wel weten dat de christelijke godsdienst een enorme hoeveelheid moeilijke voorschriften kent, en omdat de mensen het minder gemakkelijk vonden om hun plichten te vervullen dan om over bisschoppen te beschikken die vrijstelling verlenen, hebben ze ter wille van het algemeen nut voor dat laatste gekozen. En wanneer dus iemand niet van zins is zich aan de ramadan te houden, zich niet aan de huwelijksvoorschriften wil onderwerpen, zijn geloftes wil breken, wil huwen tegen de bepalingen van de wet in, of – zelfs dat gebeurt nu en dan – terugkomt van iets dat hij onder ede heeft beloofd, gaat hij naar de bisschop of de paus, en prompt krijgt hij dispensatie.

De bisschoppen maken de geloofsartikelen niet op eigen initiatief. Eindeloos veel schriftgeleerden, meestal derwisjen, leggen elkaar tal van nieuwe vragen over de godsdienst voor. Men laat hen geruime tijd redetwisten totdat een beslissing een einde maakt aan de discussie.

Ik kan je dan ook verzekeren dat er in geen enkel rijk zoveel burgeroorlogen zijn gevoerd als in dat van Christus.

Wie een nieuwe stelling poneert, wordt meteen ketters genoemd. Iedere ketterij heeft haar eigen naam, die voor de aanhangers fungeert als een soort leuze. Maar wie niet wil hoeft geen ketter te blijven. Het enige wat hij dan moet doen is het geschil door twee delen en aan degenen die de ketterijbeschuldiging uiten een onderscheid aan de hand doen. Wat dat ook voor onderscheid moge zijn, begrijpelijk of niet, op grond daarvan wordt hij zo wit als sneeuw en kan hij zichzelf zuiver in de leer noemen.

Wat ik nu schrijf geldt voor Frankrijk en Duitsland. Ik heb me namelijk laten vertellen dat er in Spanje en Portugal derwisjen zijn die niet met zich laten spotten en opdracht geven mensen te verbranden als waren het balen stro. Wie in hun handen valt, mag zich gelukkig prijzen als hij altijd tot God gebeden heeft met houten kraaltjes in zijn hand, twee stukjes stof aan twee linten draagt en een keer in een provincie is geweest die Galicië heet!¹⁶ Zo niet, dan zit de arme drommel behoorlijk in de problemen. Al zou hij bij een hemel vol goden zweven dat hij zuiver in de leer is, toch zou er onenigheid kunnen blijven bestaan over de goddelijke eigenschappen en zou hij als een ketter kunnen worden verbrand, al bracht hij zijn onderscheid te berde zoveel hij kon. Weg met dat onderscheid! Hij zou as zijn geworden nog voordat men ook maar op de gedachte was gekomen naar hem te luisteren.

Andere rechters gaan er in principe van uit dat een verdachte onschuldig is, maar deze rechters achten hem altijd schuldig. In twijfelgevallen hanteren ze de regel dat hun keuze moet doorslaan naar de strengheid, blijkbaar omdat ze geloven dat de mens slecht is. Maar anderzijds hebben ze zo'n hoge dunk van de mens dat ze hem nooit tot een leugen in staat achten; want ze aanvaarden de getuigenissen van gezworen vijanden, van lichtzinnige vrouwen, van lieden die een minderwaardig beroep uitoefenen. In hun vonnis richten ze een vriendelijk woord tot de veroordeelden in hun zwavelgele hemden, door te zeggen dat ze het jammer vinden hen zo slecht gekleed te zien, dat zijzelf mild zijn, een gruwelijke hekel hebben aan bloed, het enorm betreuren hen te hebben veroordeeld. En bij wijze van troost nemen ze alle bezittingen van die stakkers in beslag om er zelf van te kunnen profiteren.

Gelukkig het land waar de kinderen der profeten wonen! Daar zijn die treurige taferelen onbekend.* De heilige religie, er gebracht door de engelen, verdedigt zich met haar eigen waarheid; om zich staande te houden heeft ze dit soort gewelddadige middelen niet nodig.

Parijs, 4de van de maand Shawwal, 1712

* De Perzen zijn van alle moslims het tolerantst.

30. RICA AAN DEZELFDE IN SMYRNA

De bewoners van Parijs zijn buitengewoon nieuwsgierig. Toen ik hier arriveerde, werd ik aangestaard alsof ik een door de hemel gezonde was: grijsaards, mannen, vrouwen, kinderen, allemaal wilden ze me zien. Als ik naar buiten ging kwam iedereen bij het raam staan; was ik in de Tuilerieën,¹⁷ dan vormde zich meteen een kring om me heen; zelfs de vrouwen maakten in tal van kleurschakeringen een ronde regenboog. Bezocht ik een of andere voorstelling, dan werden prompt honderd verrekijktjes op mijn gezicht gericht. Kortom, niemand is zo intensief aanschouwd als ik. Soms moest ik lachen, als ik mensen die nog vrijwel nooit een stap buiten de deur hadden gezet tegen elkaar hoorde zeggen: 'Ja, hij ziet er echt wel Perzisch uit.' En het wonderbaarlijke was dat ik overal stuitte op portretten van mezelf; ik zag mij in veelvoud in alle winkels, op alle schoorsteenmantels: zo bang waren de mensen dat ze me niet genoeg hadden bekeken.

Al die eerbewijzen gaan toch op je drukken. In mijn eigen ogen was ik niet zo'n bijzonder en zeldzaam iemand; en al heb ik een behoorlijk hoge dunk van mezelf, ik had nooit kunnen denken dat ik nog eens de rust zou verstoren van een grote stad waarin ik een onbekende was. Dit bracht mij tot het besluit mijn Perzische dracht af te leggen en mij Europees te gaan kleden, zodat ik kon nagaan of alleen mijn gezicht voldoende was om nog iets van verbazing op te roepen. Dat experiment gaf me inzicht in mijn werkelijke waarde: zo zonder exotische opschik merkte ik hoe ik echt werd ingeschat. Ik mocht me wel beklagen over mijn kleermaker, die me in een oogwenk had beroofd van de algemene aandacht en achting, want opeens raakte ik verzeild in een akelig niets. Soms verkeerde ik een uur in een gezelschap zonder dat er iemand naar me had gekeken, of me de gelegenheid had gegeven mijn mond open te doen. Maar vertelde iemand toevallig aan de anderen dat ik een Pers was, dan ontstond om mij heen meteen een gegons: 'Aha! Meneer is Pers? Hoe buitengewoon! Hoe kan iemand Pers zijn?'

Parijs, 6de van de maand Shawwal, 1712

31. RADI AAN USBEK IN PARIJS

Ik ben momenteel in Venetië, beste Usbek. Al heb je alle steden van de wereld gezien, dan nog is de aankomst in Venetië een verrassing. Het is altijd verbazingwekkend, een stad met torens en moskeeën te zien die oprijst uit het water, tal van mensen aan te treffen op een plek waar alleen vissen zouden moeten leven.

Maar deze goddeloze stad mist de kostbaarste schat die er op de wereld bestaat, namelijk vers water uit een bron. Een rituele wassing is hier volstrekt onmogelijk. Het oord is dan ook een gruwel voor onze heilige profeet, die er vanuit de hoge hemel slechts woedende blikken op werpt.

Ik zou anders, beste Usbek, met plezier vertoeven in een stad waar mijn geest zich dagelijks verder ontwikkelt. Ik leer over de geheimen van de handel, de belangen van de vorsten, de staatsvormen. Ik besteed zelfs aandacht aan het Europese bijgeloof. Verder verdiep ik me in geneeskunde, fysica, astronomie, ik bestudeer de kunsten, kortom, ik maak me los uit de nevel die me in mijn geboorteland het zicht bemoeilijkte.

Venetië, 16de van de maand Shawwal, 1712

Onlangs bezocht ik een instituut waar ongeveer driehonderd personen een vrij karige verzorging krijgen.¹⁸ Ik was gauw klaar, want de kerk en de gebouwen zijn geen bezichtiging waard. De bewoners van het instituut maakten een montere indruk; sommigen waren aan het kaarten, of bezig met andere spelletjes die ik niet ken. Toen ik vertrok ging een van hen ook net weg, en toen hij mij hoorde vragen hoe ik in de Marais kon komen, een wijk aan de rand van Parijs, zei hij: 'Ik ga daar ook heen en zal u de weg wijzen, volgt u mij.' Hij toonde zich een fantastische gids, redde me uit alle netelige situaties en behoedde me behendig voor karossen en karren. Toen we er bijna waren werd ik toch nieuwsgierig. 'Beste man,' zei ik, 'mag ik weten wie u bent?' – 'Ik ben een blinde, meneer,' was zijn antwoord. – 'Wat!' zei ik, 'u bent blind! Waarom hebt u dan niet die aardige man die met u aan het kaarten was gevraagd of hij ons wilde begeleiden?' – 'Die is ook blind,' antwoordde hij. 'Al vierhonderd jaar wonen er driehonderd blinden in het instituut waar u mij aangetroffen hebt. Maar we moeten nu afscheid van elkaar nemen. Daar is de straat waar u heen wilde. Ik geef mij nu in de massa; ik ga die kerk in en daar, dat kan ik u verze- keren, zal ik de anderen meer hinderen dan zij mij.'

Parijs, 17de van de maand Shawwal, 1712

33. USBEK AAN RADI IN VENETIË

De belasting die erop wordt gelegd, maakt de wijn hier in Parijs zo duur dat het wel een poging lijkt tot toepassing van de voorschriften uit de heilige koran, waarin het drinken van wijn wordt verboden.

Wanneer ik denk aan de verderfelijke gevolgen van dat vocht, kan ik het alleen maar zien als het vreselijkste geschenk van de natuur aan de mens. Als iets het leven en de faam van onze monarchen heeft bezoedeld, dan was dat wel hun onmatigheid: het is de giftigste bron van wat zij aan onrechtvaardigs en wreeds hebben begaan.

Laat ik het ronduit zeggen, tot schande van de mensheid: krachtens de wet mogen onze heersers geen wijn drinken, maar ze doen het met een buitensporigheid die hen verlaagt tot minder dan een mens; anderzijds is aan christelijke vorsten het gebruik van wijn toegestaan, zonder dat te constateren valt dat het hen tot verkeerde dingen brengt. De menselijke geest is een en al tegenstrijdigheid: in losbandige liederlijkheid verzetten we ons fel tegen de voorschriften; de wet, opgesteld om onze deugdzaamheid te bevorderen, dient vaak alleen maar om ons schuldiger te maken.

Maar al keer ik mij tegen het vocht dat mensen berooft van hun verstand, ik veroordeel niet de drank die hen opmontert. In hun wijsheid besteden oosterse volken dezelfde zorg aan het speuren naar remedies tegen de droefheid als aan het speuren naar geneesmiddelen tegen de gevaarlijkste ziekten. Wanneer een Europeaan iets ongelukkig overkomt, kan hij slechts zijn toevlucht zoeken bij de teksten van een filosoof die Seneca heet. Maar de Aziaten, die verstandiger zijn en op dit punt een grotere kennis hebben van de natuur, kiezen voor dranken die het vermogen hebben mensen op te vrolijken en de herinnering aan hun verdriet te verdrijven.

Niets is zo schrijnend als de vertroosting die iemand ontleent aan de gedachte dat het kwaad een noodzakelijk iets is, dat er geen middel tegen helpt, dat het lot onontkoombaar is, dat de voorzienigheid het zo geregeld heeft en dat de mens gemaakt is om te lijden. Het is belachelijk, ellende te willen afzwakken met behulp van de overweging dat we ongelukkig geboren zijn. We doen er beter aan de geest uit zijn overpeinzingen te halen en de mens te benaderen als een voelend in plaats van als een denkend wezen.

De ziel, verenigd met het lichaam, wordt door het lichaam voort-

durend geringeloord. Als het bloed te traag beweegt, als de vluchtige bestanddelen ervan onvoldoende gezuiverd zijn, als er niet genoeg van aanwezig zijn, maakt dat ons moedeloos en bedroefd. Maar als wij een drank nemen die deze lichamelijke gesteldheid kan veranderen, dan wordt onze ziel weer in staat indrukken te ontvangen die haar opbeuren, en met heimelijk genoegen merkt ze dat haar machine als het ware weer vaart krijgt en opleeft.

Parijs, 25ste van de maand Dhul-Qada, 1713

34. RICA AAN IBN IN SMYRNA

De Perzische vrouwen zijn mooier dan de Franse, maar hier in Frankrijk zijn ze aantrekkelijker. Het is moeilijk de Perzische niet lief te hebben en de Franse niet aardig te vinden. De Perzische vrouw is zachter en bescheidener, de Franse vrolijker en blijmoediger.

Dat de Perzische vrouwen er zo fraai uitzien, komt doordat ze een geregeld leven leiden: ze gaan niet laat naar bed en ze gokken niet, ze drinken geen wijn en komen zelden in de buitenlucht. Het dient erkend: een serail is meer ingesteld op gezondheid dan op geneugten. Het leven verloopt er gelijkmatig, zonder opwinding; alles ademt er onderworpenheid en plicht; zelfs de genoegens hebben er een ernstig karakter, de vreugden zijn er ingetogen; en ze worden vrijwel altijd genoten in een sfeer van gezag en afhankelijkheid.

Ook de mannen zijn in Perzië minder goedgeluimd dan in Frankrijk. Het ontbreekt daar aan de vrijheid van geest en aan de tevreden gezichten die ik hier bij alle standen en in alle omstandigheden aantref.

Nog erger is het in Turkije, waar families te vinden zijn die van vader op zoon sinds de stichting van de monarchie niet meer hebben gelachen.

Die ernst van de Aziaten komt door het gebrek aan onderling contact. Ze zien elkaar alleen als rituele plechtigheden hen daartoe dwingen. Vriendschap, de milde hartsverbintenis die hier het leven zo plezierig maakt, is daar vrijwel onbekend. Ze trekken zich terug in hun huizen, waar ze altijd gezelschap vinden dat op hen wacht; zodat iedere familie in een soort isolement leeft.

Toen ik eens met iemand in dit land een gesprek hierover had, merkte die man op: 'Wat mij van uw leefwijze het meest verbijstert, is dat u verplicht bent samen te wonen met slaven, wier hart en geest altijd de sporen dragen van hun lage afkomst. Die abjecte lieden ondergraven de deugd die de natuur in u heeft gelegd, ze beginnen al met het uitroeien van die gevoelens in uw kinderjaren, wanneer ze voortdurend om u heen zijn. Want bekijkt u de situatie nu eens onbevooroordeeld. Wat valt er te verwachten van een opvoeding door een stumper die er een eer in ziet andermans vrouwen te bewaken, wiens trots gebaseerd is op het minderwaardigste werk dat een mens maar kan doen; die juist door zijn trouw – een andere deugd heeft hij niet – ver-

achtelijk is, omdat deze trouw voortvloeit uit afgunst, jaloezie en wan-
hoop; die, verteerd van wraakzucht jegens beide seksen, voor wie hij
een stuk vuil is, bereid is de heerszucht van het sterke geslacht te on-
dergaan, mits hij zich op het zwakke geslacht kan uitleven; die alle
luister van zijn positie ontleent aan zijn onvolkomenheid, zijn lelijk-
heid en mismaaktheid, en slechts geacht wordt omdat hij geen ach-
ting verdient; die ten slotte, voorgoed vastgeklonken aan de deur waar-
aan hij ooit is bevestigd, harder dan de hengsels en grendels die de
deur op haar plaats houden, pocht op de vijftig jaren die hij heeft door-
gebracht in de smadelijke functie waarin hij, als werktuig van de ja-
loezie van zijn meester, al zijn laagheid heeft uitgeleefd?

Parijs, 14de van de maand Dhul-Hidjdja, 1713

35. USBEK AAN ZIJN NEEF DJAMSHID, DERWISJ IN HET
SCHITTERENDE KLOOSTER VAN TABRIZ

Wat dunkt u van de christenen, verheven derwisj? Geloof u dat het hun op de dag des oordeels zal vergaan als de ongelovige Turken, die de joden tot ezel zullen dienen en hen in gestrekte draf naar de hel zullen voeren? Ik weet wel dat ze niet naar het verblijf der profeten zullen gaan en dat de grote Ali niet voor hen gekomen is. Maar denkt u dat ze veroordeeld worden tot eeuwige straffen omdat ze niet het geluk hebben gehad moskeeën in hun land te vinden, en dat God hen zal laten boeten voor het niet beoefenen van een godsdienst waarmee hij hen niet in kennis heeft gebracht? Ik kan u verzekeren: ik heb me vaak in die christenen verdiept; ik heb hen ondervraagd om te zien of ze enig idee hadden van de grote Ali, de prachtigste van alle mensen. En ik heb geconstateerd dat ze nooit van hem hadden gehoord.

Ze zijn anders dan de ongelovigen die weigerden in de wonderen des hemels te geloven en daarom op bevel van onze heilige profeten met het zwaard moesten worden omgebracht. Ze hebben meer weg van de ongelukkigen die in de duisternis van de afgoderij leefden voordat het goddelijk licht het gelaat van onze grote profeet verlichtte.

Trouwens, wie hun godsdienst nauwkeuriger onderzoekt, zal er als het ware in de kiem onze dogma's in terugvinden. Vaak voel ik bewondering voor de geheimen van de voorzienigheid, die hen op die manier lijkt te hebben willen voorbereiden op de algehele bekering. Ik heb gehoord van een boek, afkomstig uit de kring van hun geleerden en getiteld *Triomf van de polygamie*, waarin wordt bewezen dat polygamie voor christenen een plicht is.¹⁹ Hun doop correspondeert met onze reinigingswassingen; de christelijke dwaling is slechts gelegen in het effect dat ze toekennen aan de eerste wassing, die in hun ogen alle andere moet kunnen vervangen. Hun priesters en monniken bidden net als wij zeven keer per dag. Ze hopen in een paradijs te komen waar ze, na de verrijzenis van het lichaam, tal van geneugten zullen smaken. Net als wij kennen ze speciale vastenperiodes, verstervingen waarmee ze de goddelijke barmhartigheid hopen te vermurwen. Ze vereren de goede en wantrouwen de kwade engelen. Ze geloven heilig in de wonderen die God via zijn dienaren verricht. Net als wij erkennen ze dat hun verdiensten ontoereikend zijn en dat ze een bemiddelaar bij God nodig hebben. Overal zie ik hier het mohammedanisme, al vind ik er Mohammed niet. Wat men ook probeert, al-

tijd baant de waarheid zich een weg en boort ze zich door de haar omringende duisternis. Er komt nog een dag dat de Eeuwige de aarde uitsluitend met ware gelovigen bevolkt zal zien. De tijd, die alles verteert, zal zelfs de dwalingen vernietigen. Tot hun verbazing zullen de mensen merken dat ze zich allemaal achter een en hetzelfde vaandel hebben geschaard. Alles, tot aan de wet toe, zal worden verteerd: de goddelijke exemplaren zullen van de aarde worden opgeheven en naar het hemelse archief gedragen.

Parijs, 20ste van de maand Dhul-Hidjdja, 1713

36. USBEK AAN RADJ IN VENETIË

Er wordt in Parijs veel koffie gedronken. Deze drank kan in tal van openbare gelegenheden worden genuttigd; in sommige daarvan wordt gesproken over het laatste nieuws, in andere spelen de mensen schaak. Er is er één waar de koffie zodanig wordt bereid dat zij die het drinken meer verstand krijgen, althans, van allen die weer naar buiten komen, is er niemand die niet gelooft dat hij vier keer zo verstandig is als toen hij naar binnen ging.²⁰

Wat mij echter van die schrandere lieden hevig tegenstaat, is dat ze zich niet nuttig maken voor het vaderland en dat ze hun talenten vermorsen met kinderachtigheden. Om een voorbeeld te noemen: toen ik in Parijs aankwam, waren ze verhit aan het ruziën over het onnozelleste dat men zich maar kan voorstellen. Het ging over de faam van een oude Griekse dichter, van wie al tweeduizend jaar niet bekend is waar hij is geboren of wanneer hij is gestorven.²¹ Beide partijen erkenden dat het een voortreffelijke dichter was; het ging alleen om de grote of minder grote verdienste die hem moest worden toegekend. Ieder wilde de mate van die verdienste bepalen, maar sommigen van deze reputatiebepalers legden meer gewicht in de schaal dan andere. En dat was dan de ruzie! Het ging er heftig aan toe, want er werden over en weer op krachtige wijze zulke grove beledigingen geuit, er werden zulke wrange grappen gemaakt, dat ik over de discussiemethode net zo verbaasd was als over het discussiethema. Als iemand de onbezonnenheid zou tonen, zei ik in mezelf, om ten overstaan van zo'n pleitbezorger voor de Griekse dichter de goede naam van een achtenswaardige burger in diskrediet te brengen, dan zou hij er behoorlijk van langs krijgen; volgens mij zou die fijngevoelige inzet voor de reputatie van de doden dan grof opvlammen ter verdediging van de reputatie van de levenden! Maar hoe het ook zij, vervolgde ik, God verhoede dat ik me ooit de vijandschap op de hals haal van de critici van een dichter die, ondanks een verblijf van tweeduizend jaar in het graf, nog eens zo'n onverzoenlijke haat zou ontketenen. Nu delen ze nog slagen uit in de lucht. Maar hoe zou het zijn als hun woede werd aangejaagd door de aanwezigheid van een echte vijand?

Deze lieden redetwisten in hun landstaal, anders dan een groep redetwisters die een barbaarse taal²² bezigen, hetgeen de toorn en de halsstarrigheid van de strijdende partijen nog lijkt te verhevigen. In

sommige wijken van de stad valt als het ware een donker, dicht strijd-
gewoel van dat soort mensen waar te nemen; ze voeden zich met sub-
tiele onderscheidingen; ze leven van redeneringen en valse gevolg-
trekkingen. Wie dit vak beoefent zou eigenlijk moeten sterven van de
honger, maar toch rendeert het: het is wel gebeurd dat een heel volk,
uit zijn land verjaagd, de zee is overgestoken om zich in Frankrijk te
vestigen, en het enige dat het had meegenomen om in zijn levenson-
derhoud te voorzien, was een machtig talent om discussies te voeren.²³

Gegroet.

Parijs, laatste van de maand Dhul-Hidjdja, 1713

37. USBEK AAN IBN IN SMYRNA

De koning van Frankrijk is oud. In onze eigen geschiedenis kennen wij geen voorbeeld van een vorst die zo lang heeft geregeerd. Naar verluit beschikt hij in hoge mate over de gave om anderen tot gehoorzaamheid te brengen: hij heerst met evenveel vaardigheid over zijn familie als over zijn hof en zijn land. Hij schijnt vaak te hebben verkondigd dat van alle staatsvormen ter wereld het bewind van de Turken en dat van onze verheven sultan hem het meeste aanstaan, zoveel waardering heeft hij voor de oosterse politiek.

Ik heb mij verdiept in zijn karakter, en er tegenstrijdigheden in ontdekt die ik onmogelijk kan verklaren. Bijvoorbeeld: hij heeft een minister van slechts achttien jaar oud²⁴ en een minnares van tachtig;²⁵ hij hecht aan zijn godsdienst en verfoeit degenen die op een strikte naleving ervan aandringen; ofschoon hij de drukte van de stad ontvlucht en niet erg mededeelzaam is, legt hij zich er van de ochtend tot de avond op toe het onderwerp van gesprek te zijn; hij houdt van trofeeën en overwinningen, maar voor een goede generaal aan het hoofd van zijn eigen troepen is hij evenzeer beducht als voor een goede generaal aan het hoofd van een vijandelijk leger. Volgens mij is er nooit iemand anders geweest die tegelijkertijd overladen was met meer rijkdommen dan waar een vorst op zou mogen hopen, en geteisterd door een armoe die een gewoon mens als onverdraaglijk zou ervaren.

Degenen die hem dienen beloont hij graag, maar voor de toewijding of liever gezegd het gelanterfant van zijn hovelingen betaalt hij even genereus als voor de inspannende veldtochten van zijn legerleiders. Vaak is iemand die hem helpt met uitkleden, of die hem bij het begin van de maaltijd zijn servet aanreikt, hem liever dan een ander die voor hem steden inneemt of veldslagen wint. Hij is van mening dat vanuit vorstelijke edelmoedigheid onbekommerd gunsten moeten kunnen worden verstrekt, en zonder na te gaan of degene die door hem met weldaden wordt overstelpt wel een verdienstelijke persoon is, meent hij dat zijn keuze de verdienstelijkheid zal brengen. Het is dan ook gebeurd dat iemand die twee mijl was gevlucht een kleine toelage van hem kreeg en iemand anders, die vier mijl was gevlucht, een fraaie gouverneurspost.

Hij houdt van pracht en praal, vooral als het om zijn bouwwerken gaat. In de tuinen van zijn paleis staan meer beelden dan een grote

stad aan inwoners heeft. Hij wordt even krachtig bewaakt als de vorst voor wie alle tronen kantelen. Zijn legers zijn even omvangrijk, zijn hulpbronnen even overvloedig, zijn financiële middelen even onuitputtelijk.

Parijs, 7de van de maand Muharram, 1713

Mannen breken zich het hoofd over de vraag of het beter is vrouwen hun vrijheid te ontnemen of hun die te laten; volgens mij zijn er heel wat argumenten pro en contra. Terwijl de Europeanen verkondigen dat het niet van edelmoedigheid getuigt hen die je liefhebt ongelukkig te maken, antwoorden wij Aziaten dat mannen zich onwaardig gedragen als ze afzien van de heerschappij die ze van de natuur over de vrouw hebben gekregen. Wordt hun voorgehouden dat het toch een ongemakkelijke situatie is, al die opgesloten vrouwen, dan is hun antwoord dat tien vrouwen die gehoorzamen een minder ongemakkelijke situatie creëren dan één vrouw die niet gehoorzaamt. Als ze op hun beurt aanvoeren dat de Europeanen onmogelijk gelukkig kunnen zijn met ontrouwe vrouwen, dan is het antwoord dat de van Aziatische kant zozeer geroemde trouw geen remedie is tegen de weerzin die onherroepelijk optreedt wanneer de hartstocht eenmaal is bevredigd; dat onze vrouwen te veel ons bezit zijn geworden; dat wij door dat kalme bezitten niets meer te begeren of te vrezen hebben; dat enige koketterie is als het zout dat pittigheid brengt en bederf voorkomt. Misschien dat iemand met meer wijsheid dan ik niet zou weten wat te kiezen, want de Aziaten doen het uitstekend door te zoeken naar middelen om hun ongerustheid in te tomen, terwijl de Europeanen het uitstekend doen door niet ongerust te zijn.

‘En ook al zouden we als echtgenoot ongelukkig zijn,’ stellen zij, ‘dan kunnen we toch nog altijd als minnaar genoegdoening vinden. Wil een man reden hebben om te klagen over de ontrouw van zijn vrouw, dan zouden er op de hele wereld maar drie personen moeten zijn; zijn het er vier, dan spelen ze altijd quitte.’

Een andere vraag is of de vrouw krachtens de wetten der natuur ondergeschikt is aan de man. ‘Nee,’ zei mij onlangs een filosoof die bekendstaat als man van de wereld, ‘een dergelijke wet heeft de natuur nooit uitgevaardigd. De macht die wij over vrouwen uitoefenen is regelrechte dwingelandij; zij hebben ons in de gelegenheid gesteld die macht te grijpen alleen omdat zij zachter zijn dan wij, menselijker derhalve, redelijker. Deze voordelen, waaraan zij ongetwijfeld een overwicht hadden moeten ontlenuen indien wij redelijk zouden zijn geweest, hebben hen, omdat wij niet redelijk zijn, van hun overwicht beroofd. Welnu, onze heerschappij over de vrouwen moge louter ti-

ranniek zijn, daartegenover oefenen de vrouwen over ons een natuurlijke macht uit: die van de schoonheid, waar niets tegen bestand is. Onze macht is niet gevestigd in alle landen, maar die van de schoonheid is universeel. Waarom zouden wij dus in een bevoorrechte situatie verkeren? Omdat we sterker zijn? Maar dat is werkelijk onrechtvaardig. We gebruiken allerlei middelen om hun moed te fnuiken. We zouden gelijke krachten hebben als ook de opvoeding gelijk was. Laten we eens hun talenten beproeven die niet door hun opvoeding zijn aangetast, dan zullen we zien of wij wel zo sterk zijn.'

We moeten toegeven, al gaat het lijnrecht in tegen onze gewoonten: bij de beschaafde volken hebben de vrouwen altijd overwicht gehad over hun echtgenoten. Bij de Egyptenaren was het wettelijk vastgelegd, ter ere van Isis, en bij de Babyloniërs ter ere van Semiramis. Van de Romeinen werd gezegd dat ze heersten over alle volken, maar gehoorzaam waren aan hun vrouwen. De Sarmaten waren volledig onderworpen aan het andere geslacht, maar hen laat ik buiten beschouwing: zij waren te barbaars om als voorbeeld te kunnen dienen.

Je merkt wel, mijn beste Ibn, dat ik me ben gaan voegen naar de smaak van dit land, waar ze graag extreme opvattingen verdedigen en alles herleiden tot paradoxen. De profeet heeft de kwestie geregeld en vastgelegd welke rechten elk van beide seksen heeft. 'De vrouw dient haar man te eren,' zegt hij, 'en de man dient zijn vrouw te eren, maar de man is ietwat in het voordeel.'

Parijs, 26ste van de maand Djumada 2, 1713

39. HADJI* IBBI AAN DE JOOD BEN JOZUA, ISLAMITISCH
PROSELIET IN SMYRNA

Het komt mij voor, Ben Jozua, dat de geboorte van uitzonderlijke personen altijd wordt voorafgegaan door opzienbarende tekens, alsof de natuur in een soort crisis verkeert en de hemelse macht slechts moeizaam iets tot stand kan brengen.

Niets was zo schitterend als de geboorte van Mohammed. God, die van het begin af aan in de besluiten der voorzienigheid had bepaald dat hij de mensen deze grote profeet zou zenden om Satan te ketenen, schiep tweeduizend jaar vóór Adam een licht, dat via een reeks van uitverkorenen, via een reeks van voorvaderen van Mohammed, hem ten slotte bereikte als een waarachtige getuigenis dat hij afstamde van de patriarchen.

Ook vanwege diezelfde profeet wenste God niet dat er ook maar één kind werd verwekt in een situatie waarin de vrouw onrein was en de man onbesneden.

Hij kwam besneden ter wereld, en hij was nog niet geboren of op zijn gezicht tekende de vreugde zich af. Drie maal schokte de aarde, als had ze zelf gebaard; alle afgoden bogen diep voorover; de tronen der koningen kantelden. Lucifer werd op de bodem van de zee geworpen, pas na veertig dagen zwemmen kwam hij uit de diepte omhoog en hij vluchtte de berg Kabes op, vanwaar hij met een angst-aanjagende stem de engelen riep.

Die nacht plaatste God een grensteken tussen de man en de vrouw, waar geen van hen voorbij kon komen. De kunsten van tovenaars en geestenbezweerders bleken hun kracht te hebben verloren. Er klonk een stem uit de hemel die zei: 'Ik heb mijn trouwe vriend naar de aarde gezonden.'

Volgens de getuigenis van de Arabische geschiedschrijver Ibn Aber kwamen de stammen der vogels, der wolken en winden alsook alle engelscharen bijeen om het kind groot te brengen, en ze betwistten elkaar dat voorrecht. De vogels gaven met hun getjilp te kennen dat het praktisch was als zij het kind zouden grootbrengen, omdat zij gemakkelijker allerlei vruchten uit de wijde omtrek konden verzamelen. De winden murmelden: 'Wij komen meer in aanmerking, want wij kunnen het kind overal vandaan de aangenaamste geuren brengen.' –

* Mohammedaan die op bedevaart is geweest naar Mekka.

‘Nee, nee,’ zeiden de wolken, ‘nee, het kind moet aan onze zorgen worden toevertrouwd, want door ons zal het steeds kunnen profiteren van de frisheid van het water.’ Daarop riepen de engelen verontwaardigd uit: ‘Wat kunnen wij dan nog doen?’ Toen klonk er een stem uit de hemel, die aan alle discussie een eind maakte: ‘Het zal niet worden weggehaald uit de handen der stervelingen, want gelukkig de borsten die het zullen zogen, de handen die het zullen beroeren, het huis waarin het zal wonen en het bed waarin het zal rusten.’

Na zo vele schitterende getuigenissen, mijn waarde Jozua, moet je een hart van ijzer hebben om niet in de heilige wet van de profeet te geloven. Wat kon de hemel nog meer doen om gezag te verlenen aan zijn goddelijke zending, behalve de natuur wegvagen en de mensen verdelgen die hij juist wilde overtuigen?

Parijs, 20ste van de maand Radjab, 1713

Zodra hier een belangrijk personage gestorven is, verzamelen de mensen zich in een moskee en wordt er een lijkrede uitgesproken, dat wil zeggen een lovende toespraak, op basis waarvan lastig uit te maken zou zijn wat nu precies de verdiensten van de overledene zijn geweest.

Ik zou alle begrafenisplechtigheden wel willen afschaffen. Mensen dienen te worden beweend bij hun geboorte en niet bij hun dood. Waartoe dienen de ceremoniën en heel het lugubere vertoon dat een stervende in zijn laatste ogenblikken voorgeschoteld krijgt, ja, waartoe dienen de tranen van zijn familie en de smart van zijn vrienden anders dan om de stervende een overdreven voorstelling te geven van het verlies dat hem te wachten staat?

Wij zijn zo blind dat we niet weten wanneer we droevig of blij moeten zijn. We kennen vrijwel niets anders dan namaakverdriet en namaakvreugde.

Wanneer ik zie dat de grootmogol jaarlijks stompzinnig op een weegschaal stapt en zich als een rund laat wegen; wanneer ik zie dat het volk blij is omdat de vorst in stoffelijkheid is toegenomen, dat wil zeggen minder in staat is over het volk te regeren; dan, Ibn, vervult de menselijke dwaasheid mij met mededogen.

Parijs, 20ste van de maand Radjab, 1713

41. DE EERSTE ZWARTE EUNUCH AAN USBEK

Onlangs, hoogverheven heer, is Ismaël gestorven, een van uw zwarte eunuchen, en ik ben genoodzaakt een vervanger voor hem te zoeken. Aangezien eunuchen tegenwoordig bijzonder schaars zijn, had ik gedacht daarvoor een zwarte slaaf te nemen die op uw buitengoed woont; maar tot nu toe is het mij niet gelukt hem zover te krijgen dat hij voor die functie geschikt kon worden gemaakt. Omdat hij daarmee in mijn ogen uiteindelijk toch gunstiger uit is, wilde ik kort geleden met enige strengheid tegen hem optreden, en in goed overleg met de intendant van uw tuinen had ik opdracht gegeven hem zijns ondanks in staat te stellen tot het verrichten van de diensten die uw hart het welgevalligst zijn en net als ik te komen wonen in het vreeswekkend oord waar hij zelfs geen blik op durft te werpen. Maar hij zette het op een brullen alsof hij gevild dreigde te worden, en slaagde er ten slotte in zich uit onze handen los te rukken, weg van het onherroepelijke mes. Ik heb zojuist vernomen dat hij van plan is u te schrijven en u om genade wil vragen, met het argument dat ik uitsluitend op dit idee ben gekomen uit een niet te stillen verlangen naar wraak vanwege bepaalde stekelige grappen die hij naar zijn zeggen over mij heeft gemaakt. Maar ik bezweer u bij de honderdduizend profeten dat mijn optreden alleen was ingegeven door het verlangen u des te beter te dienen, het enige dat voor mij van waarde is en waarbuiten alles mij koud laat.

Ik werp mij aan uw voeten.

Serail Fatima, 7de van de maand Muharram, 1713

42. FARAN AAN USBEK, ZIJN OPPERSTE HEER

Als u hier zou zijn, hoogverheven heer, dan zou ik overladen met wit papier voor u verschijnen, en dat zou nog niet genoeg zijn om alle beledigingen op te schrijven waarmee uw eerste zwarte eunuch, de boosaardigste van alle mensen, mij sinds uw vertrek heeft geteisterd.

Zogenaamd vanwege een paar grappen die ik naar hij beweert zou hebben gemaakt over zijn ongelukkige situatie, ben ik het voorwerp van zijn niet aflatende wraak. Hij heeft de meedogenloze intendant van uw tuinen tegen mij opgezet en die man draagt mij sinds uw vertrek onmogelijke taken op, waarbij ik vele malen gedacht heb het leven te zullen laten, zonder overigens een moment te verflauwen in mijn vurig verlangen u te dienen. Hoe vaak heb ik niet in mezelf gezegd: 'Ik heb een meester die een en al mildheid is, maar ik ben de ongelukkigste slaaf die er op aarde is te vinden.'

Ik moet u bekennen, hoogverheven heer, dat ik niet dacht nog grotere ellende in het vooruitzicht te hebben, maar die valse eunuch heeft de kroon willen zetten op zijn boosaardigheid. Een aantal dagen geleden heeft hij op eigen gezag besloten mij met de bewaking van uw onschendbare vrouwen te gaan belasten, dat wil zeggen mij een vonnis op te leggen dat voor mij vele malen wreder is dan de dood. Zij die bij hun geboorte zo onfortuinlijk zijn geweest dat ze door toedoen van hun ouders een vergelijkbare behandeling hebben ondergaan, vinden misschien troost in het feit dat ze nooit een andere situatie hebben gekend dan die waarin ze verkeren. Maar als ik uit de mensheid word gestoten en van mijn menselijkheid word beroofd dan ga ik dood van verdriet, als ik al niet ben gestorven door die barbaarse behandeling.

In diepe nederigheid kus ik uw voeten, luisterrijke heer. Zorgt u alsblieft dat ik de gevolgen ondervind van uw zozeer gerespecteerde deugdzaamheid, en dat niet gezegd zal kunnen worden dat er, in uw opdracht, een ongelukkige op aarde bij is gekomen.

Tuinen van Fatima, 7de van de maand Muharram, 1713

43. USBEK AAN FARAN IN DE TUINEN VAN FATIMA

Ontvang vreugde in je hart en herken dit eerbiedwaardig schrift; laat de grote eunuch er zijn lippen op drukken, en zo ook de intendant van mijn tuinen. Ik verbied hun, iets tegen je te ondernemen. Zeg hun dat ze de eunuch die mij ontbreekt moeten kopen. Doe je plicht alsof ik voortdurend het oog op je gericht houd, want besef wel: hoe groter mijn goedheid is, des te zwaarder zul je worden gestraft als je er misbruik van maakt.

Parijs, 25ste van de maand Radjab, 1713

44. USBEK AAN RADI IN VENETIË

Frankrijk kent drie standen: Kerk, Zwaard en Toga. Elke stand is vervuld van hartgrondige minachting jegens de twee andere. Iemand die bijvoorbeeld veracht zou moeten worden omdat hij een domoor is, wordt vaak alleen veracht omdat hij tot de magistratuur behoort.

Zelfs de nederigste handwerkslieden redetwisten over de voortreffelijkheid van het ambacht dat zij hebben gekozen: eenieder verheft zich boven degenen die een ander beroep uitoefenen, op basis van het idee dat hij zich heeft gevormd over de superioriteit van het zijne.

Allen vertonen enige gelijkenis met die vrouw uit de provincie Erevan die, na van een van onze monarchen een gunst te hebben verkregen, hem in haar gebeden bleef toewensen dat de hemel hem gouverneur van Erevan zou maken.

In een reisverslag heb ik gelezen dat een Frans schip de kust van Guinea aandeed en dat enkele bemanningsleden aan land wilden om een paar schapen te kopen. Ze werden naar de koning gebracht, die onder een boom rechtsprak ten behoeve van zijn onderdanen. Hij zat op zijn troon, dat wil zeggen op een blok hout, even trots als wanneer hij op de troon van de grootmogol zou hebben gezeten. Drie of vier mannen met houten lansen bewaakten hem; een parasol in baldakijnvorm beschermde hem tegen de felle zon; hij en zijn vrouw de koningin droegen geen andere tooi dan hun zwarte huid en een paar ringen. De vorst, even verwaand als armoedig, vroeg aan de vreemdelingen of er in Frankrijk veel over hem werd gesproken. Hij dacht dat zijn naam overal op de wereld bekend zou zijn; en anders dan de veroveraar²⁶ die naar verteld wordt de hele aarde tot zwijgen heeft gebracht, meende hij dat hij het hele universum aan het praten moest krijgen.

Wanneer de kan van Tatarije klaar is met de maaltijd, roept een hebraut dat alle vorsten der aarde als ze zin hebben aan tafel kunnen, en die barbaar, die zich voedt met niets anders dan melk, die geen huis heeft, die uitsluitend leeft van wat hij weet te roven, beschouwt alle koningen op de wereld als zijn slaven en maakt er een gewoonte van hen twee keer per dag te beledigen.

Parijs, 28ste van de maand Radjab, 1713

Ik lag gistermorgen nog in bed toen er hard werd geklopt op mijn deur, die meteen werd opengedaan of liever gezegd opengetrapt door een man met wie ik weleens een praatje had gemaakt en die nu in alle staten leek.

Zijn kledij was nog minder dan bescheiden; zijn pruik stond scheef en was niet eens gekamd; hij had geen tijd gehad om zijn zwarte wambuis te repareren, en hij had die dag afgezien van de verstandige voorzorg waarmee hij gewend was het sjofele karakter van zijn plunje te verbloemen.

‘Opstaan,’ zei hij, ‘ik heb u de hele dag nodig. Ik moet allerlei boodschappen doen en ik zou het op prijs stellen als u meeding. Eerst moeten we naar de rue Saint-Honoré, voor een gesprek met een notaris die een stuk grond in de verkoop heeft ter waarde van vijfhonderd-duizend pond. Ik wil daar een optie op. Ik ben op weg hierheen al even gestopt in de wijk Saint-Germain, waar ik voor tweeduizend kroon een herenhuis heb gehuurd, en ik hoop vandaag het contract te tekenen.’

Nauwelijks had ik mijn kleren aan of de man nam me haastig mee naar buiten. ‘Laten we eerst een karos kopen en de uitrusting regelen.’ En inderdaad kochten we niet alleen een karos maar daarbij nog voor honderdduizend franc spullen, in nog geen uur. Het gebeurde allemaal razendsnel, want de man onderhandelde niet en maakte geen enkele berekening; hij nam ook niets mee. Ik liet over dit alles mijn gedachten gaan, en de man bestuderend kwam ik tot de conclusie dat hij een eigenaardige mengeling was van rijkdom en armoë; daarom wist ik niet wat ik moest denken. Uiteindelijk deed ik mijn mond open, hem terzijde trekkend: ‘Mijnheer, wie zal dat allemaal betalen?’ – ‘Ik,’ zei hij. ‘Kom mee naar mijn kamer, dan laat ik u onmetelijke schatten zien, rijkdommen waar de machtigste koningen jaloers op zijn; maar dat geldt niet voor u, want u zult altijd met mij delen.’ Ik volgde hem. We klauterden naar zijn woonruimte op de vijfde verdieping, en via een ladder hesen we ons vervolgens naar de zesde, waar zich een tochtig hok bevond met daarin niets anders dan twee of drie dozijn aarden kommen gevuld met verschillende vloeistoffen. ‘Ik ben vroeg opgestaan,’ vertelde hij, ‘en meteen gaan doen wat ik al vijfentwintig jaar doe, namelijk kijken naar het resultaat van mijn arbeid. Ik heb ge-

constateerd dat het eindelijk de grote dag was, die van mij de rijkste man op aarde zou maken. Ziet u die helrode vloeistof? Deze bevat op dit moment alle hoedanigheden die de filosofen een vereiste achten voor het transmuteren van metalen. Ik heb er de bolletjes die u hier ziet uit gehaald, qua kleur echt goud, al laat het gewicht te wensen over. Dit geheim, dat ooit ontdekt is door Nicolas Flamel²⁷ maar waar Raymundus Lullus²⁸ en vele, vele anderen voortdurend naar op zoek zijn geweest, is tot mij gekomen, en ik ben een gezegende ingewijde. De hemel geve dat ik al die schatten, die hij aan mij heeft overgedragen, uitsluitend aanwende te zijner ere!

Ik ging weg en liep naar beneden, of liever gezegd ik vloog de trap af, buiten mezelf van woede, en liet die schatrijke man achter in zijn gesticht.

Gegroet, waarde Usbek. Morgen kom ik je opzoeken, en als je wilt maken we samen de reis terug naar Parijs.

Parijs, laatste van de maand Radjab, 1713

Ik kom hier mensen tegen die in een eindeloze discussie zijn verward over de godsdienst, terwijl ze naar mijn idee tegelijkertijd strijden om wie zich het minst aan de voorschriften van de godsdienst gelezen laat liggen.

Het zijn niet alleen geen betere christenen maar zelfs geen betere burgers, en dat gaat me aan het hart. Want welke godsdienst men ook belijdt, de belangrijkste godsdienstige opdracht is en blijft dat de wetten worden nageleefd, dat de medemensen liefdevol en de ouders met respect worden bejegend.

Is het immers niet zo dat een godsdienstig mens er vooral naar dient te streven, de godheid die de door hem beleden godsdienst heeft grondvest te behagen? En het zekerste middel om dat te bereiken is zonder twijfel het naleven van de maatschappelijke voorschriften en het vervullen van de menselijke plichten. Want tot welke godsdienst men ook behoort, zodra men uitgaat van een godsdienst, kan men niet anders dan er tevens van uitgaan dat God de mensen liefheeft; hij sticht immers een godsdienst om hen gelukkig te maken, en als hij de mensen liefheeft, kan men er zeker van zijn dat men hem behaagt door de mensen eveneens lief te hebben, dat wil zeggen door jegens hen alle plichten van goedheid en menselijkheid te vervullen en de wetten waaraan men onderworpen is niet te schenden.

Dat is een veel zekerder manier om God te behagen dan de inachtneming van een of ander ritueel. Want rituelen hebben in zichzelf niet een bepaalde mate van goedheid, ze zijn alleen goed vanuit de overweging en in de veronderstelling dat God de opdracht ertoe heeft gegeven. Maar dit is een punt van uitvoerige discussie; de vergissingen liggen op de loer, want men moet de rituelen van één godsdienst kiezen uit die van wel tweeduizend.

Er was eens iemand die dagelijks als volgt tot God bad: 'Heer, ik grijp niets van de discussies die onafgebroken over u worden gevoerd. Ik zou u willen dienen zoals u dat wilt, maar iedereen aan wie ik om advies vraag, wil dat ik u dien zoals hij dat wil. Wanneer ik mijn gebed tot u wil richten, weet ik niet in welke taal ik tot u moet spreken. Ik weet ook niet in welke houding ik het moet doen: de een zegt dat ik staande moet bidden, volgens de ander moet ik gaan zitten, en weer een ander eist dat mijn romp op mijn knieën rust. Dat is niet alles:

sommigen beweren dat ik me iedere ochtend moet wassen met koud water, anderen houden vol dat uw blik met afgrijzen op mij zal rusten als ik niet een stukje van mijn eigen vlees laat afsnijden. Nog niet zo lang geleden zat ik in een karavanserai konijn te eten. Drie mannen in mijn omgeving joegen mij de schrik op het lijf. Alle drie bekeerden ze dat ik u ernstig had beledigd, de één* omdat het dier onrein was, de ander** omdat het gestikt was en de derde*** ten slotte omdat het geen vis was. Er kwam een brahmaan langs, aan wie ik vroeg als rechter te fungeren en die tegen me zei: “Zij hebben het bij het verkeerde eind, want blijkbaar hebt u het dier niet zelf geslacht.” – “Toch wel,” zei ik. – “Ah! Dan hebt u een verfoeilijke daad verricht, die God u nooit zal vergeven”, sprak hij op strenge toon. “Hoe weet u of de ziel van uw vader niet zijn intrek had genomen in dat dier?” Al die dingen brengen mij onvoorstelbaar in verwarring. Ik kan mijn hoofd niet bewegen of ik dreig u te beledigen; toch zou ik u willen behagen en daarvoor het leven willen gebruiken dat ik van u gekregen heb. Misschien vergis ik me, maar volgens mij is er geen betere methode om dat te bereiken dan door als een goed burger te leven in de maatschappij waarin u mij geboren hebt laten worden, en als een goede vader in het gezin dat u mij hebt geschonken.’

Parijs, 8ste van de maand Shaban, 1713

* Een jood.

** Een Turk.

*** Een Armeniër.

47. ZASHI AAN USBEK IN PARIJS

Ik heb groot nieuws voor u: ik heb me verzoend met Zefis. Het serail, dat verdeeld was tussen haar en mij, is weer eensgezind. Het enige dat hier ontbreekt, in dit oord waar nu vrede heerst, dat bent u. Kom, dierbare Usbek, kom en zorg dat hier de liefde triomfeert.

Ik heb voor Zefis een groot feestmaal georganiseerd, waar uw moeder, uw vrouwen en uw voornaamste concubines voor waren uitgenodigd. Uw tantes en een aantal van uw nichten waren er ook bij; ze waren te paard gekomen, bedekt met de donkere wolk van hun sluiers en kleren.

De volgende dag vertrokken we naar het buitengoed, waar we hoopten ons vrijer te kunnen bewegen. We klommen op onze kamelen en namen met vier tegelijk plaats in ons dichte hokje. Omdat het een onverwachts uitstapje was, hadden we geen tijd om overal in het rond de waarschuwingsroep te laten klinken, maar de eerste eunuch, handig als altijd, trof een andere voorzorgsmaatregel, door het doek dat ons aan het zicht onttrok te verdubbelen met een gordijn, zo dik dat we werkelijk niemand konden zien.

Toen we waren gearriveerd bij de rivier die je moet oversteken, stapte ieder van ons in een bak om zich naar de boot te laten dragen: want er werd ons verteld dat het druk was aan het water. Een nieuwsgierige, die de plaats waar wij opgesloten zaten te dicht naderde, kreeg een dodelijke klap die zijn levenslicht voorgoed uitblies. Een ander, die naakt verpozing had gezocht op de oever, was eenzelfde lot beschoren. De twee ongelukkigen werden door uw trouwe eunuchen opgeofferd aan uw eer en aan die van ons.

Maar ik zal u de rest van onze avonturen vertellen. Toen we midden op het water waren, stak er een zo onstuimige wind op en trok de hemel dicht met zulke vreselijke wolken, dat onze matrozen door radeloosheid werden bevangen. Van schrik over het gevaar kregen we bijna allemaal een flauwte. Ik herinner me dat ik de stemmen hoorde van onze eunuchen, die twistgesprekken voerden en van wie sommige zeiden dat we moesten worden gewaarschuwd en uit onze gevangenis moesten worden gehaald; maar hun leider bleef volhouden dat hij liever zou sterven dan te dulden dat zijn meester zo werd onteerd, en dat hij degene die met zulke onbeschaamde voorstellen kwam een dolk in de borst zou stoten. Een van mijn slavinnen rende in paniek

naar me toe om me te helpen, zonder zich fatsoenlijk te hebben aangekleed; een zwarte eunuch pakte haar ruw beet en duwde haar terug naar de plek waar ze vandaan gekomen was. Op dat moment bezwijmde ik en ik kwam pas weer bij toen het gevaar was geweken.

Wat is reizen voor vrouwen toch een hachelijke onderneming! Mannen krijgen alleen te maken met gevaren die hun leven bedreigen, terwijl wij voortdurend de angst kennen ons leven of onze deugzaamheid te zullen verliezen.

Gegroet, waarde Usbek. Ik blijf u aanbidden.

Serail Fatima, 2de van de maand Ramadaan, 1713

Zij die graag hun kennis vergroten, vervelen zich nooit. Ofschoon geen enkele zaak van gewicht mijn aandacht vergt, ben ik voortdurend bezig. Ik breng mijn tijd door met onderzoek; 's avonds noteer ik wat mij overdag is opgevallen, wat ik gezien en gehoord heb. Alles interesseert me, alles verbaast me. Ik ben als een kind waarvan de nog prille zintuigen door de kleinste dingen hevig worden geraakt.

Je gelooft het misschien niet, maar in alle gezelschappen, in alle clubs worden wij vriendelijk ontvangen. Volgens mij heb ik veel te danken aan het feit dat Rica zo'n levendige geest heeft en zo'n opgeruimd karakter, waardoor hij omgang zoekt met iedereen en iedereen ook omgang zoekt met hem. Ons buitenlandse voorkomen hindert niemand meer; we genieten zelfs van de verbazing die mensen bevangt als ze ons enige hoffelijkheid tentoon zien spreiden; want de Fransen hebben niet het idee dat in onze streken mensen kunnen ontstaan. Toch, dat dient gezegd, verdienen ze het om uit de droom te worden geholpen.

Ik heb een aantal dagen doorgebracht in een landhuis in de buurt van Parijs, bij een man van aanzien die het heerlijk vindt om bezoek te krijgen. Hij heeft een buitengewoon vriendelijke vrouw, uiterst bescheiden maar tevens begiftigd met een vrolijkheid die onze Perzische dames altijd verliezen doordat ze zo'n teruggetrokken bestaan leiden.

Als vreemdeling had ik niets beters te doen dan een studie maken van de vele mensen die er onophoudelijk arriveerden en me steeds weer met iets nieuws in kennis brachten. Meteen al werd mijn aandacht getrokken door een man wiens eenvoud mij sympathiek was. Ik zocht aansluiting bij hem, hij bij mij, en we bleven dus steeds in elkaars buurt.

Op een keer, we waren in een groot gezelschap maar we voerden getweeën een gesprek en lieten het algemene gesprek voor wat het was, zei ik tegen hem: 'U zult bij mij misschien meer nieuwsgierigheid dan beleefdheid aantreffen, maar ik wil u dringend verzoeken, mij toe te staan u een paar vragen te stellen, want ik vind het heel vervelend dat ik nergens van op de hoogte ben en dat ik omga met mensen die ik niet kan plaatsen. Al twee dagen pijnig ik mijn hersenen. Niet één van de hier aanwezigen heeft me niet al tweehonderd maal hoofdbreken bezorgd en in geen duizend jaar zal ik hen kunnen doorgronden. Ze

zijn voor mij onzichtbaarder dan de vrouwen van onze grote sjah.’ – ‘Zegt u het maar,’ was zijn antwoord, ‘en ik zal u inzicht geven in wat u maar wilt, te meer daar u volgens mij een discreet persoon bent en geen misbruik zult maken van mijn vertrouwen.’

‘Wie is dan die man,’ vroeg ik, ‘die ons zo uitvoerig verhaald heeft van de maaltijden waar hij hooggeplaatste lieden op heeft onthaald, die zo amicaal omgaat met de hertogen hier en zo vaak in gesprek is met ministers, terwijl dat toch naar men zegt moeilijk benaderbare lieden zijn? Het moet wel een man van aanzien zijn, maar hij heeft zo’n grof gezicht dat de aanzienlijken niet veel eer met hem inleggen, ik vind hem trouwens nogal onbehouwen. Ik ben wel een vreemdeling, maar volgens mij is er toch een soort algemene hoffelijkheid die alle volken gemeen hebben, en die mis ik bij hem. Zijn de aanzienlijken hier ongemanter dan elders?’ – ‘Dat is een belastingpachter,’ antwoordde hij lachend. ‘Hij is in rijkdom evenzeer boven de anderen verheven als hij in afkomst de mindere is van iedereen. Nergens in Parijs zouden de maaltijden beter zijn dan bij hem thuis, mits hij zou besluiten zelf nooit mee te eten. U ziet wel dat hij zich nogal brutaal gedraagt, maar hij blinkt uit door zijn kok. Daar is hij dan ook dankbaar voor, want u hebt het wel gehoord, de hele dag heeft hij hem gelooft en geprezen.’²⁹

‘En die dikkerd in het zwart,’ zei ik, ‘die op verzoek van de dame daar een plaats naast haar heeft gekregen, hoe kan een man met zo’n vrolijk gezicht en zo’n blozende gelaatskleur zo naargeestig gekleed zijn? Zodra iemand het woord tot hem richt glimlacht hij vriendelijk; zijn opschik is bescheidener maar statiger dan die van de vrouwen hier.’ – ‘Dat is een prediker en erger nog, een biechtvader,’ antwoordde hij. ‘Zoals u hem daar ziet zitten, weet hij meer van hen dan de echtgenoten zelf. Hij kent de zwakke kant van vrouwen, die weten dat hijzelf ook een zwakke kant heeft.’ – ‘Hoezo?’ zei ik. ‘Hij praat voortdurend over iets dat hij de genade noemt.’ – ‘Niet voortdurend,’ was de reactie van de ander. ‘In het oor van een jonge vrouw praat hij nog gretiger over het verlies van haar eer. In het openbaar houdt hij donderpreken, maar privé is hij zachtmoedig als een lammetje.’ – ‘Ik heb de indruk dat de mensen een hoge dunk van hem hebben en hem met veel respect benaderen.’ – ‘Wat? Een hoge dunk? Hij is onmisbaar; hij brengt mildheid in een teruggetrokken bestaan, met kleine adviezen, gediensstige zorgen, bezoeken die niet onopgemerkt blijven; beter dan een man van de wereld is hij in staat hoofdpijn te verdrijven; hij is voortreffelijk.’

‘Maar vertel mij ook eens, als u het niet vervelend vindt, wie die man is tegenover ons: sjofel gekleed, nu en dan grimassen trekkend, met een opvallend taalgebruik, zonder gevatheid pratend om een gevatte indruk te maken?’ – ‘Dat is een dichter,’ antwoordde hij, ‘de paljas van de menselijke soort. Dergelijke lieden beweren dat ze zo zijn geboren. Dat klopt, en zo zullen ze ook hun leven lang blijven, dat wil in de meeste gevallen zeggen de lachwekkendste mensen die er zijn. Ze worden dan ook niet ontzien: de minachting wordt met handen vol over hen uitgestort. Hij hier is door de honger naar binnen gedreven en hij is goed ontvangen door de heer en de vrouw des huizes, wier goedheid en hoffelijkheid het tegenover niemand laten afweten. Toen die twee in het huwelijk zijn getreden, heeft hij het bruiloftsdicht gemaakt. Dat was het beste dat hij in zijn leven tot stand heeft gebracht, want de verbintenis bleek zo gelukkig als hij had voorspeld. U gelooft het misschien niet,’ vervolgde hij, ‘omdat de vooroordelen van het Oosten zich in u hebben vastgezet, maar er bestaan bij ons gelukkige huwelijken en vrouwen die een strenge bewaker vinden in hun eigen deugdzaamheid. Deze echtelieden hier leven met elkaar in een vrede die niet kan worden verstoord; ze worden door iedereen bemind en geacht. Er is maar één minpunt: in hun natuurlijke goedheid zetten ze hun huis open voor mensen van allerlei slag, waardoor ze soms de verkeerde personen om zich heen hebben. Niet dat ik hun handelwijze afkeur: je moet de mensen nemen zoals ze zijn: degenen van wie gezegd wordt dat ze zulk goed gezelschap vormen, hebben vaak alleen maar subtielere gebreken. Misschien is het als met vergiften, waarvan de geraffineerdste ook de gevaarlijkste zijn.’

‘En die oude man,’ vroeg ik zacht, ‘met dat norske gezicht? Eerst zag ik hem aan voor een buitenlander, want niet alleen draagt hij andere kleren dan de anderen, ook veroordeelt hij alles wat er in Frankrijk gebeurt en levert hij kritiek op uw regering.’ – ‘Dat is een militair, een oudgediende,’ zei hij, ‘die zich bij iedereen onvergetelijk maakt door de lengte van zijn heldendaden. Hij kan het niet verdragen dat Frankrijk veldslagen heeft gewonnen waarin hij niet heeft meegevochten, of dat lovend wordt gesproken over een beleg zonder dat hij daar op wacht heeft gestaan in een loopgraaf. Hij acht zichzelf zo onmisbaar voor de geschiedenis dat die volgens hem eindigt waar hij eindigt. Bepaalde verwondingen die hij heeft opgelopen, ziet hij als de ondergang van de monarchie. Anders dan de filosofen die beweren dat je alleen van het heden kunt genieten en dat het verleden niets is, geniet hij uitsluitend van het verleden en bestaat hij slechts in de veldtoch-

ten die hij heeft meegemaakt. Hij ademt in een tijd die verstreken is, zoals helden zullen leven in de tijd die na hen komt.' – 'Maar waarom is hij uit het leger gegaan?' vroeg ik. 'Hij is niet uit het leger gegaan,' was het antwoord, 'het leger is van hem weggegaan; hij heeft een functie gekregen in een klein vestingstadje, waar hij de rest van zijn dagen zal blijven uitweiden over zijn avonturen. Maar hij zal nooit hogerop komen; een eervolle carrière is voor hem niet weggelegd.' – 'En waarom niet?' vroeg ik. – 'Wij hanteren in Frankrijk een stelregel,' zei de ander, 'op grond waarvan officieren die eindeloos lang in ondergeschikte posities zijn blijven hangen, geen promotie krijgen. We beschouwen hen als lieden wier denken is versmald tot detailzaken en die, doordat ze zoveel met kleine dingen bezig zijn, geen greep meer kunnen krijgen op de grotere. Iemand die op zijn dertigste geen generaalskwaliteiten heeft, zal ze in onze opvatting ook nooit krijgen; iemand die niet in één oogopslag een terrein van een aantal vierkante mijlen in al zijn verschillende aspecten kan overzien, iemand die niet voldoende tegenwoordigheid van geest heeft om bij een overwinning alle voordelen uit te buiten en bij een nederlaag alle uitwegen te benutten, zo iemand zal die talenten volgens ons nooit verwerven. Daarom hebben wij schitterende functies voor de grote, voortreffelijke mannen die door de hemel niet alleen zijn begiftigd met een hart maar ook met een heldhaftig karakter, en ondergeschikte posities voor hen wier talenten dienovereenkomstig zijn. Daartoe behoren de lieden die in een vage oorlog zijn vergrijsd; zij slagen er hoogstens nog in te doen wat ze hun leven lang al gedaan hebben, en ze moeten niet extra zwaar worden belast in een tijd waarin hun krachten afnemen.'

Korte tijd later nam de nieuwsgierigheid weer bezit van me en ik zei tegen hem: 'Heus, ik zal verder geen vragen meer stellen, als ik nog met de volgende mag komen. Wie is die lange jongeman met veel haar, weinig vernuft en een flinke dosis brutaliteit? Hoe komt het dat hij luider praat dan de anderen en zo ingenomen is met zijn eigen aanwezigheid op de wereld?' – 'Dat is een rokkenjager,' antwoordde de ander. Juist op dat moment kwamen er nieuwe mensen binnen, anderen gingen weg; iedereen stond op, iemand kwam een praatje maken met mijn edelman en ik bleef even onwetend als ik was. Maar even later bleek de jongeman toevallig in mijn buurt, en hij richtte het woord tot mij: 'Mooi weertje. Zullen we wat gaan wandelen tussen de bloemperken, mijnheer?' Ik antwoordde zo hoffelijk als in mijn vermogen lag, en samen liepen we de tuin in. 'Ik heb mij naar het platteland be-

geven om de vrouw des huizes, met wie ik op goede voet sta, een genoeg te verschaffen,' merkte hij op. 'Een bepaalde dame zal daar niet blij om zijn. Maar wat eraan te doen? Ik heb omgang met de aantrekkelijkste vrouwen van Parijs, zonder me echter op één bepaalde vrouw te concentreren, en ik ben niet vies van bedrog. Want onder ons gezegd, ik ben niet zo'n beste.' – 'Blijkbaar, mijnheer,' zei ik, 'hebt u een functie of bezigheid die u verhindert om jegens hen meer standvastigheid te tonen.' – 'Nee mijnheer, ik heb geen andere bezigheid dan een echtgenoot tot razernij of een vader tot wanhoop te brengen. Een vrouw die meent mij beet te hebben, mag ik graag ongerust maken en op de gedachte brengen dat ze me bijna kwijt is. Zo bestrijk ik met nog een paar andere jongelui heel Parijs, dat met interesse onze kleinste verrichtingen volgt.' – 'Als ik het goed begrijp,' zei ik, 'veroorzaakt u meer deining dan de dapperste militair, en geniet u meer aanzien dan een serieuze magistraat. In Perzië zouden al die voordelen u niet ten deel vallen; u zou meer kans hebben de dames te moeten bewaken dan ze te kunnen behagen.' Het bloed steeg naar mijn hoofd; als ik nog even was blijven praten, zou ik hem waarschijnlijk ondanks mezelf hebben geschoffeerd.

Wat dunkt jou van een land waar zulke mensen worden getolereerd, waar iemand maar door kan gaan met dit soort bezigheden, waar ontrouw, verraad, ontvoering, valsheid en onrechtvaardigheid uitmonden in aanzien, waar een man achting geniet omdat hij een dochter afpakt van haar vader, een vrouw van haar man, onrust brengt in de vriendelijkste, heiligste gemeenschappen? Gelukkig Ali's kinderen, die hun families verdedigen tegen schande en verleiding! Het daglicht is niet zuiverder dan het vuur dat brandt in het hart van onze vrouwen; onze dochters denken slechts huiverend aan het uur waarin ze zullen worden beroofd van de deugd die hen verheft naar het niveau van de engelen en de onstoffelijke machten. Dierbare geboortegrond, waar de zon haar eerste blikken op werpt, gij wordt niet bezoedeld door de afgrijselijke wandaden die het hemellichaam nopen zich te verbergen zodra het zich in het zwarte Westen vertoont!

Parijs, 5de van de maand Ramadaan, 1713

49. RICA AAN USBEK IN

Kort geleden, ik was in mijn kamer, kwam er een opvallend uitgedoste derwisj binnen: zijn baard hing tot op het koord dat om zijn middel was geknoopt; hij had blote voeten; zijn habijt was van grijze, grove stof, hier en daar puntig. Het geheel vond ik zo buitenissig dat mijn eerste gedachte was een schilder te gaan zoeken die er een fantasiestuk van zou kunnen maken.

In een vloed van plichtplegingen liet hij me weten dat hij een man van verdienste was en bovendien een kapucijn. Hij vervolgde: 'Naar ik vernomen heb, mijnheer, keert u binnenkort terug naar het Perzische hof, waar u een voorname positie bekleedt. Ik kom vragen om uw bescherming en ik verzoek u, te bewerken dat de sjah ons een bescheiden verblijf toewijst in de buurt van Kasvin,³⁰ voor twee of drie monniken.' – 'Maar pater,' zei ik, 'wilt u dan naar Perzië?' – 'Ik, mijnheer!' was zijn antwoord. 'Daar kijk ik wel voor uit. Ik ben hier provinciaal, en ik zou die positie niet willen ruilen voor die van alle kapucijnen ter wereld.' – 'Verdraaid, wat wilt u dan van me?' – 'Het zit zo,' zei hij, 'als wij over zo'n onderkomen zouden beschikken, dan zouden onze paters in Italië er twee of drie monniken heen kunnen sturen.' – 'Kent u ze, die monniken?' vroeg ik. – 'Nee mijnheer, ik ken ze niet.' – 'Maar verdorie, wat kan het u dan schelen dat ze naar Perzië gaan? Een mooi plan hoor, om twee kapucijnen in Kasvin neer te planten! Dat zal én voor Europa én voor Azië van groot nut zijn! Het is uitermate noodzakelijk de staatshoofden daarbij te betrekken! Dat zullen fraaie nederzettingen worden! Kom nou toch! U en uw geestverwanten zijn niet geschikt om te worden verkast, u doet er beter aan te blijven rond-scharrelen op de plaats waar u bent ontstaan.'

Parijs, 15de van de maand Ramadaan, 1713

Ik heb mensen meegemaakt wier deugdzaamheid iets zo vanzelfsprekends was dat je er niet eens iets van merkte. Ze wijdden zich aan hun plicht zonder zich eraan te onderwerpen, werden er als het ware instinctief naartoe gedreven. In plaats van hun kwaliteiten breed uit te meten, leek het wel of ze er geen besef van hadden. Dat soort mensen is mij sympathiek: niet de deugdzaam die verbaasd lijken over hun eigen deugdzaamheid en die een nobele daad als een wonder beschouwen, waarvan het relaas opzien dient te baren.

Als bescheidenheid een noodzakelijke deugd is voor degenen die van de hemel grote talenten hebben gekregen, wat dan te zeggen van de nietelingen die het wagen blijkt te geven van een arrogantie die op de voortreffelijkste mensen een smet zou werpen?

Overall zie ik lieden die het voortdurend over zichzelf hebben: hun gesprekken zijn een spiegel waarin nooit iets anders te zien is dan hun eigen brutale gezicht. Ze vertellen je over de onbenulligste dingen die hun zijn overkomen, en ze willen dat hun eigen belangstelling daarvoor hen in jouw ogen gewichtiger maakt. Ze hebben alles gedaan, alles gezien, alles gezegd en gedacht; ze zijn een universeel model, een onuitputtelijke aanleiding tot vergelijkingen, een nooit opdrogende bron van voorbeelden. O, hoe weëig zijn de lofprijzingen die terugkaatsen naar de plek waar ze vandaan komen!

Een paar dagen geleden bleef zo'n type ons twee uur lang overstelpen met zichzelf, zijn verdiensten en talenten. Maar omdat op deze wereld niets eeuwig in beweging blijft, hield hij een keer op met praten; het gesprek kwam dus bij ons terug en wij namen het over.

Een nogal toberig ogende man begon te klagen dat gesprekken vaak zo vervelend waren. 'Het zijn toch altijd van die stompzinnige figuren die beschrijvingen geven van zichzelf en alles op zichzelf betrekken!' – 'U hebt gelijk.' Daar was ineens weer onze kakelaar. 'Laten ze een voorbeeld nemen aan mij; ik steek mezelf nooit in de hoogte; ik ben vermogend, van goede komaf, ik geef veel geld uit, mijn vrienden zeggen dat ik geestig ben; maar over dat alles praat ik nooit. Ik heb wel wat goede eigenschappen, maar de waardevolste vind ik mijn bescheidenheid.'

Van zoveel schaamteloosheid stond ik paf, en terwijl hij luid bleef oreren, zei ik op gedempte toon: 'Gelukkig degene die ijdel genoeg is

om zich nooit positief over zichzelf uit te laten, die beducht is voor degenen die naar hem luisteren, en niet toelaat dat de hovaardigheid die hem omringt, zijn verdiensten aantast!'

Parijs, 20ste van de maand Ramadaan, 1713

51. NARGUM, PERZISCH GEZANT IN MOSKOVIË, AAN USBEK
IN PARIJS

Uit Isfahan heb ik bericht ontvangen dat je uit Perzië weg bent en op dit moment verblijf houdt in Parijs. Waarom moet ik van iemand anders horen hoe het met je gaat?

De bevelen van de koning der koningen houden mij al vijf jaar vast in dit land, waar ik enkele belangrijke onderhandelingen tot een goed einde heb gebracht.

Zoals je weet is de tsaar de enige christelijke vorst wiens belangen samengaan met die van Perzië, omdat hij net als wij een vijand is van de Turken.

Zijn rijk is groter dan het onze, want vanaf Moskou is het duizend mijl naar de uiterste punt van zijn grondgebied, aan de kant van China.

Hij heeft de absolute heerschappij over het leven en de bezittingen van zijn onderdanen, die op vier families na allemaal slaven zijn. De plaatsvervanger der profeten, de koning der koningen, die de hemel als baldakijn en de aarde als voetenbank heeft, oefent een minder geduchte macht uit.

Gezien het barre klimaat van Mosковиë zou je nooit geloven dat het een straf is eruit te worden verbannen. Maar zodra een vooraanstaand persoon in ongenade valt, wordt hij naar Siberië gestuurd.

Zoals de wet van onze profeet ons verbiedt wijn te drinken, zo is dat aan de Moskovieten verboden krachtens de wet van de tsaar.

Zij ontvangen hun gasten heel anders dan in Perzië. Een vreemdeling heeft het huis nog niet betreden of de man stelt hem al voor aan zijn vrouw. De vreemdeling kust haar, dat geldt als een vorm van beleefdheid jegens de man.

Ofschoon een vader in de huwelijksvereenkomst voor zijn dochter gewoonlijk laat vastleggen dat ze van haar man niet met de zweep mag krijgen, is het onvoorstelbaar hoe graag de vrouwen van Moskou geslagen worden.* Ze kunnen niet begrijpen dat het hart van hun echtgenoot aan hen toebehoort als ze niet ordentelijk worden mishandeld. Vertoont hij het tegenovergestelde gedrag, dan geldt dat als een teken van onvergeeflijke onverschilligheid.

Deze brief bijvoorbeeld schreef zo'n vrouw onlangs aan haar moeder:

* Inmiddels zijn de gewoonten veranderd.

Lieve moeder,

Ik ben de ongelukkigste vrouw van de wereld! Alles heb ik eraan gedaan om de liefde van mijn man te verwerven, maar het is me nog nooit gelukt. Gisteren had ik in huis heel veel te doen, maar ik ben uitgegaan en de hele dag weggebleven. Ik dacht dat hij me daarna wel een stevig pak slaag zou geven, maar hij zei geen woord tegen me. Mijn zus wordt heel anders behandeld, haar man slaat haar dagelijks; ze kan niet naar een andere man kijken of meteen wordt ze afgerost. Ze hebben elkaar dan ook innig lief en leven in de best mogelijke verstandhouding.

Mijn zus gaat daar prat op. Maar niet lang meer zal ik haar reden geven om mij te minachten. Ik heb besloten koste wat het kost de liefde van mijn man te winnen. Ik zal hem zo razend maken dat hij niet anders kan dan mij tekenen van genegenheid geven. Ze zullen niet kunnen zeggen dat ik niet geslagen word en dat ik hier in huis ben zonder dat er aandacht aan me wordt besteed. Hij hoeft me maar een tikje op mijn wang te geven of ik zal uit alle macht gaan gillen, zodat de mensen zullen denken dat hij me flink te pakken neemt, en als een buurman me dan te hulp zou komen, zou ik in staat zijn die te wurgen. Wilt u alstublieft, lieve moeder, mijn echtgenoot erop wijzen dat hij me minderwaardig behandelt? Mijn vader, zo'n fatsoenlijke man, gedroeg zich heel anders; ik herinner me dat ik als klein meisje wel eens dacht dat hij te veel van u hield.

Geliefde moeder, ik kus u hartelijk.

De Moskovieten mogen niet naar het buitenland, zelfs niet voor een korte reis. Aldus, door hun nationale wetten gescheiden van de andere landen, zijn ze des te sterker aan hun oude gewoonten blijven vasthouden omdat ze niet het idee hadden dat er ook andere gewoonten mogelijk waren.

Maar de heerser van dit moment³¹ heeft alles willen veranderen. Hij heeft flinke conflicten met hen gehad over hun baard. De priesters en monniken hebben even hard gevochten voor het behoud van hun onwetendheid.

Hij streeft ernaar de kunsten tot bloei te brengen en laat niets na om de glorie van zijn land, dat tot nu toe vergeten werd en elders vrijwel niet bekend was, in Europa en Azië uit te dragen.

Zorgelijk, nooit anders dan gejaagd, doolt hij door zijn onmetelijke rijk, overal sporen achterlatend van zijn aangeboren hardheid.

Dan verlaat hij het, alsof het te klein voor hem is, om in Europa op

zoek te gaan naar andere provincies en nieuwe vorstendommen.

Hartelijk gegroet, waarde Usbek. Ik verzoek je dringend, laat me weten hoe het met je gaat.

Moskou, 2de van de maand Shawwal, 1713

Onlangs verkeerde ik in een gezelschap waarin ik het goed naar mijn zin had. Er waren vrouwen bij van alle leeftijden: een tachtigjarige, een zestigjarige en een veertigjarige, die weer een nichtje bij zich had van zo'n twintig, tweeëntwintig. Tot haar zocht ik spontaan toenadering, en zij fluisterde me in het oor: 'Wat denkt u van die tante van me, die op haar leeftijd nog minnaars wil hebben en koket doet?' – 'Ze heeft ongelijk,' zei ik, 'zulke doelstellingen passen alleen u.' Even later was ik in de buurt van de tante, die tegen me zei: 'Wat denkt u van die vrouw daar, ze is minstens zestig, die vandaag ruim een uur aan haar kaptafel heeft gezeten?' – 'Verloren tijd,' was mijn antwoord, 'iemand moet over uw aantrekkelijkheid beschikken om dat te mogen overwegen.' Ik ging naar die ongelukkige vrouw van zestig, haar stillietjes beklagend, en zij fluisterde me in het oor: 'Hebt u ooit zoiets belachelijks gezien? Een vrouw van tachtig, met knalrode linten in haar haar; ze wil jong doen en dat lukt haar goed, want zo lijkt ze net een kind.' – 'Goeie god! zei ik bij mezelf, zullen we altijd alleen maar de belachelijkheid van anderen zien? Toch is het misschien wel een geluk, was mijn volgende gedachte, dat we troost vinden in de zwakheid van onze medemens. Maar omdat ik er was voor mijn vermaak, zei ik in mezelf: We zijn genoeg gestegen, laten we nu afdalen en beginnen bij de oude vrouw aan de top. En ik zei tegen haar: 'Mevrouw, u beiden lijkt zo sterk op elkaar, de dame met wie ik zojuist in gesprek was en u, dat u volgens mij twee zusters bent, ik denk ongeveer even oud.' – 'Werkelijk meneer,' zei ze, 'als de een komt te overlijden moet de ander het ergste gaan vrezem; volgens mij schelen zij en ik nog geen twee dagen.' Na deze stokoude vrouw zo om de tuin te hebben geleid, ging ik naar de zestigjarige. 'U moet, mevrouw, uitsluitel geven inzake een weddenschap die ik ben aangegaan; ik heb gewed dat u en die dame daar' – en ik wees naar de veertigjarige – 'even oud zijn.' – 'Ach, volgens mij is het verschil nog geen half jaar,' zei ze. 'Goed, dat is duidelijk; ik ga door.' Ik daalde nog verder af en ging naar de vrouw van veertig. 'Mevrouw, wilt u zo vriendelijk zijn mij te vertellen of u een grapje maakt, door die juffrouw aan het andere eind van de tafel uw nichtje te noemen? U bent net zo jong als zij; zij heeft in haar gezicht zelfs iets van een verleptheid die bij u beslist ontbreekt, en die frisse kleur van uw huid...' – 'Het zit zo,' zei ze. 'Ik ben haar tante, maar haar

moeder was minstens vijftientig jaar ouder dan ik: wij waren half-zusters; ik heb wijlen mijn zuster horen vertellen dat haar dochter en ik in hetzelfde jaar zijn geboren.’ – ‘Zei ik het niet, mevrouw; mijn verbazing was niet ten onrechte.’

Waarde Usbek, vrouwen die merken dat ze niet meer meedoen doordat ze hun bekoorlijkheden verliezen, zouden terug willen naar hun jeugd. Wel! Waarom zouden ze niet proberen anderen te misleiden? Ze doen hun uiterste best zichzelf te misleiden en de pijnlijkste van alle gedachten uit de weg te gaan.

Parijs, 3de van de maand Shawwal, 1713

53. ZELIS AAN USBEK IN PARIJS

Nooit heeft er een sterkere, fellere hartstocht bestaan dan die van de witte eunuch Cosru voor mijn slavin Zelida. Hij vraagt haar zo verwoed ten huwelijk dat ik het verzoek niet kan weigeren. En waarom zou ik me verzetten, als haar moeder het ermee eens is en Zelida zelf voldoening lijkt te vinden in het idee van zo'n namaakhuwelijk en van de loze schim die haar wordt aangeboden?

Wat begint ze met zo'n stakker, die alleen met zijn jaloezie zal laten zien dat hij haar echtgenoot is, die zijn onverschilligheid slechts zal inruilen voor nutteloze wanhoop, die voortdurend de herinnering aan wat hij is geweest met zich mee zal dragen om haar te herinneren aan wat hij niet meer is; die, altijd bereid zich te geven zonder dat ooit te doen, zichzelf en haar voortdurend zal misleiden, haar steeds zal confronteren met de ellende van zijn situatie?

O, voortdurend met beelden en schimmen leven! Slechts leven om je iets te verbeelden! Steeds aan de rand van het genot zijn en er nooit in wegzinken! Smachten in de armen van een ongelukkige, en op zijn treurnis moeten reageren in plaats van op zijn begeerte!

Wat een verachting moet men niet voelen voor zo'n man, die alleen bedoeld is als bewaker en die nooit kan bezitten! Vergeefs probeer ik te ontdekken waar de liefde is.

Ik zeg u vrijuit mijn mening, want u waardeert mijn spontaniteit. Mijn onbevangenheid en mijn ontvankelijkheid voor genot zijn u liever dan de voorgewende preutsheid van mijn gezellinnen.

Ik heb u menigmaal horen zeggen dat eunuchen in de nabijheid van vrouwen een vorm van wellust ervaren die ons onbekend is; dat de natuur compensatie zoekt voor wat ze is kwijtgeraakt; dat ze beschikt over hulpmiddelen die het gebrek herstellen; dat het mogelijk is niet langer een man te zijn, maar dat het niet mogelijk is niet langer gevoelig te zijn

Als dat zo zou zijn, dan zou ik Zelida minder beklagenswaardig vinden. Het betekent toch wel iets, je leven te delen met iemand die niet door en door gelukkig is.

Geeft u mij instructies over deze aangelegenheid en laat me weten of u wilt dat het huwelijk plaatsvindt in het serail.

Gegroet.

Serail Isfahan, 5de van de maand Shawwal, 1713

Vanochtend was ik in mijn kamer, die zoals je weet slechts dunne scheidingswanden heeft waar ook nog gaatjes in zitten, zodat je alles hoort wat in de aangrenzende kamers besproken wordt. Een man liep met grote passen heen en weer en zei tegen iemand anders: 'Ik weet niet wat het is, maar alles keert zich tegen mij: al ruim drie dagen heb ik niets gezegd waar ik enige trots aan kan ontlenuen, ik heb me kriskras in alle gesprekken gemengd zonder dat ook maar enige aandacht aan me is besteed en zonder dat twee keer het woord tot mij is gericht. Ik had wat kwinkslagen voorbereid om mijn betoog op te fleuren, maar ik heb geen enkele keer de gelegenheid gekregen ermee voor de dag te komen. Ik had een aardig verhaal in petto, maar steeds als ik die kant uit wilde nam het gesprek een andere wending, het leek wel opzet. Ik weet een paar grappen die al vier dagen in mijn hoofd oudbakken worden zonder dat ik er gebruik van heb kunnen maken. Als dat zo doorgaat, word ik volgens mij nog een onnozele sukkel. Ik zie het als mijn lot en ik meen me er niet aan te kunnen onttrekken. Gisteren had ik gehoopt te kunnen schitteren in het gezelschap van drie of vier oude vrouwen die me niet imponeren, en de bedoeling was dat ik een alleraardigste conversatie zou voeren. Ruim een kwartier was ik bezig het gesprek richting te geven, maar zij weigerden samenhangend te praten en sneden als schikgodinnen de draad van al mijn betogen door. Zal ik je eens wat bekennen? Het valt helemaal niet mee om je reputatie van verfijnde geest in stand te houden. Ik weet niet hoe jij daarin slaagt.'— 'Ik krijg een idee,' kwam de ander, 'laten we elkaar in samenwerking van een scherpzinnige geest voorzien; laten we daartoe eendrachtig optrekken. Iedere dag zullen we elkaar melden waarover we gaan praten en we zullen elkaar zo goed terzijde staan dat we, als iemand ons midden in onze gedachtewisseling komt onderbreken, hem in onze richting zullen leiden, en wil hij niet goedschiks komen, dan doen we het met geweld. We zullen met elkaar afspreken wanneer er instemmend moet worden gereageerd, wanneer er moet worden geglimlacht, wanneer er voluit moet worden geschaterd. Je zult zien dat we dan van elk gesprek de toon zullen zetten, dat we bewondering zullen oogsten met onze levendigheid van geest en met de snedigheid van onze antwoorden. Met hoofdknikjes over en weer zullen we het voor elkaar opnemen. De ene dag zul je schitteren, de dag daarop ben je

mijn assistent. Ik kom met jou ergens binnen en roep dan uit, naar jou wijzend: “Ik moet u een vermakelijk antwoord vertellen dat mijnheer hier zojuist gegeven heeft aan iemand die wij op straat tegenkwamen.” En dan keer ik me naar jou: “Die man was er niet op verdacht, hij was stomverbaasd.” Ik zal een paar van mijn versregels voordragen en dan zeg jij: “Ik was erbij toen hij ze maakte; het was tijdens een souper, en hij hoefde er geen moment over na te denken.” We zullen zelfs vaak de spot met elkaar drijven en dan zeggen de mensen: “Kijk eens hoe ze elkaar aanvallen, hoe ze zich verdedigen! Ze ontzien elkaar niet. Laten we eens afwachten hoe hij zich daaruit redt. Schitterend! Wat een tegenwoordigheid van geest! Dit is een regelrechte veldslag.” Maar ze hoeven niet te weten dat we de dag tevoren hebben geoefend met kleine schermutselingen. We zullen boeken moeten kopen, gebundelde kwinkslagen ten behoeve van mensen die niet gevat zijn maar wel willen doen alsof; het gaat erom dat we voorbeelden hebben. Mijn streven is dat we over een half jaar in staat zijn een uur lang een gesprek boordevol geestige opmerkingen te voeren. Maar op één ding moeten we bedacht zijn: dat we ze ook een goede toekomst bereiden. Een geestige opmerking maken is niet genoeg, zo’n opmerking dient te worden uitgedragen; ze moet worden verspreid en overal rondgestrooid. Anders is het verloren moeite. En laat ik je vertellen dat niets zo treurig is als te moeten meemaken dat je iets aardigs zegt dat sterft in het oor van de onnozele toehoorder. Overigens staat daar vaak iets tegenover, want wij maken evengoed onnozele opmerkingen die in de anonimiteit verdwijnen; dat is dan onze enige troost. Ja, mijn waarde, dat moet ons besluit worden. Doe wat ik je zal zeggen en binnen een half jaar, dat beloof ik je, heb je zitting in de Academie. Dit om je duidelijk te maken dat je je niet langdurig hoeft in te spannen, want vanaf dat moment kun je je vaardigheden laten voor wat ze zijn en ben je hoe dan ook verfijnd van geest. In Frankrijk geldt dat iemand, zodra hij toetreedt tot een groep, zich meteen de zogeheten *groepsgeest* eigen maakt. Zo zal het ook jou vergaan, en het enige waar ik in jouw geval bang voor ben is dat je je geen raad zult weten van alle toejuichingen.’

Parijs, 6de van de maand Dhul-Qada, 1714

Bij de volken in Europa worden in het eerste kwartier van het huwelijk alle problemen uit de weg geruimd; de datum van de algehele overgave valt altijd samen met die van de huwelijksinzegening. De vrouwen hier gedragen zich anders dan bij ons in Perzië, waar ze soms maanden lang weigeren terrein prijs te geven. Hier is niets vanzelfsprekender: dat de dames niets verliezen, komt omdat ze niets te verliezen hebben. Maar o smaad! Het moment van hun nederlaag is altijd bekend, en zonder de sterren te raadplegen kan men het tijdstip van de geboorte van hun kinderen nauwkeurig voorspellen.

Een Fransman heeft het bijna nooit over zijn vrouw, uit angst haar ter sprake te brengen in het gezelschap van mannen die haar beter kennen dan hijzelf.

Er zijn diep ongelukkige mannen bij, die door niemand worden getroost: dat zijn de jaloerse echtgenoten. Er zijn er die door iedereen worden veracht: dat zijn alweer de jaloerse echtgenoten.

Nergens is hun aantal dan ook zo gering als bij de Fransen, wier goedsrust niet gebaseerd is op het feit dat ze hun vrouw vertrouwen, maar juist op de lage dunk die ze van haar hebben. Alle wijze voorzorgsmaatregelen van de Aziaten, de sluiers die de vrouwen aan het oog onttrekken, de gevangenschappen waarin ze opgesloten zitten, de waakzaamheid van de eunuchen, zijn in Franse ogen middelen die het zwakke geslacht meer uitnodigen tot het beproeven van de eigen spitsvondigheid dan tot het ontmoedigen daarvan. Hier in dit land tonen de echtgenoten een welwillend soort berusting, en daden van ontrouw zien zij als de slagen van een onvermijdelijk lot. Een echtgenoot die zijn vrouw alleen voor zichzelf zou willen hebben, zou worden beschouwd als een verstoorder van de openbare vreugde, als een gek die alle andere mannen de stralende zon misgunt.

Een echtgenoot die zijn vrouw liefheeft, geldt hier als iemand die niet goed genoeg is om de liefde van een andere vrouw te krijgen; die misbruik maakt van hetgeen de wet eist om de genoegens die hij moet missen te compenseren; die al zijn voorrechten uitbuit ten nadele van een hele maatschappij; die zich toe-eigent wat hem slechts als onderpand was gegeven en zijn uiterste best doet om de stilzwijgende afspraak die mensen van beiderlei kunne gelukkig maakt te ondermijnen. Wie hier een aantrekkelijke vrouw heeft, iets wat in Azië zorgvuldig

verborgen wordt gehouden, komt er onbekommerd voor uit; zo'n man beseft dat hij overal afleiding kan vinden. Een vorst troost zich voor het verlies van de ene vesting door een andere vesting in te nemen. Toen de Turken Bagdad van ons afpakten, hebben wij toch de grootmogol beroofd van de vesting Kandahar?

Een man die van de kant van zijn vrouw in algemene zin ontrouw te verduren heeft wordt niet gelaakt, integendeel, zijn voorzichtigheid wordt geprezen. Slechts de specifieke gevallen zijn ontierend.

Niet dat er geen deugdzame dames zijn, en die vallen ook goed te onderscheiden: mijn koetsier placht mij op hen opmerkzaam te maken. Maar ze waren stuk voor stuk zo lelijk dat je een heilige moet zijn om de deugdzaamheid niet te verafschuwen.

Na wat ik je over de zeden en gewoonten van dit land heb verteld, kun je je gemakkelijk indenken dat de Fransen nauwelijks prat gaan op standvastigheid. In hun ogen is het even belachelijk om een vrouw de verzekering te geven dat je haar eeuwig zult beminnen, als beweren dat je altijd gezond of altijd gelukkig zult zijn. Wanneer zij aan een vrouw beloven dat ze haar eeuwig zullen beminnen, gaan ze ervan uit dat die vrouw van haar kant aan hen belooft altijd beminnelijk te zullen blijven, en als de vrouw zich dan niet aan haar woord houdt, acht de man zich ook niet langer gebonden aan het zijne.

Parijs, 7de van de maand Dhul-Qada, 1714

56. USBEK AAN IBN IN SMYRNA

Er wordt in Europa druk gegokt. Wie aan gokken doet, die is iemand. Het enkele predikaat van gokker staat op dezelfde hoogte als kwaliteiten op het gebied van afkomst, bezit, fatsoen. Eenieder die zich gokker mag noemen, wordt zonder nader onderzoek verheven tot de groep der eerzamen, ofschoon er niemand is die niet weet dat zo'n oordeel heel vaak een vergissing is gebleken, maar de afspraak is dat er niet wordt gecorrigeerd.

Vooraf vrouwen zijn er verslaafd aan. In hun jonge jaren zijn ze er weliswaar uitsluitend mee bezig ten behoeve van een nog grotere passie, maar naarmate ze ouder worden, lijkt hun passie voor het gokken een verjonging te ondergaan en wordt de leegte die de andere passies hebben achtergelaten ermee opgevuld.

Ze willen hun echtgenoot ruïneren. Om dat te bereiken hebben ze voor elke leeftijd, van prilste jeugd tot hoogste ouderdom, een andere methode. Kleding en rijtuigen zorgen voor een eerste aantasting; deze wordt ernstiger in het stadium van de behaagzucht, en vindt haar voltooiing in het gokken.

Vaak heb ik negen, tien vrouwen, of liever gezegd negen, tien eeuwen, bijeen gezien rond een tafel. Ik heb hen gezien in hun hoopvolle verwachting, hun vrees, hun vreugde en vooral hun bezetenheid. Jij zou hebben gezegd dat ze nooit meer genoeg tijd kunnen krijgen om te kalmeren, dat het leven hen eerder dreigt te verlaten dan hun wanhoop; jij zou je hebben afgevraagd of degenen aan wie ze betaalden, hun schuldeisers waren dan wel hun erfgenamen.

Onze heilige profeet schijnt vooral de bedoeling te hebben gehad ons alles te ontzeggen wat ons denken zou kunnen vertroebelen. Hij heeft ons verboden om wijn te drinken, want dat benevelt het verstand. Hij heeft ons uitdrukkelijk verboden aan kansspelen deel te nemen. En waar het hem onmogelijk was de oorzaak van de lusten weg te nemen, heeft hij ze getemperd. Bij ons gaat de liefde niet met ontredding of razernij gepaard; het is een lauwe passie, die onze gemoedsrust niet aantast. Doordat we meerdere vrouwen hebben, zijn we gevrijwaard van hun heerschappij en wordt de heftigheid van onze verlangens afgezwakt.

Parijs, 18de van de maand Dhul-Hidjja, 1714

De libertijnen hier onderhouden eindeloos veel meisjes van plezier en de gelovigen ontelbaar veel derwisjen. Deze derwisjen doen drie geloften: van gehoorzaamheid, van armoede en van kuisheid. De eerste wordt naar het schijnt het beste in acht genomen; van de tweede kan ik je garanderen dat men zich daar niet aan houdt; wat de derde betreft mag je zelf oordelen.

Maar hoe rijk die derwisjen ook zijn, hun status van bezitloze geven ze nooit op; eerder zou onze roemrijke sultan afstand doen van zijn schitterende en verheven titels. Ze hebben gelijk, want die armoedestatus verhindert hen arm te zijn.

Artsen, alsook bepaalde derwisjen die 'biechtvader' heten, worden hier hetzij te veel geacht hetzij te veel geminacht. Wel wordt beweerd dat erfgenamen het beter kunnen vinden met artsen dan met biechtvaders.

Onlangs was ik in een klooster waar die derwisjen wonen. Een van hen, die er met zijn grijze haar eerbiedwaardig uitzag, ontving me uiterst hoffelijk. Hij liet me het hele gebouw zien. We liepen de tuin in en begonnen een gesprek. 'Eerwaarde,' zei ik, 'welke positie hebt u binnen de gemeenschap?' – 'Meneer,' antwoordde hij, en de vraag bracht op zijn gezicht een voldane uitdrukking, 'ik ben casuïst.' – 'Casuïst?' hernam ik, 'sinds ik in Frankrijk ben, heb ik die functie nog niet horen noemen.' – 'Wat! U weet niet wat een casuïst is? Nu dan: ik zal er een uiteenzetting over geven die u volledig tevreden zal stellen. Er zijn twee soorten zonden: doodzonden, die de toegang tot het paradijs volstrekt onmogelijk maken, en dagelijkse zonden, die God weliswaar mishagen maar niet zozeer zijn toorn wekken dat ons de gelukzaligheid wordt ontzegd. Welnu, onze kunde komt erop neer dat we deze twee soorten zonde goed van elkaar weten te onderscheiden. Want op een paar libertijnen na willen alle christenen het paradijs verdienen, maar vrijwel iedereen heeft er minder voor over dan mogelijk is. Wie goed weet wat voor doodzonden er zijn, probeert die niet te begaan en daarmee is de zaak dan rond. Er zijn mensen die geen grote volmaaktheid nastreven en niet per se op de eerste plaats hoeven, omdat ze niet eierzuchtig zijn. Die halen het paradijs dan ook ternauwernood; als ze er maar komen, dat vinden ze genoeg: hun doel is precies te doen wat daarvoor moet gebeuren. Deze mensen roven de hemel meer

dan dat ze hem verkrijgen, en tegen God zeggen ze: “Heer, ik heb de voorwaarden strikt vervuld; u kunt niet anders dan u aan uw beloften houden. Aangezien ik niets extra’s heb gedaan boven op hetgeen u hebt gevraagd, hoeft u mij niets extra’s te geven boven op hetgeen u hebt beloofd.” Wij zijn dus nodig, meneer. Toch is dit niet alles: ik zal u nog iets anders vertellen. Het misdrijf is niet gelegen in de daad, maar in de kennis van degene die het misdrijf begaat: hij die iets verkeerd doet terwijl hij in staat is te geloven dat het niet verkeerd is, kan een gerust geweten hebben. En omdat eindeloos veel daden meerduidig zijn, kan een casuïst, door ze *goed* te noemen, er een graad van goedheid aan verlenen die ze niet hebben. Als hij anderen nu maar tot de overtuiging kan brengen dat er geen kwaad zit in wat ze hebben gedaan, neemt hij het kwaad helemaal van hen weg. Ik vertel u nu het geheim van een vak waarin ik ben vergrijsd, ik toon u de subtiliteiten; overal valt een draai aan te geven, zelfs aan de dingen die zich daar het minst voor lijken te lenen.’ – ‘Allemaal goed en wel, eerwaarde,’ zei ik, ‘maar hoe regelt u dat met de hemel? Als de sjah aan zijn hof iemand had die zich jegens hem opstelde zoals u dat doet jegens uw god, iemand die een onderscheid zou maken tussen het ene en het andere bevel en die aan de onderdanen te kennen zou geven in welke gevallen ze een bevel moeten uitvoeren en in welke andere gevallen ze ertegenin kunnen gaan, dan zou hij onmiddellijk opdracht geven die man te spietsen.’ Ik groette de derwisj en verliet hem zonder een antwoord af te wachten.

Parijs, 23ste van de maand Muharram, 1714

In Parijs, waarde Radi, worden allerlei beroepen uitgeoefend.

Een vriendelijke man komt bijvoorbeeld met het aanbod dat hij je voor weinig geld zal onthullen hoe je goud kunt maken.

Iemand anders belooft dat hij je het bed zal laten delen met de sylden, mits je dertig jaar geen omgang meer hebt met vrouwen.

Je vindt er ook derwisjen die zo handig zijn dat ze je je hele levensverhaal doen, mits ze eerst in de gelegenheid zijn geweest een kwartier met je bedienden te praten.

Gewiekste vrouwen maken van de maagdelijkheid een bloem die dagelijks sterft en herboren wordt en die de honderdste keer met meer pijn wordt geplukt dan de eerste.

Er zijn anderen die, door met grote bedrevenheid de schade van de tijd weg te werken, in staat zijn de wankelende schoonheid van een gezicht te herstellen en zelfs een vrouw van de top van de ouderdom terug te roepen om haar naar de prilste jeugd te doen afdalen.

Al die mensen leven of trachten te leven in een stad die de moeder van de vindingrijkheid is.

De bestaansmiddelen van de burgers zijn ongrijpbaar, ze omvatten niet meer dan vernuft en bedrevenheid. Ieder heeft het zijne en laat dat zo goed mogelijk tot zijn recht komen.

Wie alle geestelijken zou willen tellen die op de inkomsten van een bepaalde moskee azen, zou meteen de zandkorrels in de zee en de slaven van onze vorst hebben geteld.

Tallos veel leermeesters in talen, kunsten en wetenschappen geven onderricht in wat ze zelf niet weten, en dat is geen gering talent, want er is niet veel scherpzinnigheid voor nodig om uit te dragen wat je weet, maar verschrikkelijk veel om onderricht te geven in wat je niet weet.

Sterven kun je hier alleen onverwachts, op een andere manier kan de dood haar heerschappij niet uitoefenen. Want overal zijn mensen met middeljtjes die gegarandeerd helpen tegen alle denkbare kwalen.

In alle winkels zijn onzichtbare netten gespannen, waar elke klant in verstrikt raakt. Soms ben je toch nog goedkoop uit: een jonge verkoopster blijft wel een uur lang tegen een klant flemen om hem een pakje tandenstokers te slijten.

Er is niemand die deze stad niet als een voorzichtiger mens verlaat

dan hij erin gekomen is: door anderen te laten delen in wat je bezit, leer je het in stand te houden; het enige voordeel voor vreemdelingen in deze betoverende stad.

Parijs, 10de van de maand Safar, 1714

Onlangs was ik in een huis waar zich een kring had gevormd van mensen van allerlei slag. Ik merkte dat het gesprek in handen was van twee oude vrouwen, die de hele ochtend vergeefs bezig waren geweest met pogingen om er jonger uit te zien. ‘Het moet gezegd,’ zei een van de twee, ‘de mannen van tegenwoordig zijn heel anders dan die uit onze jeugd; toen waren ze beleefd, vriendelijk, gediensig. Maar nu vind ik het onuitstaanbare lomperiken.’ – ‘Alles is veranderd,’ zei op dat moment een man die veel last leek te hebben van jicht. ‘Het is niet meer zoals veertig jaar geleden; toen was iedereen er goed aan toe, je liep, je was vrolijk, je wilde niets anders dan lachen en dansen. Tegenwoordig is iedereen vreselijk chagrijnig.’ Kort daarna kwam het gesprek op de politiek. ‘Potdorie!’ zei een oude edelman, ‘het land wordt niet meer bestuurd: vind op dit moment maar eens een minister als Colbert. Ik was met hem bevriend; hij zorgde altijd dat ik mijn jaargeld het eerst van iedereen kreeg uitbetaald. De financiën waren prima geregeld! Iedereen was in goeden doen. Maar inmiddels zit ik aan de grond.’ – ‘Mijnheer,’ zei vervolgens een geestelijke, ‘u hebt het nu over de schitterendste periode van onze onoverwinnelijke koning. Is er een grootsere daad denkbaar dan de stap die hij toen heeft gezet om de ketterij uit te roeien?’³² – ‘En vergeet niet het verbod op duels,’ kwam een andere man, die nog niets had gezegd, met een tevreden uitdrukking op zijn gezicht. ‘Een verstandige opmerking,’ fluisterde iemand mij in het oor. ‘Die man heeft veel sympathie voor het Edict en houdt zich er zo goed aan dat hij een half jaar geleden honderd stokslagen heeft gekregen omdat hij het niet schond.’

Volgens mij, Usbek, vormen wij ons altijd pas een oordeel over de dingen als we heimelijk een omweg hebben gemaakt via onszelf. Het verbaast me niet dat negers de duivel schilderen als verblindend wit en hun godheden zwart als roet; dat de Venus van sommige volken borsten heeft die tot op haar dijen hangen; dat, kortom, alle afgodenevereerders hun goden hebben afgebeeld met een menselijk gezicht en al hun voorkeuren op hen hebben overgedragen. Terecht is wel opgemerkt dat als de driehoeken een god zouden maken, ze hem drie zijden zouden geven.

Waarde Usbek, wanneer ik zie hoe mensen die over een atoom krui-
pen, ofwel over de aarde, die niet meer is dan een stipje in het heelal,

met zichzelf komen aandragen als model voor de voorzienigheid, dan vraag ik me af hoe zoveel absurditeit te verzoenen valt met zoveel onbeduidendheid.

Parijs, 14de van de maand Safar, 1714

Je wilt weten of er in Frankrijk ook joden zijn? Laat ik je vertellen dat er joden zijn overal waar geld is. Je wilt weten wat ze hier doen? Precies hetzelfde als in Perzië: er is geen grotere gelijkenis mogelijk dan tussen een jood in Azië en een jood in Europa.

Net als bij ons blijven ze in dit christelijke land vasthouden aan hun eigen godsdienst, met een onwrikbare hardnekkigheid die grenst aan waanzin.

De joodse godsdienst is een oude stam waaraan twee takken zijn ontsproten die zich over de hele aarde hebben verspreid, en dan bedoel ik de islam en het christendom; of liever gezegd een moeder die twee dochters heeft voortgebracht van wie ze talloze kwellingen te verduren heeft gekregen. Voor religies geldt immers dat de meest nabije ook de grootste vijand is. Maar hoe slecht ze ook door die twee behandeld is, ze blijft er trots op hen ter wereld te hebben gebracht; ze maakt van alle twee gebruik om de hele aarde te omvatten, terwijl anderzijds haar eerbiedwaardige ouderdom alle tijden omvat.

De joden beschouwen zichzelf dus als de bron van alle heiligheid en de oorsprong van alle godsdienst. Ons daarentegen zien ze als ketters die de wet hebben veranderd, of eigenlijk als weerspannige joden.

Zou de verandering zich geleidelijk hebben voltrokken dan zouden ze er, zo menen ze, gemakkelijk voor te winnen zijn geweest. Maar omdat de verandering zich heftig en plotseling aandiende, omdat ze het ontstaan van beide naar dag en uur kunnen aangeven, zijn ze verontwaardigd dat ze ons van een bepaalde leeftijd kunnen voorzien en houden ze strikt vast aan een godsdienst die zo oud is als de wereld.

Ze hebben in Europa nooit zoveel rust gekend als op dit moment. Er begint zich bij de christenen een verflauwing af te tekenen van de geest van intolerantie die hen altijd heeft bezielde. Het heeft hun geen goeds gebracht, dat ze de joden uit Spanje hebben verjaagd en dat ze in Frankrijk van leer zijn getrokken tegen christenen wier geloof enigszins afweek van dat van de koning.³³ Men is tot het inzicht gekomen dat ijver in het verspreiden van het geloof iets anders is dan de trouw die men dat geloof verschuldigd is, en dat het, om aan een geloof gehecht te zijn en de regels ervan in acht te nemen, niet nodig is tot vervolging over te gaan van degenen die zich er niet aan houden.

Het zou wenselijk zijn dat wij moslims er op dit punt net zo ver-

standig over dachten als de christenen; dat er eindelijk eens vrede kon worden gesloten tussen Ali en Abu Bakr, en dat de beslissing over de verdiensten van deze heilige profeten aan God werd overgelaten. Ik zou willen dat ze vereerd werden met daden van aanbidding en respect, in plaats van met loze blijken van voorkeur; en dat geprobeerd werd hun gunst te verdienen, welke plaats dan ook ze van God toegewezen hebben gekregen, hetzij aan zijn rechterhand, hetzij onder de trede die naar zijn troon voert.

Parijs, 18de van de maand Safar, 1714

Kort geleden betrad ik een beroemde kerk die de Notre-Dame wordt genoemd. Terwijl ik bewonderend rondkeek in dat schitterende bouwwerk, was ik in de gelegenheid een gesprek aan te knopen met een geestelijke die er net als ik uit weetgierigheid naar binnen was gegaan. We kwamen te praat over de rust van zijn beroep.

‘De meeste mensen benijden ons om onze geriefelijke positie,’ zei hij, ‘en ze hebben gelijk. Toch heeft die positie ook onaangename kanten. Wij zijn niet zo afgescheiden van de wereld dat wij niet in allerlei gevallen erbij gehaald worden, en dan hebben we een heel lastige taak.

Er valt geen touw aan vast te knopen, aan die mensen in de wereld: ze verdragen noch onze goedkeuring noch onze kritiek; willen we hen terechtwijzen, dan vinden ze ons belachelijk; geven we blijk van onze goedkeuring, dan vinden ze dat we ons gedragen beneden onze waardigheid. Niets is vernederender dan de gedachte dat zelfs de goddelozen aanstoot aan je nemen. We zijn dus genoodzaakt ons onduidelijk op te stellen en de vrijdenkers niet te imponeren met een daadkrachtig optreden, maar met de onzekerheid waarin wij hen laten over ons oordeel aangaande hun uiteenzettingen. Daar is veel scherpzinnigheid voor nodig; het is lastig, zo’n neutrale stellingname. De mensen in de wereld, die alles uitproberen, die al hun impulsen volgen en al naar gelang het succes daarvan doorgaan of stoppen, bereiken veel meer.

En dat is niet alles: die prettige, rustige positie, waar zo hoog van opgegeven wordt, is niet houdbaar wanneer we ons in de wereld begeben. Zodra we ons vertonen moeten we gaan discussiëren. We worden bijvoorbeeld uitgenodigd om aan iemand die niet in God gelooft te bewijzen dat bidden nut heeft, of aan iemand anders, die zijn leven lang de onsterfelijkheid van de ziel heeft ontkend, te bewijzen dat vasten noodzakelijk is. Dat is een moeizame onderneming, en wij hebben de lachers niet op onze hand. Er is nog iets anders: we worden voortdurend gekweld door het verlangen anderen mee te krijgen in onze opvattingen, een verlangen dat zagezegd eigen is aan ons beroep. Dat is net zo bespottelijk als wanneer Europeanen zouden gaan proberen om, ter wille van de menselijke natuur, het gezicht van Afrikanen wit te maken. We brengen onrust in het land, we kwellen onszelf om anderen te overtuigen van een paar gewetenszaken die niet funda-

menteel zijn. We lijken op de man die China veroverde en zijn onderdanen tot een algehele opstand dreef omdat ze van hem hun haren en nagels moesten knippen.

Vaak schuilt er zelfs gevaar in de ijver waarmee wij degenen die aan onze zorg zijn toevertrouwd, aansporen de plichten van onze heilige religie te vervullen; we kunnen daarin niet voorzichtig genoeg zijn. Een keizer die Theodosius heette, liet eens alle inwoners van een stad afslachten, zelfs de vrouwen en kinderen. Toen hij vervolgens bij een kerk kwam en daar naar binnen wilde, liet een bisschop, Ambrosius genaamd, de kerkdeuren sluiten, als voor iemand die een moord had begaan of heiligschennis had gepleegd; dat was een heldhaftige daad. Toen de keizer de penitentie had gedaan die zijn vergrijp vereiste en in de kerk werd toegelaten, nam hij plaats tussen de priesters; diezelfde bisschop zorgde dat hij daar werd verwijderd; dat was een fanatieke daad. Zo wantrouwig moet je staan tegenover je eigen godsdienst-ijver. Wat deed het er voor de godsdienst of voor het land toe dat die vorst wel of niet tussen de priesters zat?

Parijs, eerste van de maand Rabi 1, 1714

Omdat uw dochter inmiddels haar zevende levensjaar heeft bereikt, achtte ik de tijd gekomen haar over te brengen naar de binnenvertrekken van het serail; ik wilde niet tot haar tiende wachten alvorens haar toe te vertrouwen aan de zwarte eunuchen. Het is nooit vroeg genoeg om een jong meisje de vrijheden van de kindertijd te ontzeggen en haar een deugdzame opvoeding te geven binnen de heilige muren waar de welvoeglijkheid verblijf houdt.

Want ik sta niet achter de opvatting van moeders die hun dochter pas opsluiten wanneer ze op het punt staan haar een echtgenoot te geven, moeders die hun dochter tot het serail veroordelen in plaats van haar eraan te wijden, die haar met geweld een leefwijze opdringen in plaats van haar daartoe te inspireren. Moeten we alles inzetten op de kracht der rede en niets op de zachte drang der gewoonte?

Vergeefs wordt ons voorghouden dat de natuur ons in een ondergeschikte positie heeft geplaatst. Het is niet voldoende ons het besef daarvan bij te brengen, we moeten de mogelijkheid krijgen het te ervaren, opdat we er steun bij vinden in de hachelijke tijd waarin heftige gevoelens beginnen te ontluiken en ons aansporen tot onafhankelijkheid.

Zouden wij u slechts uit plicht zijn toegedaan, dan zouden we dat nu en dan kunnen vergeten. Zouden we slechts door verlangen worden gedreven, dan zou een sterker verlangen er misschien afbreuk aan kunnen doen. Maar wanneer wij wettelijk aan een man worden geschonken, worden we daarmee wettelijk onttrokken aan alle andere mannen en even ver van hen verwijderd als wanneer we ons op een afstand van honderdduizend mijl zouden bevinden.

De natuur, die haar vindingrijkheid ontplooit ten gunste van de mannen, heeft niet alleen hen van begeerten voorzien, ze heeft gewild dat ook wij begeerten zouden kennen en dat we de bezielden instrumenten voor hun geluk zouden worden. Ze heeft ons in het vuur van de hartstocht geplaatst om de mannen in rust te laten leven; als zij hun onverstoorbaarheid afleggen, is het onze door de natuur gegeven bestemming die weer aan hen terug te geven, zonder dat wijzelf ooit de staat van geluk mogen meemaken waarin wij hen brengen.

Toch moet u niet denken, Usbek, dat uw situatie gelukkiger is dan die van mij. Ik heb hier tal van genoegens mogen smaken die u niet

kent; voortdurend is mijn fantasie aan het werk geweest, opdat ik ze op hun waarde zou schatten; ik heb geleefd, terwijl u slechts hebt gesmacht.

Zelfs in de gevangenis waar u mij opgesloten houdt, ben ik vrijer dan u. Als u opdracht zou geven mijn bewaking te verdubbelen, zou ik genieten van uw ongerustheid. Uw argwaan, uw jaloezie en uw ergernis, het zijn even zo vele tekenen van uw afhankelijkheid.

Ga maar door, geliefde Usbek: zorg dat er dag en nacht over me wordt gewaakt. Wantrouw zelfs de gewone voorzorgsmaatregelen; vergroot mijn geluk door het uwe veilig te stellen; en weet dat ik nergens zozeer voor beducht ben als voor uw onverschilligheid.

Serail Isfahan, 2de van de maand Rabi 1, 1714

63. RICA AAN USBEK IN

Volgens mij wil jij de rest van je leven op het platteland blijven. In het begin was ik je maar voor twee of drie dagen kwijt, maar nu heb ik je al twee weken niet gezien. Je vertoeft dan ook in een alleraardigst huis, in gezelschap dat je bevalt, en je kunt naar hartenlust discussiëren. Dat is alles wat je nodig hebt om je de hele wereld te doen vergeten.

Ikzelf leid ongeveer het leven zoals je van me hebt gezien. Ik kom veel onder de mensen en probeer mijn kennis van de wereld te vergroten. Geleidelijk verliest mijn geest zijn Aziatische restanten en voegt hij zich moeitelozer naar de Europese gewoonten. Het verbaast me niet meer zo, als ik in een huis vijf of zes vrouwen bijeen zie met vijf of zes mannen, en ik vind het nog niet zo slecht bedacht.

Ik mag wel zeggen dat ik de vrouwen pas ken sinds ik hier ben; in een maand heb ik meer over hen geleerd dan een serail mij in dertig jaar had kunnen leren.

Bij ons zijn alle karakters identiek, vanwege hun verwrongenheid: je ziet de mensen niet zoals ze zijn, maar zoals ze gedwongen worden te zijn. In die onderworpenheid van hart en geest klinkt niets anders door dan de angst, die slechts één taal spreekt, en niet de natuur, die zich zo gevarieerd uitdrukt en zich in zoveel vormen manifesteert.

Veinzerij, bij ons als noodzakelijke vaardigheid druk beoefend, is hier onbekend: alles spreekt, alles is zichtbaar en hoorbaar. Het hart treedt evenzeer naar buiten als het gezicht; in de gewoonten, in de deugd en zelfs in de ondeugd manifesteert zich altijd een zekere onbevangenheid.

Om vrouwen te behagen heb je een bepaald talent nodig, anders dan het talent dat hun nog meer behaagt. Ik doel nu op een neiging tot scherts, waar ze zich vrolijk over maken omdat hun voortdurend beloften lijken te worden gedaan, zonder dat die beloften binnen afzienbare termijn kunnen worden vervuld.

Deze wijze van schertsen, die thuishoort in de boudoirs, lijkt erin geslaagd een algemeen stempel te drukken op het land: er wordt geschertst in de ministerraad, er wordt geschertst binnen de legerleiding, er wordt geschertst met een ambassadeur. Een beroep lijkt lachwekkend als het serieus wordt uitgeoefend: een arts zou minder belachelijk zijn als hij niet zo naargeestig gekleed was en als hij zijn patiënten al schertsend naar de andere wereld hielp.

Parijs, 10de van de maand Rabi 1, 1714

64. HET HOOFD VAN DE ZWARTE EUNUCHEN AAN USBEK IN PARIJS

Ik verkeer in problemen die ik niet goed onder woorden kan brengen, doorluchtige heer. In het serail heerst wanorde, een verschrikkelijke chaos: er is oorlog tussen de vrouwen; uw eunuchen zijn verdeeld; het is er een en al geklaag, gemopper, verwijten; mijn vermaningen stuiten op minachting; in deze tijd van losbandigheid lijkt alles geoorloofd, en in het serail betekent mijn functie niets meer.

Elk van uw vrouwen acht zich krachtens haar schoonheid, haar rijkdom, haar scherpe geest en uw liefde boven de andere vrouwen verheven, en schuift een paar van die kwalificaties naar voren om aanspraak te maken op een algehele voorkeursbehandeling. Steeds verlies ik het geduld dat ik zo lang heb gehad en waarmee ik desondanks, jammer genoeg, hun aller ontevredenheid heb opgeroepen. Mijn voorzichtigheid en zelfs mijn inschikkelijkheid – een deugd die in mijn functie zo zelden voorkomt en er zo vreemd aan is – zijn nutteloos gebleken.

Zal ik u vertellen, doorluchtige heer, waar de oorzaak ligt van al die wanorde? Die is uitsluitend te vinden in uw hart en in het liefdevolle respect waarmee u uw vrouwen omringt. Als u mij niet dwong tot zelfbeheersing, als u mij de vrijheid gaf om te kastijden in plaats van te vermanen, als u zich niet zou laten vertederen door hun klachten en tranen maar hen met tranen en al doorstuurde naar mij, die nooit vertederd raak, dan zou ik hen weldra hebben gekneed naar het juk dat ze moeten dragen; hun heerszucht en onafhankelijkheid zou ik temmen.

Op mijn vijftiende jaar ontvoerd uit de binnenlanden van Afrika, waar ik geboren ben, werd ik eerst verkocht aan een meester die meer dan twintig vrouwen en concubines had. Omdat hij uit mijn zwijgzaamheid en ernst had afgeleid dat ik geschikt zou zijn voor het serail, gaf hij opdracht mijn geschiktheid daarvoor compleet te maken, en hij legde me een ingreep op die aanvankelijk pijnlijk was maar vervolgens gunstig voor me uitpakte, omdat ik daarmee naderde tot het oor en het vertrouwen van mijn meesters. Het serail waar ik in terecht kwam was voor mij een nieuwe wereld. De eerste eunuch, de strengste man die ik ooit heb meegemaakt, had daar de absolute heerschappij. Er was geen sprake van verdeeldheid of ruzie; overal hing een diep stilzwijgen; al die vrouwen werden het hele jaar door op de-

zelfde tijd naar bed gebracht, en er op dezelfde tijd uitgehaald. Ze gingen om beurten in bad; bij het kleinste teken van onze kant kwamen ze eruit; verder waren ze bijna altijd opgesloten in hun kamer. Zijn enige stelregel was dat ze brandschoon moesten zijn, daar besteedde hij onnoemelijk veel zorg aan: de geringste weigering om te gehoorzamen werd meedogenloos gestraft. 'Ik ben een slaaf,' placht hij te zeggen, 'maar dat ben ik ter wille van een man die jullie meester is en ook de mijne, en ik gebruik de macht die hij mij over jullie gegeven heeft; hij is degene die jullie kastijdt en niet ik, want ik doe niets anders dan de helpende hand bieden.' Die vrouwen betraden nooit het vertrek van mijn meester als ze niet ontboden waren; ze namen die gunst met vreugde in ontvangst en klaagden niet als ze ervan verstoken bleven. En ik, die in dat rustige serail de onbeduidendste van alle zwarten was, genoot eindeloos veel meer respect dan nu in het uwe, waar ik de baas ben over iedereen.

Zodra de eerste eunuch merkte dat ik talent had, hield hij mij in het oog. Hij praatte over mij met mijn meester, beschreef mij als iemand die in staat was te werken volgens zijn opvattingen en hem op te volgen in zijn functie. Mijn prille jeugd vond hij geen bezwaar; hij meende dat mijn gebrek aan ervaring zou worden gecompenseerd door mijn oplettendheid. Hoe zal ik het zeggen? Hij kreeg zoveel vertrouwen in me dat hij het geen probleem meer vond, mij de sleutels in handen te geven van het huiveringwekkend oord dat hij al zo lang bewaakte. Onder die grote meester leerde ik de moeilijke kunst van het commanderen en kreeg ik onderricht volgens de grondbeginselen van een onverbiddelijk gezag. Onder zijn leiding maakte ik een studie van het vrouwenhart; hij leerde me de zwakheden van vrouwen uit te buiten en me niet te verbazen over hun arrogantie. Vaak zag hij met genoegen toe hoe ik hun gehoorzaamheid tot het uiterste beproefde; daarna liet hij dan geleidelijk de teugel wat vieren en wilde hij dat ik enige tijd leek in te binden. Maar wat was hij indrukwekkend op die momenten dat hij hen aantrof als ze, tussen de smeekbeden en verwijten, de wanhoop nabij waren. Hij weerstond hun tranen zonder erdoor te worden geraakt en voelde zich door dergelijke triomfen gestreeld. 'Zo moet je de vrouwen regeren,' zei hij dan met een tevreden gezicht. 'Het kan me niet schelen dat het er zoveel zijn. Ik zou op dezelfde manier mijn gezag uitoefenen over alle vrouwen van onze grote sjah. Hoe kan een echtgenoot de hoop koesteren dat hij hun hart zal weten te boeien als zijn trouwe eunuchen niet eerst hun geest hebben onderworpen?'

Niet alleen was hij daadkrachtig, ook beschikte hij over een scherp inzicht: hij doorgrondde hun gedachten en veinzerijen; hun bestuurde gebaren en onechte gezichtsuitdrukkingen konden hem in het geheel niet misleiden; hij wist alles van hun meest verborgen daden en geheimste opmerkingen; hij gebruikte de een om zich een oordeel te vormen over de ander en beloonde met plezier iedere vertrouwelijke mededeling, hoe onbeduidend ook. Aangezien zij hun echtgenoot alleen mochten naderen wanneer ze waren opgeroepen, liet de eunuch erheen gaan wie hij wilde en vestigde hij de blik van zijn meester op de vrouw die hij op het oog had; zo'n uitverkiezing was de beloning voor het prijsgeven van een of ander geheim. Hij wist zijn meester ervan te overtuigen dat het de beste methode was om de keuze aan hem te laten, zodat hij meer gezag zou krijgen. Zo heerste die eunuch, doorluchtige heer, in een serail dat naar mijn mening het best georganiseerde van Perzië was.

Geeft u mij de vrije hand, de mogelijkheid om gehoorzaamheid af te dwingen. Een week is voldoende om de verwarring terug te brengen tot ordelijkheid. Uw aanzien vraagt erom, uw zekerheid vereist het.

Uit uw serail in Isfahan, de 9de van de maand Rabi 1, 1714

65. USBEK AAN ZIJN VROUWEN IN HET SERAIL TE ISFAHAN

Naar mij is medegedeeld heerst er wanorde in het serail, dat vervuld is van geruzie en interne verdeeldheid. Heb ik jullie bij mijn vertrek niet op het hart gedrukt uitsluitend te streven naar vrede en een goede verstandhouding? Dat hebben jullie me beloofd. Was dat om me teleur te stellen?

Het zou voor jullie een lelijke tegenvaller zijn als ik de adviezen van de hoofdeunuch zou volgen en mijn gezag zou aanwenden om jullie te dwingen tot het gedrag waar ik met mijn aansporingen om had gevraagd.

Ik ben pas in staat die gewelddadige middelen toe te passen als ik eerst alle andere heb beproefd. Doe dus ter wille van julliezelf wat jullie niet ter wille van mij hebt willen doen.

De eerste eunuch beklagt zich zeer terecht: volgens hem hebben jullie totaal geen achting voor hem. Hoe kunnen jullie zulk gedrag in overeenstemming brengen met de bescheidenheid van jullie positie? Is jullie deugd niet aan hem toevertrouwd, zolang ik er niet ben? Die deugd is een heilig en kostbaar iets, waarvan hij de schatmeester is. Maar uit de minachting die jullie hem tonen, komt naar voren dat degenen die tot taak hebben jullie te laten leven volgens de wetten der eer, door jullie als hinderlijk worden gezien.

Dus alsjeblijft, gaan jullie je anders gedragen en zorg dat ik binnenkort de voorstellen kan afwijzen die mij worden voorgelegd en die jullie vrijheid en rust zouden aantasten.

Want ik zou jullie willen laten vergeten dat ik over jullie heers, om me alleen nog te herinneren dat ik jullie echtgenoot ben.

Parijs, 5de van de maand Shaban, 1714

66. RICA AAN

De mensen hier hechten veel belang aan de wetenschap, maar ik weet niet of ze bijzonder geleerd zijn. Wie als filosoof overal aan twijfelt, durft als theoloog niets te ontkennen. Zo'n tegenstrijdig persoon is altijd tevreden over zichzelf, mits er duidelijkheid bestaat over de vraag welke hoedanigheid in het geding is.

De meeste Fransen koesteren een hevig verlangen om scherpzinnig te zijn, en zij die scherpzinnig willen zijn, koesteren een hevig verlangen om boeken te schrijven.

Toch is er geen slechter idee denkbaar. De natuur leek er in haar wijsheid voor te hebben gezorgd dat de dwaasheden der mensen van voorbijgaande aard zouden zijn, maar door boeken worden ze onsterfelijk. Een dwaas zou er tevreden mee moeten zijn dat hij een last is geweest voor al degenen die hem tijdens zijn leven hebben meegeemaakt, maar hij wil ook nog de mensheid van de toekomst kwellen, hij wil dat zijn dwaasheid triomfeert over de vergetelheid die hem net als het graf ten deel had kunnen vallen. Hij wil dat het nageslacht op de hoogte is van het feit dat hij heeft geleefd, dat het voor altijd weet dat hij een dwaas was.

Van alle schrijvers veracht ik het sterkst de compilatoren, die overal op zoek gaan naar flarden van andermans werken om ze in hun eigen boeken te plakken, als stukken grasmat in een bloembed. Ze komen niet boven het niveau van degenen die in een drukkerij werken en letters ordenen waar dan als geheel een boek uit te voorschijn komt, zonder dat ze daar een grotere bijdrage aan hebben geleverd dan met hun handen. Ik zou willen dat de oorspronkelijke boeken werden gerespecteerd en ik zie het als een soort ontwijding wanneer onderdelen worden verwijderd uit het heiligdom waar ze zich in bevinden, om ze bloot te stellen aan een verachting die ze niet verdienen.

Wanneer iemand niets nieuws te zeggen heeft, waarom doet hij er dan niet het zwijgen toe? Wat hebben we aan die nodeloze herhaling? 'Maar ik wil een andere ordening.' – 'U bent een handig man: ga naar mijn bibliotheek en zet de boeken die bovenaan staan beneden, die welke beneden staan zet u boven. Een prachtig meesterwerk!'

Ik schrijf je over dit onderwerp,, omdat ik verontwaardigd ben vanwege een boek waar ik net in heb zitten lezen, een boek zo dik dat

het alle onderdelen van de wetenschap leek te bevatten; maar het heeft me hoofdbrekens bezorgd zonder dat het me iets heeft geleerd.
Gegroet.

Parijs, 8ste van de maand Shaban, 1714

67. IBN AAN USBEK IN PARIJS

Drie schepen zijn hier aangekomen zonder dat ze berichten over jou bij zich hadden. Ben je ziek? Of vind je het soms prettig om me in ongerustheid te laten?

Als ik niet je genegenheid kan krijgen nu je in een land bent waar je totaal geen banden hebt, hoe zal het dan zijn in Perzië, met al je familie om je heen? Maar misschien vergis ik me: je bent innemend genoeg om overal vrienden te vinden. Het hart mag zich in ieder land thuis wanen. Hoe kan een voortreffelijk karakter zichzelf ervan weerhouden nieuwe banden aan te knopen? Ikzelf zal je bekennen dat ik oude vriendschappen in ere houd, maar er ook niets op tegen heb om overal nieuwe vrienden te maken.

In elk land waar ik ben geweest, heb ik geleefd alsof ik er mijn leven lang zou moeten blijven. Overal zocht ik met dezelfde geestdrift het gezelschap der deugdzaam, met hetzelfde mededogen of eigenlijk met dezelfde sympathie benaderde ik de ongelukkigen, ik had hetzelfde respect voor degenen die niet door voorspoed verblind waren geraakt. Zo is mijn aard, Usbek: overal waar ik mensen vind, zal ik vrienden kiezen.

Er is hier een Geber³⁴ die na jou waarschijnlijk de belangrijkste plaats inneemt in mijn hart. Hij is een toonbeeld van rechtschapenheid. Bijzondere redenen hebben hem gedwongen zich te vestigen in deze stad, waar hij kalmpjes leeft van de opbrengst van fatsoenlijke handel, met een vrouw die hij liefheeft. Zijn leven wordt gekenmerkt door edelmoedige daden, en ook al wenst hij een onopvallend bestaan te leiden, in zijn innerlijk schuilt meer heldhaftigheid dan in dat van de grootste koningen.

Vele malen heb ik hem over jou verteld. Al je brieven laat ik hem lezen; ik merk dat hij dat op prijs stelt. En ik merk al dat je een vriend hebt die jou nog onbekend is.

Hieronder volgt het relaas van zijn voornaamste wederwaardigheden: met hoeveel tegenzin hij er ook aan begon, hij kon het uit vriendschap niet weigeren, en nu vertrouw ik het toe aan de jouwe.

Ik ben geboren bij de Gebers, binnen een religie die misschien wel de oudste van de wereld is. Ik had het ongeluk dat de liefde zich eerder in me nestelde dan het verstand. Ik was nauwelijks zes jaar oud toen ik alleen nog maar in de buurt van mijn zusje wilde zijn; voortdurend hield ik mijn ogen op haar gericht, en als ze me maar even in de steek liet, waren diezelfde ogen bij haar terugkeer nat van de tranen. Iedere dag nam niet alleen mijn leeftijd toe, maar groeide ook mijn liefde. Mijn vader, onder de indruk van die sterke genegenheid, zou graag hebben gezien dat wij met elkaar waren getrouwd, volgens het oude gebruik van de Gebers zoals dat is ingevoerd door Cambyses;³⁵ maar angst voor de moslims, onder wier juk wij leven, weerhoudt de mensen van ons volk ervan dit soort heilige verbintenissen te overwegen, al worden die door onze religie niet zozeer toegestaan als wel bevolen, en al zijn ze het spontane vervolg op een reeds door de natuur gevormde band.

Omdat mijn vader dus wel inzag dat het gevaarlijk zou zijn mijn voorkeur en die van hem te volgen, besloot hij tot het doven van een vlam die hij nog in een beginstadium waande, maar die al hoog was opgelaaid. Hij moest zogenaamd op reis en nam mij mee, mijn zus achterlatend bij een van onze vrouwelijke verwanten; want mijn moeder was al twee jaar dood. Ik zal u niet vertellen hoeveel wanhoop het afscheid mij bracht. Toen ik haar omarmde stroomden de tranen over haar gezicht, maar ik vergoot er niet één, want de smart had me als het ware gevoelloos gemaakt. We reisden naar Tiflis, en na mijn verdere opvoeding te hebben overgedragen aan een familielid van ons, liet mijn vader me daar achter en keerde hij terug naar huis.

Enige tijd later vernam ik dat hij, op voorspraak van een vriend, mijn zuster had laten onderbrengen in de harem van de koning, waar ze in dienst was van een sultane. Had ik gehoord dat ze gestorven was, dan zou de klap bij mij niet harder zijn aangekomen. Want niet alleen vervloog voor mij de hoop haar nog terug te kunnen zien, maar bovendien was ze door haar intrede in de harem moslim geworden en kon ze, krachtens het vooroordeel van die religie, nog slechts met afgrijzen naar mij kijken. Intussen hield ik het in Tiflis niet meer uit en keerde ik terug naar Isfahan, mezelf en het leven moe. De eerste woorden die ik tot mijn vader richtte waren woorden van bitterheid: ik verweet hem dat hij zijn dochter naar een oord had gebracht dat je slechts mag betreden als je een andere godsdienst aanneemt. 'U hebt over on-

ze familie de toorn afgeroepen van God, en van de zon die ons verlicht; het is ernstiger dan als u de elementen zou hebben bezoedeld, want u hebt de ziel bezoedeld van uw dochter, die niet minder zuiver is. Het zal mij doen sterven van verdriet en liefde, maar moge mijn dood de enige straf zijn die God u brengt!’ Met die woorden vertrok ik, en twee jaar lang deed ik niets anders dan ronddwalen bij de muren van de harem, mijn blik gevestigd op de plek waar mijn zuster kon zijn, waarbij ik talloze malen per dag het gevaar liep te worden gekeeld door de eunuchen die rondom dat vreeswekkende oord liepen te patrouilleren.

Mijn vader kwam te overlijden, en de sultane bij wie mijn zuster in dienst was, zag met de dag haar schoonheid verder opbloeien, werd jaloers en gaf haar als bruid aan een eunuch die haar hartstochtelijk begeerde. Op die manier kwam mijn zuster uit het serail en met haar eunuch betrok ze een huis in Isfahan.

Het duurde ruim drie maanden voordat ik met haar kon spreken, want er was geen jaloerser echtgenoot dan die eunuch, die me met allerlei smoezen voortdurend afwimpelde. Uiteindelijk kwam ik in zijn harem en mocht ik van hem een gesprek met haar hebben, maar door een vensterscherf heen. Voor een arendsblik zou ze nog niet te zien zijn geweest, zo dik was ze ingepakt in kleren en sluiers, en alleen aan de klank van haar stem kon ik haar herkennen. Wat werd ik overspoeld door emoties, toen ik zo dicht bij haar was en tegelijk zo ver van haar verwijderd! Ik hield me in, want er werd op me gelet. Ik had de indruk dat zijzelf enkele tranen vergoot. Haar echtgenoot kwam met een paar schamele verontschuldigen, maar ik behandelde hem als de laagste slaaf. Hij raakte behoorlijk in verwarring toen hij merkte dat ik tegen mijn zuster praatte in een taal die hij niet kende: dat was het oude Perzisch, onze heilige taal. ‘Is het echt waar, zus,’ zei ik, ‘heb je de religie van onze vaders afgezworen? Ik weet dat je, toen je in de harem kwam, genoodzaakt was jezelf tot de islam te bekennen. Maar zeg eens, was je hart evenzeer als je mond bereid de religie op te geven die mij toestaat je te beminnen? En voor wie keer je je af van de godsdienst die ons zo lief moet zijn? Voor een ellendige die nog het merkteken draagt van het brandijzer en die, als hij een man was, de meest verachtelijke zou zijn van allemaal!’ – ‘Broer,’ zei ze, ‘die man over wie jij het hebt is mijn echtgenoot; hoe onwaardig hij in jouw ogen ook moge zijn, ik moet hem achten, en ik zou op mijn beurt de meest verachtelijke van alle vrouwen zijn als...’ – ‘Ah, zus!’ zei ik, ‘je bent een Geber. Hij is je echtgenoot niet en kan dat ook niet zijn. Als je trouw bent, zoals je va-

deren dat waren, dan kun je hem slechts zien als een monster.’ – ‘Helaas, wat staat die godsdienst ver van me af!’ zei ze. ‘Nauwelijks kende ik de voorschriften ervan of ik moest ze weer vergeten. Je merkt dat de taal waarin ik met je praat me niet vertrouwd meer is, en dat ik heel veel moeite heb om me uit te drukken. Maar neem van mij aan dat de herinnering aan onze kinderjaren mij nog steeds dierbaar is; dat ik sindsdien louter namaakvreugden heb gekend; dat er geen dag voorbij is gegaan waarin ik niet aan je heb gedacht; dat je op mijn huwelijk meer invloed hebt gehad dan je denkt; en dat ik er alleen toe besloten heb in de hoop jou terug te zien. Maar wat moet ik nu weer een prijs betalen voor een dag die toch al zo’n hoge prijs heeft gevraagd! Ik merk dat je buiten jezelf bent; mijn echtgenoot trilt van razernij en jaloezie. Ik zal je niet meer terugzien; het zal wel de laatste keer van mijn leven zijn dat ik met je praat. Mocht dat zo zijn, broer, dan is het gauw afgelopen met dat leven van mij.’ Bij die woorden raakte ze hevig ontroerd, en zich realiserend dat ze niet in staat was het gesprek voort te zetten, liet ze me achter als een ontroostbaar man.

Een paar dagen later vroeg ik weer om een gesprek met mijn zuster. De meedogenloze eunuch had dat graag willen beletten, maar afgezien van het feit dat dergelijke echtgenoten niet hetzelfde gezag over hun vrouwen hebben als andere, had hij mijn zuster zo vurig lief dat hij haar niets kon weigeren. Ik ontmoette haar weer op dezelfde plek waar ze, gehuld in dezelfde sluiers, verscheen in gezelschap van twee slaven. Daarom nam ik mijn toevlucht tot onze speciale taal. ‘Ach zus,’ zei ik, ‘hoe komt het toch dat ik je niet kan aanschouwen zonder dat ik me ellendig ga voelen? Ik word razend van de muren die je opgesloten houden, van die grendels en tralies, van die ellendige bewakers die volgen wat je doet. Waarom ben je de zoete vrijheid van je voorouders kwijt? Je moeder, die zo kuis was, gaf haar echtgenoot als waarborg voor haar deugd maar één waarborg: haar deugd. Ze hadden beiden een gelukkig bestaan, in wederzijds vertrouwen, en de eenvoud van hun leefwijze was voor hen een rijkdom, vele malen kostbaarder dan de zogenaamde pracht waarover je in dit weelderige huis lijkt te beschikken. Tegelijk met je godsdienst ben je je vrijheid en je geluk kwijtgeraakt, alsook de waardevolle gelijkheid waar je sekse een eer in stelt. Maar het ergste is nog wel dat je de slavin bent – niet de vrouw, want dat kan niet – van een slaaf die uit de mensheid is gestoten.’ – ‘Ach, broer!’ zei ze, ‘breng toch respect op voor mijn echtgenoot, breng respect op voor de godsdienst waar ik me bij heb aangesloten. Volgens die godsdienst heb ik een vergrijp gepleegd door naar je te luisteren

en met je te praten.’ – ‘Maar zus!’ zei ik, geheel buiten mezelf, ‘geloof je dan dat het de ware godsdienst is?’ – ‘O,’ zei ze, ‘wat zou het me aangenaam zijn als het niet zo was! Maar het offer dat ik ervoor breng is zo groot dat ik het wel moet geloven; en als mijn twijfels...’ Ze stopte. ‘Ja, zus, die twijfels van je zijn zeer gegrond, welke het ook mogen zijn. Wat verwacht je van een godsdienst die je in deze wereld ongelukkig maakt en je voor de andere wereld geen hoop laat? Bedenk dat onze godsdienst de oudste van de wereld is; dat hij in Perzië altijd heeft gebloeid en geen andere oorsprong heeft dan dit rijk, waarvan onbekend is hoe het is ontstaan; dat de islam hier alleen maar toevallig is gekomen; dat die sekte zich hier niet met overredingskracht maar met de kracht van wapenen heeft gevestigd. Als de ons van oudsher gegeven vorsten³⁶ niet zwak waren geweest, zou hier nog de cultus van de vroegere magiërs bestaan. Verplaats je eens naar die lang vervlogen eeuwen: je zult daar alleen verwijzingen vinden naar het magisme en geen enkele naar de islamitische sekte, die duizenden jaren daarna nog maar net in opkomst was.’ – ‘Al zou mijn religie moderner zijn dan de jouwe,’ zei ze, ‘ze is in ieder geval zuiverder, want ze aanbidt alleen God, terwijl jullie ook nog de zon aanbidden, de sterren, het vuur, de elementen zelfs.’ – ‘Ik merk, zus, dat je bij de moslims geleerd hebt onze heilige religie zwart te maken. Wij aanbidden noch de hemellichamen noch de elementen, en ook onze voorvaderen hebben die nooit aanbeden; nooit hebben ze er tempels voor opgericht; nooit hebben ze er offers aan gebracht; alleen hebben ze er een religieuze verering aan gewijd van een lagere orde dan aan de werken en tekenen van de godheid. Maar aanvaard, zuster, in naam van God die ons verlicht, dit heilige boek dat ik je kom brengen: het boek van onze wetgever Zarathoestra. Lees het onbevangen; laat in je hart de stralen toe die je tijdens het lezen zullen bijlichten; denk terug aan je vaders, die in de heilige stad Balkh³⁷ lange tijd de zon hebben vereerd, en denk ook, ten slotte, aan mij, die alleen op rust en geluk, ja op een leven mag hopen als jij verandert.’ In grote spanning verliet ik haar, aan haar alleen de beslissing overlatend over de belangrijkste aangelegenheid van mijn bestaan.

Twee dagen later kwam ik terug. Ik zei niets tegen haar; in stilte wachtte ik op het vonnis dat voor mij leven of dood betekende. ‘Iemand houdt van je, broer,’ zei ze tegen me, ‘en die iemand is een Geber. Lang heb ik gevochten. Maar mijn hemel, wat worden er door de liefde veel problemen uit de weg geruimd! Wat ben ik opgelucht! Ik ben niet langer bang dat ik je te zeer liefheb; ik hoef mijn liefde

geen beperkingen op te leggen; tot in haar buitensporigheid toe is het een gerechtvaardigde liefde. Ah, dit past zo volkomen bij de toestand waarin mijn hart verkeert! Je bent er nu in geslaagd de ketenen te verbreken die mijn geest voor zichzelf had gesmeed, maar wanneer maak je de ketenen los die mijn handen geboeid houden? Vanaf dit moment behoor ik jou toe. De snelheid waarmee je mij aanvaardt, zal duidelijk maken hoeveel prijs je stelt op dit geschenk. Broer, de eerste keer dat ik je zal kunnen omhelzen, zal ik waarschijnlijk sterven in je armen.' Nooit zal ik goed uitdrukking kunnen geven aan de vreugde die ik bij die woorden voelde. Ik waande mijzelf – en was dat ook in een oogwenk geworden – de gelukkigste man van de wereld. Alle verlangens die ik vijftientig jaar lang had opgehoopt zag ik vrijwel vervuld, al het verdriet dat die periode zo moeizaam had gemaakt, was nu voor mijn gevoel voorbij. Maar toen ik enigszins aan die zoete gedachten gewend was geraakt, besepte ik dat mijn geluk minder nabij was dan ik zo ineens had geloofd, ofschoon ik de allergrootste hindernis had genomen. Ik zou de bewakers te slim af moeten zijn. Aan niemand durfde ik het geheim van mijn leven toe te vertrouwen. Ik had alleen mijn zuster; zij had alleen mij. Als ik niet zou slagen, liep ik het gevaar aan een spiets te worden geregen; maar niet slagen was voor mij toch al de wreedste straf die ik kon bedenken. We spraken af dat zij iemand naar mij toe zou sturen om een klok te halen die haar vader haar had nagelaten, en dat ik er een vijl in zou stoppen om de jaloezieën door te zagen van een raam aan de straatkant, plus een koord met knopen erin om zich aan te laten zakken; dat ik haar niet meer zou opzoeken, maar iedere nacht onder dat raam zou wachten tot zij haar plan ten uitvoer kon brengen. Vijftien volle nachten stond ik daar zonder iemand te zien, want het geschikte moment diende zich niet aan. De zestiende ten slotte hoorde ik het geluid van een vijl. Nu en dan werd de arbeid onderbroken; de schrik die zich op die momenten van me meester maakte, is niet te beschrijven. Na een uur vijlen zag ik haar het koord bevestigen; ze liet zich zakken en gleed in mijn armen. Ik had geen weet meer van gevaar en bleef een hele poos op diezelfde plaats. Daarna voerde ik haar tot buiten de stad, waar ik een paard voor ons in gereedheid had laten brengen. Ik zette haar achter mij en verwijderde mij zo haastig als maar kon van een oord dat ons noodlottig zou kunnen worden. Vóór het aanbreken van de dag kwamen we aan bij een Geber, op een eenzame plek waar hij zich had teruggetrokken, sober levend van wat hij met zijn eigen handen produceerde. We achtten het niet raadzaam bij hem te blijven en gingen

op zijn advies een dicht woud in, waar we ons verborgen in de holte van een oude eik, totdat de opwinding over onze ontsnapping zou zijn geluwd. We leefden daar getweeën in afzondering, zonder getuigen, en we bleven tegen elkaar zeggen dat we elkaar altijd zouden liefhebben, wachtend op een gelegenheid dat een Geberse priester de huwelijks-ceremonie, zoals voorgeschreven in onze heilige boeken, zou kunnen voltrekken. ‘Zuster,’ zei ik tegen haar, ‘wat een gewijde band is er tussen jou en mij! De natuur verenigde ons al, en onze heilige wet zal ons binnenkort wederom verenigen.’ Ten slotte kwam een priester een einde maken aan ons verliefde ongeduld. In het huis van de boer voltrok hij alle huwelijksceremoniën; hij zegende ons en wenste ons duizendmaal alle kracht van Visjtaspa en de heiligheid van Aurangzeb.³⁸ Spoedig daarna verlieten wij Perzië, waar we niet veilig waren, en we trokken ons terug in Georgië. Daar leefden we een jaar, en dagelijks groeide onze wederzijdse verrukking; maar omdat mijn geld oprakte en ik beducht was voor armoede, niet vanwege mijzelf maar vanwege mijn zuster, liet ik haar achter om hulp te gaan zoeken bij mijn familie. Nooit was een afscheid met meer tederheid omgeven. Mijn reis was echter niet alleen nutteloos maar ook rampzalig. Want nadat ik had geconstateerd dat enerzijds al onze eigendommen in beslag waren genomen, en dat anderzijds mijn familieleden vrijwel niet in staat waren mij te helpen, haalde ik precies het geld op dat nodig was voor de terugreis. Maar eenmaal terug, o wanhoop! Mijn zus was er niet meer. Een paar dagen voor mijn aankomst waren Tataren de stad binnengevallen, en omdat ze haar een mooie vrouw vonden, hadden ze haar meegenomen en verkocht aan joden die op weg waren naar Turkije. Ze hadden alleen een baby achtergelaten, een meisje, waar ze enkele maanden tevoren het leven aan had geschonken. Ik ging achter die joden aan en drie mijl verder had ik hen ingehaald. Mijn smeekbeden en tranen waren vergeefs: ze bleven vragen om dertig toman³⁹ en waren niet bereid daar ook maar één toman af te doen. Na bij iedereen te hebben aangeklopt, de bescherming te hebben ingeroepen van Turkse en christelijke priesters, richtte ik mij tot een Armeense koopman; ik verkocht hem mijn dochtertje en ook mijzelf voor vijftig toman. Ik ging naar de joden, gaf hun dertig toman en bracht de resterende vijf naar mijn zuster, die ik nog niet had teruggezien. ‘Je bent vrij, zuster,’ zei ik tegen haar, ‘en ik mag je omhelzen. Hier heb je vijf toman. Het spijt me dat ze geen hogere prijs voor me gegeven hebben.’ – ‘Wat!’ zei ze, ‘heb je jezelf verkocht?’ – ‘Ja,’ was mijn antwoord. ‘Ach, ongelukkige, wat heb je gedaan! Was ik al niet genoeg door ramp-

spoed getroffen, dat jij die nog moest vergroten! Ik putte troost uit jouw vrijheid, je slavernij zal mijn dood betekenen! Ah, broer, wat is je liefde wreed! En mijn dochter? Die zie ik niet.' – 'Ik heb ook haar verkocht,' zei ik. Beiden barstten we in tranen uit en we hadden niet de kracht om iets tegen elkaar te zeggen. Ten slotte ging ik me melden bij mijn meester, maar mijn zus was er bijna even snel als ik. Ze zank op haar knieën. 'Ik vraag u om slavernij,' zei ze, 'zoals anderen u vragen om de vrijheid. Neem mij. U zult voor mij een hogere prijs krijgen dan voor mijn man.' Zo werd er op dat moment een strijd geleverd waar mijn meester tranen van in zijn ogen kreeg. 'Ellendige!' zei ze, 'dacht jij dat ik mijn vrijheid zou kunnen aanvaarden ten koste van de jouwe? Heer, u ziet hier twee ongelukkigen, die zullen sterven als u hen scheidt. Ik geef mij aan u. Betaal me. Misschien kan met dat geld en met mijn diensten nog eens worden verkregen wat ik u niet durf te vragen. Het is in uw belang ons niet uit elkaar te halen: besef dat zijn leven in mijn hand ligt.' De Armeniër was een zacht-aardige man, die zich onze tegenspoed aantrok. 'Als jullie beiden mij trouw en toegewijd dienen,' zei hij, 'dan beloof ik dat ik jullie over een jaar in vrijheid zal stellen. Ik merk dat jullie geen van tweeën het leed van jullie positie verdienen. Wanneer jullie, eenmaal in vrijheid, het geluk krijgen dat jullie toekomt en de voorspoed jullie toelicht, dan zullen jullie wel weer iets terugdoen om het verlies goed te maken, daarvan ben ik overtuigd.' Alle twee omhelsden wij zijn knieën en we reisden met hem mee. We ontlastten elkaar wederzijds van onze taken, en voor mij was het telkens een grote vreugde als ik werk had kunnen doen dat aan mijn zuster was opgedragen.

Het einde van het jaar naderde; onze meester hield woord en stelde ons in vrijheid. We keerden terug naar Tiflis. Daar trof ik een oude vriend van mijn vader, die ter plekke met succes de geneeskunst beoefende. Hij leende me wat geld, waarmee ik een bescheiden handelonderneming opzette. Vervolgens moest ik voor enkele zaken naar Smyrna, waar ik me vestigde. Ik woon hier nu zes jaar, in het aardigste en lieflijkste gezelschap dat maar denkbaar is; in mijn gezin heerst eensgezindheid en ik zou met geen koning ter wereld willen ruilen. Tot mijn vreugde heb ik de Armeense koopman aan wie ik alles te danken had opnieuw ontmoet, en ik heb hem niet onbelangrijke diensten bewezen.

Smyrna, 27ste van de maand Djumada 2, 1714

Onlangs ging ik dineren bij iemand van de rechterlijke macht, die me al een paar keer had gevraagd of ik wilde komen. Nadat we over van alles en nog wat hadden gesproken zei ik: 'Mijnheer, volgens mij hebt u een moeilijk vak.' – 'Niet zo moeilijk als u denkt,' antwoordde hij. 'Zoals wij het uitoefenen, is het eigenlijk een aangenaam tijdverdrijf.' – 'Wat nu? Zit uw hoofd niet altijd vol met de aangelegenheden van anderen? Bent u niet voortdurend bezig met zaken die niet interessant zijn?' – 'U hebt gelijk; het zijn geen interessante zaken want ze interesseren ons hoegenaamd niets, en daardoor ook is het vak minder vermoeiend dan u denkt.' Toen ik merkte dat hij er zo nonchalant over dacht, vervolgde ik: 'Mijnheer, ik heb uw werkkamer niet gezien.' – 'Dat wil ik geloven, want ik heb er geen. Toen ik dit ambt aanvaardde, had ik geld nodig om ervoor te betalen. Ik heb toen mijn bibliotheek van de hand gedaan, en de boekhandelaar die dat fantastische aantal boeken opkocht, liet alleen het kasboek bij mij achter. Niet dat ik naar die andere boeken terugverlang; wij rechters gaan niet gewichtig doen met zinloze kennis. Wat moeten we met al die wetboeken? Het zijn bijna allemaal hypothetische gevallen die afwijken van de algemene regel.' – 'Maar zou dat niet komen, mijnheer,' zei ik, 'doordat u ze ervan laat afwijken? Want waarom zouden er bij alle volken op de wereld wetten zijn als ze niet werden toegepast? En hoe kan men ze toepassen als men ze niet kent?' – 'Als u thuis zou zijn in het rechtsgebouw,' hernam de magistraat, 'zou u niet zo praten. Wij hebben levende boeken in de vorm van advocaten; zij werken voor ons en zorgen dat wij geïnformeerd worden.' – 'Zorgen ze niet nu en dan ook dat u misleid wordt?' kaatste ik terug. 'Daarom zou u er goed aan doen u te behoeden voor hun listen en lagen: zij hebben wapens waarmee ze uw rechtschapenheid aanvallen; u zou evenzeer over wapens moeten beschikken om u te verdedigen, en u niet luchtig gekleed in het strijdgewoel moeten begeven tussen mensen die zwaar geharnast zijn.'

Parijs, 13de van de maand Shaban, 1714

Je had nooit kunnen denken dat ik nog wijsgeriger zou worden dan ik al was. Toch is het zo, en dat zul je beamen als je je eenmaal door deze filosofische ontboezemingen hebt heen gewerkt.

De verstandigste filosofen hebben, wanneer ze zich verdiepten in de goddelijke natuur, God omschreven als een wezen van opperste volmaaktheid, maar vervolgens hebben ze die gedachte volkomen verkeerd uitgewerkt: ze zijn tot een opsomming gekomen van alle uiteenlopende volmaaktheden die de mensen kunnen bezitten en bedenken, en die hebben ze aan het idee van de godheid gekoppeld, zonder zich te realiseren dat die attributen elkaar vaak wederzijds uitsluiten en niet in een zelfde subject kunnen bestaan zonder elkaar teniet te doen.

Westerse dichters verhalen dat een schilder⁴⁰ die de godin van de schoonheid wilde portretteren, de mooiste vrouwen van Griekenland bij elkaar bracht, van elk van hen het fraaiste onderdeel nam en daarvan een geheel maakte dat, zo meende hij, gelijkenis vertoonde met de schoonste van alle godinnen. Als iemand daaruit had afgeleid dat ze blond was én bruin, dat ze zwarte én blauwe ogen had, dat ze zachtvaardig én trots was, dan zou hij zijn uitgelachen.

Het ontbreekt God aan nogal wat volmaaktheden die hem een grote onvolmaaktheid zouden geven, maar altijd wordt hij alleen beperkt door zichzelf, hij is zelf zijn eigen noodzaak. Bijvoorbeeld: ofschoon God almachtig is, kan hij niet zijn belofte breken of de mensen bedriegen. Vaak zit het onvermogen niet in hem maar in de beperktheid van de dingen, en hij kan het wezen der dingen dan ook niet veranderen.

Op grond daarvan hebben sommigen van onze geleerden het gewaagd de eindeloze voorkennis van God te ontkennen, met als argument dat deze onverenigbaar is met zijn rechtvaardigheid. Volgens hen is God niet in staat iets te voorzien dat afhangt van de bepaling door vrije oorzaken, want wat niet is gebeurd, is niet, en kan derhalve niet worden gekend; want het niets, dat geen eigenschappen heeft, kan niet worden waargenomen. Zij menen dat God niet kan lezen in een wil die niet is, dat hij niet in de ziel iets kan zien dat daarin niet bestaat; want tot het moment dat de ziel een besluit heeft genomen, is de activiteit van de besluitneming niet in haar.

De ziel brengt haar eigen besluit tot stand, maar in sommige ge-

vallen is ze zo besluiteloos dat ze niet eens weet wat ze moet beslissen. Vaak beslist ze zelfs uitsluitend om gebruik te maken van haar vrijheid, waardoor God niet tevoren zicht kan krijgen op het besluit, noch aan de hand van de activiteit binnen de ziel, noch aan de hand van de activiteit die van buiten op haar inwerkt.

Hoe zou God datgene kunnen voorzien wat uitsluitend afhankelijk is van de bepaling door vrije oorzaken? Hij zou het slechts op twee manieren kunnen zien: ofwel door te gissen, hetgeen in tegenspraak is met het gegeven van de eindeloze voorkennis; ofwel hij zou het zien als een noodzakelijk gevolg dat onvermijdelijk voortvloeit uit een oorzaak die eraan ten grondslag ligt, en dat is een nog grotere tegenspraak. Want de ziel zou in theorie vrij zijn, maar in feite niet vrijer dan een biljartbal die de vrijheid heeft in beweging te komen wanneer er een andere bal tegenaan stoot.

Denk nu niet dat die geleerden Gods kennis willen inperken. Aangezien hij de schepselen naar zijn goeddunken laat handelen, weet hij alles wat hij weten wil. Maar al kan hij alles zien, hij maakt niet altijd van die mogelijkheid gebruik. Gewoonlijk laat hij het aan zijn schepselen over om te handelen of niet te handelen, opdat zij ook de mogelijkheid houden zich verdienstelijk dan wel onverdienstelijk te gedragen; hij ziet in zo'n geval af van zijn recht om invloed op hen uit te oefenen en voor hen te beslissen. Wil hij echter iets weten dan weet hij het altijd. Daartoe hoeft hij immers alleen maar te willen dat het gebeurt zoals hij het ziet en de schepselen te sturen overeenkomstig zijn wil. Aldus haalt hij dan dat wat moet gebeuren uit alle louter mogelijke gebeurtenissen, door met zijn decreten de toekomstige besluiten van de geest vast te leggen, door die geest te beroven van het vermogen – waarmee hijzelf hem begiftigd heeft – om te handelen of niet te handelen.

Als we een vergelijking mogen maken, in een aangelegenheid die boven vergelijkingen verheven is: een koning weet niet hoe zijn ambassadeur in een belangrijke zaak zal handelen; als hij het wil weten, hoeft hij niets anders te doen dan de ambassadeur een bepaalde handelwijze op te dragen. Hij kan er dan zeker van zijn dat het zal gebeuren zoals hem voor ogen staat.

De koran en de boeken van de joden schijnen zich voortdurend tegen het dogma van de absolute voorkennis te keren. Op allerlei plaatsen lijkt God onwetend te willen blijven van wat mensen in de toekomst zullen gaan besluiten. Dit schijnt ook de eerste waarheid te zijn die Mozes aan de mensen heeft onderricht.

God plaatst Adam in het aards paradijs, op voorwaarde dat hij niet van een bepaalde vrucht zal eten. Maar zou een wezen dat weet wat een ander in de toekomst beslissen gaat, voorwaarden stellen aan de gunsten die het aan die ander verleent? Het is alsof iemand die hoort dat Bagdad is ingenomen, tegen iemand anders zegt: 'Ik geef je honderd toman als Bagdad niet wordt ingenomen.' Zou dat niet een slechte grap zijn?

Waarde Radi, waarom al die filosofie? God is zo hoog dat wij niet eens zijn wolken kunnen zien. Het enige wat wij goed van hem kennen, dat zijn zijn voorschriften. Hij is een onmetelijke, oneindige geest. Moge zijn grootheid ons bewust maken van onze zwakheid. Jezelf voortdurend verootmoedigen is hem voortdurend aanbidden.

Parijs, laatste van de maand Shaban, 1714

70. ZELIS AAN USBEK IN PARIJS

Soliman, op wie u zo gesteld bent, is wanhopig door een belediging die hem onlangs is aangedaan. Een onbesuisde jongeman, Soefis genaamd, gaf al drie maanden te kennen dat hij met Solimans dochter wilde trouwen. Hij leek tevreden over het gezicht van het meisje, hem verteld en geschetst door de vrouwen die haar als kind hadden meegemaakt. De bruidsschat was afgesproken en alles was zonder problemen verlopen. Gisteren, na de eerste plechtigheden, vertrok het meisje van huis; ze zat op een paard, werd vergezeld door haar eunuch, en overeenkomstig de gewoonte reikte haar kledij van top tot teen. Maar zodra ze bij het huis van haar aanstaande echtgenoot was aangekomen, liet deze de deur sluiten, met de uitdrukkelijke verklaring dat hij haar nooit binnen zou laten als de bruidsschat niet werd uitgebreid. De wederzijdse familieleden snelden toe om de zaak te regelen, en na veel tegenspartelen stemde Soliman ermee in dat hij zijn schoonzoon nog een bescheiden geschenk zou geven. De huwelijksceremonie vond plaats, en met enig geweld werd het meisje in bed gelegd; maar een uur later kwam de dolleman woedend overeind en begon met een mes in haar gezicht te krassen. Hij beweerde dat ze geen maagd was en stuurde haar terug naar haar vader. Niemand kan door deze belediging zwaarder gekwetst zijn dan hij. Er zijn mensen die volhouden dat het meisje onschuldig is. Het valt niet mee voor vaders, dat ze aan zulke vernederingen blootstaan. Als mijn dochter zo werd behandeld, dan geloof ik dat ik zou sterven van verdriet.

Gegroet.

Serail Fatima, 9de van de maand Djumada 1, 1714

71. USBEK AAN ZELIS

Ik beklaag Soliman, te meer daar er niets tegen deze ellende valt uit te richten en zijn schoonzoon niets anders heeft gedaan dan gebruik maken van de vrijheid die de wet biedt. Een erg harde wet vind ik het, want aldus wordt de eer van een familie afhankelijk gemaakt van de grillen van een gek. En al wordt beweerd dat er ontwijfelbare aanwijzingen zijn die de waarheid aan het licht brengen, onze geneesheren tonen met onweerlegbare argumenten aan dat die bewijzen niet sluitend zijn. Zelfs in de ogen van de christenen zijn het schimmige bewijzen, al zijn ze duidelijk neergelegd in de boeken van hun oerwetgever.⁴¹

Met genoegen neem ik kennis van de zorg waarmee je je eigen dochter opvoedt. God geve dat haar echtgenoot haar even mooi en zuiver zal vinden als Fatima, dat ze tien eunuchen krijgt om haar te bewaken, dat ze de eer en het sieraad zal worden van het serail waarvoor ze wordt bestemd, dat de plafonds boven haar hoofd van louter verguld hout zullen zijn, en dat ze altijd over schitterende tapijten zal lopen. En mijn grootste wens: dat mijn ogen haar in al haar glorie mogen aanschouwen!

Parijs, 5de van de maand Shawwal, 1714

Onlangs bevond ik mij in een gezelschap waar ik iemand trof die uitermate met zichzelf was ingenomen. Binnen een kwartier deed hij stellige uitspraken over drie morele problemen, vier historische vragen en vijf kwesties op het gebied van de fysica. Nooit heb ik zo'n onvervaard verkondiger van universele wijsheden gezien. Geen moment bleef zijn geest haperen bij de geringste twijfel. De aanwezigen lieten de wetenschappen rusten en begonnen over het nieuws van de laatste tijd: hij sprak zich met grote beslistheid uit over het nieuws van de laatste tijd. Ik wilde hem pakken en zei in mezelf: Ik zorg dat ik in het voordeel kom, ik zoek mijn toevlucht tot mijn eigen land. En ik begon een gesprek met hem over Perzië. Maar ik had nog geen vier woorden gezegd of er kwamen al twee ontkenningen, gebaseerd op het gezag van de heren Tavernier en Chardin.⁴² O God! zei ik in mezelf, wat is dat voor iemand! Straks kent hij de straten van Isfahan nog beter dan ik! Weldra nam ik een besluit: ik zweeg, ik liet hem praten, en nog steeds verkondigt hij zijn wijsheden.

Parijs, 8ste van de maand Dhul-Qada, 1715

73. RICA AAN

Ik heb gehoord van een soort rechtbank die de Académie Française heet. Het is de minst gerespecteerde van de wereld want, zo wordt verteld, er is nog geen uitspraak gedaan of meteen vernietigt het volk het vonnis en komt het met wetten waaraan de Académie genoopt is zich te onderwerpen.

Enige tijd geleden heeft het, om zijn gezag te bevestigen, zijn gebundelde vonnissen gepubliceerd. Dat kind van vele vaders was al min of meer verouderd toen het geboren werd, en hoe wettig ook, het werd bijna in de wieg gesmoord door een eerder geboren bastaard.⁴³

De leden hebben geen andere taak dan eindeloos te blijven keuvelen; als vanzelf nestelt de loftuiting zich in hun niet aflatende geklets, en zodra ze in de mysteriën daarvan zijn ingewijd, worden ze gegrepen door een hevige drang tot ophemelen die hen niet meer verlaat.

Dit lichaam heeft veertig hoofden propvol stijlfiguren, metaforen, antithesen; al die monden brengen vrijwel niets anders voort dan uitroepen; de oren willen voortdurend worden getroffen door maat en ritme. Van ogen is geen sprake; het lichaam lijkt gemaakt om te spreken en niet om te zien. Het staat onvast op zijn voeten want de tijd, zijn grootste gesel, brengt het voortdurend aan het wankelen en vernietigt alles wat het doet. Vroeger werd beweerd dat het gretige handen had. Daar zal ik niets over zeggen, het oordeel daarover laat ik aan degenen die beter op de hoogte zijn dan ik.

Dit soort dingen,, kom je bij ons in Perzië niet tegen. Onze geest neigt niet tot zulke vreemde, bijzondere instituten; in onze eenvoudige gewoonten en ongekunstelde manieren zoeken we altijd het natuurlijke.

Parijs, 27ste van de maand Dhul-Hidjdja, 1715

Een paar dagen geleden zei een kennis tegen mij: ‘Ik heb beloofd dat ik u in de voorname huizen van Parijs zou introduceren. Ik zal u meenemen naar een belangrijk heer, een van de meest prominente mannen van het land.’

‘Wat wil dat zeggen, mijnheer, prominent? Is hij hoffelijker dan de anderen, vriendelijker?’ ‘Nee,’ was het antwoord. ‘Ah, ik begrijp het! Hij laat voortdurend merken dat hij verheven is boven iedereen die met hem in contact treedt. In dat geval heb ik helemaal geen zin om naar hem toe te gaan, dan pas ik ervoor en zie ik ervan af.’

Toch moest ik mee, en ik zag een man die klein van gestalte was maar zo hoogmoedig, die met zoveel arrogantie een pluk snuiftabak nam, zo onverbiddelijk zijn neus snoot, zo onverstoorbaar een fluim produceerde, zijn honden aaide op een manier die zo grievend was voor de mensen, dat ik hem voortdurend met verbazing gadesloeg. ‘Nee maar,’ zei ik in mezelf, ‘als ik mij zo zou gedragen aan het Perzische hof, dan zou ik een prominente idioot zijn!’ We hadden wel een slechte inborst moeten hebben, Rica, als we tal van kleine beledigingen zouden hebben uitgestort over de mensen die iedere dag bij ons op bezoek kwamen om ons blijk te geven van hun welwillendheid. Zij beseften dat wij boven hen stonden, en zouden ze dat niet beseffen, dan hadden ze het dagelijks kunnen afleiden uit onze weldaden. Omdat we niets hoefden te doen om respect af te dwingen, deden we alles om ons geliefd te maken. We hadden omgang met de allernederigsten. Te midden van de pracht en praal, die stevast tot een verharding leidt, vonden ze ons vriendelijk; boven zich zagen ze niets anders dan ons hart; wij daalden af om aan hun behoeften tegemoet te komen. Maar wanneer in openbare ceremoniën de grootsheid van de vorst diende te worden geschraagd, wanneer aan vreemdelingen respect voor het land diende te worden bijgebracht, wanneer, ten slotte, bij gevaarlijke gelegenheden soldaten moesten worden opgezweept, stegen we honderd keer hoger dan we waren afgedaald. Ons gezicht kreeg weer een fiere uitdrukking, en anderen vonden ons dan behoorlijk prominent.

Parijs, 10de van de maand Safar, 1715

75. USBEK AAN RADİ IN VENETIË

Laat ik je dit vertellen: ik vind bij de christenen niet de krachtige geloofsovertuiging die je aantreft bij de moslims. Er is bij hen een grote kloof tussen belijdenis en geloof, tussen geloof en overtuiging, tussen overtuiging en beoefening. De religie is niet zozeer een uitnodiging tot heiliging, als wel het thema van een discussie waaraan iedereen mag deelnemen: hovelingen, krijgslieden, vrouwen zelfs keren zich tegen de geestelijken en vragen aan hen om bewijzen van wat zij beslist niet willen geloven. Het is niet zo dat ze rationeel tot hun besluit zijn gekomen, of dat ze zich de moeite hebben getroost de waarheid of onwaarheid te onderzoeken van de godsdienst die zij verwerpen. Het zijn opstandelingen, die het juk hebben gevoeld en het hebben afgeworpen nog voordat ze er vertrouwd mee waren geraakt. Ze zijn dan ook even onstandvastig in hun ongelooft als in hun geloof. Ze zitten in een golfbeweging die hen voortdurend van het een naar het ander voert. Een van hen zei eens tegen mij: 'Mijn geloof in de onsterfelijkheid van de ziel duurt steeds een half jaar. Mijn opvattingen zijn volstrekt afhankelijk van mijn lichamelijke gesteldheid; al naar gelang ik meer of minder vluchtige bestanddelen in mijn bloed heb, mijn maag het voedsel goed of slecht verteert, de lucht die ik inadem ijl is of dicht, het vlees dat ik eet licht is of stevig, ben ik spinozist, sociniaan, katholiek, goddeloos of vroom. Wanneer er een dokter aan mijn bed staat, heb ik wel oren naar een biechtvader. Ben ik goed gezond, dan kan ik uitstekend verhinderen dat de godsdienst me last bezorgt; maar ik mag er graag troost uit putten als ik ziek ben; als ik aan de ene kant niets meer te hopen heb, is daar de godsdienst die me met zijn beloften voor zich wint; dan wil ik me er wel aan overgeven en sterven aan de kant van de hoop.'

Lang geleden hebben de christelijke vorsten alle slaven in hun eigen land de vrijheid gegeven omdat, zo zeiden ze, het christendom alle mensen gelijk maakt. Overigens kwam die vrome daad hun heel goed van pas, want zo verzwakten ze de edellieden, aan wier macht ze het lagere volk onttrokken. Daarna hebben ze veroveringstochten ondernomen naar landen waar het naar ze zagen profijtelijk kon zijn om slaven te hebben. En ze gaven toestemming slaven te kopen en te verkopen, zonder nog te denken aan het godsdienstige principe waar ze voorheen zo van onder de indruk waren. Hoe zal ik het zeggen? Nu

eens is iets waarheid, dan weer dwaling. Waarom doen we niet net als de christenen! Wat zijn we toch onnozel, dat we ervan afzien om in een gunstig klimaat moeiteloos nederzettingen te vestigen en op verovering te gaan,* alleen omdat het water er niet dermate zuiver is dat wij ons er volgens de beginselen van de heilige koran mee kunnen reinigen!

Ik dank de almachtige God, die zijn grote profeet Ali heeft gezonden, dat ik een godsdienst belijd die alle menselijke belangen overstijgt en die zuiver is als de hemel waaruit hij is neergedaald.

Parijs, 13de van de maand Safar, 1715

* Moslims zijn niet geïnteresseerd in de verovering van Venetië omdat ze daar niet het geschikte water zouden hebben voor hun reinigingsrituelen.

De Europese wetgeving kant zich fel tegen mensen die de hand aan zichzelf slaan. Men laat hen als het ware nog een keer sterven; ze worden op onwaardige wijze door de straten gesleept; ze worden geschandvlekt en hun bezittingen worden verbeurd verklaard.

In mijn opvatting, Ibn, zijn die wetten zeer onrechtvaardig. Wanneer ik gebukt ga onder verdriet, armoe, minachting, waarom wil men mij er dan van weerhouden een eind aan mijn ellende te maken, en mij wreed beroven van een remedie die mij ten dienste staat?

Waarom wil men dat ik werk voor een maatschappij waar ik niet meer bij wil horen? Dat ik me mijns ondanks houd aan een overeenkomst die zonder mij tot stand is gekomen? De maatschappij is gegrond op wederzijds voordeel. Maar wanneer ze voor mij een last wordt, wie belet mij dan er afstand van te nemen? Het leven is mij geschonken als een gunst; ik kan het dus teruggeven als ik het niet meer als een gunst ervaar. Als de oorzaak niet meer bestaat, moet ook het gevolg stoppen.

Is het de wens van de vorst dat ik zijn onderdaan ben wanneer ik geen profijt trek van die onderworpenheid? Kunnen mijn medeburgers van mij vergen dat ik de onbillijke verdeling van hun nut en mijn wanhoop in stand houd? Wil God, anders dan alle andere weldoeners, mij veroordelen tot het ontvangen van weldaden waar ik onder gebukt ga?

Ik ben verplicht mij aan de wet te houden wanneer ik leef onder de zeggenschap van die wet. Wanneer ik daar echter niet langer onder leef, ben ik er dan nog aan gebonden?

Maar, zo zal men zeggen, u verstoort de orde der voorzienigheid. God heeft uw ziel verenigd met uw lichaam, en u scheidt het een van het ander. U keert zich dus tegen zijn bedoelingen en u weerstaat hem.

Wat betekent dat? Verstoort ik de orde der voorzienigheid wanneer ik de verschijningsvorm van de materie verander en iets vierkants maak van een bol die krachtens de basiswetten van de beweging, dat wil zeggen de wet van het ontstaan en de wet van het behoud, rond is geweest? Nee, zeker niet; ik maak dan slechts gebruik van het recht dat mij gegeven is, en in die zin kan ik naar believen de hele natuur verstoren, zonder dat kan worden gesteld dat ik mij tegen de voorzienigheid keer.

Wanneer mijn ziel gescheiden is van mijn lichaam, zal er dan in het heelal minder orde en regelmaat zijn? Denk je dat de nieuwe structuur minder volmaakt zal zijn, minder afhankelijk van de algemene wetten, dat de wereld er iets mee kwijt is geraakt, dat Gods werken er minder groot of liever gezegd minder onmetelijk door zijn geworden?

Denk je dat mijn lichaam, als het is omgevormd tot een korenaar, een worm, een grasveld, daarmee veranderd is in een werk der natuur dat de natuur minder waardig is? En dat mijn ziel, ontdaan van haar aardse omhulsel, daarmee minder verheven is geworden?

Al die ideeën, mijn beste Ibn, ontspruiten enkel en alleen aan onze hoogmoed. We beseffen niet hoe klein we zijn en willen hoe dan ook meetellen in het heelal, er een plaats in hebben en er een belangrijk object in zijn. We beelden ons in dat het verdwijnen van zulke volmaakte wezens als wij de hele natuur omlaag zal halen, en we kunnen ons niet voorstellen dat één mens meer of minder op de wereld, wat zeg ik, dat alle mensen samen, dat honderd miljoen hoofden als de onze, niet meer zijn dan een nietig en fijn atoom, door God slechts waargenomen omdat zijn kennis onmetelijk is.

Parijs, 15de van de maand Safar, 1715

77. IBN AAN USBEK IN PARIJS

Waarde Usbek, tegenslag is voor een echte moslim naar mijn mening niet zozeer een straf als wel een waarschuwing. Kostbaar zijn de dagen die ons aanleiding geven onze zonden uit te boeten. Juist de tijd van voorspoed zou moeten worden ingeperkt. Waar dient al die ongedurigheid anders voor dan om te tonen dat wij gelukkig zouden willen zijn los van degene die geluk verschaft, omdat hij de gelukzaligheid zelf is?

Indien een wezen uit twee elementen bestaat, en de noodzaak om de eenheid in stand te houden vooral te maken heeft met onderworpenheid aan de opdracht van de Schepper, dan kan dit in een religieuze wet worden vastgelegd. Indien de noodzaak om de eenheid in stand te houden een betere waarborg is voor het menselijk handelen, dan kan het in een staatswet worden vastgelegd.

Smyrna, laatste van de maand Safar, 1715

Ik stuur je een afschrift van een brief, geschreven door een Fransman die in Spanje vertoeft. Ik denk dat je er met genoeg kennis van zult nemen.

Al een half jaar reis ik nu door Spanje en Portugal. De lieden in wier omgeving ik verblijf, minachten alle andere volken en doen uitsluitend de Fransen de eer aan dat ze hen haten.

Beide volken blinken uit in plechtstatigheid. Deze manifesteert zich hoofdzakelijk op twee manieren: door de bril en door de snor.

De bril wijst overduidelijk op het feit dat de drager doorkneet is in de wetenschappen en verdiept in geleerde lectuur, zozeer dat zijn gezichtsvermogen erdoor is aangetast. Elke neus die ermee is getooid of belast, geldt ontgezenlijk als de neus van een geleerde.

Wat de snor betreft, die is eerbiedwaardig op zichzelf, los van wat eruit valt af te leiden. Ofschoon er soms grote voordelen mee kunnen worden verworven ter wille van de koning en de eer van het land, zoals in Indië is gedemonstreerd door een beroemde Portugese generaal.* Want toen hij geld nodig had, sneed hij een punt van zijn snor en stuurde dit onderpand naar de bewoners van Goa, met de vraag of hij een bedrag van twintigduizend pistolen⁴⁴ kon krijgen. Onmiddellijk werd het geld hem geleend en naderhand haalde hij zijn snor met ere terug.

Men kan zich gemakkelijk indenken dat zulke ernstige, flegmatieke volken niet gespeend zijn van trots, en die hebben ze dan ook. Gewoonlijk ontlenen ze die trots aan twee belangrijke zaken. Zij die op het Iberisch schiereiland wonen, voelen zich buitengewoon edel van hart wanneer ze zogeheten *oude christenen* zijn, dat wil zeggen wanneer ze niet afstammen van degenen die er in de afgelopen eeuwen door de inquisitie toe genoopt zijn het christelijk geloof te omhelzen. Zij die in de Indiën wonen, voelen zich evenzeer geveid bij de overweging dat ze de verheven verdienste hebben *blank van vlees* te zijn, zoals ze het noemen. Nooit is in het serail van de Grote Heerser een sultane trotser geweest op haar schoonheid dan de oudste en lelijkste lomperd op het olijfkleurige wit van zijn huid, wanneer hij in

* Juan de Castro.

een Mexicaanse stad op de drempel van zijn huis zit, armen over elkaar. Zo'n man van aanzien, zo'n volmaakt wezen zou voor alle schatten ter wereld nog niet gaan werken en nooit zou hij zich ertoe zetten om met verachtelijke, mechanische handenarbeid de eer en de waardigheid van zijn huid op het spel te zetten.

Want let wel, wanneer in Spanje iemand een bepaalde verdienste heeft, bijvoorbeeld door de kwaliteiten die ik zojuist noemde te combineren met het bezit van een groot zwaard, of met de extra kwaliteit dat hij van zijn vader onderricht heeft gekregen in de kunst om valse tonen te ontlokken aan een slecht gestemde gitaar, dan werkt zo iemand niet meer. Zijn eer heeft baat bij de rust van zijn ledematen. Wie tien uur per dag blijft zitten, ontvangt precies twee keer zoveel achting als wie slechts vijf uur blijft zitten, want adel wordt daar verworven op stoelen.

Maar ofschoon die verstokte vijanden van de arbeid een filosofische kalmte etaleren is er geen kalmte in hun hart, want ze zijn doorlopend verliefd. Nergens op de wereld vind je bij de mannen een grotere bereidheid om van smachtend verlangen te sterven onder het raam van de aanbeden vrouw. Een Spanjaard die niet verkouden is, wordt beschouwd als een onhoffelijke minnaar.

Ze zijn vooral godvruchtig, en daarna jaloers. Ze hoeden zich er wel voor hun vrouw te tonen aan een zwaar gehavende soldaat of aan een stokoude magistraat, maar ze zonderen haar rustig af met een vrome jonge kloosterling, die zijn ogen neerslaat, of met een stevige franciscaan, die ze ten hemel heft.

Ze staan hun vrouwen toe zich te vertonen met een diep décolleté, maar ze willen niet dat hun hielen te zien zijn of dat anderen een glimp van hun teen opvangen.

Alom wordt beweerd dat de liefde wrede slagen toebrengt. Dat geldt des te sterker voor de Spaanse mannen: de vrouwen genezen hen van hun pijn, maar vervangen die weer door andere pijn, en wat blijft is vaak een langdurige, onzalige herinnering aan een uitgebluste harts-tocht.

Ze hebben hier van die kleine beleefdheden die in Frankrijk een misplaatste indruk zouden maken. Zo zal een kapitein een soldaat nooit slaan zonder hem om toestemming te vragen, en de inquisitie brengt nooit een jood op de brandstapel zonder zich bij hem te verontschuldigen.

De Spanjaarden die niet op de brandstapel eindigen, lijken zozeer aan de inquisitie gehecht dat het van kwaadwilligheid zou getuigen

hen ervan te beroven. Ik zou alleen willen dat er een andere inquisitie werd ingesteld, niet tegen de ketteren maar tegen de ketterhoofden, die aan onbeduidende kloosterpraktijken een zelfde werking toeschrijven als aan de zeven sacramenten, die alles aanbidden wat ze vereeren, en die zo vroom zijn dat ze nauwelijks nog christenen kunnen worden genoemd.

U zult bij de Spanjaarden scherpzinnigheid en gezond verstand aantreffen, maar zoek die niet in hun boeken. Kijk bij hen maar eens rond in een bibliotheek: aan de ene kant de romans, aan de andere kant de scholastieke werken. Het lijkt wel of een verborgen vijand van de menselijke rede beide soorten heeft vervaardigd en bijeengebracht.

Het enige goede Spaanse boek is een werk waarin alle andere belachelijk worden gemaakt.⁴⁵

Ze hebben enorme ontdekkingen gedaan in de Nieuwe Wereld terwijl ze hun eigen schiereiland niet kennen. Aan hun rivieren liggen havens die nog niet zijn gevonden, en in de bergen wonen volken waar ze geen weet van hebben.*

Ze beweren dat in hun rijk de zon opkomt en ondergaat, maar dan dient ook te worden gemeld dat de zon onderweg niets anders tegenkomt dan verwaarloosde velden en verlaten streken.

Ik zou het wel aardig vinden, Usbek, het verslag te lezen van een Spanjaard die een reis maakt door Frankrijk en dan een brief stuurt naar Madrid: volgens mij zou hij zijn volk terdege wreken. Wat een breed terrein voor een nuchter en bezonnen iemand! Ik stel mij voor dat hij zijn beschrijving van Parijs aldus zou beginnen:

‘Er staat hier een huis waar gekken in worden opgeborgen. De eerste gedachte zou zijn dat dit het grootste huis is van de stad. Maar nee! Het middel is erg bescheiden in vergelijking met de kwaal. Het zal wel zo zijn dat de Fransen, die bij hun burens niet zo’n beste naam hebben, een paar gekken opsluiten om de indruk te wekken dat de anderen, die niet in dat huis zitten, niet gek zijn.’

Tot zover mijn Spanjaard.

Gegroet, waarde Usbek.

Parijs, 17de van de maand Safar, 1715

* De Batuecas.

Gisteren kwamen er Armeniërs bij het serail met een jonge slavin uit Circassië die ze wilden verkopen. Ik voerde haar de geheime vertrekken in, kleepte haar uit, bekeek haar met de onderzoekende blik van een rechter, en hoe meer ik vorderde met mijn onderzoek, hoe meer bekoorlijkheden ik ontdekte. Uit maagdelijke preutsheid leek ze deze aan mijn blik te willen onttrekken. Ik zag hoeveel moeite het haar kostte om te gehoorzamen. Ze bloosde om haar eigen naaktheid, zelfs tegenover mij, terwijl ik toch verstoken ben van passies die een aanslag kunnen zijn op de schroom, ongevoelig blijf voor wat deze sekse te weeg kan brengen, als bescheiden werktuig de meest vrijmoedige handelingen alleen vergezeld laat gaan van kuise blikken en slechts aanleiding geef tot onschuldige gedachten.

Toen ik tot de slotsom was gekomen dat ze u waardig was, sloeg ik onmiddellijk mijn ogen neer; ik hulde haar in een scharlaken mantel; ik deed een gouden ring aan haar vinger; ik wierp mij aan haar voeten; ik aanbad haar als de koningin van uw hart; ik betaalde de Armeniërs en onttrok haar aan aller ogen. Wat bent u een gelukkig man, Usbek! U bezit meer schoonheden dan er in alle oosterse paleizen opgesloten zitten. Wat een genoeg voor u, dat u bij uw terugkeer het verrukkelijkste zult vinden wat Perzië te bieden heeft, en dat u in uw serail de liefalligheid waar tijd en bezit aan knagen, in dezelfde mate weer zult zien opbloeien!

Serail Fatima, 1ste van de maand Rabi 1, 1715

Sinds ik in Europa ben, beste Radi, heb ik allerlei vormen van bestuur gezien. Het is anders dan in Azië, waar de politieke regels overal hetzelfde zijn.

Vaak heb ik mij afgevraagd welke bestuursvorm het meest in overeenstemming is met de rede. Volgens mij is een bestuur volmaakter naarmate het met minder moeite zijn doel bereikt. Dus het volmaaktst is hij die regeert op een manier die het beste past bij de neigingen en voorkeuren van zijn onderdanen.

Als het volk zich onder een mild bestuur even volgzzaam gedraagt als onder een streng bestuur, dan verdient dat eerste de voorkeur, omdat het meer in overeenstemming is met de rede en omdat strengheid een externe drijfveer is.

Vergeet niet, mijn beste Radi, dat in een land waar strenge straffen worden opgelegd, niet beter aan de wetten wordt gehoorzaamd. In landen waar de straffen gematigd zijn, worden ze evenzeer geducht als daar waar tiranniek en gruwelijk wordt gestraft.

Een bestuur moge mild zijn of wreed, altijd wordt in gradaties gestraft: voor een meer of minder ernstige misdaad wordt een meer of minder zware straf opgelegd. De verbeelding plooit zich vanzelf naar de gewoonten van het land waarin men zich bevindt: de geest van een Europeaan, gevormd in een land van mildheid, is net zo onder de indruk van een gevangenisstraf van een week of van een lichte boete, als een Aziaat wordt afgeschrikt door het verlies van een arm. Een bepaalde graad van vrees wordt gekoppeld aan een bepaalde graad van bestraffing, en ieder maakt daarbij zijn eigen onderverdeling: de wanhoop om de schande veroorzaakt diepe ontreddering bij een Fransman aan wie een straf is opgelegd die een Turk nog geen kwartier uit zijn slaap zou houden.

Ik kan trouwens niet zeggen dat orde, gerechtigheid en billijkheid in Turkije, in Perzië of bij de mogul beter in acht worden genomen dan in de republieken Holland, Venetië, of zelfs in Engeland. Ik kan niet zeggen dat daar minder misdrijven worden gepleegd en dat de bevolking zich er uit angst voor de zwaarte van de straf strikter aan de wet houdt.

Ik constateer juist dat in de eerstgenoemde landen een kern van onrechtvaardigheid en onderdrukking aanwezig is.

Zelfs constateer ik dat de vorst, die de wet in persoon is, daar minder heer en meester is dan overal elders.

Ik merk dat de momenten waarop hard wordt gestraft, steevast gepaard gaan met heftige woelingen, zonder dat zich daarbij een leider opwerpt, en dat als het gewelddadig gezag eenmaal wordt geminacht, niemand meer voldoende gezag over heeft om het te herstellen.

Dat de wanorde wordt bestendig en vergroot als er geen hoop is op het uitblijven van straf.

Dat in die landen een kleine opstand onbekend is, en dat er nooit een pauze is tussen gemor en oproer.

Dat ingrijpende gebeurtenissen niet hoeven te worden ingeleid door belangrijke oorzaken; integendeel, het kleinste incident leidt tot een grote revolutie, vaak even weinig voorzien door degenen die haar ontketenen als door hen die er het slachtoffer van worden.

Toen Osman, de sultan der Turken, werd afgezet, was geen van degenen die de staatsgreep pleegden dat van plan. Ze kwamen zich alleen als smekelingen beklagen over een onrecht. In de menigte liet zich toevallig een stem horen, nooit is bekend geworden van wie. De naam Mustafa werd genoemd en ineens was Mustafa sultan.⁴⁶

Parijs, 2de van de maand Rabi 1, 1715

81. NARGUM, PERZISCH GEZANT IN MOSKOVIË, AAN USBEK
IN PARIJS

Geen enkel volk ter wereld, waarde Usbek, heeft ooit de Tataren overtroffen in roemrijke en grote veroveringen. Zij zijn de ware heersers van het universum; alle andere volken lijken gemaakt om in dienst te staan van dit volk, dat evenzeer heerschappijen heeft gegrondvest als vernietigd. In elke periode heeft het de merktekens van zijn macht op de aarde gedrukt, in alle tijden is het de gesel der naties geweest.

Twee keer hebben de Tataren China veroverd, en nog steeds houden zij dat land aan zich onderworpen.

Ze hebben de macht over de onmetelijke gebieden die het rijk van de mogul vormen.

Als heersers van Perzië zitten ze op de troon van Cyrus en Visjtaspa. Ze hebben Moskovïë onderworpen. Onder de naam Turken hebben ze uitgestrekte gebieden veroverd in Europa, Azië en Afrika, en in alle drie de werelddelen voeren ze de boventoon.

Om verder in de tijd terug te gaan: van hen stammen enkele van de volken die het Romeinse imperium omver hebben geworpen.

Wat hebben Alexanders veroveringen te betekenen in vergelijking met die van Djingiz Kan?

Het heeft dit volk alleen ontbroken aan geschiedschrijvers, om die schitterende successen te memoreren.

Wat zijn er een onsterfelijke heldendaden weggezonden in de vergetelheid! Wat zijn er een rijken door hen gesticht waarvan de oorsprong ons onbekend is! Dit oorlogszuchtige volk, uitsluitend bezig met zijn roem van het moment, in de zekerheid altijd te zullen overwinnen, heeft nagelaten de toekomstige aandacht op zich te vestigen door verslag te doen van zijn voorbij veroveringen.

Moskou, 4de van de maand Rabi 1, 1715

Ofschoon de Fransen bijzonder spraakzaam zijn, kennen zij toch ook een bepaald soort zwijgzame derwisjen, kartuizers genaamd. Naar verluidt snijden die bij hun intrede in het klooster hun tong af, en je zou vurig wensen dat alle andere derwisjen zich eveneens ontdeden van wat ze niet meer nodig hebben als ze eenmaal hun geloften hebben afgelegd.

Nu ik het over zwijgzame mensen heb, wil ik opmerken dat er nog wel vreemdere types zijn, met een heel speciaal talent. Dat zijn degenen die kunnen praten zonder iets te zeggen, die twee uur lang het gesprek gaande houden zonder dat je in staat bent iets van wat ze hebben gezegd te begrijpen, te herhalen of te onthouden.

Vrouwen zijn dol op dat soort types, maar meer nog op degenen die van de natuur de prettige gave hebben gekregen dat ze kunnen glimlachen op het geschikte moment, dat wil zeggen doorlopend, en alles wat vrouwen zeggen kunnen veraangenamen met hun montere instemming.

Maar de spitsvondigheid van die mannen bereikt een hoogtepunt wanneer ze in staat zijn om overal iets fijnzinnigs in te zien en in de banaalste zaken tal van geraffineerde details te ontdekken.

Ik ken er ook die met succes levenloze elementen in het gesprek brengen en het woord geven aan hun geborduurde kostuum, hun blonde pruik, hun snuifdoos, hun wandelstok en handschoenen. Het verdient aanbeveling om je vanaf de straat te laten horen door middel van het geratel van je koets en een dreun op de deurklopper: zo'n voorwoord wijst vooruit naar de rest van het betoog, en wanneer het een fraaie aanhef is, geeft dat iets draaglijks aan alle onnozelheden die erop volgen, maar die dan gelukkig te laat komen.

Ik geef je de verzekering dat deze kleine talenten, waaraan in ons land geen enkele waarde wordt gehecht, hier goede diensten bewijzen aan hen die het geluk hebben erover te beschikken, en dat een schrandere persoon het tegen hen moet afleggen.

Parijs, 6de van de maand Rabi 2, 1715

Als er een god is, beste Radi, dan kan hij niet anders dan rechtvaardig zijn. Anders zou hij het slechtste en onvolmaaktste wezen zijn dat bestaat.

De rechtvaardigheid is een betrekking van evenredigheid, die feitelijk tussen twee dingen bestaat. Deze betrekking is altijd dezelfde, welk wezen haar ook beschouwt: God of een engel of, ten slotte, een mens.

Overigens hebben de mensen niet altijd oog voor die betrekkingen. En ook al zien ze ze, vaak wenden ze zich ervan af. Hun eigen belang zien ze altijd het beste. De rechtvaardigheid verheft haar stem, maar in het gewoel van de gretige verlangens heeft ze moeite zich verstaanbaar te maken.

Mensen zijn in staat tot onrechtvaardigheden, want ze hebben er belang bij die te begaan en ze stellen hun eigen genoegen boven dat van anderen. Ze handelen voortdurend met het oog op zichzelf: niemand is zomaar slecht. Er moet een drijfveer zijn, en die heeft altijd met het eigenbelang te maken.

Maar het is niet mogelijk dat God ooit iets onrechtvaardigs doet; wanneer we ervan uitgaan dat hij de rechtvaardigheid ziet, kan het niet anders of hij houdt zich eraan. Want aangezien hij niets nodig heeft en zichzelf genoeg is, zou hij anders de boosaardigste van alle wezens zijn, boosaardig immers zonder eigenbelang.

Evenzo geldt dat wij, ook al zou er geen god zijn, altijd de rechtvaardigheid zouden moeten liefhebben, dat wil zeggen ons zouden moeten inspannen om te lijken op het wezen waarvan wij zo'n fraaie voorstelling hebben en dat, als het bestond, noodzakelijkerwijs rechtvaardig zou zijn. Vrij als wij zouden zijn van het juk van de godsdienst, zouden we toch het juk van de billijkheid niet mogen afwerpen.

Aldus, Radi, ben ik tot de gedachte gekomen dat de rechtvaardigheid eeuwig is, en onafhankelijk van wat er door de mensen wordt geregeld. Zou de rechtvaardigheid daar wél afhankelijk van zijn, dan was dat een verschrikkelijke waarheid die we voor onszelf verborgen zouden moeten houden.

We worden omringd door mensen die sterker zijn dan wij. Zij kunnen ons op allerlei manieren schade berokkenen, en driekwart van de tijd straffeloos. Wat een rust voor ons, te weten dat in de harten van

alle mensen een beginsel huist dat voor ons vecht en ons beschermt tegen hun snode plannen!

Zou dat niet zo zijn, dan zouden we voortdurend in angst moeten verkeren, we zouden ons tussen de mensen bewegen als waren het leeuwen, en nooit zouden we ook maar een moment zeker kunnen zijn van ons bezit, onze eer en ons leven.

Op grond van al deze overwegingen ben ik fel gekant tegen de theologen die God voorstellen als een wezen dat op tirannieke wijze zijn macht uitoefent, hem een manier van handelen toeschrijven die wijzelf zouden afwijzen uit vrees hem te beledigen, hem voorzien van alle onvolmaaktheden die hij ons zwaar zou aanrekenen en hem, in hun tegenstrijdige opvattingen, nu eens afschilderen als een slecht wezen, dan weer als een wezen dat het kwade verfoeit en straft.

Wat een voldoening voor wie aan zelfonderzoek doet en daarbij kan constateren dat er rechtvaardigheid huist in zijn hart! Een genoegen dat niet luchtig kan worden genoemd, maar dat voor de betrokkene buitengewoon vreugdevol moet zijn. Evenzeer als hij zich verheven voelt boven tijgers en beren, voelt hij zich verheven boven degenen die dit niet kennen. Jawel, Radi, als ik ervan overtuigd was dat ik de billijkheid die mij voor ogen staat altijd in praktijk bracht, dan zou er in mijn ogen geen beter mens zijn dan ik.

Parijs, 1ste van de maand Djumada 1, 1715

84. RICA AAN

Gisteren was ik in de Invalides.⁴⁷ Als ik koning was, zou de oprichting van dit instituut mij even aangenaam zijn geweest als het winnen van drie veldslagen: overal zie je de hand van een groot vorst. Een eerbiedwaardiger oord bestaat er volgens mij niet op aarde.

Wat een schouwspel, om op één en dezelfde plek al die slachtoffers van het vaderland bijeen te zien, die niets anders willen dan hun land verdedigen en die, in het besef dat ze nog steeds hetzelfde verlangen hebben maar niet meer dezelfde kracht, uitsluitend klagen over hun onvermogen zich opnieuw ervoor op te offeren!

Wat roept het een bewondering op, te zien hoe die krachteloze soldaten in hun afzondering een even strakke discipline in acht nemen als wanneer de aanwezigheid van een vijand hen daartoe zou dwingen, hoe ze hun laatste voldoening putten uit die nabootsing van een oorlog, hoe ze hun hart en geest verdelen tussen de plichten van de godsdienst en die van de krijgskunde!

Ik zou wel willen dat de namen van hen die hun leven geven voor het vaderland, bewaard bleven in de tempels en werden opgetekend in registers, die dan als een bron van roem en grootsheid konden fungeren.

Parijs, 15de van de maand Djumada 1, 1715

85. USBEK AAN MIRZA IN ISFAHAN

Je weet, Mirza, dat enkele ministers van sjah Soliman⁴⁸ het plan hadden opgevat om alle Armeniërs in Perzië te verplichten ofwel het land te verlaten ofwel moslim te worden, vanuit de gedachte dat het rijk bezoedeld zou blijven zolang het onderdak zou bieden aan die ongelovigen.

Het zou met de macht van Perzië gedaan zijn geweest als toen naar die blinde vroomheid was geluisterd.

Hoe het plan mislukte is onduidelijk. Noch degenen die met het voorstel waren gekomen, noch zij die het verwierpen, kregen met de gevolgen ervan te maken. Het toeval nam de taak van rede en politiek beleid over; het behoedde het land voor een gevaar dat groter was dan als er een veldslag zou zijn verloren of als een aantal steden zou zijn ingenomen.

Door de Armeniërs uit te zetten, zou men in één enkele dag alle kooplieden en bijna alle handwerkers van het land hebben weggevaagd. Ik weet zeker dat de grote sjah Abbas⁴⁹ liever zijn beide armen had laten afhakken dan een dergelijke opdracht te ondertekenen en dat hij, zou hij zijn bekwaamste onderdanen naar de mogul en naar de andere vorsten van Indië hebben gestuurd, in zijn ogen de helft van zijn rijk aan hen zou hebben uitgeleverd.

De vervolgingen die de Gebers te verduren hebben gehad van onze vurige moslims, hebben hen genoopt in grote aantallen uit te wijken naar Indië, en aldus Perzië beroofd van een volk van toegewijde landbouwers, dat als enige bij machte was om met zijn arbeid de onvruchtbaarheid van onze bodem te bedwingen.

Nu hoefde de vroomheid nog slechts een tweede klap uit te delen: de afbraak van de nijverheid. Daarmee raakte het land vanzelf in verval. Een onontkoombaar uitvloeisel daarvan was het verval van de godsdienst, die men juist tot bloei had willen brengen.

Als ik onbevooroordeeld redeneer dan vraag ik me af, Mirza, of het niet goed is dat een land verschillende religies kent.

We kunnen constateren dat de aanhangers van een religie die geëerd wordt, voor het land meestal nuttiger zijn dan de aanhangers van de overheersende religie. Omdat ze niet in aanmerking komen voor ereposten en zich alleen kunnen onderscheiden door weelde en rijkdom, zijn ze geneigd dit door arbeid te verkrijgen en te kiezen voor

het moeilijkste werk dat de samenleving te bieden heeft.

Aangezien alle religies voorschriften kennen die van nut zijn voor de gemeenschap, is het vurig beoefenen van de godsdienst een goede zaak. En wat is geschikter om dat vuur aan te wakkeren dan een veelheid van godsdiensten?

Het zijn rivalen die van elkaar niets door de vingers zien. De jaloezie verbreidt zich ook over de individuen. Iedereen is op zijn hoede, bang om dingen te doen die smadelijk zijn voor de eigen groepering en haar zouden blootstellen aan de minachting en de onduldbare kritiek van de tegenstanders.

Altijd viel dan ook te constateren dat de invoering van een nieuw geloofsgenootschap in een land het beste middel was om misstanden bij het oude weg te werken.

En al wordt beweerd dat het niet in het belang van een vorst is om in zijn land verscheidene religies te dulden, het zou hem geen enkele schade berokkenen als de religieuze stromingen van de wereld er allemaal vertegenwoordigd waren, want stuk voor stuk schrijven ze gehoorzaamheid voor en prediken ze onderworpenheid.

Ik geef toe dat het in de geschiedenis wemelt van godsdienstoorlogen, maar let wel, die oorlogen ontstonden niet door de veelheid van godsdiensten, maar door de onverdraagzaamheid van de godsdienst die zich de overheersende waande; door de bekeringsdrift die de joden hebben overgenomen van de Egyptenaren, en die van de joden als een volksepidemie is overgegaan op de moslims en christenen; door de verdwazing, ten slotte, waarvan de voortgaande verbreiding slechts kan worden beschouwd als een totale verduistering van de menselijke rede.

Want ook al zou het niet onmenselijk zijn het geweten van een ander te teisteren, en ook al zou het geen enkel van de ongunstige effecten hebben die er met zo vele uit voortvloeien, men zou toch een dwaas moeten zijn om zoiets te overwegen. Iemand die mij ertoe zou willen brengen voor een andere godsdienst te kiezen, doet dat ongetwijfeld alleen omdat hijzelf niet van godsdienst wil veranderen, ook al zou men hem ertoe dwingen. Hij vindt het dus vreemd dat ik iets niet doe wat hijzelf waarschijnlijk nog niet voor de hele wereldheerschappij zou doen.

Parijs, 26ste van de maand Djumada 1, 1715

86. RICA AAN

In de families hier lijkt iedereen zijn eigen weg te gaan. Het gezag van de echtgenoot over zijn vrouw, van de vader over zijn kinderen, van de meester over zijn slaven, mag allemaal niet veel naam hebben. De justitie bemoeit zich met al hun geschillen, en wees ervan overtuigd dat ze zich altijd keert tegen de jaloerse echtgenoot, tegen de verdrietige vader, tegen de veeleisende meester.

Onlangs bezocht ik de plaats waar wordt rechtgesproken. Voordat je er bent, moet je je eerst teweerstellen tegen een zwerm jonge koopvrouwen, die met een verleidelijke stem naar je staan te roepen.⁵⁰ Dat is nog wel een plezierig schouwspel, maar het wordt naargeestig wanneer je de grote zalen betreedt, waar je uitsluitend mensen ziet wier kledij nog plechtiger is dan hun gezicht. Ten slotte bereik je dan de gewijde plek waar alle familiegeheimen worden onthuld, waar de meest verborgen handelingen in het volle licht treden.

Daar komt een ingetogen meisje bekentenissen doen over de kwellingen van een te lang in stand gehouden maagdelijkheid, over haar strijd en smartelijk verzet. Ze is zo weinig trots op haar overwinning dat ze steeds dreigt met een naderende nederlaag, en opdat haar vader niet langer onkundig is van haar behoeften, ontvouwt ze die ten overstaan van het ganse volk.

Vervolgens komt een brutale vrouw uiteenzetten op welke manieren ze haar man heeft gegriefd, als reden voor een scheiding.

Met vergelijkbare ingetogenheid komt een ander vertellen dat ze er genoeg van heeft haar titel van echtgenote te dragen zonder het genot ervan te krijgen. Ze onthult de verborgen mysteries van de huwelijksnacht; ze wil dat de knapste deskundigen haar onderzoeken en dat een vonnis haar herstelt in alle rechten die verbonden zijn aan de maagdelijkheid. Er zijn er zelfs die het aandurven hun echtgenoot te tarten en te vragen of hij in het openbaar slag wil leveren; een beproeving die even ontluisterend is voor de vrouw die haar doorstaat als voor de man die het onderspit moet delven.⁵¹

Een reeks van ontvoerde en verleide meisjes maakt de mannen veel slechter dan ze zijn. De liefde veroorzaakt in deze rechtszaal heel wat rumoer. Het gaat enkel en alleen over boze vaders, misbruikte meisjes, ontrouwe minnaars en verbitterde echtgenoten.

Krachtens de hier geldende wet wordt elk kind dat ten tijde van het

huwelijk wordt geboren, geacht het kind van de echtgenoot te zijn. Ook al heeft zo'n man misschien goede redenen om het niet te geloven, de wet gelooft het voor hem en ontlast hem van onderzoek en bedenkingen.

Deze rechtbank beslist bij meerderheid van stemmen, maar de ervaring schijnt te hebben uitgewezen dat het beter zou zijn de minderheid te volgen. En dat is nauwelijks verwonderlijk, want er zijn maar heel weinig mensen met een juist inzicht, terwijl er enorm velen zijn, daar is iedereen het over eens, die iets op een verkeerde manier zien.

Parijs, 1ste van de maand Djumada 2, 1715

Er wordt wel gezegd dat de mens een gezelschapsdier is. Mij dunkt dat de Fransman in dat opzicht meer mens is dan een ander; hij is de mens bij uitstek, want hij lijkt uitsluitend gemaakt voor gezelschap.

Ik heb hier echter ook lieden gesignaleerd die niet alleen gezelschapsmensen zijn, maar op zichzelf het universele gezelschap vormen. Alom vermenigvuldigen ze zich, in een mum van tijd bevolken ze de hele stad. Honderd van dat soort mensen zijn rijkelijker aanwezig dan tweeduizend gewone burgers. Een vreemdeling zou gaan denken dat de schade die door de pest of door hongersnood is aangericht weer is weggewerkt. Aan de universiteiten buigt men zich over de vraag of een lichaam op verschillende plaatsen tegelijk kan zijn. Welnu, deze lieden zijn het bewijs van wat de filosofen ter discussie stellen.

Ze zijn immer bedrijvig, want op hen rust de belangrijke taak om aan iedereen die ze tegenkomen te vragen waar hij heen gaat en waar hij vandaan komt.

Nooit zijn ze af te brengen van het idee dat het een kwestie van beleefdheid is om dagelijks individuele bezoeken af te leggen, los van de meer algemene bezoeken die ze brengen aan plaatsen waar groepen samenkomen. Maar omdat dit niet omslachtig genoeg is, telt het in hun etiquette niet mee.

De huisdeuren hebben het zwaarder te verduren van hun geklop dan van wind en storm. Een bestudering van de lijsten van alle portiers zou uitwijzen dat daar dagelijks hun naam op prijkt, in de Zwitserse schrijfwijze veelvoudig verhaspeld.⁵² Hun leven brengen zij door in begrafenistoeten, met rouwbeklag, of met het aanbieden van hun gelukwensen bij een huwelijk. De koning kan aan geen van zijn onderdanen een gunst verlenen of het kost deze lieden een rit per rijtuig om aan de desbetreffende onderdaan hun vreugde te gaan tonen. Ten slotte komen ze behoorlijk moe thuis, om uit te rusten en zich de volgende dag weer aan hun afmattende taken te kunnen wijden.

Onlangs is er een van uitputting gestorven, en op zijn graf is de volgende tekst aangebracht: 'Hier rust iemand die nooit kon rusten. Hij heeft vijfhonderddertig begrafenissen bijgewoond. Hij heeft zich verheugd over de geboorte van tweeduizendzeshonderdtachtig kinderen. De jaargelden waarmee hij zijn vrienden in steeds andere bewoondingen geluk heeft gewenst, belopen twee miljoen zeshonderdduizend

pond; de afstand die hij over plaveisel heeft afgelegd, bedraagt in totaal negenduizendzeshonderd stadiën, en op het platteland waren het er zesendertig. Hij kon onderhoudend converseren en had een voorraad van driehonderdvijfenzestig anekdotes paraat. Vanaf zijn jonge jaren had hij trouwens honderdachtien spreuken tot zijn beschikking, ontleend aan de Antieken, die hij gebruikte in luisterrijke omstandigheden. Hij is ten slotte op zestigjarige leeftijd gestorven. Ik doe er het zwijgen toe, o gij die dit graf bezoekt. Want hoe zou ik een volledige opsomming kunnen geven van wat hij heeft gedaan en gezien?

Parijs, 3de van de maand Djumada 2, 1715

88. USBEK AAN RADJ IN VENETIË

In Parijs heersen vrijheid en gelijkheid. Afkomst, deugdzaamheid of zelfs krijgsverdiensten, hoe voortreffelijk ook, zijn geen waarborg dat iemand niet opgaat in de massa. Afgunst op de rang van een ander is er onbekend. Nummer één van Parijs, zo wordt gezegd, is degene die voor zijn koets de beste paarden heeft.

Een voornaam heer is iemand die de koning ziet, die met ministers praat, die voorouders heeft, schulden en een jaargeld. Als hij dan bovendien in staat is te verhullen dat hij niets om handen heeft, door zich bedrijvig voor te doen of door zogenaamd veel waarde te hechten aan genoegens, kan hij zich geen gelukkiger mens voorstellen dan zichzelf.

In Perzië is voornaamheid uitsluitend weggelegd voor hen aan wie de vorst een bestuursfunctie toekent. Hier zijn mensen voornaam krachtens hun afkomst, zonder invloed uit te oefenen. De koningen lijken op de kundige vaklieden die bij hun werk altijd het eenvoudigste gereedschap gebruiken.

De grote afgod van de Fransen is de Gunst. De minister is de hogepriester, die heel wat slachtoffers aanbiedt. Zij die hem omringen zijn geen onschuldige lammetjes: nu eens offeraar en dan weer geofferde, wijden ze zich samen met het volk aan dezelfde afgod.

Parijs, 9de van de maand Djumada 2, 1715

Het verlangen naar roem verschilt niet van het instinct tot zelfbehoud dat alle schepselen eigen is. Wij schijnen ons wezen uit te breiden wanneer we de mogelijkheid krijgen het in het geheugen van anderen te deponeren. We winnen daarmee een nieuw leven, dat even kostbaar voor ons wordt als het leven dat we van de schepper hebben ontvangen.

Maar aangezien niet alle mensen gelijkelijk aan het leven zijn gehecht, zijn ze niet gelijkelijk gevoelig voor roem. Die edele drijfveer wordt weliswaar altijd in ons hart gegrift, maar de verbeelding en de opvoeding brengen er tal van wijzigingen in aan.

Dit verschil, dat al tussen individuen te constateren valt, laat zich des te sterker voelen tussen het ene en het andere volk.

We mogen wel stellen dat in ieder land het verlangen naar roem toeneemt naarmate de inwoners vrijer zijn, en vermindert naarmate die vrijheid slinkt: roem en slaafsheid gaan nooit samen.

Kort geleden zei een weldenkende man tegen mij: 'In Frankrijk zijn de mensen in vele opzichten vrijer dan in Perzië. Het streven naar roem is er dan ook groter. Dit plezierige droombeeld zorgt ervoor dat een Fransman met genoeg en gretigheid doet wat onze sultan alleen van zijn onderdanen gedaan kan krijgen door aanhoudend straffen en beloningen in het vooruitzicht te stellen.

Bij ons is de koning dan ook bezorgd om de eer van zijn nederigste onderdaan. Om die eer hoog te houden beschikken we over een eerbiedwaardige rechtbank.⁵³ Dat is de onaantastbare rijkdom van dit land, de enige waar de soeverein geen macht over heeft, want die kan hij niet uitoefenen zonder tegen zijn eigen belangen in te gaan. Dus als een onderdaan door de vorst in zijn eer is aangetast, doordat hij op de een of andere manier wordt achtergesteld of doordat het kleinste teken van minachting wordt getoond, dan verlaat hij onmiddellijk diens hof, doet afstand van zijn functie en zijn dienst om verder in afzondering te leven.

Het verschil tussen de Franse troepen en de uwe is dat die bij u bestaan uit slaven, die van nature laf zijn en hun angst voor de dood slechts weten te bedwingen met behulp van hun angst voor straf; dat creëert een ander soort schrik, die een verlamrend effect heeft. Terwijl de troepen van hier zich met verve in het krijgsgewoel storten en de angst verdrijven met een voldoening die de angst overstijgt.

Maar het heiligdom van eer, roem en moed lijkt gevestigd in de republieken en landen waar de term 'vaderland' kan worden gebezigd. In Rome, Athene, Sparta, was de eer de enige betaling voor uitzonderlijke verdiensten. Een krans van eikenloof of van laurierbladeren, een standbeeld, een lofrede, waren enorme beloningen voor een gewonnen veldslag of een ingenomen stad.

Een man die een goede daad had verricht, vond voldoende beloning in de daad zelf. Hij kon geen landgenoot tegenkomen of hij er voor het genoegen diens weldoener te zijn. Het getal van zijn verdiensten mat hij af aan dat van zijn medeburgers. Iedereen is in staat iets goeds te doen voor een ander, maar wie een bijdrage levert aan het geluk van een hele samenleving, die vertoont gelijkenis met de goden.

Moet dus die nobele wedijver niet geheel zijn uitgedoofd in het hart van u, Perzen, wier functies en waardigheden slechts uitvloeisels zijn van vorstelijke luimen? Roem en moed gelden daar als denkbeeldig zolang ze niet gepaard gaan met de gunst van de sjah, waarvan hun ontstaan zowel als hun ondergang afhankelijk is. Iemand die algemeen geacht wordt, is er nooit zeker van dat hij niet binnenkort in ongenade zal vallen. Vandaag is hij generaal van een leger, maar misschien stelt de vorst hem morgen aan als zijn kok en kan hij nog slechts hopen op lofprijzingen omdat hij zulke lekkere ragout heeft gemaakt.'

Parijs, 15de van de maand Djumada 2, 1715

Die algehele hartstocht van het Franse volk voor het glorieuze heeft in de geest van de enkelingen iets tot ontwikkeling gebracht dat 'eer-gevoel' wordt genoemd. Het hoort eigenlijk bij ieder beroep, maar speciaal bij het krijgsbedrijf; dat is de erezaak bij uitstek. Het zou mij heel moeilijk vallen, je duidelijk te maken wat het is, want wij hebben er nu juist weer geen idee van.

Vroeger hielden de Fransen, met name de edellieden, zich nauwelijks aan andere wetten dan aan de verplichtingen van de erezaak; die regelden alle gedragingen van het leven en ze waren zo streng dat er een straf wachtte, wreder dan de dood, niet voor wie ze zou schenden maar voor wie zich ook maar aan het kleinste voorschrift ervan zou proberen te onttrekken.

Wanneer er geschillen moesten worden geregeld, gold er eigenlijk maar één methode om ze af te handelen, namelijk het duel, dat alle conflicten beslechtte. Met dit bezwaar echter dat het vonnis vaak werd gevelde tussen andere partijen dan de belanghebbenden zelf.

Als iemand de ander ook maar enigszins kende, was hij genoodzaakt zich in het conflict te mengen en het voor die ander op te nemen, alsof hijzelf de beledigde partij was. Hij voelde zich door zo'n keuze altijd vereerd, door zo'n voorkeur altijd geleid. En iemand die nog geen vier pistolen had willen neertellen om iemand anders plus diens hele familie te redden van de galg, bleek zonder problemen bereid om ter wille van de beledigde duizendmaal zijn leven in de waagschaal te stellen.

Deze methode was geen gelukkig idee, want dat iemand behendiger of sterker was dan een ander, betekende nog niet dat zijn argumenten beter waren.

Daarom hebben de koningen het duel verboden, onder dreiging van strenge straffen. Tevergeefs echter. De eer, die het altijd voor het zegen wil hebben, komt in opstand en erkent geen wetten.

Op die manier leven de Fransen in een benarde situatie. Want nog steeds ziet een beschaafd man zich krachtens de wetten der eer gedwongen zich te wreken wanneer hem een belediging wordt aangedaan, maar anderzijds legt het gerecht hem, wanneer hij zich wreekt, de strengste straffen op. Wie zich houdt aan de wetten der eer, eindigt op het schavot; wie de wetteksten volgt, wordt voorgoed uit de sa-

menleving gestoten. De wrede keuze is dus ofwel sterven, ofwel in onwaardigheid voortleven.

Parijs, 18de van de maand Djumada 2, 1715

91. USBEK AAN RUSTAM IN ISFAHAN

Er is hier een als ambassadeur van Perzië verklede figuur opgedoken, die een loopje neemt met de twee machtigste vorsten van de wereld.⁵⁴ Hij brengt de Franse monarch geschenken die de onze nog niet zou durven geven aan de koning van Imeretië of Georgië, en heeft met zijn smadelijke gierigheid de voornaamheid van beide landen bezoedeld.

Hij heeft zich belachelijk gemaakt bij een volk dat zich erop laat voorstaan het beschaafdst van Europa te zijn. In het Westen wordt nu rondverteld dat de koning der koningen heerst over louter barbaren.

Hij heeft eerbewijzen ontvangen terwijl zijn aanpak erop gericht leek die aan zich voorbij te laten gaan. En alsof het Franse hof meer oog had voor de grootsheid van Perzië dan hijzelf, heeft het hem op waardige wijze gepresenteerd aan een volk dat hem veracht.

Vertel dit maar niet rond in Isfahan: spaar het hoofd van een ongelukkige. Ik wil niet dat onze ministers hem straffen voor hun eigen onbezonnenheid en voor de onwaardige keus die zij hebben gemaakt.

Parijs, laatste van de maand Djumada 2, 1715

De koning die zo lang geregeerd heeft, is niet meer.* Tijdens zijn leven is hij behoorlijk over de tong gegaan; bij zijn dood zweeg iedereen. In zijn laatste ogenblikken was hij vastberaden, moedig, naar het schijnt slechts zwichtend voor het lot. Zo stierf ook de grote sjah Abbas, na zijn naam over de hele aarde te hebben verspreid.

Denk nu niet dat deze belangrijke gebeurtenis hier alleen aanleiding is geweest tot spirituele bespiegelingen. Iedereen dacht aan zijn eigen zaken en is nagegaan hoe hij van de verandering zou kunnen profiteren. De nieuwe koning, een achterkleinzoon van de gestorven monarch, is nog pas vijf jaar, en daarom is een prins, zijn oom, uitgeroepen tot regent van het koninkrijk.⁵⁵

De overleden koning had een testament gemaakt waarin de macht van de regent werd ingeperkt. De prins in kwestie, een capabele man, is in het parlement geweest en heeft daar, met een uiteenzetting over alle rechten die zijn positie hem gaf, gezorgd voor een nietigverklaring van de beschikking van de monarch, die zichzelf wilde overleven en voornemens leek ook na zijn dood te blijven regeren.

Parlementen zijn als de ruïnes waarop wordt rondgeklost, maar die altijd herinneringen oproepen aan een of andere tempel die zijn beroemdheid ontleent aan de aloude godsdienst der volken. Ze houden zich nog vrijwel uitsluitend bezig met de rechtspleging en hun gezag is voortdurend kwijnende, tenzij zich onvoorziene omstandigheden voordoen die er weer kracht en leven in brengen. Deze grote lichamen zijn de weg gegaan van al wat des mensen is: ze hebben moeten buigen voor de tijd, die alles vernietigt, voor het zedenbederf, dat alles verzwakt, en voor het hoogste gezag, dat alles heeft weggevaagd.

Maar de regent, die bij het volk in de smaak wilde vallen, heeft om te beginnen de indruk gewekt dit symbool van de algemene vrijheid te eerbiedigen. En alsof hij van plan was tempel en afgod weer overeind te zetten, wilde hij dat ze werden beschouwd als de steun van de monarchie en het fundament van al het wettige gezag.

Parijs, 4de van de maand Radjab, 1715

* Hij stierf op 1 september 1715.

93. USBEK AAN ZIJN BROER, MONNIK IN HET KLOOSTER VAN KASVIN

Ik verootmoedig mij voor u, eerbiedwaardige monnik, en werp mij ter aarde. Ik koester de afdrukken van uw voeten. Uw heiligheid is zo groot dat het lijkt of u het hart hebt van onze heilige profeet. Uw ont-hechting wekt tot in de hemel verbazing. De engelen hebben u vanaf de hoogte der glorie aanschouwd en gezegd: 'Hoe kan hij nog op aarde zijn, terwijl zijn geest bij ons is en zweeft rond de troon die door de wolken wordt gedragen?'

Het is immers onmogelijk dat ik u niet zou vereren, ik die van onze theologen heb geleerd dat derwisjen, zelfs de heidenen onder hen, altijd een heiligheid in zich bergen die de eerbied wekt van de ware gelovigen, dat God overal op aarde zielen heeft uitverkoren die zuiverder zijn dan de andere en deze heeft afgezonderd van de goddeloze wereld, opdat hun verstervingen en hun vurige gebeden zijn woede opschorten, die anders gemakkelijk de vele weerspannige volken zou kunnen treffen.

De christenen geven hoog op van hun eerste monniken, die met duizenden de woestijnen van Thebaïs in vluchtten, onder leiding van Paulus, Antonius en Pachomius. Als wat zij zeggen waar is, was hun leven even rijk aan wonderen als dat van onze heiligste imams. Het kwam voor dat ze tien jaar lang geen enkel ander mens zagen, maar dag en nacht hadden ze gezelschap van demonen. Voortdurend werden ze door die boosaardige geesten gekweld; ze troffen ze aan in hun bed, ze vonden ze aan tafel, nooit waren ze ertegen beschut. Als dit alles waar is, eerbiedwaardige monnik, zou toch moeten worden erkend dat niemand ooit in slechter gezelschap heeft geleefd.

Verstandige christenen beschouwen al die verhalen als een simpele allegorie, die ons kan helpen inzicht te krijgen in de jammerlijke staat van de mens. Vergeefs zoeken we in de woestijn naar kalmte van goed: altijd komen de verzoekingingen achter ons aan; onze hartstochten, gesymboliseerd door de demonen, verlaten ons ook dan niet; die monsters van het hart, die illusies van de geest, die ijdele spoken van de dwaling en de leugen blijven zich aan ons opdringen om ons te verleiden, bestoken ons zelfs terwijl we vasten en een haren boetekleed dragen, dat wil zeggen tot in de kern van onze kracht.

Ik voor mij, achtenswaardige monnik, weet dat de door God gezondene Satan heeft geketend en hem in de afgrond heeft geworpen.

De aarde, voorheen vervuld van Satans heerschappij, is door hem gezuiverd en veranderd in een waardige verblijfplaats voor de engelen en profeten.

Parijs, 9de van de maand Shaban, 1715

Ik heb nooit anders meegemaakt dan dat, als het publieke recht ter sprake kwam, eerst systematisch werd nagegaan wat de oorsprong is van de maatschappij. Ik vind dat iets belachelijks. Als de mensen geen samenleving zouden vormen, als ze elkaar zouden verlaten en vermijden, dan zou moeten worden gevraagd naar de reden, en dan zou moeten worden nagegaan waarom ze gescheiden van elkaar leven. Maar allemaal worden ze geboren in verbondenheid met elkaar; een zoon wordt geboren bij zijn vader en blijft bij hem in de buurt. En daar heb je dus meteen de samenleving plus de oorsprong van de maatschappij.

In Europa is het publiek recht beter bekend dan in Azië, maar toch kunnen we stellen dat het in al zijn beginselen is aangetast door de aandriften van de vorsten, de lijdzaamheid van het volk en de vleierij van de schrijvers.

In zijn huidige vorm is dit recht een wetenschap die de vorsten leert in welke mate ze de gerechtigheid geweld kunnen aandoen zonder hun belangen te schaden. Wat een project, Radi, om, opdat hun geweten zich verhardt, het onrecht tot systeem te verheffen, er regels voor te geven, er beginselen voor te formuleren en er consequenties uit te trekken!

De onbeperkte macht van onze verheven sultans, die geen andere regel kent dan zichzelf, brengt geen groter aantal monsterlijkheden voort dan deze verachtelijke vaardigheid om het recht, hoe strikt het ook moge zijn, tot buigen te brengen.

Het lijkt wel, Radi, of er twee totaal verschillende vormen van recht bestaan: het ene regelt de aangelegenheden van afzonderlijke personen en is een heerser binnen het civiele recht; het andere regelt de geschillen tussen volken en is een dwingeland binnen het publieke recht. Alsof het publieke recht niet op zichzelf een civiel recht is, zij het niet alleen geldend voor een specifiek land maar voor de hele wereld.

In een volgende brief zal ik mijn overwegingen nader toelichten.

Parijs, 1ste van de maand Dhul-Hidjdja, 1716

De overheid dient recht te spreken in zaken tussen burgers onderling. Ieder volk dient recht te spreken in zaken tussen zichzelf en een ander volk. In het tweede geval van rechtspleging mogen geen andere beginselen worden gehanteerd dan in het eerste.

In de rechtspleging van volk tot volk is zelden behoefte aan een derde instantie, omdat de geschilpunten bijna altijd helder zijn en gemakkelijk uit de wereld kunnen worden geholpen. De belangen van twee naties zijn gewoonlijk zozeer van elkaar gescheiden dat alleen liefde voor het recht voldoende is om het recht te vinden; het is bijna niet mogelijk de eigen zaak met vooringenomenheid tegemoet te treden.

Bij geschillen tussen burgers ligt dat anders. Omdat zij tot dezelfde samenleving behoren, lopen hun belangen zo door elkaar heen en zijn er zoveel verschillende soorten van belang, dat een derde genoot is te ontwarren wat de partijen in hun hebzucht proberen weg te moffelen.

Er zijn maar twee soorten oorlog die rechtmatig kunnen worden genoemd: een oorlog om een vijand die aanvalt terug te drijven, en een oorlog om hulp te verlenen aan een bondgenoot die wordt aangevallen.

Er valt geen rechtvaardiging te geven voor een oorlog die gevoerd wordt vanwege een persoonlijke vete van de vorst, tenzij het vergrijp zo ernstig is dat de vorst of het volk die zich eraan schuldig hebben gemaakt, de dood verdienen. Een vorst mag dus niet oorlog gaan voeren omdat een hem toekomend eerbewijs is geweigerd, of omdat zijn gezanten niet erg fatsoenlijk zijn behandeld, of om vergelijkbare redenen; net zo min als een individu iemand anders mag doden wanneer deze ten onrechte voordringt in de hiërarchie van ereplaatsen. Want omdat een oorlogsverklaring een rechtmatige daad dient te zijn en daarbij de straf altijd evenredig moet zijn aan het vergrijp, dient te worden nagegaan of degene aan wie de oorlog wordt verklaard, het verdient om te worden gedood: iemand de oorlog verklaren is immers hem willen straffen met de dood.

In het publieke recht is oorlog de meest verregaande rechtshandeling, want een oorlog kan de vernietiging van een samenleving tot gevolg hebben.

Op de tweede plaats komt de vergelding. Een wet die de rechtbanken altijd in acht hebben moeten nemen, is dat de strafmaat in overeenstemming dient te zijn met de misdaad.

Een derde rechtshandeling is een vorst beroven van de voordelen die hij van ons kan hebben, waarbij nog steeds de straf evenredig moet zijn aan het vergrijp.

De vierde rechtshandeling, die het vaakst dient te worden verricht, is het opzeggen van het bondgenootschap met het volk dat reden tot klagen heeft gegeven. Deze straf komt overeen met de verbanning die rechtbanken hebben ingesteld om misdadigers uit de gemeenschap te verwijderen. Op vergelijkbare wijze wordt een vorst met wie wij het bondgenootschap opzeggen, verwijderd uit onze gemeenschap; hij maakt dan geen deel meer uit van de leden die deze gemeenschap vormen.

Men kan een vorst niet ernstiger beledigen dan door het bondgenootschap met hem op te zeggen, en hem geen grotere eer bewijzen dan door een bondgenootschap met hem aan te gaan. Niets is voor mensen roemvoller en zelfs nuttiger dan te merken dat hun veiligheid anderen voortdurend ter harte gaat.

Maar wil het bondgenootschap ons binden, dan dient het rechtmatig te zijn. Een bondgenootschap tussen twee landen bijvoorbeeld dat is aangegaan om een derde land te onderdrukken, heeft geen rechtsgrond en kan worden geschonden zonder dat dit geldt als een vergrijp.

Het heeft zelfs niets eervols en waardigs als een vorst een bondgenootschap sluit met een tiran. Naar verluidt wees ooit een Egyptische koning de vorst van Samos op diens wreedheid en dwingelandij, en hij maande hem zich op dat punt te beteren. Toen dat niet gebeurde, liet hij hem weten dat hij de vriendschap en het bondgenootschap verbrak.⁵⁶

Wie iets verovert, verwerft zich met dat enkele feit geen rechten. Wanneer het volk blijft bestaan, is de verovering een belofte van vrede en van herstel van onrecht. En als het volk vernietigd of uiteengeslagen is, dan is de verovering een monument voor de tirannie.

Vredesverdragen zijn voor mensen zo heilig dat het lijkt of ze de stem zijn van de natuur die haar rechten opeist. Ze zijn rechtmatig voor zover de bepalingen erin voorzien dat beide volken blijven bestaan. Zo niet, dan bestaat de kans dat de gemeenschap die door de vrede beroofd wordt van haar natuurlijke bescherming en gedoemd is ten onder te gaan, bescherming gaat zoeken via een oorlog.

Want de natuur, die de verschillende gradaties van kracht en zwakheid van de mensen heeft bepaald, heeft daarnaast menigmaal bewerkstelligd dat zwakheid door wanhoop gelijk werd aan kracht.

Zo, beste Radi, zie ik het publieke recht. Het recht van de volken, of liever gezegd het recht van de rede.

Parijs, 4de van de maand Dhul-Hidjdja, 1716

Er zijn hier veel vrouwen met een bruine huidskleur gearriveerd uit het koninkrijk Bijapur. Ik heb er één gekocht voor uw broer de gouverneur van Mazandaran, die me een maand geleden zijn hoogverheven opdracht stuurde, vergezeld van honderd toman.

Ik heb verstand van vrouwen, te meer daar ik me niet door hen van de wijs laat brengen en mijn blik niet vertroebeld wordt door emoties.

Nooit heb ik zo'n harmonieuze en volmaakte schoonheid gezien: haar schitterende ogen geven haar een levendig gezicht en verlenen extra glans aan een teint die alle liefvallige verschijningen uit Circassië in de schaduw stelt.

Ik onderhandelde over haar met de eerste eunuch van een koopman uit Isfahan, maar zij onttrok zich laatdunkend aan zijn blikken en leek die van mij te zoeken, alsof ze me wilde laten weten dat een doodgewone handelaar beneden haar waardigheid was en dat ze bestemd was voor een van grotere voornaamheid echtgenoot.

Ik moet u bekennen dat ik een heimelijke vreugde voel wanneer ik denk aan de aantrekkelijkheden van deze mooie vrouw. In gedachte zie ik haar binnengaan in het serail van uw broer. Ik verkneukel me op de verbazing van al die vrouwen: de opzichtige smart van sommigen, de stilzwijgende maar nog treuriger droefenis van anderen, de boosaardige troost van de vrouwen die nergens meer op hopen, en de getergde ambitie van hen die nog hoop koesteren.

Door mijn toedoen verandert straks aan het andere eind van het land een heel serail van aanzien. Wat zullen daar dankzij mij de emoties hoog oplaaien! Wat een angst en verdriet ben ik aan het voorbeelden!

Maar ondanks de innerlijke woelingen zal de buitenkant kalm blijven. De grote omwentelingen zullen diep in de harten worden verborgen. Het verdriet zal worden opgekropt, de blijdschap onderdrukt. De gehoorzaamheid zal niet minder stipt zijn, de discipline niet minder onverbiddelijk. De vriendelijkheid die altijd vereist is, zal zich uit de diepte van de wanhoop omhoogwerken.

We kunnen constateren dat vrouwen minder problemen geven naarmate ons toezicht zich uitstrekt tot een groter aantal van hen. Een dringender noodzaak om in de smaak te vallen, minder mogelijkhe-

den tot groepsvorming, meer voorbeelden van onderworpenheid: dat alles ketent hen vast. De ene vrouw let voortdurend op wat de ander doet. Het lijkt wel of ze, in samenwerking met ons, hun eigen afhankelijkheid vergroten. Ze doen een deel van ons werk en openen ons de ogen als wij die sluiten. Wat zeg ik? Voortdurend zetten ze de meester op tegen hun rivales, zonder te zien dat ze zelf ook gevaar lopen te worden gestraft.

Maar dat alles, doorluchtige heer, dat alles is niets zonder de aanwezigheid van de meester. Wat kunnen wij uitrichten met die vage schim van een gezag dat zich nooit voluit manifesteert? Wij zijn slechts een zwakke vertegenwoordiging van uw halve zelf, wij kunnen alleen onze verfoeide strengheid tegen hen inzetten. Uzelf kunt de angst verzachten met hoop; u hebt meer gezag als u liefkoost dan als u dreigt.

Kom daarom terug, doorluchtige heer, kom terug om hier overal het merkteken van uw heerschappij op te drukken. Kom en lenig wanhopige passies; kom en maak een eind aan elk voorwendsel om in gebreke te blijven; kom en breng de morrende liefde tot rust, zorg dat zelfs de plicht als aangenaam wordt ervaren; kom, ten slotte, om uw trouwe eunuchen te bevrijden van een last die met de dag zwaarder gaat drukken.

Serail Isfahan, 6de van de maand Dhul-Hidjdja, 1716

O gij wijze derwisj, wiens leergierige geest schittert van vele vormen van kennis, luister naar wat ik u ga zeggen. Er zijn hier filosofen die weliswaar niet tot de top van de oosterse wijsheid reiken; ze zijn niet meegevoerd tot aan de lichtende troon, ze hebben niet de onuitsprekelijke woorden gehoord die weerklinken in de concerten der engelen, noch zijn ze ten prooi gevallen aan indrukwekkende vlagen van goddelijke razernij, maar zo op zichzelf, verstoken van de heilige wonderen, volgen ze in stilte de sporen van de menselijke rede.

U hebt er geen idee van tot waar die gids hen heeft geleid. Ze hebben de chaos ontward en de ordening van de goddelijke architectuur verklaard aan de hand van een simpele mechanica. De schepper van de natuur heeft de materie in beweging gebracht; meer was er niet nodig voor de enorme verscheidenheid aan effecten die wij in het heelal waarnemen.

Laten de gewone wetgevers ons maar wetten voorstellen om het samenleven van de mensen te regelen, wetten die evenzeer aan verandering onderhevig zijn als de geest van degenen die de wetten maken en de geest van de volken die ze navolgen! De denkers hier hebben het alleen over algemene, onveranderlijke, eeuwige wetten, die zonder enige uitzondering overal in de onmetelijke ruimte worden gevolgd, met orde en regelmaat, en eindeloos snel.

En hoe denkt u, goddelijke mens, dat die wetten eruitzien? U hebt misschien het idee dat u, als u toetreedt tot de raad van de Eeuwige, verbaasd zult staan over de verhevenheid van de mysteries; u ziet er bij voorbaat van af te begripen; u neemt u voor slechts te bewonderen.

Maar weldra zult u er anders over denken. De wetten die ik bedoel leiden niet tot verblinding door een bedrieglijk respect op te roepen; door hun eenvoud zijn ze lang miskend gebleven, en pas na langdurig nadenken is men gaan inzien hoe productief en veelomvattend ze zijn.

De eerste wet stelt dat elk lichaam de neiging heeft een rechte lijn te beschrijven, tenzij het een obstakel tegenkomt dat het lichaam van die rechte lijn doet afwijken. En de tweede wet, niet meer dan een uitvloeisel van de eerste, stelt dat elk lichaam dat rond een middelpunt draait, de neiging heeft zich daarvan te verwijderen, want hoe verder

het er vandaan komt, des te meer benadert de lijn die het beschrijft een rechte lijn.

Ziedaar, verheven derwisj, de sleutel tot de natuur; ziedaar vruchtbare principes, waaruit tot in het oneindige gevolgtrekkingen kunnen worden gemaakt.

Het inzicht in een stuk of vijf, zes waarheden heeft hun een opzienbarende filosofie opgeleverd, en ertoe geleid dat ze bijna evenveel wonderen en mirakels tot stand hebben gebracht als al wat ons verteld wordt over onze heilige profeten.

Want ik ben ervan overtuigd dat elk van onze geleerden in verlegenheid zou zijn gebracht als aan hem was gevraagd, in een weegschaal het gewicht te bepalen van alle lucht die zich rondom de aarde bevindt, of al het water te meten dat er jaarlijks op neervalt. En wie zou niet diep hebben moeten nadenken alvorens te kunnen aangeven hoeveel mijl het geluid per uur aflegt en hoeveel tijd een zonnestraal nodig heeft om ons vanaf de zon te bereiken; hoeveel vadem het is van hier naar Saturnus; met welke kromming een schip moet worden gebouwd om een optimaal zeilschip te worden?

Als een schriftgeleerde de teksten van deze filosofen zou hebben opgesierd met plechtige en verheven woorden, als hij er gewaagde beelden en mysterieuze allegorieën doorheen had gemengd, dan had hij een fraai werk tot stand kunnen brengen, dat alleen door de koran zou zijn overvleugeld.

Maar eerlijk gezegd heb ik het niet zo op beeldrijke taal. In onze koran staan heel veel kleinigheden die voor mij ook altijd kleinigheden blijven, al worden ze opgeluisterd door de kracht en levendigheid van het taalgebruik. Op het eerste gezicht lijken boeken die in een staat van geïnspireerdheid worden geschreven, niets anders dan goddelijke gedachten weergegeven in mensentaal. In onze koran echter treffen we vaak de taal van God aan en de gedachten van de mensen, alsof door een wonderbaarlijke gril God de woorden heeft gedictieerd en de mens de gedachten heeft geleverd.

Misschien zult u nu zeggen dat ik me te vrijmoedig uitlaat over het heiligste dat wij kennen. U zult denken dat het komt door de onafhankelijke opstelling van de mensen in dit land. Nee, de hemel zij dank, de geest heeft het hart niet aangevreten, en zolang ik leef blijft Ali mijn profet.

Parijs, 15de van de maand Shaban, 1716

Er is geen land ter wereld waar de fortuin zo onbestendig is als hier. Om de tien jaar zijn er revoluties die de rijke in ellende dompelen en de arme op snelle wieken naar de hoogste welstand tillen. De een is verbaasd over zijn armoë, de ander over zijn weelde. De nieuwe rijke kan er niet over uit dat de voorzienigheid zo wijs is, de arme dat het lot zo blindelings toeslaat.

Zij die de belastingen innen, baden in weelde. Weinigen van hen zijn als Tantalus. Wanneer ze in dit vak beginnen, verkeren ze overigens in diepe armoë. Zolang ze arm zijn worden ze met de nek aangekeken, maar eenmaal rijk geworden genieten ze veel achting. Ze laten dan ook niets na om die achting te verwerven.

Overigens verkeren deze lieden op dit moment nogal in de problemen. Kort geleden is er een gerechtscollege in het leven geroepen dat inderdaad recht gaat doen door hun bezittingen van hen af te pakken. Zij kunnen hun waardepapieren niet doorsluizen of verstoppen, want ze zijn verplicht er nauwkeurig opgave van te doen, op straffe des doods. Op die manier staan ze voor een erg lastig dilemma, en dan bedoel ik de keuze tussen hun geld of hun leven. Tot overmaat van ramp is er een minister, bekend om zijn geestigheid, die hen eert met zijn grappen en die gekscherende opmerkingen maakt over alle besprekingen in de raad van financiën.⁵⁷ We komen niet dagelijks ministers tegen die het volk aan het lachen willen maken, en we mogen deze wel dankbaar zijn dat hij zich daartoe heeft gezet.

Voor de stand der lakeien bestaat in Frankrijk meer respect dan elders. Deze stand is een leerschool voor hoge heren en vult de lacunes op die in andere standen ontstaan. Degenen die er deel van uitmaken, nemen de plaats in van de zeer onfortuinlijken, de aan de grond geraakte magistraten, de edellieden die in het krijgsgewoel het leven hebben gelaten. En wanneer zijzelf geen goede vervanging zijn, brengen ze alle voorname geslachten weer tot bloei door middel van hun dochters, als een soort mest die rotsachtige en dorre grond vruchtbaar maakt.

Ik vind de voorzienigheid bewonderenswaardig, Ibn, in de manier waarop ze de welstand heeft verdeeld. Zou de rijkdom alleen zijn toegerekend aan fatsoenlijke mensen, dan zou men geen verschil hebben gezien met de deugd en dan zou niet zijn beseft hoe weinig rijkdom

waard is. Maar wie nagaat wie de mensen zijn die er het overvloedigst mee zijn bedeed, komt via minachting voor de rijken tot minachting voor de rijkdom.

Parijs, 26ste van de maand Muharram, 1717

Ik verbaas mij over de grillen van de Franse mode. Ze zijn vergeten hoe ze de afgelopen zomer waren gekleed, ze weten al helemaal niet wat voor kleren ze de komende winter gaan dragen. Maar vooral vind ik het ongeloofelijk hoeveel het een man kost om zijn vrouw aan de mode te laten meedoen.

Wat heeft het voor nut om je een nauwkeurige beschrijving te geven van hun kleding en sieraden? Een nieuwe mode zou al mijn werk tenietdoen, net als dat van degenen die aan de vorige hebben gewerkt, en voordat je mijn brief zou hebben ontvangen, zou alles alweer anders zijn.

Een vrouw die Parijs verlaat om een half jaar op het platteland te vertoeven, keert in even antieke staat terug als wanneer ze er dertig jaar was weggebleven. De zoon herkent het portret van zijn moeder niet, zo raar vindt hij de kledij waarin ze is geschilderd. Hij denkt dat het de afbeelding is van een of andere Amerikaanse, of dat de schilder zijn fantasie de vrije loop heeft gelaten.

Soms gaan de kapsels geleidelijk omhoog, waarna een revolutie ze plotseling doet zakken. Er is een tijd geweest dat de enorme hoogte het vrouwengezicht een plaats gaf ergens halverwege. In een andere periode namen de voeten die positie in: de hakken vormden een sokkel die de voeten in de lucht hield.

Het is bijna niet te geloven, maar architecten zijn vaak genoodzaakt geweest de deuropeningen te verhogen, te verlagen of te verbreden, al naar gelang de opschik van de vrouwen zo'n aanpassing vereiste; aan die grillen zijn de regels van hun kunst ondergeschikt gemaakt. Soms vertoont een gezicht een opmerkelijke hoeveelheid moesjes, die de volgende dag weer allemaal zijn verdwenen. Vroeger hadden de vrouwen een taille en tanden; tegenwoordig is daar geen sprake van. Wat flauwe grappenmakers ook mogen beweren, in dit veranderlijke land zijn de dochters wel degelijk anders gebouwd dan de moeders.

Met de levenswijze en de omgangsvormen is het net als met de mode: de Fransen veranderen van gewoonten al naar gelang de leeftijd van hun koning. De monarch had, als hij zich erop had toegelegd, zijn plechtstatigheid op het hele land kunnen overbrengen. De vorst drukt het stempel van zijn innerlijk op het hof; het hof op de stad, de stad

op de provincies. De ziel van de koning is een mal waarvan de vorm wordt doorgegeven aan de zielen van alle anderen.

Parijs, 8ste van de maand Safar, 1717

Kort geleden schreef ik je over de verregaande wispelturigheid van de Fransen op modegebied. Onbegrijpelijk genoeg zijn ze anderzijds hardnekkig aan de mode verknocht. Ze voeren er alles op terug; het is de norm aan de hand waarvan ze zich een oordeel vormen over alles wat er in andere landen gebeurt; wat vreemd is vinden ze steevast belachelijk. Ik moet je bekennen dat ik dat bezeten vasthouden aan hun eigen gewoonten nauwelijks kan rijmen met de grilligheid waarmee ze dagelijks van gewoonten veranderen.

Wanneer ik zeg dat ze al het vreemde verachten, dan bedoel ik alleen de kleinigheden. Want in belangrijke zaken schijnt hun wantrouwen jegens zichzelf zo groot te zijn geweest dat het hen tot complete zelfvernederling heeft gebracht. Ze geven grif toe dat andere volken verstandiger zijn, mits van de andere kant wordt erkend dat zij beter gekleed gaan. Ze willen zich best onderwerpen aan de wetten van een land dat met het hunne wedijvert, mits de Franse pruikenmakers wetten mogen uitvaardigen over de vorm van de buitenlandse pruiken. Hun hoogste ideaal is dat de smaak van hun koks regeert over noord en zuid en dat de richtlijnen van hun kapsters zich verspreiden over alle kaptafels van Europa.

Wat kan het hun, gezien die nobele pluspunten, schelen dat het gezond verstand van elders is geïmporteerd en dat ze alles wat met het politiek en maatschappelijk bestuur te maken heeft, hebben overgenomen van hun buurlanden?

Wie kan zich voorstellen dat een koninkrijk, het oudste en machtigste van Europa, al meer dan tien eeuwen wordt geregeerd door wetten die het niet zelf heeft gemaakt? Zouden de Fransen door anderen zijn veroverd dan was het nog wel te begrijpen geweest; maar ze zijn zelf de veroveraars. De oude wetten, door hun eerste koningen vastgesteld in algemene volksvergaderingen, hebben ze prijsgegeven. En het eigenaardige is dat de Romeinse wetten die ze ervoer in de plaats hebben genomen, deels zijn opgesteld en deels zijn uitgewerkt door keizers die tijdgenoten waren van hun eigen wetgevers.

En opdat alles van elders zou komen en er op het gebied van het zinnig denken geen enkele eigen inbreng zou zijn, hebben ze alle pauselijke bullen overgenomen en er een nieuw onderdeel van hun recht van gemaakt: weer een vorm van slaafsheid.

Weliswaar zijn er de laatste tijd statuten van steden en provincies op schrift gesteld, maar die waren bijna allemaal ontleend aan het Romeinse recht.

Er is zo'n overvloed van ingevoerde en als het ware genaturaliseerde wetten dat de rechtspleging en de rechters eronder dreigen te bezwijken. Maar al die wetboeken zijn nog niets in vergelijking met het schrikbarende grote leger van glossatoren, commentatoren en compilatoren: lieden die even zwak zijn door hun gebrek aan scherpzinnigheid als ze sterk zijn door hun enorme aantal.

En dat is niet alles. Die uitheemse wetten hebben geleid tot formaliteiten die in hun buitensporigheid een schande zijn voor de menselijke rede. Het valt moeilijk uit te maken of de vorm meer nadeel heeft gebracht door zijn entree te doen in de rechtspraak, dan wel door zich te nestelen in de geneeskunde; of hij meer schade heeft aangericht in de toga van een jurist, of onder de brede hoed van een arts; en of er in het ene geval meer mensen door zijn geruïneerd dan er in het andere geval door zijn gestorven.

Parijs, 12de van de maand Safar, 1717

Er wordt hier nog steeds gepraat over de pauselijke bul.⁵⁸ Onlangs kwam ik in een huis waar de eerste die ik zag een dikke man was met een hoogrood gezicht, die luid verkondigde: 'Ik heb een herderlijk schrijven doen uitgaan. Ik ga nu niet antwoorden op alles wat u te berde brengt, maar leest u dat herderlijk schrijven en u zult zien dat ik daarin al uw twijfels uit de weg ruim. Ik heb er flink op zitten zwoegen,' zei hij terwijl hij zijn voorhoofd afveegde. 'Al mijn kunde heb ik ervoor nodig gehad, en ik moest ook nog behoorlijk wat Latijnse auteurs lezen.' – 'Dat wil ik geloven,' zei een man die zich in zijn gezelschap bevond, 'want het is een mooie tekst, en ik zou weleens willen zien of de jezuiet die zo vaak bij u op bezoek komt, iets beters op papier kan zetten.' – 'U moet het maar lezen,' vervolgde de ander, 'en binnen een kwartier bent u beter op de hoogte dan als ik er een hele dag met u over had gepraat.' Op die manier hoefde hij geen gesprek aan te gaan en kon hij zich verschansen in zijn zelfgenoegzaamheid. Maar omdat er druk op hem werd uitgeoefend was hij toch genoodzaakt zich bloot te geven, en hij begon theologische onzin te verkondigen, daarin bijgevallen door een derwisj die zijn woorden met de grootste eerbied aanvulde. Toen twee van de aanwezigen een bepaald beginsel bestreden, zei hij meteen: 'Toch is het een vaststaand iets: wij hebben zo geoordeeld en wij zijn onfeilbaar in ons oordeel.' – 'Hoe komt het,' zei ik tegen hen, 'dat u onfeilbaar bent in uw oordeel?' – 'Ziet u niet,' hernam hij, 'dat wij verlicht worden door de Heilige Geest?' – 'Wat een geluk,' was mijn antwoord, 'want gezien alles wat u vandaag hebt verteld, moet ik beamen dat u dringend verlichting nodig hebt.'

Parijs, 18de van de maand Rabi 1, 1717

De machtigste landen van Europa zijn het rijk van de keizer alsook de koninkrijken Frankrijk, Spanje en Engeland. Italië en een groot deel van Duitsland zijn verdeeld in een onnoemelijk aantal kleine staatjes, waarvan de vorsten eigenlijk de martelaren van de soevereiniteit zijn. Onze luisterrijke sultans hebben meer vrouwen dan sommige van die vorsten onderdanen hebben. Die in Italië zijn minder eensgezind en daardoor zwaarder te beklagen. Hun staatjes zijn als geopende karavanserais waarin ze genoodzaakt zijn willekeurig wie te herbergen. Ze kunnen daarom niet anders dan aansluiting zoeken bij de grote vorsten, om meer hun schrik dan hun vriendschap met hen te delen.

De meeste regeringen in Europa zijn monarchieën, of liever gezegd zo worden ze genoemd; want ik vraag me af of er ooit echte monarchieën zijn geweest. In ieder geval kunnen ze moeilijk lange tijd in hun zuivere vorm zijn blijven bestaan. Het is een hachelijke situatie, die altijd uitmondt in een despotische of een republikeinse staatsvorm; de macht kan nooit gelijkelijk worden verdeeld tussen volk en vorst; altijd blijkt het te moeilijk om het evenwicht te bewaren. Het kan niet anders of aan de ene kant neemt de macht af terwijl ze aan de andere kant toeneemt, maar meestal valt dat uit in het voordeel van de vorst, die aan het hoofd van het leger staat.

De macht van de koningen in Europa is dan ook groot, we mogen stellen dat ze alle macht hebben die ze wensen. Maar in het uitoefenen van die macht gedragen ze zich beheerster dan onze sultans: ten eerste omdat ze niet in botsing willen komen met de zeden en de religie van het volk, en ten tweede omdat het niet in hun belang is om in hun machtsuitoefening zo ver te gaan.

Niets brengt onze vorsten nader tot de situatie van hun onderdanen dan de onmetelijke macht die ze over hen uitoefenen, want niets maakt hen meer ondergeschikt aan de tegenslagen en wispelturigheden van het lot. Dat onze heersers eraan gewend zijn iedereen die hun mishaat ter dood te laten brengen – ze hoeven maar met hun vingers te knippen – is een aantasting van de verhouding die er dient te zijn tussen het vergrijp en de straf, terwijl die verhouding juist de kern uitmaakt van een staat, de harmonie van een land. En deze verhouding, hier in Europa zorgvuldig geëerbiedigd, geeft de christelijke vorsten enorm veel vóór op onze sultans.

Een Pers die zich uit onvoorzichtigheid of door pech de ongenade van de vorst op de hals heeft gehaald, kan er zeker van zijn dat hij zal sterven; het kleinste vergrijp of de onnozelste gril maakt dat onvermijdelijk. Maar als hij een aanslag op zijn vorst zou hebben gepleegd, of diens vestingen aan de vijand had willen uitleveren, dan had hij ook daarvoor met zijn leven moeten boeten. In het laatste geval loopt hij dan ook geen groter risico dan in het eerste.

Dus als hij ook maar enigszins in ongenade valt, vervolgens beseft dat de dood dreigt en dat nog erger niet mogelijk is, wordt hij er vanzelf toe gebracht de rust in het land te verstoren en tegen de vorst een complot te smeden: het enige redmiddel dat hem dan nog blijft.

Heel anders ligt de situatie voor de aanzienlijken in Europa, die als ze in ongenade vallen slechts de welwillendheid en gunst verliezen. Ze trekken zich terug van het hof en willen verder alleen nog een rustig leven, genietend van wat hun afkomst aan voordelen te bieden heeft. Omdat de doodstraf nog bijna uitsluitend wordt voltrokken in geval van majesteitsschennis, schrikken ze daarvoor terug wanneer ze nagaan wat ze allemaal te verliezen hebben en hoe weinig er voor hen te winnen valt. Zo komt het dat opstanden hier een zeldzaamheid zijn en dat slechts enkele koningen een gewelddadige dood zijn gestorven.

Als onze heersers, met hun onbegrensd gezag, niet zo angstvallig hun leven zouden beschermen, dan zou hun bestaan geen dag langer meer duren. En als ze niet een reusachtige troepenmacht in soldij hadden genomen om de rest van hun onderdanen te tiranniseren, dan zou hun rijk geen maand langer meer blijven bestaan.

Pas vier of vijf eeuwen geleden nam een Franse koning⁵⁹ lijfwachten in dienst, tegen de gewoonte van die tijd in, om zich te beschermen tegen de sluipmoordenaars die een onbelangrijke vorst uit Azië op hem af had gestuurd met de opdracht hem te doden.⁶⁰ Tot dan toe hadden de koningen rustig tussen hun onderdanen geleefd, als vaders te midden van hun kinderen.

Terwijl de Franse koningen, anders dan onze sultans, volstrekt de macht missen om op eigen initiatief een van hun onderdanen van het leven te beroven, beschikken ze altijd over de mogelijkheid om elke misdadiger gratie te verlenen. Als iemand het geluk heeft gehad het verheven gelaat van zijn vorst te aanschouwen, leidt dat alleen al ertoe dat hij het leven weer waard is. Deze monarchen zijn als de zon, die overal warmte en leven brengt.

Parijs, 8ste van de maand Rabi 2, 1717

Om de gedachtegang uit mijn vorige brief te vervolgen, geef ik hieronder ongeveer weer wat een schrandere Europeaan onlangs tegen mij zei:

‘Het slechtste besluit dat de Aziatische vorsten hebben kunnen nemen, is het besluit om zich zo schuil te houden. Ze willen er meer achting door oproepen, maar die achting richt zich op het koningschap en niet op de koning. Ze binden hun onderdanen aan een bepaalde troon, niet aan een bepaalde persoon.

Die onzichtbare oppermacht is in de ogen van het volk altijd dezelfde. Ook al hebben tien koningen elkaar achtereenvolgens afgeslacht, het volk kende hen alleen van naam en merkt geen enkel verschil. Het is alsof het geregeerd wordt door de ene na de andere geest.

Als de laaghartige moordenaar van onze grote koning Henri IV zijn aanslag had gepleegd op een Indische vorst, dan zou hij, als bezitter van het koninklijk zegel en van onmetelijke schatten die voor hem zouden lijken te zijn vergaard, kalm de teugels van het rijk in handen hebben genomen, zonder dat iemand op het idee zou zijn gekomen eens na te gaan wat er was gebeurd met zijn koning, diens verwanten en kinderen.

Men vindt het verwonderlijk dat aan het bewind van oosterse vorsten bijna nooit iets verandert. Wat valt daar anders uit af te leiden dan dat het een tiranniek en verfoeilijk bewind is?

Veranderingen kunnen alleen teweeg worden gebracht door de vorst of door het volk. Maar de vorsten in Azië zullen zich er niet aan wagen, want met hun verstrekkende macht hebben ze alles wat ze willen. Als ze iets zouden veranderen, zou dat alleen in hun nadeel zijn.

Wat de onderdanen betreft, als een van hen een bepaald besluit neemt, kan hij dat niet doorvoeren in het hele land; hij zou het dan ineens moeten opnemen tegen een geduchte en monolitische macht; het ontbreekt hem daarvoor aan de tijd en de middelen; maar hij hoeft slechts naar de bron van die macht te gaan; hij heeft niet meer nodig dan de kracht van een arm en een kort moment.

De moordenaar bestijgt de troon terwijl de monarch ervan afdaalt, neerzigt en aan de voeten van de ander sterft.

Een ontevreden Europeaan overweegt een geheim bondgenoot-

schap aan te gaan, zich bij de vijand aan te sluiten, een of andere vesting te overheersen, loze geruchten onder de onderdanen te verspreiden. Een ontevreden Aziaat gaat rechtstreeks naar de vorst, zaait schrik, slaat toe, stoot om. Zelfs de herinnering aan de vorst wist hij uit. In een oogwenk is de slaaf de meester; in een oogwenk is de overweldigder legitiem.

Ongelukkig de koning die slechts één hoofd heeft! Het lijkt wel of hij al zijn macht uitsluitend daar concentreert om aan de eerste de beste persoon met ambities duidelijk te maken waar hij die macht in haar totaliteit kan vinden.'

Parijs, 17de van de maand Rabi 2, 1717

Niet alle volken van Europa zijn in gelijke mate onderworpen aan hun vorst. Door het opvliegende temperament van de Engelsen bijvoorbeeld, krijgt de koning daar nauwelijks de tijd om zijn gezag stevig te vestigen; onderworpenheid en gehoorzaamheid zijn de deugden waar ze zich het minst op laten voorstaan. Ze verkondigen daar heel bijzondere opvattingen over. Volgens hen is er slechts één echte band die mensen kan binden: de dankbaarheid. Een man, een vrouw, een vader en een zoon zijn uitsluitend met elkaar verbonden door de liefde die ze elkaar toedragen, of door de weldaden die ze elkaar bewijzen. En deze verschillende redenen tot dankbaarheid zouden ten grondslag liggen aan alle koninkrijken, aan iedere gemeenschap.

Als een vorst er echter helemaal niet naar streeft zijn onderdanen een gelukkig leven te verschaffen maar hen wil kwellen en vernietigen, dan valt de basis onder de gehoorzaamheid weg: niets bindt of hecht hen aan hem, en ze keren terug naar hun natuurlijke vrijheid. Ze beweren dat geen enkele onbeperkte macht wettig kan zijn, omdat zo'n macht nooit een wettige oorsprong kan hebben gehad. Want, zeggen ze, we kunnen aan een ander niet meer macht over ons geven dan we zelf hebben. En over onszelf hebben we geen onbeperkte macht; we mogen onszelf bijvoorbeeld niet van het leven beroven. Dus heeft niemand op aarde een dergelijke macht, luidt hun conclusie.

Majesteitsschennis is volgens hen niets anders dan de misdaad die de zwakste begaat jegens de sterkste door hem niet te gehoorzamen, hoe die ongehoorzaamheid er dan ook uitziet. In een periode dat het Engelse volk sterker was dan zijn koning, verklaarde het derhalve dat een vorst zich aan majesteitsschennis schuldig maakt als hij oorlog voert tegen zijn onderdanen.⁶¹ Ze hebben dus groot gelijk wanneer ze stellen dat het niet echt moeilijk is zich te houden aan de regel uit hun koran die onderwerping aan het gezag van de overheid voorschrijft, want ze kunnen zich er onmogelijk niet aan houden; immers, ze zijn niet verplicht zich te onderwerpen aan de deugdzaamste, maar aan de sterkste.

De Engelsen verhalen hoe een van hun koningen, na een prins die hem de kroon betwistte te hebben overwonnen en gevangengenomen, die prins verwijten maakte over zijn trouweloosheid en verraad. 'Pas

daarnet is beslist wie van ons beiden de verrader is' was het antwoord van de onfortuinlijke prins.⁶²

Een troonrover ziet oproerlingen in allen die niet net als hij het land onderdrukken. Ervan uitgaand dat er geen wetten zijn daar waar hij geen rechters kan ontdekken, laat hij de grillen van het toeval en van het lot vereren als waren het besluiten afkomstig uit de hemel.

Parijs, 20ste van de maand Rabi 2, 1717

In een van je brieven heb je uitvoerig geschreven over de wetenschap en techniek in het Westen. Misschien vind je me een barbaar, maar ik vraag me af of het nut dat dit alles heeft, de mensen schadeloos stelt voor het verkeerde gebruik dat er dagelijks van wordt gemaakt.

Ik heb gehoord dat alleen al de uitvinding van de kanonskogel alle Europese volken hun vrijheid heeft ontnomen. Omdat de vorst de bewaking van de vestingwerken niet meer kon toevertrouwen aan de burgers, die zich na het eerste kanonschot zouden hebben overgegeven, had hij een voorwendsel om grote korpsen van geregelde troepen op de been te houden, waarmee hij vervolgens zijn eigen onderdanen is gaan onderdrukken.

Je weet dat er sinds de uitvinding van het buskruit geen vesting meer onneembaar is; dat wil zeggen, Usbek, dat er op aarde geen toevlucht meer mogelijk is tegen onrecht en geweld.

Ik ben er voortdurend voor beducht dat men op den duur een geheim zal ontdekken dat een snellere methode biedt om mensen te doden, om volken en hele landen te vernietigen.

Je hebt de werken van de geschiedschrijvers gelezen. Let eens goed op wat erin staat: bijna alle monarchieën zijn alleen tot stand gekomen omdat het ontbrak aan technische deskundigheid, en alleen weggevaagd omdat die deskundigheid vervolgens te hoog was opgevoerd. Om dicht bij huis te blijven noem ik het voorbeeld van het oude Perzische rijk.

Ik ben nog niet lang in Europa, maar ik heb intelligente lieden horen praten over de verwoestingen die worden aangericht door de chemie. Dat schijnt een vierde plaag te zijn, die de mensen afzonderlijk maar gestadig vernietigt, terwijl oorlog, pest en hongersnood hen massaal maar met tussenpozen vernietigen.

Wat hebben de uitvinding van het kompas en de ontdekking van al die andere volken ons meer opgeleverd dan dat ze ons hun ziektes hebben gebracht in plaats van hun rijkdommen? Bij algemene afspraak waren goud en zilver aangewezen als de prijs voor alle goederen en als een garantie voor hun waarde, omdat deze metalen zeldzaam waren en bovendien ongeschikt voor elk ander gebruik. Wat had het voor belang dat die metalen algemener werden en dat we, om de waarde van artikelen aan te geven, twee of drie cijfers nodig hadden

in plaats van één? Het werd er alleen maar lastiger door.

En anderzijds is die ontwikkeling zeer schadelijk geweest voor de ontdekte landen zelf. Hele volken zijn uitgeroeid, en degenen die aan de dood konden ontsnappen, wachtte een zo wrede slavernij dat wij moslims huiveren als we erover horen vertellen.

Gelukkig de onwetendheid van de kinderen van Mohammed! Lieflijke eenvoud, zo gekoesterd door onze profeet, altijd doet gij mij denken aan de onschuld van weleer en aan de rust die heerste in het hart van onze vroegste vaders!

Venetië, 2de van de maand Ramadaan, 1717

Ofwel je denkt niet wat je zegt, ofwel je handelt beter dan je denkt. Je hebt je land verlaten om jezelf te onderrichten, en je veracht elk onderricht. Om je verder te ontwikkelen kom je in een land waar de techniek en nijverheid een hoog peil hebben bereikt, en jij ziet ze als verderfelijk. Zal ik je eens wat zeggen, Radi? Ik ben het meer met je eens dan jijzelf.

Heb je je goed gerealiseerd in wat voor barbaarse en ellendige toestand we verzeild zouden raken als de technische verworvenheden verloren gingen? Je hoeft je daar geen voorstelling van te maken, je kunt het feitelijk zien. Er zijn op aarde nog volken waar een redelijk geïnstrueerde aap een achtenswaardig leven zou kunnen leiden. Hij zou ongeveer hetzelfde niveau hebben als de andere bewoners; die zouden hem niet vreemd van geest of eigenaardig van karakter vinden; hij zou net zo worden gezien als een ander en zelfs opvallen door zijn vriendelijkheid.

Je stelt dat bijna geen enkele stichter van een rijk verstand had van techniek. Ik wil niet ontkennen dat barbaarse volken in staat zijn geweest zich als onstuimige rivieren over de aarde te verspreiden en met hun woeste legers de hoogst ontwikkelde landen te overspoelen. Maar let wel, zij hebben zich vervolgens bekwaamd in de techniek, of deze door de overwonnen volken laten uitoefenen. Anders zou hun macht zijn vervlogen gelijk het geraas van donder en storm.

Je bent bang, schrijf je, dat er nog eens een wredere vernietigingsmethode zal worden uitgevonden dan die van nu. Maar nee. Als er een funeste ontdekking zou worden gedaan, dan zou daar meteen een volkenrechtelijk verbod op komen te rusten en een eenstemmig besluit der naties zou haar weer begraven. Het is niet in het belang van staatshoofden om langs zulke wegen op verovering te gaan; zij moeten op zoek naar onderdanen en niet naar grondgebied.

Je beklaagt je over de uitvinding van het buskruit en van de kanonskogel; je vindt het vreemd dat geen vesting meer onneembaar is; je vindt het dus vreemd dat oorlogen tegenwoordig korter duren dan vroeger.

Als je de geschiedenisboeken leest, zal je zijn opgevallen dat sinds de uitvinding van het buskruit veldslagen veel minder bloedig verlopen, omdat er bijna geen gevechten meer zijn van man tegen man.

En ook al zou zich een specifiek geval hebben voorgedaan waarin een of andere techniek schadelijk is geweest, moet daarvoor dan alle techniek worden verworpen? Denk jij, Radi, dat de religie die ons door onze heilige profeet uit de hemel is gebracht, schadelijk is omdat ze ooit zal dienen om de verraderlijke christenen ten val te brengen?

Jij meent dat technische verworvenheden de volken verwekelijken en daardoor leiden tot de ondergang van imperia. Je verwijst naar de val van ons oude rijk ten gevolge van de Perzische verwekelijking. Maar dat is geen overtuigend voorbeeld. De Grieken immers, die de Perzen zo vaak hebben verslagen en hen hebben onderworpen, beoefenden techniek en nijverheid met veel meer toewijding dan zij.

Wanneer gesteld wordt dat techniek de mensen verwekelijkt, kan in ieder geval niet bedoeld worden op degenen die er actief mee bezig zijn, want zij geven zich nooit over aan ledigheid, en dat is juist de ondeugd die de moed het sterkst ondermijnt.

Het gaat dus alleen om degenen die passief van de technische verworvenheden genieten. Maar aangezien in een beschaafd land degenen die profiteren van wat de ene techniek te bieden heeft, genoodzaakt zijn een andere techniek te beoefenen, willen ze althans niet tot smadelijke armoe vervallen, volgt daaruit dat ledigheid en verwekelijking onverenigbaar zijn met een hoog technisch peil.

Parijs is misschien wel de meest zinnelijke stad van de wereld, waar de geneugten het sterkst op de spits worden gedreven, maar misschien hebben de mensen er ook wel een harder bestaan. Opdat één persoon een genotvol leven leidt, moeten honderd anderen onophoudelijk arbeiden. Een vrouw heeft zich vast voorgenomen dat ze op een bijeenkomst zal verschijnen met een bepaalde opschik; vanaf dat moment krijgen vijftig handwerkslieden de kans niet meer om te slapen, te eten of te drinken; zij bestelt, en ze wordt sneller gehoorzaamd dan onze monarch, want de grootste monarch op aarde is het eigenbelang.

Die werklust, die gretigheid om rijk te worden, verplaatst zich van de ene stand naar de andere, van de ambachtslieden naar de aanzienlijken. Niemand wil graag armer zijn dan degene die hij nog kort tevoren vlak onder zich had staan. In Parijs kom je mensen tegen die tot de dag des oordeels rond zouden kunnen komen van wat ze bezitten, maar die voortdurend aan het werk zijn en hun leven dreigen te bekorten teneinde, naar ze zeggen, genoeg bij elkaar te krijgen om rond te komen.

Diezelfde geest maakt zich meester van het hele land: het is er lou-

ter arbeid en nijverheid. Waar is dan dat verwekelijkte volk waar je de mond vol van hebt?

Veronderstel eens, Radi, dat in een land alleen die technieken zijn toegestaan die absoluut noodzakelijk zijn om de grond te bebouwen, en dat zijn er altijd nog heel wat, en dat alle vaardigheden die louter dienen voor het zingenot of voor de fantasie, worden verbannen. Ik durf te beweren dat zo'n land een van de deerniswekkendste ter wereld zou worden.

Ook al zouden de inwoners moedig genoeg zijn om afstand te doen van al die dingen die voor hen in een behoefte voorzien, dan zou het volk toch steeds verder verkommeren, en het land zou zo zwak worden dat de kleinste mogendheid het zou kunnen veroveren.

Ik zou dit moeiteloos nader kunnen uitwerken en kunnen aantonen dat de inkomsten van de inwoners van dat land vrijwel volledig zouden opdrogen en dat derhalve ook het staatshoofd zonder inkomsten zou komen. Er zouden tussen de burgers vrijwel geen financiële relaties meer zijn. Het zou afgelopen zijn met de ruime omloop van geld en de groei van inkomsten die een gevolg zijn van de afhankelijkheid waarin de technieken zich ten opzichte van elkaar bevinden. Elk individu zou leven van zijn grond en daar net zoveel van afhalen als het zelf nodig heeft om niet van honger te sterven. Maar omdat dit soms nog geen twintigste deel is van de staatsinkomsten, zou het aantal inwoners evenredig moeten slinken en zou er maar een twintigste van over kunnen blijven.

Je moet goed in het oog houden tot hoe hoog de inkomsten uit de nijverheid kunnen oplopen. Een stuk grond brengt de bezitter jaarlijks een twintigste op van de waarde, maar met verf ter waarde van een pistool maakt een schilder een schilderij dat hem er vijftig zal opleveren. Hetzelfde geldt voor edelsmeden, wolwerkers, zijdewerkers en allerlei andere ambachtslieden.

Uit dit alles valt af te leiden, Radi, dat een vorst slechts machtig kan zijn als zijn onderdanen tal van geneugten kennen. Zijn zorg om hen van allerlei overvullige zaken te voorzien, dient even groot te zijn als zijn zorg voor hun eerste levensbehoeften.

Parijs, 14de van de maand Shawwal, 1717

Ik heb de jonge koning gezien. Voor zijn onderdanen is zijn leven van grote waarde. Dat geldt niet minder voor heel Europa, want zijn dood zou hevige onrust kunnen veroorzaken.⁶³ Maar koningen zijn als goden: zolang ze leven dienen ze als onsterfelijk te worden beschouwd. Hij heeft een vorstelijk en tegelijk innemend gelaat; een nobele opvoeding lijkt, samen met een gunstige aanleg, reeds een grote monarch te beloven.

Er wordt wel beweerd dat het karakter van een westerse vorst pas naar buiten treedt als hij de twee grote beproevingen – minnares en biechtvader – heeft doorstaan. Weldra zullen we beiden in actie zien komen om greep te krijgen op de geest van de huidige monarch, en daar zullen geduchte gevechten voor worden geleverd; want onder een jonge vorst zijn die twee machten altijd rivalen van elkaar, terwijl ze zich onder een oude vorst verzoenen en dan gezamenlijk optrekken. Onder een jonge vorst heeft de derwisj een erg moeilijke rol: de kracht van de koning is de zwakheid van de ander, terwijl de minnares zijn zwakheid en zijn kracht gelijkelijk weet te bedwingen.

Toen ik in Frankrijk aankwam, werd wijlen de koning volstrekt door vrouwen geregeerd, terwijl hij er volgens mij toch, gezien zijn leeftijd, minder behoefte aan had dan welke andere monarch ter wereld ook. Zo hoorde ik een keer een vrouw zeggen: ‘Er moet iets gedaan worden voor die jonge kolonel; ik ken zijn verdiensten, ik zal er de minister over spreken.’ Een andere vrouw zei: ‘Vreemd toch, dat die jonge priester over het hoofd wordt gezien; hij moet bisschop worden. Het is iemand van goede familie en ik kan instaan voor zijn gedrag.’ En denk nu niet dat de vrouwen die dit soort opmerkingen maakten, minnaresses waren van de koning; misschien hadden ze hem nog geen twee keer in hun leven gesproken, terwijl dat bij Europese vorsten helemaal niet zo moeilijk is. Het komt doordat iedereen met een functie aan het hof, in Parijs, in de provincie, een vrouw heeft door wier handen alle gunsten gaan die hij kan verlenen, en soms ook de schade die hij kan toebrengen. Al die vrouwen onderhouden contacten met elkaar en vormen een soort republiek waarvan de immer actieve leden elkaar onderlinge steun en diensten verlenen: het is een soort staat in de staat. En iemand die aan het hof vertoeft, in Parijs, in de provincie, en die ministers, magistraten en prelaten bezig ziet zonder

te weten wie de vrouwen zijn die over hen regeren, is als iemand die een machine in werking ziet maar niet weet waar de drijfveren zitten.

Denk jij, Ibn, dat een vrouw op het idee komt de minnares van een minister te worden om met hem het bed te delen? Toe nou! Het is om hem iedere ochtend vijf of zes verzoekschriften voor te leggen, en haar nobele inborst blijkt uit de gretigheid waarmee ze goed wil doen aan eindeloos veel ongelukkige mensen die haar honderdduizend pond aan rente verschaffen.

In Perzië wordt geklaagd over het feit dat het land geregeerd wordt door twee of drie vrouwen. In Frankrijk is het erger, want daar regeren de vrouwen alom en trekken ze niet alleen in het groot de macht naar zich toe, maar verdelen ze die onderling ook nog in het klein.

Parijs, laatste van de maand Shawwal, 1717

Een bepaald soort boeken, bij ons in Perzië onbekend, lijkt hier erg in de mode: dat zijn de tijdschriften. Het lezen ervan is bemoedigend voor de luiheid: je bent opgetogen dat je in een kwartier dertig boeken kunt doornemen.

Voor de meeste boeken geldt dat de schrijver nog niet de gebruikelijke plichtplegingen heeft afgewerkt of de lezers zijn al ten einde raad: halfdood worden ze meegevoerd naar een onderwerp dat verdrinkt in een zee van woorden. De een streeft naar onsterfelijkheid met een duodecimo, de ander met een kwarto en een derde, die nog fraaiere bedoelingen heeft, mikt op folioformaat. Hij dient dus navenant uit te weiden over zijn onderwerp en dat doet hij meedogenloos, zonder zich iets aan te trekken van de inspanningen van de arme lezer, die zich afbeult om in te perken wat de schrijver met zoveel moeite heeft laten uitdijen.

Ik vraag me af,, wat voor verdienste er steekt in het schrijven van dat soort boeken. Ik zou hetzelfde kunnen, als ik mijn gezondheid en een uitgever te gronde zou willen richten.

De grote fout die de journalisten maken, is dat ze alleen schrijven over nieuwe boeken; alsof de waarheid ooit nieuw zou zijn. Totdat iemand alle oude boeken heeft gelezen, heeft hij in mijn opvatting geen enkele reden om de voorkeur te geven aan nieuwe.

Maar niet alleen leggen zij zichzelf de plicht op uitsluitend te schrijven over boeken die heet van de naald zijn, ook achten zij zich verplicht tot grote saaiheid. Zorgvuldig vermijden ze het om kritiek te leveren op de boeken waarvan ze samenvattingen in elkaar zetten, hoezeer ze daar ook aanleiding toe zien. Want wie is onverschrokken genoeg om iedere maand tien of twaalf vijanden te willen maken?

De meeste schrijvers zijn als dichters, die zonder klacht een regen van stokslagen zullen verduren maar die, zonder veel waarde te hechten aan hun schouders, zoveel waarde hechten aan hun teksten dat ze er geen greintje kritiek op kunnen velen. Men dient zich er dus voor te hoeden hen op zo'n gevoelig punt aan te vallen, dat beseffen die journalisten heel goed. Ze doen dan ook precies het tegenovergestelde. Ze beginnen met een lofzang op het behandelde onderwerp: slapheid nummer één. Dan gaan ze de schrijver zelf prijzen, op een geforceerde manier, want ze hebben te maken met mensen die nog

springlevend zijn en klaarstaan om bij het minste of geringste genoegdoening af te dwingen en de roekeloze journalist met forse pen-nenstreken te vellen.

Parijs, 5de van de maand Dhul-Qada, 1718

De universiteit van Parijs is de oudste dochter van de Franse koningen, en dan ook bar oud, want ze bestaat al ruim negenhonderd jaar. Nu en dan slaat ze dus aan het raaskallen.

Enige tijd geleden heeft ze, naar mij is verteld, met een aantal geleerden grote onenigheid gehad over de letter Q,* want zij wilde dat die werd uitgesproken als K.⁶⁴ De ruzie liep zo hoog op dat sommigen werden beroofd van hun bezittingen. Het parlement moest eraan te pas komen om het geschil te beslechten, en het decreeteerde plechtig dat alle onderdanen van de koning van Frankrijk die letter mochten uitspreken zoals ze zelf wilden. Een fraai tafereel, de twee eerbiedwaardigste instituten van Europa te zien werken aan een besluit over het lot van een letter.

Mij komt het voor, waarde, dat de hoofden van de grootste mannen krimpen wanneer ze zich verzamelen, en dat ergens minder wijsheid is naarmate er meer wijzen zijn. Grote instituten hechten altijd zoveel waarde aan pietluttigheden, aan holle gebruiken, dat er daarna pas ruimte komt voor het wezenlijke. Ik heb gehoord dat een koning van Aragon** een keer de afgevaardigden van Aragon en Catalonië bijeen had geroepen en dat de eerste zittingen waren gewijd aan de vraag in welke taal er zou worden beraadslaagd. Het was een felle discussie, en talloze malen zou de bijeenkomst zijn afgebroken als niet een noodoplossing was gevonden: de vraag zou worden geformuleerd in het Catalaans en het antwoord in het Aragonees.

Parijs, 25ste van de maand Dhul-Hidjdja, 1718

* Hij doelt op de twist met Ramus.

** Dit gebeurde in 1610.

De taak van een aantrekkelijke vrouw is veel gewichtiger dan men denkt. Niets is zo serieus als wat zich 's ochtends afspeelt aan haar kaptafel, met de dienstmeisjes eromheen; een veldheer pijnigt zich minder het hoofd over de vraag waar hij zijn rechtervleugel of zijn reservekorps zal plaatsen, dan zij als het gaat om het aanbrengen van een moesje, dat kan mislukken maar dat, naar ze hoopt of voorziet, succes zal hebben.

Wat zit ze in verlegenheid en wat moet ze opletten om voortdurend de belangen van twee rivalen met elkaar te verzoenen, om op beiden een neutrale indruk te maken terwijl ze de een én de ander is toegewijd, en steeds wanneer ze een van beiden reden tot klagen geeft de zaak weer te sussen!

Wat een werk, doorlopend feestjes en uitjes te moeten organiseren en bedacht te moeten zijn op alles wat roet in het eten zou kunnen gooien!

Het grootste probleem is voor hen dan nog niet eens dat ze zich moeten amuseren, maar dat ze die indruk moeten wekken. Je kunt het ze moeilijk maken zoveel je wilt, ze zullen het je niet kwalijk nemen, mits iedereen kan denken dat ze het naar hun zin hebben gehad.

Een paar dagen geleden was ik bij een souper dat door vrouwen ergens buiten was georganiseerd. Onderweg bleven ze maar zeggen: 'In ieder geval moeten we pret hebben.'

Het bleek een vrij heterogeen en derhalve niet echt uitgelaten gezelschap. 'We moeten toch toegeven,' zei een van die vrouwen, 'dat we ons goed vermaken. Er is vandaag in Parijs geen feestje zo vrolijk als dat van ons.' Toen de verveling zich van mij meester maakte, begon een vrouw aan mij te schudden en zei: 'Nou, zijn we niet in een goeie stemming?' – 'Ja,' antwoordde ik geeuwend, 'straks lach ik me nog dood.' Toch liet de treurigheid zich niet door bespiegelingen terugdringen, en ikzelf voelde me al geeuwend wegzakken in een diepe slaap, die aan al mijn genoegens een einde maakte.

Parijs, 11de van de maand Muharram, 1718

111. USBEK AAN

Wijlen de koning heeft zo lang geregeerd dat aan het einde het begin vergeten was. Op dit moment bestaat alom de neiging alleen te kijken naar wat gebeurd is toen hij nog minderjarig was, en men leest nog slechts memoires uit die periode.⁶⁵

Een generaal van de stad Parijs hield in een krijgsraad de volgende toespraak waarvan ik, dat moet ik bekennen, nauwelijks iets begrijp:

‘Mijne heren, ofschoon onze troepen met verliezen zijn teruggedreven, zal het ons naar mijn mening niet moeilijk vallen die tegenslag te boven te komen. Ik kan meteen een lied van zes coupletten in de strijd werpen, dat naar mijn overtuiging alles weer in evenwicht zal brengen. Ik heb een paar duidelijke stemmen uitgekozen die, opwelend uit zeer krachtige borstkassen, het volk golven van emoties zullen bezorgen. De woorden zijn op een melodie die tot nu toe altijd een bijzondere uitwerking heeft gehad.

Is dat niet voldoende, dan zullen we een prent laten drukken van Mazarin aan de galg.⁶⁶

Gelukkig voor ons spreekt hij niet goed Frans. Hij verhaspelt het zo dat het niet anders kan of dit ondermijnt zijn positie. We laten niet na het volk te wijzen op zijn lachwekkende uitspraak. Een paar dagen geleden signaleerden we zo’n grove grammaticale fout dat er op alle straathoeken kluchten over zijn opgevoerd.

Ik hoop dat het volk binnen een week de naam Mazarin gaat gebruiken als soortnaam voor alle last- en trekdieren.

Sinds onze nederlaag heeft onze muziek hem zo heftig gekweld met de erfzonde dat hij, om te voorkomen dat hij nog maar de helft van zijn aanhang zou overhouden, genoodzaakt was al zijn pages te ontslaan.

Kom dus weer tot uzelf, vat opnieuw moed, en wees ervan overtuigd dat we hem met een schrill fluitconcert zullen terugsturen over de bergen.’

Parijs, 4de van de maand Shaban, 1718

Nu ik in Europa verblijf, lees ik de oude en moderne geschiedschrijvers. Ik vergelijk alle periodes met elkaar; met plezier zie ik ze als het ware aan me voorbijtrekken, en ik richt mijn aandacht vooral op de ingrijpende wijzigingen die de ene periode onderscheiden van de andere en die de aarde zozeer van aanzien hebben veranderd.

Misschien heb je nog nooit stilgestaan bij iets dat mij dagelijks verbaast. Hoe komt het dat de wereld in vergelijking met vroeger zo dunbevolkt is? Hoe valt te verklaren dat de natuur haar opmerkelijke vruchtbaarheid van weleer is kwijtgeraakt? Zou ze reeds de ouderdom hebben bereikt en wegteren?

Ruim een jaar ben ik nu in Italië en ik heb niets anders gezien dan de overblijfselen van het oude, ooit zo roemvolle Romeinse rijk. Ofschoon iedereen in de stad woont, zien de steden er volkomen verlaten en ontvolkt uit. Het lijkt wel of ze alleen nog bestaan om de plek aan te duiden van de machtige steden waarvan in de geschiedschrijving zo vaak melding wordt gemaakt.

Er wordt wel beweerd dat de stad Rome op zich ooit meer inwoners had dan heden ten dage een groot Europees koninkrijk. Er waren Romeinse burgers met tienduizend of zelfs twintigduizend slaven, nog afgezien van de slaven die in de buitenhuizen werkzaam waren. En aangezien er vier- tot vijfhonderdduizend burgers waren, valt het aantal inwoners niet te berekenen zonder dat de verbeelding zich gaat verzetten.

Vroeger waren er op Sicilië machtige rijken en omvangrijke volken, maar die zijn inmiddels verdwenen. Het enige imposante dat dit eiland nog heeft, zijn de vulkanen.

Griekenland is zo ontvolkt geraakt dat het nog slechts een honderdste van zijn vroegere bewoners over heeft.

Spanje, ooit flink bevolkt, bestaat alleen nog uit onbewoonde gebieden. En Frankrijk is niets in vergelijking met het oude Gallië waar Caesar van verhaalt.

De noordelijke landen zijn behoorlijk uitgedund en het is bepaald niet meer zoals vroeger, toen de naties zich noodgedwongen moesten splitsen en zich verplicht zagen om kolonies of hele volken als een soort zwermen uit te sturen op zoek naar een nieuwe woonplaats.

Polen en het Europese gedeelte van Turkije hebben vrijwel geen inwoners meer.

In Amerika valt geen vijfde deel meer te vinden van de mensen die er vroeger zulke enorme rijken hebben gegrondvest.

Azië is er nauwelijks beter aan toe. Klein-Azië, dat ooit zulke machtige koninkrijken en een enorm aantal steden kende, heeft er nu nog maar een paar. Groot-Azië, waar Turkije de heerschappij over voert, is evenmin bevolkt. En wat het gedeelte betreft dat onder gezag staat van onze vorsten: wie een vergelijking maakt met de bloei van weleer, zal zien dat er nog maar een karig beetje over is van de talloos vele bewoners in de tijd van Xerxes en Darius.

En de kleine landen rondom die grote rijken zijn volkomen verlaten, bijvoorbeeld de koninkrijkjes Imeretië, Circassië en Mingrelië. De vorsten daar hebben onmetelijke grondgebieden, maar nog geen vijfduizend onderdanen.

Egypte heeft evenzeer een bevolkingstekort als de andere landen.

Kortom, als ik mijn blik over de aarde laat gaan, stuit ik alom op verval. Het lijkt of de wereld enorme slachtingen te verduren heeft gekregen, aangericht door pest en hongersnood.

Afrika is altijd zo'n onbekend gebied geweest dat daarover met minder nauwkeurigheid kan worden gesproken dan over de andere werelddelen. Maar wie zich beperkt tot de kust van de Middellandse Zee, van oudsher bekend, kan constateren dat er sprake is van een enorme achteruitgang in vergelijking met de tijd van de Carthagers en Romeinen. Heden ten dage zijn de staatshoofden er zo zwak dat ze regeren over de kleinste mogendheden van de wereld.

Na een berekening te hebben gemaakt die zo nauwkeurig is als deze materie toelaat, heb ik geconcludeerd dat er op aarde nog maar nauwelijks een tiende gedeelte resteert van het aantal mensen in vroeger tijden. Het onthutsende is dat de ontvolking dagelijks doorgaat en dat, als dit zo voortduurt, de aarde over tien eeuwen volkomen verlaten zal zijn.

Dit, mijn beste Usbek, is de verschrikkelijkste ramp die de wereld ooit is overkomen. Maar de mensen hebben het nauwelijks gemerkt omdat het geleidelijk is gebeurd, uitgesmeerd over een groot aantal eeuwen. Dit duidt op een innerlijk gebrek, een geheim en verborgen gif, een verkommering die vreet aan de mensheid.

Venetië, 10de van de maand Radjab, 1718

De wereld, beste Radi, is niet bestendig. Zelfs de hemel is dat niet; de sterrenkundigen zijn ooggetuigen van de veranderingen die zich daarin voltrekken en die de volkomen natuurlijke gevolgen zijn van de universele beweging van de materie.

Evenals de andere planeten is de aarde onderworpen aan de bewegingswetten. Onophoudelijk is ze het strijdtoneel van haar basiselementen: zee en land lijken voortdurend met elkaar in oorlog; elk moment brengt nieuwe combinaties voort.

In een zo aan veranderingen onderhevig oord verkeren de mensen in een evenzeer onbestendige situatie. Er zijn misschien wel honderdduizend oorzaken actief die hen kunnen vernietigen en die dus des te meer in staat zijn hun aantal te vergroten of te verkleinen.

Ik ga het niet met je hebben over de specifieke rampen waarvan in de geschiedschrijving zo vaak wordt verhaald, en die steden of hele landen hebben verwoest. Algemener rampen hebben de mensheid menigmaal tot aan de rand van de ondergang gevoerd.

In de geschiedenisboeken wemelt het van verhalen over wijd verbreide plagen die keer op keer de wereld hebben geteisterd. Er wordt bijvoorbeeld melding gemaakt van een ramp, zo hevig dat zelfs de wortels van de planten verbrandden en de hele wereld zoals we die kennen, China inbegrepen, eronder te lijden had. Zou de afbraak iets verder zijn gegaan, dan was misschien in één enkele dag de hele mensheid uitgeroeid.⁶⁷

Nog geen twee eeuwen geleden dook in Europa, Azië en Afrika een besmettelijke ziekte op die de mensen liever niet bij de naam noemen.⁶⁸ In ijlt tempo manifesteerden zich enorme gevolgen. Zou die opmars even heftig zijn voortgegaan, dan zou het met de mensen gedaan zijn geweest. Ze zouden ellendig ten onder zijn gegaan, want vanaf hun geboorte zouden ze vele kwalen hebben moeten torsen en ze zouden niet bij machte zijn geweest hun maatschappelijke taken te vervullen.

Hoe zou dat zijn afgelopen als het gif nog iets actiever was geweest? En dat zou het ongetwijfeld zijn geworden als zich niet het gelukkige feit had voorgedaan dat er een krachtig geneesmiddel was ontdekt.⁶⁹ Misschien zou die ziekte, die de voortplantingsorganen aantastte, anders de voortplanting zelf zijn gaan teisteren.

Maar waarom heb ik het nu over de vernietiging die de menselijke soort wellicht had kunnen treffen? Heeft die vernietiging zich niet ook feitelijk voorgedaan en heeft de zondvloed de mensheid niet gereduceerd tot één enkele familie?

Er zijn filosofen die een onderscheid maken tussen twee scheppingen: die van de dingen en die van de mens. Ze kunnen niet begrijpen dat de materie en de geschapen dingen pas zesduizend jaar bestaan; dat God een eeuwigheid heeft gewacht met het scheppen van zijn goddelijke werken en pas recentelijk gebruik heeft gemaakt van zijn scheppend vermogen. Zou dat zijn omdat hij het niet kon of omdat hij het niet wilde? Maar als hij het op het ene moment niet kon, kon hij het ook niet op een ander moment. Het is dus omdat hij het niet heeft gewild. Omdat echter in God geen opeenvolging is heeft hij, gesteld dat hij één keer iets heeft gewild, dat altijd en van meet af aan gewild.

Toch vertellen alle geschiedkundigen ons over een oervader. Ze voeren ons naar de oorsprong van de mensheid. Die filosofen denken dat Adam gered werd uit een algemeen kwaad, zoals Noach gered werd uit de zondvloed, en dat dergelijke rampen zich sinds de schepping van de wereld vaak op aarde hebben voorgedaan.

Maar niet alle vernietiging vindt met zoveel heftigheid plaats. We kunnen zien dat sommige delen van de aarde de fut verliezen om in het onderhoud van de mensen te voorzien. Zijn er misschien wel overal op aarde algemene, trage, onmerkbare oorzaken werkzaam die tot uitputting leiden?

Ik stelde er prijs op deze algemene gedachten aan je voor te leggen alvorens meer gedetailleerd in te gaan op je brief over de bevolkingsafname die sinds zeventien à achttien eeuwen aan de gang is. In een volgende brief zal ik je laten zien dat daar niet alleen materiële maar ook geestelijke oorzaken aan ten grondslag liggen.

Parijs, 8ste van de maand Shaban, 1718

Je vraagt je af waarom de aarde dunner bevolkt is dan vroeger. Als je goed kijkt, zul je zien dat het grote verschil voortvloeit uit de verandering die zich heeft voorgedaan in de zeden en gewoonten.

Nadat de christelijke en de islamitische godsdienst het Romeinse rijk onderling hadden verdeeld, is er heel veel veranderd. Beide godsdiensten waren bepaald minder gunstig voor de voortplanting van de soort dan de godsdienst van de wereldheersers.

Polygamie was krachtens de Romeinse godsdienst verboden, en dat was een groot voordeel ten opzichte van de islamitische godsdienst. Scheiding was er toegestaan, en dat was weer een ander, niet minder belangrijk voordeel ten opzichte van het christendom.

Niets is voor mij tegenstrijdiger dan dat de heilige koran toestaat er meerdere vrouwen op na te houden terwijl datzelfde boek de opdracht geeft hen allen te bevredigen. ‘Hebt omgang met uw vrouwen,’ zegt de profeet, ‘want gij zijt voor hen noodzakelijk als hun kleding, en zij zijn voor u noodzakelijk als uw kleding.’ Dit voorschrift maakt het leven van een ware moslim behoorlijk inspannend. Wie het wettelijke aantal van vier vrouwen heeft, en niet meer dan hetzelfde aantal concubines of slavinnen, moet toch bijna bezwijken onder al die kleding?

‘Uw vrouwen zijn voor u als een akker,’ zegt de profeet verder. ‘Komt dan tot uw akker hoe u wilt. En laat er iets aan voorafgaan voor uzelf.’

Een goede moslim is voor mij als een atleet die gedoemd is tot een voortdurende strijd maar die, weldra verzwakt en geveld door de eerste vermoeidheid, wegwijnt op de plek zelf van zijn overwinning en als het ware begraven wordt onder zijn eigen triomfen.

De natuur gaat altijd traag te werk, en zuinig ook, zouden we kunnen zeggen. Ze treedt nooit heftig op. Zelfs in datgene wat ze voortbrengt streeft ze naar matiging; ze opereert altijd beheerst en terughoudend; als ze wordt opgejaagd, vervalt ze weldra in matheid; ze gebruikt dan alle kracht die ze nog heeft om zichzelf in stand te houden en verliest volstrekt haar producerend vermogen, haar teelkracht.

In die staat van onmacht komen we steevast te verkeren door dat grote aantal vrouwen, die zich er meer voor lenen ons uit te putten dan ons te bevredigen. Het is bij ons de gewoonste zaak van de wereld om een man tegen te komen met een geweldig serail en heel wei-

nig kinderen. Die kinderen zelf zijn dan meestal zwak en ziekelijk, getekend door de matheid van hun vader.

Daar komt nog iets bij. Die vrouwen, gedwongen tot onthouding, hebben mensen nodig die hen bewaken, en dat kunnen alleen maar eunuchen zijn. Godsdienst, jaloezie en zelfs het verstand keren zich ertegen dat andere mannen in hun buurt komen. Die bewakers dienen talrijk te zijn, om intern de rust te bewaren, te midden van de oorlogen waarin die vrouwen voortdurend met elkaar verwickeld zijn, en om aanvallen van buiten af te weren. Een man met bijvoorbeeld tien vrouwen of concubines heeft minstens evenveel eunuchen nodig voor de bewaking. Maar wat een verlies voor de samenleving, zo'n groot aantal mannen, al dood vanaf hun geboorte! Wat moet dat niet tot een ontvolking leiden!

De jonge slavinnen die in het serail wonen om samen met de eunuchen dat grote aantal vrouwen te dienen, vergrijzen er vrijwel zonder uitzondering in droeve maagdelijkheid. Zolang ze er blijven kunnen ze niet trouwen, en zijn hun meesteressen eenmaal aan hen gewend, dan willen ze hen bijna nooit meer kwijt.

Zo legt één man ter wille van zijn geneugten beslag op een heleboel personen van beiderlei kunne, hij onttrekt hen aan de maatschappij en zorgt dat ze geen bijdrage kunnen leveren aan de voortplanting van de soort.

Constantinopel en Isfahan zijn de hoofdsteden van de twee grootste landen ter wereld. Daar moet alles op geconcentreerd zijn en daar begeven zich, op allerlei manieren aangetrokken, van alle kanten de mensen heen. Toch vertonen die steden de neiging in te storten, en weldra zouden ze vernietigd zijn als de vorsten er niet vrijwel iedere eeuw hele volken naartoe dirigeerden om voor nieuwe aanwas te zorgen. In een volgende brief zal ik dit onderwerp nader uitwerken.

Parijs, 13de van de maand Shaban, 1718

De Romeinen hadden niet minder slaven dan wij, ze hadden er zelfs meer, en ze maakten er beter gebruik van.

In plaats van de voortplanting van hun slaven geforceerd te verhinderen, stimuleerden ze die juist uit alle macht. Ze lieten hen zoveel mogelijk met elkaar een soort huwelijken aangaan. Op die manier vulden ze hun huizen met personeel van beiderlei kunne en van alle leeftijden, en voorzagen ze de staat van een onmetelijk volk.

In grote aantallen werden om de meester heen de kinderen geboren die op den duur zijn rijkdom vormden. Hij hoefde slechts voor hun voeding en onderricht te zorgen. De vaders, die de last daarvan niet droegen, volgden alleen de neiging van hun natuur en plantten zich voort zonder beducht te zijn voor een te groot gezin.

Ik heb je al gewezen op het feit dat bij ons alle slaven bezig zijn met het bewaken van onze vrouwen en met niets anders; dat ze ten opzichte van de samenleving steeds passief blijven, zodat de zorg voor nijverheid en landbouw toevalt aan een beperkt aantal vrije mannen, een beperkt aantal familiehoofden, die daar ook nog zo min mogelijk tijd aan besteden.

Bij de Romeinen was het anders: de republiek profiteerde ten volle van dat slavenvolk. Elke slaaf had zijn eigen spaarbuidel of *peculium*, die hij bezat op de voorwaarden die zijn meester stelde. Met dat geld ging hij aan het werk en daarbij koos hij de weg die zijn aanleg hem wees. De een fungeerde als wisselkantoor, de ander ging in de koopvaardij, een derde in de detailhandel, weer een ander legde zich toe op een bepaald ambacht of ging over tot het verpachten en productief maken van gronden. Maar er was er niet één die niet zijn uiterste best deed rendement te halen uit dat *peculium*, dat hem welvaart bracht in zijn slavernij van het moment, alsook hoop op vrijheid in de toekomst. Zo ontstond een hardwerkend volk en werden ambacht en nijverheid gestimuleerd.

Waren deze slaven eenmaal dankzij hun eigen initiatief en arbeid tot welstand gekomen, dan kochten ze zich vrij en werden ze vervolgens burgers. De republiek verkeerde voortdurend in een herstelproces en nam nieuwe families in zich op terwijl oude families intussen uitstierven.

In mijn volgende brieven krijg ik misschien nog de gelegenheid om

aan te tonen dat de handel een grotere bloei kent naarmate er in een land meer mensen wonen. Ik kan even gemakkelijk aantonen dat hoe meer de handel bloeit, hoe meer het aantal inwoners groeit. Die twee elementen ondersteunen en begunstigen elkaar noodzakelijkerwijs.

Dit zo zijnde, hoe moet dan niet dat enorme aantal voortdurend ijverige slaven zijn gegroeid! Ze kwamen er ten gevolge van de bedrijvigheid en de overvloed, en creëerden op hun beurt nieuwe overvloed en nieuwe bedrijvigheid.

Parijs, 16de van de maand Shaban, 1718

We hebben het tot nu toe over de islamitische landen gehad en daarbij geprobeerd na te gaan waarom ze dunner bevolkt zijn dan de landen die werden overheerst door de Romeinen. Laat ons nu onderzoeken waar de oorzaak van een vergelijkbare ontwikkeling bij de christenen gelegen is.

Echtscheiding was toegestaan bij de heidense godsdiensten en werd verboden bij de christenen. Deze verandering, die aanvankelijk nauwelijks van betekenis leek, kreeg geleidelijk verschrikkelijke en bijna ongelofelijke gevolgen.

Niet alleen werd het huwelijk ontdaan van al wat er liefelijk aan was, ook werd het doel ervan ondergraven. Door op een hechtere band uit te zijn maakte men die juist lossere, en in plaats van de harten te verenigen, zoals het streven was, haalde men ze voorgoed uit elkaar.

In het huwelijksleven, waarin de vrijheid en het hart zo'n belangrijke rol spelen, werden dwang, noodzaak en zelfs de onontkoombaarheid van het lot binnengebracht. Met afkeer, grillen, onvermogen om met iemand anders samen te leven, werd totaal geen rekening gehouden. Men wilde het hart binden, terwijl er in de natuur niets wisselvalliger en onbestendiger is. Onherroepelijk en zonder enig vooruitzicht werden mensen aan elkaar gekoppeld die elkaar tot last waren en bijna altijd slecht bij elkaar pasten. Men deed hetzelfde als de despoten die levende mensen lieten vastbinden aan lijken.

Niets bevorderde de wederzijdse genegenheid sterker dan het recht om te scheiden. Man en vrouw waren geneigd huiselijke problemen geduldig te verdragen in de wetenschap dat ze de vrijheid hadden er een punt achter te zetten, en vaak hielden ze die macht hun leven lang in handen zonder er gebruik van te maken, louter op grond van de overweging dat ze de mogelijkheid hadden.

Het ligt anders bij de christenen, die door hun ellende van het heden wanhopen aan de toekomst. Van de huwelijksproblemen zien zij slechts de lange duur, de eeuwigheid als het ware. Dat leidt tot weerszin, onenigheid, verachting, gepaard gaande met een overeenkomstig verlies aan nageslacht. Men is nog geen drie jaar getrouwd of men verwaarloost de kern van het huwelijk. Men brengt gezamenlijk dertig jaar in kilte door; er vinden verborgen scheidingen plaats die even radicaal en misschien fnuikender zijn dan wanneer ze in het openbaar

waren uitgesproken; ieder leeft zijn eigen leven; en dat alles ten nadele van de toekomstige generaties. Een man die genoeg krijgt van haar die eeuwig zijn vrouw zal blijven, gaat het zoeken bij meisjes van plezier; een beschamend contact, dat totaal indruist tegen het maatschappelijk belang en dat, zonder het doel van het huwelijk te realiseren, er hoogstens de genoegens van weet te bieden.

Als een van de twee aldus aan elkaar gebonden personen ongeschikt is om de bedoelingen van de natuur en de voortplanting van de soort te verwerklijken, door gebrek aan temperament of vanwege de leeftijd, dan begraaft de een de ander tegelijk met zichzelf en wordt ook die ander veroordeeld tot nutteloosheid.

Het hoeft dus geen verbazing te wekken dat bij de christenen zoveel huwelijken zo weinig staatsburgers opleveren. De echtscheiding is afgeschaft; de huwelijken van slecht bij elkaar passende mensen komen niet meer goed; de vrouwen gaan niet meer van de handen van de ene echtgenoot in die van de ander, zoals het geval was bij de Romeinen, die er achtereenvolgens zo goed mogelijk profijt van trokken.

Ik durf het volgende te beweren: indien in een republiek als Sparta, waar de burgers voortdurend in een keurslijf van speciale en ingewikkelde wetten zaten opgesloten en waarin maar één familie was, namelijk de republiek zelf, de bepaling zou zijn afgekondigd dat de mannen jaarlijks van vrouw moesten wisselen, dan zou er een onmetelijk groot volk zijn ontstaan.

Het is lastig om een goed inzicht te geven in het motief dat de christenen ertoe heeft gebracht de echtscheiding af te schaffen. In alle landen van de wereld is het huwelijk een contract waarin allerlei afspraken kunnen worden opgenomen, en alleen die welke afbreuk zouden kunnen doen aan de doelstelling, moeten eruit worden geweerd. Maar de christenen zien het huwelijk zo niet, en kunnen daarom heel moeilijk aangeven wat het eigenlijk is. Voor hen bestaat het niet uit zingenot, integendeel, ik merkte het al op, ze schijnen het zingenot er juist zoveel mogelijk uit te willen verbannen. Het is voor hen een beeld, een symbool, iets geheimzinnigs dat ik niet begrijp.

Parijs, 19de van de maand Shaban, 1718

Het verbod op echtscheiding is niet de enige oorzaak van de ontvolking in de christelijke landen. Een niet minder belangrijke oorzaak is gelegen in het grote aantal eunuchen dat zich onder hen bevindt.

En dan bedoel ik de priesters en derwisjen van beiderlei kunne, die kiezen voor eeuwige kuisheid. Bij de christenen is dat de deugd bij uitstek; ik begrijp hen daarin niet, want ik vraag me af wat een deugd is waar niets uit voortkomt.

Ik vind dat de christelijke theologen duidelijk met zichzelf in tegenspraak zijn wanneer ze stellen dat het huwelijk heilig is en dat het tegenovergestelde daarvan, het celibaat, nog heiliger is. Bovendien geldt op het gebied van geloofsleer en moraal dat het goede altijd het beste is.

Het aantal mensen dat zich wijdt aan het celibaat, is ongelofelijk groot. Vroeger veroordeelden vaders hun kinderen ertoe als ze nog in de wieg lagen. Tegenwoordig kiezen de kinderen er zelf voor zodra ze veertien zijn, hetgeen ongeveer op hetzelfde neerkomt.

Die kuisheidsgewoonte heeft meer mensen weggevaagd dan de pest-epidemieën en de bloedigste oorlogen ooit hebben gedaan. In elk religieus instituut zien we een eeuwige familie, waar niemand geboren wordt en waar geleefd wordt op kosten van alle andere families. Die instituten zijn altijd open, als even zo vele afgronden waarin de toekomstige generaties verzwolgen worden.

Dit beleid wijkt sterk af van dat van de Romeinen, die bij wet straffen oplegden als iemand zich aan de huwelijksvoorschriften onttrok en een vrijheid wenste die strijdig was met het algemeen belang.

Ik heb het nu uitsluitend over de katholieke landen. Volgens de protestantse godsdienst heeft iedereen het recht om kinderen te krijgen. Het protestantisme duldt geen priesters of derwisjen, en als ten tijde van het ontstaan van deze godsdienst, die alles terugvoerde naar de beginperiode, de grondleggers niet voortdurend zouden zijn beschuldigd van losbandigheid, dan zouden ze ongetwijfeld, na de huwelijkspraktijk te hebben veralgemeend, de teugels hebben gevierd en de barrière die op dit punt de Nazareeër scheidt van Mohammed, volledig hebben geslecht.

Maar hoe dan ook, het staat vast dat hun godsdienst de protestanten een enorm voordeel geeft op de katholieken.

Ik waag de stelling dat, in het licht van de huidige situatie in Europa, de katholieke godsdienst onmogelijk nog vijfhonderd jaar kan blijven bestaan.

Voordat de macht van Spanje afbrokkelde, waren de katholieken veel sterker dan de protestanten. Deze zijn er geleidelijk in geslaagd een evenwicht te bereiken. De protestanten zullen met de dag rijker en machtiger worden, de katholieken zwakker.

De protestantse landen zullen dichter bevolkt zijn dan de katholieke, en zijn dat in feite al. Hieruit volgt, ten eerste, dat de opbrengst van de cijzen daar hoger is, omdat de heffingen toenemen al naar gelang het aantal mensen dat heffing betaalt; ten tweede, dat de grond er beter wordt bebouwd; en ten slotte, dat de handel er sterker bloeit, omdat er meer mensen zijn die rijk willen worden en er niet alleen meer behoeften zijn, maar ook meer mogelijkheden om in die behoeften te voorzien. Als er net genoeg mensen zijn om de grond te bebouwen, dan kan het niet anders of de handel verdwijnt; en als er net genoeg mensen zijn om de handel in stand te houden, dan kan het niet anders of de grond wordt verwaarloosd. Dat wil zeggen dat beide sectoren tegelijk instorten, want wie zich beijvert voor de ene doet dat altijd ten koste van de andere.

In katholieke landen worden niet alleen de landbouwgronden verwaarloosd, bedrijvigheid is er zelfs schadelijk. De bedrijvigheid beperkt zich tot het leren van vijf of zes woorden uit een dode taal. Zodra iemand die portie heeft vergaard, is zijn kostje gekocht: in het klooster kan hij kalmpjes een leven leiden dat hem in de wereld zweet en tranen zou hebben gekost.

En bovendien: bijna alle rijkdom van het land is in handen van de derwisjen. Dat is een gezelschap gierigaards, die altijd nemen en nooit teruggeven; ze blijven voortdurend inkomsten vergaren om kapitalen op te bouwen. Al die rijkdom raakt als het ware verlamd: het is afgelopen met de circulatie, de handel, het ambacht en de nijverheid.

Er is geen enkele protestantse vorst die van zijn volk niet veel meer belasting vraagt dan de paus vraagt van zijn onderdanen. Toch zijn die laatsten arm, terwijl de anderen leven in welvaart, want bij hen komt alles tot leven door de handel, terwijl bij de katholieken het kloosterleven overal de dood brengt.

Parijs, 26ste van de maand Shaban, 1718

Over Azië en Europa hoeven we het niet meer te hebben. We buigen ons over Afrika. Omdat de binnenlanden onbekend gebied zijn, moeten we ons min of meer beperken tot de kusten.

De kust van Barbarije, met de islam als heersende godsdienst, is minder bevolkt dan in de tijd van de Romeinen, door oorzaken die ik je al heb genoemd. Wat de kust van Guinea betreft, die moet verschrikkelijk ontvolkt zijn geraakt omdat de koninkjes en dorpschouten al tweehonderd jaar lang hun onderdanen verkopen aan Europese vorsten, die hen verschepen naar hun koloniën in Amerika.

Het eigenaardige is dat Amerika zelf, dat jaarlijks zoveel bewoners erbij krijgt, een verlaten gebied is en geen baat heeft bij wat voortdurend aan Afrika wordt onttrokken. De slaven, getransporteerd naar een gebied met een ander klimaat, sterven er met duizenden, en de situatie in de mijnen, waar zowel de autochtonen als zij die van elders komen ononderbroken aan het werk worden gehouden, de kwade dampen die eruit opstijgen, het kwikzilver dat steeds moet worden gebruikt, richten hen onherroepelijk te gronde.

Niets is zo onzinnig als eindeloos veel mensen laten sterven om uit de aarde goud en zilver naar boven te halen, metalen die op zichzelf volstrekt nutteloos zijn en die alleen maar rijkdommen vormen omdat de mensen ze als symbool daarvan hebben aangemerkt.

Parijs, laatste van de maand Shaban, 1718

De vruchtbaarheid van een volk hangt soms af van kleinigheden, zodat er vaak alleen maar een nieuwe draai aan de verbeelding hoeft te worden gegeven opdat een volk veel groter wordt dan het was.

De joden, altijd weer vernietigd en altijd weer herrezen, zijn alles wat ze aan verlies en uitroeiing hebben meegemaakt, alleen te boven gekomen vanuit de hoop die joodse families koesteren, namelijk dat in hun midden een machtige koning zal worden geboren, die zal heersen over de wereld.

Dat de oude koningen van Perzië zo talrijk veel onderdanen hadden, kwam alleen door een leerstelling van de godsdienst der magiërs, die luidt dat de volgende activiteiten van de mens God het meest welgevallig zijn: een kind maken, een akker omploegen en een boom planten.

Dat China zo'n enorm volk binnen zijn grenzen heeft, is slechts het gevolg van een bepaalde gedachtegang: omdat kinderen hun voorouders beschouwen als goden, hen al eerbiedigen als ze nog in leven zijn, hen na hun dood eren met offers waarmee, naar zij geloven, nieuw leven wordt gegeven aan hun zielen, die in Tian ofwel de hemel in het niets zijn opgegaan, daarom is iedereen geneigd tot het creëren van een grote familie, die in dit leven immers onderdanig is en in het andere leven noodzakelijk.

Anderzijds raken de moslimlanden met de dag schaarser bevolkt door een visie die, hoe godvruchtig ook, toch erg schadelijke gevolgen heeft wanneer ze eenmaal in de mentaliteit geworteld is. Wij zien onszelf als reizigers die alleen hoeven te denken aan een ander thuisland. Nuttige en duurzame arbeid, zorgen die erop gericht zijn de welstand van onze kinderen te waarborgen, plannen die verder reiken dan een kort en vluchtig bestaan, dat alles vinden wij vergezocht. Kalm wat het heden betreft en niet ongerust over de toekomst, nemen wij niet de moeite openbare gebouwen te herstellen, woest gebied te ontginnen of de gronden die zich daarvoor lenen te bebouwen. Wij leven in algehele lijdzaamheid en laten alles over aan de voorzienigheid.

Een geest van ijdelheid heeft in Europa geleid tot de instelling van het onbillijke eerstgeboorterecht, dat zo'n negatieve invloed heeft op de voortplanting, want het richt de aandacht van de vader op slechts één kind en wendt zijn blik van alle andere af; opdat één kind een so-

lide vermogen krijgt, ziet hij zich genoodzaakt tot verzet als verscheidene andere kinderen een gezin willen stichten; en ten slotte vernietigt het de gelijkheid tussen de burgers, terwijl dat de bron is van alle welvaart.

Parijs, 4de van de maand Ramadaan, 1718

De primitieve landen zijn over het algemeen dunbevolkt, doordat de mensen daar bijna allemaal een weerzin hebben tegen werken en het land bebouwen. Die betreurenswaardige afkeer is zo sterk dat ze, wanneer ze een vijand van hen vervloeken, volstaan met hem toe te wenssen dat hij zich gedwongen zal zien een akker te ploegen. In hun ogen zijn alleen jagen en vissen nobele bezigheden, die passen bij hun waardigheid.

Maar omdat er nogal eens jaren zijn waarin jacht en visvangst heel weinig opleveren, worden ze vaak geteisterd door hongersnood. Bovendien is er geen land, hoe rijk aan wild en vis ook, dat daarmee kan voorzien in de behoeften van een groot volk, want dieren mijden altijd plekken waar te veel mensen wonen.

De dorpen van de primitieven, die twee- tot driehonderd inwoners tellen en elk op zichzelf staan, waarvan de belangen even ver uit elkaar liggen als die van twee verschillende staten, kunnen elkaar bovendien niet steunen omdat ze niet beschikken over de middelen van grote landen, waarvan alle onderdelen in elkaar haken en elkaar wederzijds schragen.

De primitieven hebben nog een andere gewoonte, niet minder schadelijk dan die welke ik reeds noemde: het wrede gebruik van vrouwen om zich te laten aborteren, teneinde te voorkomen dat de zwangerschap hen onaantrekkelijk maakt voor hun man.

Tegen dit soort misstanden gelden hier draconische wetten, die grenzen aan razernij. Elk meisje dat haar zwangerschap niet is komen melden bij de overheid, krijgt de doodstraf als haar vrucht te gronde gaat. Ze kan zich niet beroepen op preutsheid of schaamte, zelfs een ongeluk is geen excuus.

Parijs, 9de van de maand Ramadaan, 1718

Het vestigen van een kolonie heeft gewoonlijk tot gevolg dat het land waar de kolonisten vandaan komen verzwakt, zonder dat het land waar ze naartoe gestuurd worden dichter bevolkt raakt. De mensen moeten blijven waar ze zijn. Sommige ziekten ontstaan doordat men van gezonde naar ongezonde lucht gaat, andere ontstaan louter door de verandering van lucht.

Net als planten neemt de lucht in elk land deeltjes van de bodem in zich op. Ze heeft een zodanige inwerking op ons dat ons gestel erdoor wordt bepaald. Worden we verplaatst van het ene naar het andere land, dan worden we ziek. Omdat vloeibare stoffen gewend zijn aan een specifieke stevigheid, vaste stoffen aan een specifieke ordening, beide aan een bepaalde mate van beweging, verdragen ze geen verandering en verzetten ze zich tegen een nieuwe gewoonte.

Wanneer een land woest en verlaten is, duidt dat op een natuurlijke tekortkoming van de bodem of van het klimaat. Dus wie mensen onder een gunstige hemel vandaan haalt om hen naar zo'n land te sturen, doet precies het tegenovergestelde van wat hij beoogt.

De Romeinen wisten dat uit ervaring; zij verbanden alle misdadigers naar Sardinië en stuurden er ook joden heen. Ze moesten zich er dan mee verzoenen dat die mensen bezweken, maar hun minachting jegens die ongelukkigen maakte dat heel gemakkelijk.

De grote sjah Abbas, die het de Turken onmogelijk wilde maken aan de grenzen grote legers op de been te houden, voerde nagenoeg alle Armeniërs hun land uit en stuurde ruim twintigduizend Armeense families naar de provincie Gilan, waar ze vrijwel zonder uitzondering in korte tijd stierven.

Nooit heeft de overplaatsing van bevolkingsgroepen naar Constantinopel succes gehad.

Dat enorme aantal negers waarover wij het al hadden, heeft Amerika niet gevuld.

Sinds de vernietiging van de joden, ten tijde van Hadrianus, zit Palestina zonder bevolking.

We moeten dus erkennen dat een omvangrijke vernietiging vrijwel onherstelbaar is, want een volk dat een bepaalde omvang niet bereikt blijft op hetzelfde lage niveau, en mocht het zich toevallig herstellen, dan zijn daar honderden jaren mee gemoeid.

En als een situatie van zwakte gepaard gaat met ook maar de kleinste omstandigheid waarvan ik melding heb gemaakt, dan is er niet alleen geen herstel, maar schrijdt het verval met de dag voort, tot de totale verdwijning een feit is.

De verdrijving van de Moren uit Spanje wordt nog even scherp gevoeld als in die eerste tijd. De leegte verdwijnt niet maar neemt juist dagelijks toe. Na de verwoesting van Amerika zijn de Spanjaarden, die de plaats van de oorspronkelijke bewoners hebben ingenomen, niet in staat gebleken voor nieuwe aanwas te zorgen. Integendeel, door een noodlot dat ik beter kan omschrijven als goddelijke gerechtigheid, vernietigen de vernietigers zichzelf en kwijnen ze steeds meer weg.

Staatshoofden moeten dus niet overwegen grote landen van bewoners te voorzien door er kolonies heen te sturen. Ik zeg niet dat het niet nu en dan lukt. Soms is een klimaat zo gunstig dat de menselijke soort zich er altijd zal vermenigvuldigen, bijvoorbeeld op de eilanden waar de zieken die er door enkele schepen waren achtergelaten, prompt genazen.*

Maar ook al zouden zulke kolonies succes hebben, in plaats van de macht te vergroten zouden ze die slechts delen, tenzij ze erg gering van omvang zouden zijn, zoals die welke worden uitgezonden om een handelsnederzetting te vestigen.

De Carthagers hadden, net als de Spanjaarden, Amerika ontdekt, of althans grote eilanden waar ze een bloeiende handel op gang brachten. Maar toen de republiek merkte dat haar eigen inwonertal terugliep, vaardigde ze in haar wijsheid een verbod uit op die handel en zeevaart.

Ik durf het volgende te stellen: in plaats van Spanjaarden naar de Indiën te sturen, zou men andersom de Indiërs en kleurlingen naar Spanje moeten halen. Al zijn verspreide volken zouden aan dit koninkrijk moeten toevallen. En al bleef slechts de helft van die grote kolonies over, dan nog zou Spanje uitgroeien tot de meest ontzagwekkende macht van Europa.

Een imperium kan worden vergeleken met een boom waarvan de te ver reikende takken al het sap uit de stam zuigen en alleen dienen om schaduw te geven.

Niets is geschikter om heersers af te helpen van een gretig verlangen naar verre veroveringen dan het voorbeeld van de Portugezen en Spanjaarden.

* Wellicht bedoelt de schrijver het eiland Bourbon.

Nadat beide landen in een onvoorstelbaar tempo uitgestrekte gebieden hadden veroverd, zelf verbaasder over hun overwinningen dan de overwonnen volken over hun nederlaag, zonnen ze op middelen om hun veroveringen te behouden. Ze kozen daarvoor ieder een andere weg.

De Spanjaarden, die niet de illusie koesterden dat de overwonnen volken loyaal zouden blijven, besloten tot uitroeiing ervan over te gaan en vanuit Spanje loyale onderdanen naar die gebieden toe te sturen. Nimmer werd een gruwelijker plan stipter uitgevoerd. Een bevolking even omvangrijk als die van heel Europa verdween van de aarde na de komst van deze barbaren, die bij hun ontdekking van de Indiën uitsluitend leken te hebben overwogen hoe ze andere mensen moesten laten ontdekken tot welke diepten de wreedheid kan reiken.

Door dat barbaarse optreden behielden ze de macht over het desbetreffende gebied. Daaruit kun je afleiden hoe rampzalig veroveringen zijn, als ze zulke gevolgen hebben: want er was uiteindelijk geen andere mogelijkheid dan die afgrijselijke methode. Hoe zouden ze anders in staat zijn geweest al die miljoenen mensen aan zich onderworpen te houden? Op zo'n afstand het hoofd te bieden aan een burgeroorlog? Hoe zou het met hen zijn afgelopen als ze die volken de tijd hadden gegund zich te herstellen van hun bewondering voor de aankomst van de nieuwe goden en van hun angst voor de bliksem-schichten die ze rondslingerden?

De Portugezen kozen voor een heel andere weg: zij begingen geen wreedheden. Weldra werden ze dan ook verjaagd uit alle landen die ze hadden ontdekt. De Hollanders steunden de opstand van de inheemse volken en profiteerden ervan.

Welke heerser zou het lot van die veroveraars benijden? Wie zou op die voorwaarden veroverde gebieden in zijn bezit willen hebben? In het ene geval werden de veroveraars snel verjaagd, in het andere veranderden de veroverde gebieden in een woestenij, net als het thuisland.

Helden zijn gedoemd zichzelf te gronde te richten door ofwel landen te veroveren die ze meteen weer verliezen, ofwel volken te onderwerpen die ze genoodzaakt zijn zelf te vernietigen. Zoals de dwaas die zich uitputte in het kopen van beelden die hij in zee gooide, en van spiegels die hij meteen brak.

Parijs, 18de van de maand Ramadaan, 1718

De mildheid van een bestuur draagt verbazend veel bij tot de voortplanting van de soort. Alle republieken leveren daarvan doorlopend het bewijs, met name Zwitserland en Holland, die er qua bodemgesteldheid het ongunstigst aan toe zijn van alle landen in Europa, en die desondanks het dichtstbevolkt zijn.

Niets oefent op vreemdelingen een grotere aantrekkingskracht uit dan de vrijheid, plus de welvaart die daar altijd op volgt. De vrijheid wordt gezocht omwille van zichzelf, en vanuit die behoefte worden wij dan naar landen gevoerd waar we de welvaart vinden.

De menselijke soort breidt zich uit in een land waar dankzij de overvloed in de behoeften van het kind kan worden voorzien zonder dat de vader ook maar iets te kort komt.

Juist de gelijkheid van de burgers, die over het algemeen leidt tot gelijkheid van bezit, brengt overvloed en leven in alle delen van het staatslichaam en verspreidt die overal.

De situatie is anders in landen waar de macht van de willekeur heerst: de vorsten, de hovelingen en nog een paar personen bezitten er alle rijkdom, terwijl de rest kreunt en steunt in de diepste armoede.

Als iemand het naar zijn gevoel niet goed heeft en voorziet dat zijn eventuele kinderen het armer zullen hebben dan hijzelf, dan zal hij niet trouwen. Of als hij wel trouwt, zal hij beducht zijn voor een te groot aantal kinderen, die de doodsteek zouden kunnen betekenen voor zijn bezittingen en een lagere status zouden krijgen dan hun vader.

Ik erken dat de landman of boer, eenmaal getrouwd, zich hoe dan ook aan de voortplanting zal wijden, of hij rijk is of arm. Dit soort overwegingen raakt hem niet. Hij heeft voor zijn kinderen een onverwoestbaar erfgoed, zijn houwjtje, en niets zal hem ervan weerhouden blindelings zijn natuurlijk instinct te volgen.

Maar wat is voor een land het nut van al die kinderen die in ellende verkommeren? Er gaan er op hetzelfde moment bijna evenveel dood als er geboren worden. Nooit groeien ze voorspoedig op. Zwak en slap als ze zijn, sterven ze afzonderlijk op alle mogelijke manieren en bezwijken ze massaal aan de veelvuldige volksziekten die armoede en ondervoeding met zich meebrengen. Degenen die eraan ontkomen, be-

reiken de volwassenheid zonder er de kracht voor te hebben en leiden verder alleen nog een kwijnend bestaan.

Mensen zijn als planten: ze groeien slechts voorspoedig als ze goed verzorgd worden. Bij mensen die een behoeftig leven leiden, gaat de soort erop achteruit en is er soms zelfs sprake van degeneratie.

Van dit alles biedt Frankrijk een overtuigend voorbeeld. In de voorbije oorlogen waren in alle families de kinderen zo bang in het leger te worden opgenomen dat ze zich genoopt zagen te trouwen, op te jonge leeftijd en in behoeftige omstandigheden. Uit al die huwelijken werden heel veel kinderen geboren; er wordt in Frankrijk nog steeds naar ze gezocht, maar ze zijn er door ontberingen, hongersnood en ziekten weer uit verdwenen.

Als dergelijke verschijnselen kunnen worden geconstateerd onder een zo gelukkig gesternte en in een zo beschaafd land als Frankrijk, hoe zal het dan elders zijn?

Parijs, 23ste van de maand Ramadaan, 1718

123. USBEK AAN MOLLA MOHAMMED ALI, BEWAKER VAN
DE DRIE GRAVEN IN QOM

Wat baat ons het vasten van de imams en het haren boetekleed van de molla's? Gods hand is tweemaal neergedaald op de kinderen der wet. De zon is verduisterd en lijkt nog slechts te schijnen op hun nederlagen; hun legers komen bijeen om te worden verstrooid als stof.

Het rijk der Osmanen staat op zijn grondvesten te schudden van de twee grootste slagen die het ooit te verduren heeft gekregen.⁷⁰ Het wordt met moeite gesteund door een christelijke moefti;⁷¹ de grootvizier van Duitsland⁷² is de gesel Gods, gezonden om de aanhangers van Omar te tuchtigen; overal verspreidt hij de toorn van de hemel, die zich keert tegen hun opstandigheid en hun verraad.

Heilige geest der imams, gij weent dag en nacht over de kinderen van de profeet die door de verfoeilijke Omar op het verkeerde pad zijn gebracht. De aanblik van hun onheil beroert u tot diep in uw binnenste. U verlangt naar hun bekering en niet naar hun ondergang; u zou hen door de tranen der heiligen verenigd willen zien achter het vaandel van Ali, en niet door de terreur van de ongelovigen uiteengejaagd over bergen en woestijnen.

Parijs, 1ste van de maand Shawwal, 1718

Wat kan de drijfveer zijn voor de gulle gaven waarmee vorsten hun hovelingen overstelpen? Willen ze hen aan zich binden? Ze zijn al zo toegewijd als maar mogelijk is. En trouwens, wanneer een heerser een gering aantal onderdanen voor zich wint door hen te kopen, kan het niet anders of tegelijkertijd verliest hij een groot aantal andere door hen armer te maken.

Wanneer ik denk aan de positie waarin vorsten verkeren, altijd met begerige en onverzadigbare lieden om zich heen, kan ik hen alleen maar beklagen, en ik beklaag hen nog meer wanneer ze niet de kracht hebben weerstand te bieden aan verzoeken die onveranderlijk drukken op degenen die niets vragen.

Steeds als ik hoor praten over de giften die ze verstrekken, over de gunsten en pensioenen die ze toekennen, laat ik mij meevoeren door tal van overpeinzingen: mijn geest wordt overspoeld door een vloed van gedachten en het is mij te moede of ik de volgende verordening hoor afkondigen:

‘Aangezien de dappere standvastigheid waarmee een aantal van onze onderdanen ons om een pensioen verzoekt, onze koninklijke vrijgevigheid onophoudelijk op de proef heeft gesteld, zijn we ten slotte gezwicht voor de talrijke beden die ze tot ons hebben gericht en die tot nu toe de grootste zorg van de kroon waren. Ze hebben ons erop gewezen dat ze niet hebben nagelaten sinds onze troonsbestijging bij ons opstaan aanwezig te zijn; dat wij hen in het voorbijgaan altijd roerloos als een standbeeld hebben zien staan; en dat ze zich enorm hebben uitgerekt om, over de hoogste schouders heen, naar Onze Doorluchtigheid te kijken. We hebben tevens verscheidene verzoeken ontvangen van personen van de schone kunne, die ons hebben gesmeekt rekening te houden met het algemeen bekende feit dat ze erg moeilijk te onderhouden zijn. Enkele antieke exemplaren hebben ons zelfs, al schuddebollend, verzocht niet te vergeten dat zij het sieraad waren van het hof van de koningen onze voorgangers, en dat de legeraanvoerders het land misschien een geduchte reputatie hebben bezorgd met hun krijgsverrichtingen, maar dat de dames met hun intriges het hof niet minder beroemd hebben gemaakt. En aldus, in ons verlangen de smekelingen welwillend tegemoet te treden en al hun verzoeken in te willigen, hebben wij het volgende gelast:

Laat iedere landbouwer met vijf kinderen dagelijks een vijfde deel inhouden van het brood dat hij hun geeft. Wij gelasten de gezins-
hoofden, deze vermindering zo rechtvaardig mogelijk over hun kin-
deren te verdelen.

Al degenen die zich op het verbouwen van hun erfgoed toeleggen,
of die het verpacht hebben, krijgen van ons het uitdrukkelijk verbod
opgelegd er enig onderhoud aan te plegen, van welke aard dan ook.

Wij gelasten dat allen die nederig handwerk verrichten, en nooit
hun morgenopwachting hebben gemaakt bij Onze Majesteit, voortaan
slechts eens in de vier jaar kleren mogen kopen voor zichzelf, hun
vrouw en hun kinderen. Bovendien krijgen ze van ons een strikt ver-
bod op het bescheiden vertier dat ze gewoon waren zich op grote feest-
dagen in huiselijke kring te veroorloven.

En aangezien wij op de hoogte zijn van het feit dat de meeste bur-
gers van onze goede steden volledig in beslag worden genomen door
het voorbereiden van het huwelijk van hun dochters, die hier te lan-
de hun achtenswaardigheid uitsluitend ontlennen aan een naargeesti-
ge en vervelende bescheidenheid, gebieden wij dat ze moeten wach-
ten met uithuwelijken totdat hun dochters de wettelijk bepaalde
leeftijd hebben bereikt en hen ertoe dwingen. Onze magistraten ver-
bieden we voorzieningen te treffen voor het onderricht van hun kin-
deren.'

Parijs, 1ste van de maand Shawwal, 1718

In alle religies ontstaan aarzelingen wanneer er een beeld moet worden gegeven van de geneugten die degenen die goed hebben geleefd te wachten staan. Men vindt het niet moeilijk slechte mensen schrik aan te jagen door te dreigen met een lange reeks van straffen. Maar men weet niet wat men de deugdzamen moet beloven. Genoegens schijnen krachtens hun aard van korte duur te zijn, en de verbeelding kan maar moeilijk andere bedenken.

Ik heb beschrijvingen van het paradijs gelezen die in staat zijn iedereen met verstand ertoe te brengen het maar te laten lopen. In de een moeten die gelukzalige schimmen onophoudelijk op de fluit spelen, in een ander worden ze veroordeeld tot de kwelling van het eeuwig wandelen, en weer een ander, waarin ze daarboven moeten dromen van de minnaressen hier beneden, achtte het kennelijk onwaarschijnlijk dat honderden miljoenen jaren een voldoende lange periode vormen om hen de lust in die liefdesopwinding te ontnemen.

Ik herinner mij in dit verband een verhaal dat ik heb gehoord van een man die in het land van de mogul was geweest. Er blijkt uit dat Indische priesters in het ontwikkelen van gedachten over de genoegens van het paradijs even weinig vindingrijk zijn als anderen.

Een vrouw die kort tevoren haar man had verloren, bracht een plechtig bezoek aan de gouverneur van de stad, met de vraag of ze toestemming kreeg zichzelf te verbranden. Maar omdat deze brute gewoonte in het aan de moslims onderworpen land zoveel mogelijk werd bestreden, weigerde hij met grote beslistheid.

Toen ze merkte dat haar smeekbeden niets uithaalden, ontstak ze in tomeloze woede. 'Zo word je nu gedwarsboomd! Het wordt een arme vrouw niet eens toegestaan zich te verbranden als ze daar zin in heeft! Zoiets hebben we toch nooit meegemaakt! Mijn moeder, mijn tante, mijn zussen, allemaal hebben ze zich verbrand. Als ik dan toestemming ga vragen aan die ellendige gouverneur, wordt hij kwaad en begint hij als een dolle te schreeuwen.'

Nu was daar toevallig een jonge bonze. 'Ongelovige,' zei de gouverneur tegen hem, 'heb jij die vrouw aangezet tot zoveel verbetering?' – 'Nee,' was het antwoord, 'ik heb nog nooit met haar gesproken. Maar verlaat ze zich op mij, dan voltrekt ze haar offer; ze zal daarmee een daad verrichten die de god Brahma welgevallig is. Ze zal daar dan ook

voor worden beloond, want in de andere wereld zal ze haar man terugvinden en een tweede huwelijk met hem beginnen.’ – ‘Wat zegt u daar?’ zei de vrouw verrast. ‘Zal ik mijn man terugvinden? Maar in dat geval ga ik mezelf niet verbranden! Hij was jaloers, chagrijnig, en bovendien op zo hoge leeftijd dat hij, tenzij de god Brahma enige herstelwerkzaamheden aan hem heeft verricht, vast en zeker geen behoefte aan me heeft. Mezelf verbranden voor hem? Mijn pink nog niet om hem uit de diepte van de hel te trekken. Twee oude bonzen, die mij hebben overreed, terwijl ze wisten op welke manier wij samenleefden, hebben zich er wel voor gehoed mij het hele verhaal te doen. Maar als dit alles is wat de god Brahma mij kan bieden, dan zie ik van die gelukzaligheid af. Mijnheer de gouverneur, ik word moslim. En u,’ zei ze, met een blik op de priester, ‘u kunt wat mij betreft aan mijn man gaan vertellen dat ik er uitstekend aan toe ben.’

Parijs, 2de van de maand Shawwal, 1718

Ik verwacht je morgen hier; intussen stuur ik je je post uit Isfahan. In de mijne staat dat de ambassadeur van de grootmogol bevel heeft gekregen Perzië te verlaten. Verder wordt vermeld dat de oom van de koning, de prins die belast is met zijn opvoeding, is gearresteerd; dat hij naar een kasteel is gebracht waar hij zwaar wordt bewaakt, en dat al zijn waardigheden hem zijn afgenomen. Het lot van die prins raakt me en ik beklaag hem.⁷³

Ik moet je bekennen, Usbek, dat ik nog nooit iemand heb zien huilen zonder zelf ontroerd te raken. Ongelukkigen roepen bij mij gevoelens op van medemenselijkheid, alsof alleen zij mensen zijn, en zelfs de aanzienlijken, voor wie mijn hart ijskoud blijft zolang ze hoog verheven zijn, krijgen mijn genegenheid zodra ze ten val komen.

En wat moeten ze ook, wanneer het hen goed gaat, met een sympathie die nergens voor dient? Dat komt te dicht in de buurt van gelijkwaardigheid; ze hebben liever respect, waarvoor niets terug hoeft te komen. Maar zodra ze naar beneden zijn getuimeld, kan de herinnering aan hun grootheid alleen nog worden opgeroepen door onze jammerklachten.

Er zit voor mij iets authentieks en zelfs iets groots in de woorden van de vorst die op het punt stond in handen van zijn vijanden te vallen en opmerkte, toen hij zich omringd zag door huilende hovelingen: 'Aan uw tranen merk ik dat ik nog uw koning ben.'

Parijs, 3de van de maand Shawwal, 1718

Je zult al veel hebben gehoord over de beroemde koning van Zweden.⁷⁴ Hij belegerde een vesting in een koninkrijk dat Noorwegen heet. Terwijl hij een loopgraaf inspecteerde, begeleid door een militair ingenieur, werd hij dodelijk in het hoofd getroffen. Meteen is zijn eerste minister gearresteerd; de staten zijn bijeengekomen en hebben de man veroordeeld tot de dood door onthoofding.⁷⁵

Die minister werd beschuldigd van een ernstig misdrijf, namelijk dat hij het volk had belasterd en het had beroofd van het vertrouwen van zijn koning. Een vergrijp dat volgens mij duizendvoudig de doodstraf verdient.

Immers, als het al een snode daad is om bij een staatshoofd de eenvoudigste van diens onderdanen zwart te maken, wat moet het dan niet zijn als alle onderdanen worden zwartgemaakt en beroofd van de welwillendheid van degene die door de voorzienigheid is aangesteld om hun geluk te waarborgen!

Ik zou willen dat de mensen zich tot de koning richten zoals de engelen zich richtten tot onze heilige profeet.

Je weet, tijdens de plechtige feestmaaltijden waarvoor de heer der heren afdaalt van de meest verheven troon ter wereld om in contact te treden met zijn slaven, reken ik het mij tot een dure plicht om mijn weerspannige tong in bedwang te houden. Nooit heeft men mij erop kunnen betrappen dat ik mij ook maar één woord liet ontglippen dat pijnlijk kon zijn voor de minste van zijn onderdanen. Ook al moest ik mijn gebruikelijke matiging opgeven, mijn fatsoen behield ik, en in die situatie, waarin onze trouw werd beproefd, zette ik mijn leven op het spel maar niet mijn deugzaamheid.

Ik weet niet hoe het komt dat er bijna nooit een koning zo boosaardig is of zijn minister is nog boosaardiger. Pleegt de koning een wandaad, dan is die hem bijna altijd ingefluisterd, en derhalve zijn de ambities van staatshoofden nooit zo gevaarlijk als de laagheid van hun raadgevers. Maar kun jij begrijpen dat iemand die pas sinds gisteren op het ministerie is en er morgen misschien alweer weg zal zijn, in een oogwenk de vijand kan worden van zichzelf, van zijn familie, van zijn vaderland, en van het volk dat onherroepelijk geboren zal worden uit degenen die door zijn toedoen worden onderdrukt?

Een vorst heeft zijn ambities; de minister blaast ze aan. Vanuit die

invalshoek vervult hij zijn functie, een ander doel heeft hij niet en wil hij niet kennen. De hovelingen vleien de vorst met hun lovende opmerkingen, de minister bewerkt hem met veel gevaarlijker verleidingen in de vorm van adviezen, plannen die hij hem influistert en stelregels die hij aandraagt.

Parijs, 25ste van de maand Safar, 1719

Kort geleden liep ik met een vriend over de Pont-Neuf. Hij kwam er een kennis tegen, een meetkundige naar hij me vertelde, en zo zag die man er ook helemaal uit, verzonken als hij was in diepe overpeinzingen. Mijn vriend moest hem langdurig aan zijn mouw trekken en door elkaar schudden om hem bij zijn positieven te krijgen, zo sterk werd hij geabsorbeerd door een kromme lijn die hem misschien al een week kwelde. Ze wisselden vele beleefdheden en vertelden elkaar wat literaire nieuwtjes. Het gesprek voerde hen tot aan de deur van een café, en samen met die twee ging ik naar binnen.

Het viel mij op dat onze meetkundige hartelijk werd ontvangen en dat de kelners zich aan hem veel meer gelegen lieten liggen dan aan twee musketiers die ergens opzij zaten. Hijzelf leek het er wel prettig te vinden, want zijn gezicht klaarde enigszins op en hij begon te lachen alsof hij van meetkunde geen flauw benul had.

Intussen nam zijn ordelijke geest de maat van alles wat in het gesprek naar voren werd gebracht. Hij leek op de man die in een tuin met zijn zwaard de toppen wegsloeg van de bloemen die zich boven de andere verhieven.⁷⁶ Als slachtoffer van zijn eigen exactheid werd hij pijnlijk getroffen door een uitsteeksel, zoals gevoelige ogen worden gepijnigd door te fel licht. Niets liet hem onverschillig, als het maar op waarheid berustte. Zijn gespreksstof was dan ook bijzonder. Hij was die dag van buiten de stad gekomen, samen met een man die een schitterend kasteel en prachtige tuinen had gezien, terwijl hijzelf niets anders had opgemerkt dan een gebouw van zestig voet lang en vijfendertig voet breed, plus een bosschage die een onregelmatige rechtehoek vormde van tien morgens. Hij zou heel graag hebben gewild dat de regels van het perspectief zodanig waren toegepast dat de lanen overal even breed zouden lijken, daar zou hij een perfecte methode voor hebben geweten. Hij leek uitermate voldaan dat hij er een uurplaat had ontraadseld die heel eigenaardig van opbouw was geweest, en hij werd flink nijdig op een geleerde, vlak bij mij in de buurt, die hem ongelukkigerwijs vroeg of die uurplaat de Babylonische uren aanwees. Een nieuwskramer had het over de beschieting van het kasteel van Fuenterrabía, en prompt somde de ander de karakteristieken op van de lijn die de kanonskogels door de lucht hadden beschreven; in zijn nopjes dat hij dat wist, interesseerde hij zich verder totaal niet

voor het effect. Een man klaagde dat hij de vorige winter door een overstroming al zijn bezittingen was kwijtgeraakt. ‘Wat u daar zegt vind ik bijzonder prettig,’ reageerde de meetkundige, ‘ik zie dat ik mij niet heb vergist in mijn waarnemingen en dat er vorig jaar ruim twee duim water extra op de aarde is gevallen.’

Korte tijd later verliet hij het café en wij volgden hem. Omdat hij zich vrij snel voortbewoog en naliet voor zich uit te kijken, liep hij tegen iemand anders op. Ze botsten hard tegen elkaar aan en kaatsten daardoor weer terug, ieder zijn eigen kant uit, wederkerig evenredig aan hun snelheid en massa. Toen ze enigszins waren bekomen van hun duizelingen, zei de andere man tegen de meetkundige, terwijl hij een hand naar zijn hoofd bracht: ‘Ik ben blij dat u tegen me bent opgebotst, want ik heb groot nieuws: ik heb net mijn Horatius gepubliceerd.’ – ‘Wat!’ zei de meetkundige, ‘die is er toch al tweeduizend jaar.’ – ‘U begrijpt het verkeerd,’ hernam de ander, ‘het is een vertaling van die oude schrijver, die ik zojuist in de openbaarheid heb gebracht; al twintig jaar maak ik vertalingen.’ – ‘Ach mijnheer!’ reageerde de meetkundige, ‘U denkt al twintig jaar niet zelf? U praat voor anderen en zij denken voor u?’ – ‘Mijnheer,’ zei de geleerde, ‘denkt u niet dat ik de lezers een grote dienst heb bewezen door schrijvers van kwaliteit voor hen toegankelijk te maken?’ – ‘Nee, dat is niet precies mijn punt. Ik heb net als iedereen een hoge dunk van de verheven genieën die door u van een andere uitdossing worden voorzien. Maar u lijkt niet op hen, want als u blijft vertalen, zult uzelf nooit vertaald worden. Vertalingen zijn als de koperen munten die wel dezelfde waarde hebben als een gouden muntstuk en door het volk zelfs veelvuldiger worden gebruikt, maar die toch lichtgewichten blijven van gering allooi. U wilt, zo zegt u, die illustere gestorvenen voor ons uit de dood laten verrijzen, en ik geef toe, u voorziet hen weer van een lichaam, maar het leven krijgen ze van u niet terug; de geest die hen moet bezielen blijft ontbreken. Waarom gaat u in plaats daarvan niet proberen al die fraaie waarheden te achterhalen die we dagelijks met moeiteloos rekenwerk kunnen ontdekken?’

Na dit bondige advies gingen ze ieder huns weegs, naar mijn idee uiterst misnoegd over elkaar.

Parijs, laatste van de maand Rabi 2, 1719

De meeste wetgevers waren bekrompen lieden, die door het toeval boven anderen waren gesteld en bijna uitsluitend te rade gingen bij hun vooroordelen en eigen invallen.

Volgens mij hebben ze het grootse en eerbiedwaardige van hun taak niet eens ingezien. Ze hebben zich vermaakt met het uitwerken van onnozele wetteksten, waarmee ze zich weliswaar hebben gevoegd naar de benepen van geest, maar het bij de mensen met verstand hebben verkorven.

Ze hebben zich op nutteloze kleinigheden gestort en zich op specifieke gevallen gericht. Dat duidt op een beperkte geest, die de dingen slechts fragmentarisch ziet en nergens een algemeen beeld van heeft.

Sommigen hebben geprobeerd een andere dan de volkstaal te gebruiken. Voor iemand die wetten maakt is dat onzinnig. Hoe kunnen de wetten in acht worden genomen als ze ontoegankelijk blijven?

Vaak hebben ze zonder noodzaak de reeds bestaande wetten afgeschaft, en daarmee de bevolking de wanorde aangedaan die steevast met veranderingen gepaard gaat.

Overigens is het soms, op grond van een eigenaardigheid die veel eer voortvloeit uit de natuur dan uit de menselijke geest, noodzakelijk om bepaalde wetten te veranderen. Maar dat is een zeldzaamheid, en mocht zo'n geval zich voordoen, dan mag de wet in kwestie slechts met een beschroomde hand worden beroerd; men dient zoveel formaliteiten in acht te nemen en zo omzichtig te werk te gaan dat het volk vanzelf de conclusie trekt dat wetten wel heilig moeten zijn, als er zoveel plichtplegingen aan te pas komen om ze in te trekken.

Vaak hebben ze te spitsvondige wetten gemaakt en zich meer op ideeën uit de logica gericht dan op het natuurlijk rechtsgevoel. Achteraf zijn zulke wetten als te hard ervaren en heeft men uit billijkheidsoverwegingen gemeend zich ervan te moeten verwijderen, maar dat middel was een nieuwe kwaal. Hoe ook de wetten zijn, steeds dient men zich eraan te houden en ze te beschouwen als het publieke geweten, waarnaar dat van de individuen zich altijd moet voegen.

Toch dient te worden erkend dat sommige wetgevers in een bepaald opzicht blijk hebben gegeven van veel wijsheid: ze hebben vaders een groot gezag over hun kinderen toegekend. Niets brengt de magistraten een grotere taakverlichting; niets houdt de rechtszalen leger en

niets, ten slotte, zorgt voor meer rust in het land, waar een leefwijze altijd betere burgers maakt dan de wetten vermogen.

Van alle vormen van macht is dit de macht die het minst wordt misbruikt; het is het meest sacrale rechterlijk gezag, het enige dat niet berust op afspraken en er zelfs aan voorafging.

In landen waar vaders meer de vrije hand hebben gekregen om te belonen en te straffen, valt te constateren dat het gezinsleven ordelijker verloopt. De vaders zijn daar het evenbeeld van de schepper van de wereld, die de mensen kan leiden via zijn liefde, maar niet nalaat hen daarnaast aan zich te binden met drijfveren als hoop en vrees.

Ik wil deze brief niet eindigen zonder je te wijzen op het eigenaardige van de Franse geest. De Fransen hebben, zo wordt gezegd, van de Romeinse wetgeving enorm veel nutteloze zaken en zelfs nog wel erger overgenomen, maar ze hebben dat nagelaten inzake de vaderlijke macht, in de Romeinse wet vastgelegd als het primaire wettige gezag.

Parijs, 4de van de maand Djumada 2, 1719

In deze brief ga ik je vertellen over een slag mensen dat *nieuwskramer* wordt genoemd. Ze komen bijeen in een prachtige tuin,⁷⁷ waar hun ledigheid altijd wordt gevuld. Voor het land zijn ze van geen enkel nut, en het gekakel dat ze vijftig jaar lang hebben geproduceerd, heeft dezelfde uitwerking gehad als wanneer ze vijftig jaar hadden gezwegen. Toch hebben ze een hoge dunk van zichzelf, omdat ze met elkaar praten over prachtige plannen en uitweiden over aanzienlijke belangen. Aan de basis van hun gesprekken staat een onbenullige, lachwekkende nieuwsgierigheid. Geen kamertje zo geheimzinnig of zij beweren erin door te kunnen dringen. Ze zouden er geen vrede mee hebben iets niet te weten. Ze weten hoeveel vrouwen onze verheven sultan heeft, hoeveel kinderen hij jaarlijks verwekt; en ofschoon ze geen geld aan spionnen uitgeven, zijn ze op de hoogte van de maatregelen die hij treft om de sultan van Turkije en de grootmogol te vernederen.

Nauwelijks hebben ze het heden uitputtend behandeld of ze storten zich op de toekomst en zijn de voorzienigheid een stap vooruit in het voorspellen van alles wat mensen gaan doen. Ze pakken de hand van een generaal, en na hem te hebben geprezen voor tal van onzinigheden die hij niet heeft gedaan, hebben ze er nog evenveel voor hem in petto die hij niet zal doen.

Ze laten legers vliegen als kraanvogels en muren omvallen als karton; ze hebben bruggen over alle rivieren, geheime wegen over alle bergen, enorme arsenalen in het gloeiende zand; het enige wat hun ontbreekt, is gezond verstand. Iemand met wie ik in hetzelfde huis woon, ontving van een nieuwskramer de volgende brief. Omdat ik het een opvallend schrijven vond heb ik het bewaard. Hier volgt de tekst:

Mijnheer,

Zelden vergis ik mij in mijn vermoedens over wat er in de wereld gaat gebeuren.

Op 1 januari 1711 voorspelde ik dat keizer Jozef in de loop van het jaar zou komen te overlijden. Wel was het zo dat ik, omdat hij in een uitstekende gezondheid verkeerde, meende te zullen worden uitgelachen als ik me erg helder zou uitdrukken. Daarom gebruikte ik ietwat raadselachtige bewoordingen, maar mensen met redeneervermogen begrepen me goed. Op 17 april van datzelfde jaar stierf hij aan de pokken.

Zodra de keizer en de Turken elkaar de oorlog hadden verklaard,⁷⁸ ging ik overal in de Tuilerieën op zoek naar de collega's. Ik verzamelde hen bij de vijver, waar ik hun de voorspelling deed dat Belgrado zou worden belegerd en ingenomen. Ik had het geluk dat mijn voorspelling juist bleek. Overigens verwedde ik er halverwege het beleg een bedrag van honderd pistolen om dat de stad op 18 augustus zou vallen.* Het gebeurde pas de dag daarna. Kan men verliezen met betere kaarten in de hand?

Toen ik vernam dat de Spaanse vloot Sardinië aandeed, was mijn conclusie dat het eiland zou worden veroverd; ik zei het, en mijn voorspelling kwam uit. Trots op dat succes, voegde ik eraan toe dat de zegerierende vloot ook aan land zou gaan bij Finale, om het gebied rond Milaan te veroveren. Omdat die gedachte van mij op nogal wat weerstand stuitte, wilde ik er een royale ondersteuning aan geven: ik verwedde er vijftig pistolen om, en weer verloor ik, want ondanks de afspraken die in verdragen waren neergelegd, stuurde die drommelse Alberoni zijn vloot naar Sicilië en misleidde hij daarmee twee grote politici tegelijk, te weten de hertog van Savoye en mij.

Dit alles, mijnheer, heeft mij zo uit het veld geslagen dat ik besloten heb alles te voorspellen en nergens om te wedden. Vroeger hadden wij in de Tuilerieën niet die gewoonte om weddenschappen aan te gaan, door wijlen graaf de L...⁷⁹ werden ze vrijwel niet getolereerd. Maar sinds een groep jonge kwasten zich onder ons heeft gemengd, weten we niet meer hoe we het hebben. Nauwelijks doen we een mond open om een bericht bekend te maken of een van die jongelui stelt voor, te wedden dat het niet zo is.

Onlangs, ik had net mijn notities uitgevouwen en zette mijn bril goed op mijn neus, maakte zo'n blaaskaak gebruik van de pauze tussen het eerste en het tweede woord om tegen me te zeggen: 'Ik wed om honderd pistolen van niet.' Ik deed of die absurde opmerking niet tot me was doorgedrongen en vervolgde met krachtiger stem: 'Maarschalk, vernomen hebbend...' – 'Dat is niet waar,' zei hij tegen me. 'U hebt altijd van die buitenissige berichten; het is allemaal onzin.'

Ik wil u vragen, mijnheer, of u mij het genoegen wilt doen mij een lening van dertig pistolen te verstrekken. Want ik moet u bekennen dat die weddenschappen mij behoorlijk in de problemen hebben gebracht. Ik stuur u het afschrift van twee brieven die ik aan de minister heb geschreven. Ik verblijf, enz.

* 1717.

Excellentie,

Ik ben de meest toegewijde onderdaan die de koning ooit heeft gehad. Ik ben degene die aan een vriend van mij de opdracht heeft gegeven mijn plan uit te voeren voor het schrijven van een boek waarin moest worden aangetoond dat Lodewijk de Grote groter was dan alle heersers die het predikaat *de Grote* hebben verdiend. Ik werk al heel lang aan een ander boek waarmee ons land een nog grotere eer zal worden bewezen, mits Uwe Hoogheid mij een vorstelijke vergunningsbrief doet toekomen. Mijn bedoeling is, te bewijzen dat de Fransen sinds het begin van de monarchie nooit zijn verslagen, en dat de verhalen die de geschiedkundigen tot nu toe hebben gehouden over de tegenslagen die wij te incasseren hebben gekregen, regelrechte leugens zijn. Ik ben genoodzaakt ze in heel veel gevallen te corrigeren, en ik durf me erop te laten voorstaan dat ik vooral uitblink in het leveren van kritiek.

Ik verblijf, Excellentie, enz.

Excellentie,

Nu graaf De L... ons is komen te ontvallen, bidden wij u om de goedheid ons toestemming te verlenen tot het kiezen van een voorzitter. Wanorde dringt onze bijeenkomsten binnen en de staatszaken worden niet langer met dezelfde diepgang behandeld als in het verleden. De jongelui van tegenwoordig zijn volstrekt gespeend van enige achting voor de oudgedienden en vormen een ordeloze groep. Het is als de adviesraad van Roboam, waarin de jongelieden de bejaarde mannen verdrongen.⁸⁰ Ook al wijzen we hen erop dat wij de kalme eigenaren van de Tuilerieën waren twintig jaar voordat zij ter wereld kwamen, ik voorzie dat ze ons er nog uit zullen verjagen en dat we genoodzaakt zullen zijn de plek te verlaten waar we zo vaak de schimmen van onze Franse helden hebben opgeroepen, en onze gesprekken voortaan te gaan voeren in de Koningstuin⁸¹ of op een verder verwijderde plek.

Ik verblijf, enz.

Parijs, 7de van de maand Djumada 2, 1719

131. RADI AAN RICA IN PARIJS

Een van de dingen die bij mijn aankomst in Europa het meest mijn nieuwsgierigheid wekten, was de geschiedenis en de oorsprong van de republiek. Je weet dat de meeste Aziaten geen flauwe notie hebben van deze staatsvorm, en dat hun verbeelding hen niet zodanig heeft geholpen dat ze de mogelijkheid zien van een ander bewind op aarde dan dat van een despot.

De eerste ons bekende staatsvorm is de monarchie. De republieken zijn slechts bij toeval en in een reeks van eeuwen tot stand gekomen.

Nadat Griekenland in een zondvloed ten onder was gegaan, kreeg het nieuwe bewoners die van buiten kwamen. Het onttrok vrijwel al zijn importbevolking aan Egypte en aan de meest nabije Aziatische gebieden, en omdat die landen geregeerd werden door koningen, werden de volken die daar vandaan kwamen op dezelfde manier geregeerd. Maar toen het tirannieke bewind van die vorsten te zwaar ging drukken werd het juk afgeworpen. Uit de restanten van al die koninkrijken verzezen de republieken, die Griekenland, het enige beschaafde gebied te midden van de barbaren, zo'n grote bloei brachten.

Vrijheidsliefde en haat jegens de koningen leidden ertoe dat Griekenland lange tijd zijn onafhankelijkheid behield en dat de republikeinse staatsvorm zich ging uitbreiden. De Griekse steden vonden bondgenoten in Klein-Azië; ze stuurden er kolonisten heen die even vrij waren als zij en die als schild fungeerden tegen de koningen van Perzië. Bovendien leverde Griekenland bewoners voor Italië, Spanje en wellicht Gallië. Het grote Hesperia, zo beroemd bij de Ouden, was zoals bekend aanvankelijk Griekenland, dat door de omringende landen werd beschouwd als een oord van heerlijkheid. De Grieken, die dat gelukzalige verblijf in eigen land niet vonden, gingen het zoeken in Italië. Die van Italië in Spanje; die van Spanje in Baetica of Portugal; zo kwam het dat al die gebieden in de Oudheid de naam Hesperia gingen dragen. De Griekse kolonisten brachten een geest van vrijheid met zich mee, gekweekt in dat milde land. Daarom zijn er in die lang vervlogen tijden nauwelijks monarchieën in Italië, Spanje, Gallië. Iets verder in deze brief zul je lezen dat de volken in het Noorden en in Duitsland niet minder vrij waren; en als er bij hen restanten van koningschap worden aangetroffen, dan komt dat doordat men de leger-

aanvoerders of de hoofden van republieken als een soort koningen heeft beschouwd.

Dit alles speelde zich af in Europa; want Azië en Afrika zijn altijd gebukt gegaan onder despotisme, met uitzondering van enkele steden in Klein-Azië waarvan ik al melding heb gemaakt, plus de republiek Carthago in Afrika.

De wereld was ooit verdeeld tussen twee machtige republieken: Rome en Carthago. Niets is zo bekend als het begin van de Romeinse republiek, en niets is zo onbekend als de oorsprong van de Carthaagse. We verkeren in volstrekte onwetendheid als het gaat om de reeks van Afrikaanse vorsten na Dido en de manier waarop zij hun macht zijn kwijtgeraakt. De reusachtige groei van de Romeinse republiek zou voor de wereld een groot geluk zijn geweest als er niet zo'n onrechtvaardig verschil zou zijn gemaakt tussen de Romeinse burgers en de overwonnen volken; als aan de gouverneurs van de provincies minder gezag zou zijn toegekend; als de heilige wetten die hun heerszucht hadden moeten tegengaan, in acht waren genomen; en als ze niet, om die wetten tot zwijgen te brengen, dezelfde schatten hadden aangewend die ze op onrechtvaardige wijze hadden vergaard.

Caesar gedroeg zich als onderdrukker van de Romeinse republiek en onderwierp haar aan de macht van zijn willekeur.

Lange tijd zuchtte Europa onder een militair en gewelddadig regime, en de Romeinse mildheid sloeg om in wrede onderdrukking.

Intussen kwamen uit het Noorden vele volken, die de Romeinse provincies overspoelden en met evenveel gemak op verovering gingen als aan piraterij deden, waardoor het imperium in stukken uiteenviel en er koninkrijken ontstonden. Het waren vrije volken, die de macht van hun koningen zo sterk inperkten dat die in feite niet meer waren dan een bestuurder of generaal. Deze koninkrijken, ofschoon met geweld tot stand gebracht, werden daardoor niet ervaren als onderdrukking door de overwinnaar. Wanneer Aziatische volken als de Turken of Tataren op verovering gingen, waren zij er alleen op uit, de ene persoon aan wiens wil zij onderworpen waren, nieuwe onderdanen te verschaffen en gewapenderhand zijn gewelddadig gezag te vestigen. Maar de volken uit het Noorden, die in hun eigen land vrij waren en zich nu meester maakten van de Romeinse provincies, kenden ook daar hun leiders geen verregaand gezag toe. Er waren zelfs volken bij, zoals de Vandalen in Afrika en de Goten in Spanje, die hun koning afzetten zodra ze niet meer tevreden over hem waren, en bij de andere was het gezag van de vorst op allerlei manieren ingeperkt: hij

deelde het met een groot aantal leenheren; er werd alleen oorlog gevoerd als die akkoord gingen; de buit werd verdeeld tussen aanvoerder en soldaten; geen enkele belasting kwam ten goede aan de koning; de wetten werden in volksvergaderingen vastgesteld. Zo waren de grondbeginselen van alle staten die uit de brokstukken van het Romeinse rijk ontstonden.

Venetië, 20ste van de maand Radjab, 1719

Vijf, zes maanden geleden was ik in een café. Ik zag daar een keurig geklede heer, die om zich heen toehoorders had verzameld. Hij had het over het plezierige leven in Parijs en sprak zijn treurnis uit over het feit dat hij genoodzaakt was een saai bestaan te leiden op het plat-teland. 'Ik trek een jaargeld van vijftienduizend pond uit mijn grond-bezittingen, maar ik zou mijzelf gelukkiger achten wanneer ik over een kwart van dat bezit beschikte in de vorm van geld en direct in-wisselbare waardepapieren. En al zet ik mijn pachters onder druk en overlaad ik hen met gerechtskosten, ik vergroot er alleen maar hun in-solventie mee. Het is mij nog nooit gegeven geweest een bedrag van honderd pistolen bij elkaar te zien. Als ik een schuld zou hebben van tienduizend franc, dan zou op al mijn landerijen beslag worden ge-legend en zou ik in het armengesticht belanden.'

Ik verliet het café zonder dat ik aan dat hele verhaal veel aandacht had besteed. Maar toen ik gisteren in de buurt was ging ik hetzelfde café weer in en zag daar een ernstige man met een bleek en bedrukt gezicht die er, omringd door vijf à zes druk pratende mensen, pein-zend en terneergeslagen bij zat, totdat hij opeens het woord nam. 'Ja, heren,' zei hij met stemverheffing, 'ik zit volkomen aan de grond; ik kan niet meer rondkomen, want op dit moment heb ik thuis twee-honderdduizend pond in biljetten en honderdduizend zilveren kro-nen. Ik bevind me in een afgrijselijke situatie: ik waande mijzelf rijk en ben nu veroordeeld tot het armengesticht. Als ik nu nog een stuk-je grond had gehad waarop ik mij had kunnen terugtrekken, dan zou ik me zeker hebben kunnen redden, maar ik bezit niet meer grond dan deze hoed groot is.'

Toevallig wendde ik mijn hoofd af en daar zag ik iemand die idio-te gezichten zat te trekken. 'Wie kan ik voortaan nog vertrouwen?' riep hij uit. 'Een verrader, in wie ik zozeer een vriend zag dat ik hem geld had geleend, heeft het me teruggegeven. De gruwelijke boosaardig-heid! Wat hij ook doet, voor mij zal hij altijd geschandvlekt blijven.'

Daar vlak in de buurt bevond zich een man in armoedige kleren, die de ogen ten hemel hief en zei: 'God zegene de plannen van onze ministers! Moge ik meemaken dat de aandelen tot tweeduizend stij-gen en dat alle lakeien van Parijs rijker zijn dan hun bazen!' Ik was zo nieuwsgierig om te vragen wat dat voor iemand was. 'Een straatarme

kerel,' werd mij verteld, 'en hij heeft dan ook een armzalig beroep: hij is genealoog, en hij hoopt dat zijn vak iets zal opbrengen als het zo doorgaat met de vermogensgroei en als al die nieuwe rijken hem nodig zullen hebben om hun naam aan te passen, hun voorouders bij te schaven en hun koetsen op te sieren. Hij beeldt zich in dat hij aan zo veel mensen als hij wil aanzien kan geven, en hij verheugt zich enorm op een groeiend aantal klanten.'

Ten slotte zag ik een bleke, schrale grijsaard binnenkomen, in wie ik een nieuwskramer herkende nog voordat hij had plaatsgenomen. Hij was niet het zelfverzekerde type dat triomfeert over alle tegenslagen, iemand die altijd overwinningen en trofeeën voorspelt. Het was juist zo'n bangerik die uitsluitend droevige berichten komt brengen. 'Aan de kant van Spanje lopen de zaken verkeerd,' zei hij, 'wij hebben aan de grens geen ruitery en te vrezen valt dat prins Pio, die daar een flink cavaleriekorps tot zijn beschikking heeft, straks de hele Languedoc laat brandschatten.'⁸³

Tegenover mij bevond zich een vrij slordig ogende filosoof, die de nieuwskramer meewarig bekeek en zijn schouders optrok naarmate de ander zijn stem verhief. Ik schoof dicht naar hem toe en hij fluisterde me in het oor: 'Nu ziet u dat die kwast al een uur tegen ons bezig is over zijn angst om de Languedoc, terwijl ik gisteravond een vlek op de zon heb waargenomen die bij verdere uitbreiding de hele natuur tot stilstand kan brengen, en ik heb er geen woord over gezegd.'

Parijs, 17de van de maand Ramadaan, 1719

Onlangs bezocht ik een grote bibliotheek in een klooster. De derwisjen daar zijn er als het ware de hoeders van, maar ze zijn verplicht op bepaalde tijden voor iedereen de toegang mogelijk te maken.⁸⁴

Toen ik binnenkwam zag ik een man plechtstatig rondlopen, omringd door reusachtig veel boeken. Ik ging naar hem toe en vroeg of hij mij kon vertellen wat dat voor boeken waren die, naar ik zag, fraai-er gebonden waren dan de andere. ‘Mijnheer,’ zei hij, ‘ik ben hier op vreemd terrein, waar ik niemand ken. Een heleboel mensen stellen me soortgelijke vragen, maar u begrijpt dat ik niet al die boeken ga lezen om hen tevreden te stellen. Mijn bibliothecaris zal u wel helpen, want hij is dag en nacht bezig om alles wat u hier ziet te ontcijferen; die man dient nergens voor en is ons zeer tot last, omdat hij niet werkt voor het klooster. Maar ik hoor de bel voor de refter. Mensen die, zoals ik, aan het hoofd van een gemeenschap staan, dienen zich bij alle oefeningen als eerste te melden.’ En met die woorden duwde de monnik mij naar buiten, hij sloot de deur en verdween uit mijn gezichtsveld alsof hij was weggevlogen.

Parijs, 21ste van de maand Ramadaan, 1719

De volgende dag ging ik opnieuw naar die bibliotheek, waar ik nu een heel ander iemand aantrof dan de eerste keer: hij was eenvoudig gekleed, had een levendig gezicht en trad me uiterst vriendelijk tegemoet. Zodra ik hem had verteld waar mijn belangstelling naar uit ging, maakte hij aanstalten mijn weetgierigheid te bevredigen en mij zelfs, als vreemdeling, wat onderricht te geven.

‘Eerwaarde,’ zei ik, ‘wat zijn dat voor lijvige boekwerken, die hier de hele wand van de bibliotheek beslaan?’ – ‘Dat zijn de commentaren op de Schrift.’ – ‘Wat een hoeveelheid!’ was mijn reactie. ‘Dan kan het niet anders of de Schrift was vroeger erg duister en nu erg helder. Zijn er nog twijfels gebleven? Kunnen er nog omstreden punten zijn?’ – ‘En of die er zijn, mijn hemel! En of die er zijn!’ was zijn antwoord. ‘Bijna iedere regel.’ – ‘O ja?’ zei ik. ‘Wat hebben al die commentatoren dan gedaan?’ – ‘Die commentatoren,’ antwoordde hij, ‘hebben in de Schrift niet gezocht naar wat er moet worden geloofd, maar naar wat zijzelf geloven. Voor hen was het niet het boek waarin de leerstellingen opgetekend waren die ze moesten aanvaarden, maar een werk dat aan hun eigen opvattingen gezag zou kunnen verlenen. Daarom hebben ze er alle betekenissen van verdraaid en alle passages misvormd. In dit land vallen mensen van alle gezindten de tekst binnen om er als het ware op rooftocht te gaan; het is een slagveld, waar de vijandelijke groepen die elkaar tegenkomen heel wat gevechten leveren, waar ze elkaar bestoken en zich in allerlei schermutselingen storten.

Daar vlakbij ziet u de boeken over ascese en devotie; daarna komen de boeken over moraal, die heel wat nuttiger zijn; en die over theologie, tweevoudig onbegrijpelijk, zowel door de stof die erin wordt behandeld als door de manier waarop dat gebeurt; en dan de boeken van de mystieken, dat wil zeggen van de godvruchtigen met een liefdevol hart.’ – ‘Ho, eerwaarde, niet zo vlug!’ zei ik. ‘Vertel mij over die mystieken.’ – ‘Mijnheer,’ zei hij, ‘de godvrucht verhit een hart dat geneigd is tot liefdevolle gevoelens, waardoor dat hart vluchtige bestanddelen stuurt naar de hersenen, die eveneens verhit raken; dat leidt tot extase en vervoering. Het is een roes van godsvrucht, die zich vaak opwerkt tot quiëtisme, of liever gezegd daarin ontaardt. U weet dat quiëtisten niets anders zijn dan dwaze, godvruchtige libertijnen.

Hier ziet u de casuïsten, die de geheimen van de nacht openbaren,⁸⁵

alle gedochten die de demon der liefde kan voortbrengen in hun verbeelding doen postvatten, ze verzamelen, ze met elkaar vergelijken en er voortdurend aan blijven denken. Het is nog een geluk als het hart niet mee gaat doen en niet op zijn beurt een bijdrage gaat leveren aan al die ontsporingen, zo naïef beschreven en zo onverbloemd geschilderd!

U merkt wel, mijnheer, dat ik frank en vrij denk en dat ik alles wat ik denk ook zeg. Ik ben van nature onbevangen, en meer nog tegenover u als vreemdeling, die de dingen wilt leren kennen en ze ook wilt leren kennen zoals ze zijn. Als ik zou willen, zou ik me over dit alles alleen vol bewondering kunnen uitlaten, ik zou dan voortdurend zeggen: “Wat is dit voortreffelijk en eerbiedwaardig; fantastisch.” En dan zijn er twee mogelijkheden: ofwel ik zou u een rad voor de ogen draaien, ofwel ik zou sterk in uw achting dalen.’

Daar bleef het bij. Iets anders eiste de aandacht van de derwisj op en ons gesprek werd opgeschort tot de volgende dag.

Parijs, 23ste van de maand Ramadaan, 1719

Ik keerde terug op het afgesproken tijdstip, en de man van de dag tevoren bracht me precies naar de plek waar we afscheid van elkaar hadden genomen. ‘Hier staan de grammatici, de glossatoren en de commentatoren,’ zei hij. – ‘Eerwaarde,’ zei ik, ‘moeten al die mensen perse in het bezit zijn van een goed verstand? – ‘O nee,’ was zijn antwoord, ‘ze kunnen zonder, en het verschil is niet eens te merken; hun boeken worden er niet slechter op, dat is voor hen erg gemakkelijk.’ – ‘Inderdaad,’ zei ik, ‘en ik ken heel wat filosofen die er goed aan zouden doen zich op dit soort wetenschappen toe te leggen.’

‘Hier zijn de redenaars,’ vervolgde hij, ‘die de gave hebben om los van argumenten te overtuigen, en de wiskundigen, die de mensen nopen om ondanks zichzelf overtuigd te raken en hun opvattingen dwingend aan hen opleggen.

Hier staan de boeken over metafysica, die aangelegenheden van groot gewicht behandelen en waar overal de oneindigheid in opdoemt; de boeken over fysica, die de opbouw van het onmetelijke heelal niet wonderbaarlijker vinden dan het simpelste gereedschap van een ambachtsman; de boeken over geneeskunde, monumenten voor de kwetsbaarheid van de natuur en voor de kracht van het menselijk ingrijpen, die van angst doen beven wanneer erin wordt uitgeweid over zelfs de onschuldigste kwalen, zo reëel wordt daardoor voor ons de dood, maar die ons volkomen geruststellen wanneer ze de heilzame werking van geneesmiddelen gaan behandelen, alsof we onsterfelijk zijn geworden.

Daar vlakbij staan de anatomieboeken, waarin veel minder plaats is ingeruimd voor de beschrijving van de delen van het menselijk lichaam dan voor de barbaarse namen die eraan gegeven zijn. Zoiets geneest de patiënt niet van zijn kwaal, noch de arts van zijn onwetendheid.

En hier hebben we de alchemie, die beurtelings verblijf houdt in het gasthuis en in Petites-Maisons en zich op beide plaatsen evenzeer thuis voelt.

Hier de boeken over de occulte kennis of liever gezegd de occulte onwetendheid. Er zijn er waar een soort tovenarij in staat: verfoeilijk, vinden de meeste mensen; deerniswekkend, vind ik. En verder boeken over sterrenwichelarij.’ – ‘Wat zegt u, eerwaarde? Boeken over ster-

renwichelarij!’ reageerde ik geestdriftig. ‘Ah, daar hechten wij in Perzië het grootste belang aan: die zijn bepalend voor alles wat wij in het leven doen, bij al onze ondernemingen dienen ze ons tot gids. De astrologen zijn eigenlijk onze biechtvaders en ze doen nog meer, ze nemen deel aan het staatsbestuur.’ – ‘Als dat zo is,’ zei hij, ‘dan leeft u onder een juk dat veel zwaarder is dan dat van de rede. Het is de vreemdste heerschappij die ik ken. Ik beklaag een familie en al helemaal een volk dat zich zo door de planeten laat regeren.’ – ‘Wij bedienen ons van de astrologie zoals u zich bedient van de algebra,’ was mijn weerwoord. ‘Elk land heeft een wetenschap op grond waarvan het zijn beleid bepaalt. Bij ons in Perzië hebben alle astrologen bij elkaar nooit zoveel domme streken uitgehaald als hier op het conto van één van uw specialisten in de algebra⁸⁶ kan worden geschreven. Denkt u niet dat de toevallige stand van de sterren ten opzichte van elkaar een even betrouwbaar richtsnoer biedt als de fraaie redeneringen van uw systeembouwer? Als hierover in Frankrijk en Perzië zou worden gestemd, zou het een mooie overwinning worden voor de astrologie, terwijl het voor de rekenaars op een flinke vernedering zou uitdraaien. Wat zouden ze worden vermorzeld onder de waarheid die er zonneklaar uit te voorschijn zou komen!’

Onze discussie werd onderbroken en we moesten afscheid nemen.

Parijs, 26ste van de maand Ramadaan, 1719

Tijdens de volgende ontmoeting nam de geleerde me mee naar een apart kamertje. 'Hier staan de boeken over moderne geschiedenis,' zei hij. 'U ziet om te beginnen de historische werken over de Kerk en de pausen, die ik lees om mijzelf te stichten, maar die vaak het tegenovergestelde effect op mij hebben.

En daar zijn de auteurs die hebben geschreven over het verval van het machtige Romeinse rijk, dat was ontstaan uit de brokstukken van een groot aantal koninkrijken en dat na zijn ondergang weer in een groot aantal nieuwe koninkrijken uiteenviel. Plotseling verschenen er tal van barbaarse volken, even onbekend als de landen waar ze vandaan kwamen, die het Romeinse rijk binnenvielen, het verwoestten, het splitsten in delen en alle koninkrijken stichtten die nu nog steeds in Europa bestaan. Die volken waren in feite niet barbaars want ze waren vrij, maar ze zijn het geworden nadat ze, veelal onderworpen aan een absolute macht, beroofd werden van de zoete vrijheid die zo goed samengaat met de rede, de mensheid en de natuur.

Hier ziet u de historici van het Duitse keizerrijk, niet meer dan een schim van het Romeinse, maar anderzijds naar mijn mening de enige macht op aarde die door de opsplitsingen niet is verzwakt; de enige ook, volgens mij, die sterker wordt naarmate het meer verliest en die, traag in het uitbuiten van successen, onbedwingbaar wordt door zijn nederlagen.

En dit hier zijn de boeken over de geschiedenis van Frankrijk, waarin te lezen valt hoe eerst de macht van de koningen tot stand komt, twee keer te gronde gaat en ook weer even vaak opleeft, vervolgens een paar eeuwen lang blijft kwijnen maar dan, onmerkbaar in kracht toenemend, van alle kanten aangroeiend, uiteindelijk haar hoogtepunt bereikt, zoals een rivier die al voortstromend water verliest of ondergronds gaat en dan, weer opduikend, gezwollen van de beken die er hun water in storten, alles meesleurt wat zich tegen haar voortgang verzet.

Daar kunt u lezen hoe het Spaanse volk opdrong uit het gebergte en de islamitische vorsten bedwong, een proces dat even traag verliep als de verovering door de Moren snel was gegaan; hoe vele koninkrijken versmolten tot een veelomvattende monarchie die bijna de enige werd, totdat ze, verpletterd onder haar eigen grootheid en namaak-

weelde, haar kracht en zelfs haar faam verloor, en alleen haar trots op de vroegere macht behield.

Hier staat de geschiedenis van Engeland, waar uit het vuur van tweespalt en oproer altijd weer de vrijheid oprijst, waar de koning voortdurend wankelt op een onwankelbare troon. Een onstuimig volk, wijs tot in zijn razernij toe, dat als heerser over de zee (iets wat voorheen niet bestond) handel en heerschappij doet samengaan.

Daar dicht in de buurt staan de geschiedkundige werken over die andere koningin van de zee, de republiek Holland, die in Europa zo hoog in aanzien staat en zich zo duchtig weert in Azië, waar vele vorsten eerbiedig buigen voor haar kooplieden.

In de boeken over de geschiedenis van Italië wordt een volk beschreven dat ooit heerste over de wereld en dat nu de slaaf is van alle andere volken. De vorsten zijn er onderling verdeeld en zwak, en het enige attribuut van hun soevereiniteit is hun machteloze politiek.

Dan zijn hier de boeken over de republieken: Zwitserland, toonbeeld van vrijheid; Venetië, dat het uitsluitend moet hebben van zijn handel; en Genua, waarvan de enige pracht gevormd wordt door wat er gebouwd is.

Verder de boeken over het Noorden, onder andere over Polen, dat zijn vrijheid en het recht om zijn eigen koning te kiezen zo slecht benut dat het wel tot troost lijkt te willen dienen voor de naburige volken, die beide voorrechten zijn kwijtgeraakt.

En we namen afscheid van elkaar, tot de volgende dag.

Parijs, 2de van de maand Shawwal, 1719

De dag daarop nam hij me mee een ander zijkamertje in. ‘Hier staan de dichters,’ zei hij, ‘dat wil zeggen schrijvers wier vak het is hinderen op te werpen voor het verstand en de rede te verpletteren onder de tierelantijnen, zoals vrouwen vroeger werden bedolven onder hun sieraden en opsmuk. U kent hen wel; ze zijn goed vertegenwoordigd in het Oosten, waar de zon feller schijnt en zelfs de verbeelding lijkt te verhitten.

Dit zijn de epische gedichten.’ – ‘Wat zijn dat, epische gedichten?’ – ‘Daar heb ik eigenlijk geen idee van,’ zei hij tegen me. ‘Volgens kenners zijn er daarvan maar twee, en zijn andere die zo genoemd worden het niet; ook dat zou ik u niet durven zeggen. Bovendien beweren ze dat er onmogelijk nog nieuwe kunnen worden gemaakt, wat nog vreemder is.

Hier vindt u de dramatische dichters, voor mij de dichters bij uitstek en ook grote kenners van emoties. Er zijn twee soorten van: de komische dichters, die ons mild beroeren, en de tragische, die ons heftig schokken en aangrijpen.

En hier zijn de lyrische dichters, die ik evenzeer veracht als ik de andere respecteer. Hun kunst bestaat uit welluidende buitenisigheid.

Dan komen we bij de schrijvers van herderszangen en idyllen, die zelfs aan het hof in de smaak vallen, doordat ze een sfeer van rust beschrijven die de hovelingen onbekend is en waarmee ze hen kennis laten maken via het herdersleven.

Van alle schrijvers die we hebben gezien, zijn dit hier de gevaarlijkste. Het zijn de makers van venijnige epigrammen: een soort scherpe pijltjes die diepe wonden toebrengen waar geen genezing voor is.

Hier ziet u de romans, waarvan de schrijvers een soort dichters zijn die evenzeer de taal van de geest als die van het hart forceren. Hun leven lang blijven ze op zoek naar een natuurlijkheid die ze nooit te pakken krijgen; hun romanfiguren zijn even vreemd als gevleugelde draken en kentauren.’

‘Ik heb enkele van uw romans ingekeken,’ zei ik tegen hem, ‘maar uw ergernis zou nog groter zijn als u die van ons zou zien. Die zijn even onnatuurlijk, en bovendien worden ze door onze zeden en gewoonten in een strak stramien gedrongen: het vergt tien jaren van hartstocht voordat de aanbieder pas alleen het gezicht van zijn aan-

bedene mag zien. Toch zijn de schrijvers genoodzaakt hun lezers door dat vervelende voorwerk heen te voeren. Er kan nooit variatie worden aangebracht in de gebeurtenissen. De oplossing wordt gezocht in een kunstgreep die erger is dan de te bestrijden kwaal: wonderen. U zult het naar mijn overtuiging niet erg waarden als een tovenaars een heel leger uit de grond te voorschijn laat komen, of als een held in z'n eentje honderdduizend krijgers verslaat. Toch zijn dat onze romans. De weë en vaak eendere avonturen zijn dodelijk vervelend, en de buitensporige wonderen wekken onze weerzin.'

Parijs, 6de van de maand Shawwal, 1719

De ministers hier werken elkaar weg en volgen elkaar op in het tempo van de seizoenen; in drie jaar tijd heb ik het financiële stelsel vier keer zien veranderen. Op dit moment wordt in Turkije en Perzië belasting geheven zoals de stichters van die staten het ook al deden; maar hier is dat bepaald anders. Bij ons wordt dan ook minder doorwrocht te werk gegaan dan in het Westen. Wij menen dat het verschil tussen het beheer van de inkomsten van de vorst en dat van de bezittingen van een particulier niet groter is dan tussen het tellen van honderduizend en honderd toman. Maar hier gaat het subtieler en geheimzinniger. Het hoort er onherroepelijk bij dat knappe koppen dag en nacht aan de arbeid zijn, dat ze doorlopend in smart plannen baren, dat ze luisteren naar de adviezen van een massa mensen die zich ongevraagd voor hen inspannen, dat ze zich terugtrekken en hun dagen slijten in de verborgenheid van een studeervertrek, waar de groten niet kunnen binnendringen en dat de kleinen niet mogen schenden, dat ze altijd het hoofd vol hebben van belangrijke geheimen, schitterende plannen, nieuwe systemen, dat ze, in gepeins verzonken, worden beroofd van hun spraakvermogen en soms zelfs van hun vermogen tot beleefdheid.

Wijlen de koning had nauwelijks de ogen gesloten of er werd al gedacht aan de vorming van een nieuwe regering. Men had het gevoel dat het verkeerd ging, zonder dat men wist wat men moest doen om het tij te keren. De onbepaalde macht van de vorige ministers was niet goed bevallen; men wilde meer spreiding. Daartoe werden zes of zeven raden ingesteld, en misschien vormden die wel de verstandigste regering die Frankrijk ooit heeft gehad. Maar het was van korte duur, net als het goeds dat eruit voortkwam.⁸⁷

Toen de vorige koning stierf, was Frankrijk een lichaam dat geteisterd werd door tal van kwalen. N.....⁸⁸ nam het mes ter hand, sneed het nutteloze vlees weg en paste wat topische middelen toe. Maar er bleef een inwendige kwaal die genezing behoefde. Er kwam een vreemde deling⁸⁹ die de kwaal ging behandelen. Na het land heel wat paardenmiddelen te hebben toegediend, meende hij het weer in blakende welstand te hebben gebracht, maar eigenlijk had hij het alleen een pafferig uiterlijk gegeven.

Al degenen die een half jaar geleden rijk waren verkeren op dit mo-

ment in armoe, terwijl zij die geen brood te eten hadden, inmiddels baden in weelde. Nooit hebben die twee uitersten zo dicht bij elkaar in de buurt gelegen. De vreemdeling heeft het land binnenstebuiten gekeerd zoals een uitdrager doet met een jas; hij brengt naar boven wat onder was en wat onder was draait hij naar boven. Wat een onverwachte rijkdommen, waar zelfs degenen die ze vergaard hebben nauwelijks in kunnen geloven. Hoeveel knechten worden er nu bediend door hun kameraden en morgen misschien door hun meesters!

Dit alles leidt vaak tot zonderlinge situaties. De lakeien die onder het vorige bewind tot welstand zijn gekomen, gaan inmiddels prat op hun afkomst; alle minachting die ze een half jaar geleden zelf moesten verduren, storten ze nu uit over degenen die recentelijk in een bepaalde straat⁹⁰ hun livrei hebben afgelegd. Er wordt uit alle macht geschreeuwd: 'De adel is geruïneerd! Wat een wanorde in het land! Wat een chaos bij de rangen en standen! Je ziet alleen onaanzienlijken fortuin maken!' Ik geef je de verzekering dat die onbekenden op hun beurt wraak zullen nemen op degenen die na hen zullen komen en dat ze over dertig jaar, als het vooraanstaande lieden zijn geworden, terdege van zich zullen laten horen.

Parijs, 1ste van de maand Dhul-Qada, 1720

Er is een groot voorbeeld van echtelijke liefde gegeven door een vrouw die ook nog koningin is. De koningin van Zweden, die per se de kroon wil delen met haar vorstelijke gemaal, heeft om alle problemen uit de weg te ruimen een verklaring naar de staten gestuurd waarin ze, mocht hij worden gekozen, afstand doet van de regering.⁹¹

Ruim zestig jaar geleden deed een andere koningin, Christina genaamd, afstand van de troon om zich volledig aan de filosofie te wijden. Ik weet niet welk van die twee voorbeelden de meeste bewondering verdient.

Ofschoon ik het aanbevelenswaardig vind dat allen standhouden op de plaats waar de natuur hen heeft neergezet, en ik geen waardering kan opbrengen voor de zwakheid van hen die als het ware deserteren van hun post omdat ze menen het vereiste niveau niet te kunnen halen, ben ik toch onder de indruk van de zielengrootheid van beide vorstinnen en treft het mij, te zien dat de geest van de ene en het hart van de andere het winnen van hun bestemming. Christina wilde kennis vergaren in de tijd die anderen alleen willen gebruiken om te genieten, en de andere koningin wil slechts genieten door haar hele geluk in handen van haar doorluchtige echtgenoot te leggen.

Parijs, 27ste van de maand Muharram, 1720

Het parlement van Parijs is recentelijk verbannen naar een stadje dat Pontoise heet.⁹² De regeringsraad had het een verklaring doen toekomen, ter registratie en goedkeuring, die beneden de waardigheid van het parlement was, en het parlement heeft die verklaring geregistreerd op een manier die beneden de waardigheid van de regeringsraad was.

Voor een aantal parlementen in het koninkrijk dreigt een soortgelijke behandeling.

Het zijn altijd gehate gezelschappen: als ze zich tot de koning richten, is dat alleen om droeve waarheden te verkondigen. Terwijl een menigte hovelingen de vorst voortdurend voorhoudt dat het volk onder zijn bestuur gelukkig is, komt zo'n parlement de vleierijen ontkrachten en deponeert het bij de troon het gekerm en de tranen die het in bewaring heeft gekregen.

Ach waarde Usbek, de waarheid is een zware last wanneer ze tot bij de koning moet worden gebracht. Zo'n koning zal waarschijnlijk denken dat mensen hier alleen toe komen onder dwang, en zichzelf nooit tot zo'n treurige stap zouden brengen, die zo'n kwelling is voor degenen die hem zet, als ze daar niet toe genoodzaakt werden door hun plicht, hun eerbied en zelfs hun liefde.

Parijs, 21ste van de maand Djumada 1, 1720

Aan het eind van de week zoek ik je op. Wat zullen dat een aangename dagen zijn in jouw gezelschap!

Een paar dagen geleden werd ik voorgesteld aan een dame van het hof, die bevangen was geraakt door het verlangen mijn buitenlandse gezicht te zien. Ik vond het een mooie vrouw, die de blikken van onze sjah waard zou zijn, alsook een verheven positie in het gewijde oord waar zijn hart rust.

Ze stelde me tal van vragen over de gewoonten van Perzische mannen en over de leefwijze van Perzische vrouwen. Mijn indruk was dat het leven in het serail haar niet aantrok en dat het idee van een man die zich over tien of twaalf vrouwen verdeelt haar tegenstond. Het geluk van de man riep afgunst bij haar op, de positie van de vrouwen wekte haar medelijden. Omdat ze van lezen houdt, vooral van gedichten en romans, wilde ze graag dat ik haar iets over die van ons vertelde. Wat ik erover zei maakte haar extra nieuwsgierig; ze vroeg of ik voor haar een fragment wilde vertalen uit de teksten die ik heb meegebracht. Dat heb ik gedaan, en een paar dagen later stuurde ik haar een Perzische vertelling. Misschien vind jij het aardig, dit verhaal in andere uitdossing.

In de tijd van sjeik Ali Kan leefde er in Perzië een vrouw, Sulaima geheten. Ze kende de gewijde koran uit het hoofd; geen derwisj begreep beter dan zij de overlevering van de heilige profeten; van het meest mysterieuze dat door de Arabische schriftgeleerden was verkondigd, doorgrondde zij alle betekenissen; en die grondige kennis ging bij haar gepaard met een bepaalde opgewektheid van karakter waardoor nauwelijks viel uit te maken of ze degenen tegen wie ze sprak aangenaam bezig wilde houden dan wel of ze hen wilde onderrichten.

Op een keer, ze was met haar gezellinnen bijeen in een van de vertrekken van het serail, werd haar gevraagd hoe zij dacht over het hiernaams en of ze geloofde in wat onze theologen bij oeroude overlevering verkondigen, namelijk dat het paradijs er alleen zou zijn voor mannen.

‘Dat is het algemene idee,’ zei ze, ‘niets is achterwege gelaten om onze kunne omlaag te halen. Er bestaat zelfs een volk, verspreid levend over heel Perzië, het joodse volk geheten, dat op gezag van zijn heili-

ge boeken staande houdt dat wij geen ziel hebben.

Die beledigende opvattingen vinden hun oorsprong uitsluitend in de trots van de man, die zijn superioriteit wil uitstrekken tot voorbij zijn leven en niet op het idee komt dat op de jongste dag alle schepselen voor God zullen verschijnen als waren ze niets, zonder dat er andere verschillen tussen hen zullen zijn dan op grond van hun deugdzaamheid.

God zal zich niet beperken in zijn beloningen, en zoals mannen na een deugzaam leven, waarin ze een goed gebruik hebben gemaakt van de macht die ze hier op aarde over ons uitoefenen, in een paradijs zullen komen vol hemelse en verrukkelijke schoonheden, vrouwen die zo bekoorlijk zijn dat een sterveling, als hij hen zou hebben gezien, in zijn ongeduld om van hen te kunnen genieten onmiddellijk een eind aan zijn leven zou maken, zo zullen ook de deugdzame vrouwen naar een oord van geneugten gaan, waar ze zullen worden meegesleept in een roes van wellust, met goddelijke mannen die aan hen onderworpen zullen zijn. Elk van deze vrouwen krijgt een serail waarin die mannen worden opgesloten, bewaakt door eunuchen die nog trouwer zijn dan de onze.

In een Arabisch boek, vervolgde ze, 'heb ik gelezen over een man, Ibrahim genaamd, die vreselijk jaloers was. Hij bezat twaalf buitengewoon mooie vrouwen, die hij heel hardvochtig behandelde. Zijn eunuchen en de muren van zijn serail vond hij niet betrouwbaar genoeg; vrijwel voortdurend hield hij zijn vrouwen opgesloten in hun eigen kamer, zonder dat ze elkaar konden zien of spreken, want zelfs een onschuldige vriendschap wekte zijn jaloezie. Al zijn daden droegen het stempel van zijn aangeboren grofheid; nooit kwam er een vriendelijk woord uit zijn mond, en zelfs het kleinste gebaar dat hij maakte, voegde iets toe aan de strengheid van hun slavernij.

Toen hij hen allen een keer bijeen had geroepen in een zaal van zijn serail, begon de stoutmoedigste hem verwijten te maken over zijn boosaardig karakter. "Wie zo hard op zoek is naar middelen om angst aan te jagen, vindt altijd eerst middelen om zich gehaat te maken. Wij zijn zo ongelukkig dat we niet anders kunnen dan verlangen naar een verandering. Anderen zouden in mijn plaats wensen dat u dood was, maar ik wens alleen mijn eigen dood, en omdat ik niet de hoop mag koesteren dat ik op een andere manier van u gescheiden zal worden, zal dit voor mij toch een zoete scheiding zijn." Deze toespraak, die hem had moeten ontroeren, maakte hem razend van woede; hij trok zijn dolk en stak die in haar borst. "Lieve gezellinnen," zei ze met breken-

de stem, “als de hemel zich erbarmt over mijn deugdzaamheid, dan zullen jullie worden gewroken.” Met die woorden verliet ze haar ongelukkige bestaan, om zich te begeven naar het oord van genot waar vrouwen die goed geleefd hebben, een geluk smaken dat steeds weer als nieuw is.

Eerst zag ze een lieflijke weide, waarvan het groen werd opgefleurd door glinsteringen van de kleurigste bloemen. Een beek met kristalhelder water stroomde er in eindeloze kronkelingen doorheen. Daarna betrad ze schilderachtige bosschages, waar de stilte slechts werd verbroken door het zoete gezang der vogels. Vervolgens ontvouwdend zich schitterende tuinen, door de natuur begiftigd met de schoonheid van haar eenvoud en van al haar pracht. Ten slotte kwam ze bij een wondermooi paleis, speciaal voor haar in gereedheid gebracht en bevolkt met hemelse mannen die bestemd waren voor haar genot.

Twee van hen meldden zich meteen om haar te ontkleden. Anderen deden haar in bad en parfumeerden haar met de verrukkelijkste oliën. Vervolgens kreeg ze kleren die veel weelderiger waren dan ze had gedragen. Ze werd een grote zaal binnengebracht, waar een vuur brandde van geurig hout en waar een tafel was gedekt met de meest verfijnde spijzen. Alles leek bedoeld om haar zinnen in verrukking te brengen: er klonk muziek, des te goddelijker omdat het zulke lieflijke muziek was, en verder was al wat ze zag het dansen van die hemelse mannen, die er uitsluitend op uit waren haar te behagen. Toch waren al die geneugten slechts bedoeld om haar geleidelijk naar een nog groter genot te voeren. Ze werd naar haar slaapkamer gebracht, en nadat ze opnieuw van haar kleren was ontdaan vlijden ze haar neer in een prachtig bed, waar twee aantrekkelijke mannen haar in hun armen ontvingen. Op dat moment raakte ze in een roes en overtrof haar vervoering zelfs haar verlangens. “Ik ben volkomen buiten mezelf,” zei ze tegen hen, “als ik niet overtuigd was van mijn onsterfelijkheid, dan zou ik denken dat doodging. Het is te veel! Laat u mij alstublieft; ik bezwijk onder de heftigheid van het genot. Ja, nu brengt u mijn zinnen weer enigszins tot kalmte; ik krijg weer wat lucht, ik kom weer bij. Hoe komt het dat ze de fakkels hebben verwijderd? Waarom kan ik uw goddelijke schoonheid niet aanschouwen! Waarom kan ik geen blik werpen op...! Maar waarom zien? U voert mij terug naar mijn verrukking van daarnet. O goden, wat prettig, dat halfduister! Ach, blijf ik onsterfelijk, en onsterfelijk samen met u? Blijf ik... Nee, ik vraag u om genade, want ik zie wel dat u geen mannen bent die daarom zult vragen.”

Na het bevel een paar maal te hebben herhaald werd ze gehoorzaamd, maar dat gebeurde pas toen ze het echt wilde. Loom zonk ze neer en in hun armen sliep ze in. Een kort moment van slaap verdreef de vermoeidheid; ze kreeg twee kussen die haar meteen in vuur en vlam zetten, en ze deed haar ogen open. “Ik maak me zorgen,” zei ze, “ik ben bang dat u niet meer van mij houdt.” Ze wilde snel van die twijfels af, en ze kreeg van hen dan ook alle opheldering die ze maar kon verlangen. “Mijn verwarring is over,” riep ze uit. “Neemt u mij niet kwalijk! Ik ben overtuigd. U zegt niets tegen mij, maar u bewijst het beter dan u het me zou kunnen zeggen. Ja, ja, ik beken het u: nooit ben ik zozeer bemind. Maar hoe nu! U strijdt met elkaar om de eer mij het bewijs te leveren? O, als u een onderlinge strijd aangaat en het plezier om mijn nederlaag combineert met eerzucht, dan ben ik verloren: u zult beiden overwinnaar zijn; de enige overwonnene ben ik, maar ik zal u uw triomf duur verkopen.”

Aan dit alles kwam een eind doordat het dag werd. Haar trouwe, vriendelijke bedienden betraden de kamer en haalden de twee jongemannen uit bed, waarna twee grijsaards hen meenamen naar hun verblijfplaats, waar ze ter wille van haar genot werden bewaakt. Toen stond ook zij op, en eerst vertoonde ze zich aan haar eerbiedige hofhouding in de liefvallige dracht van een eenvoudig ochtendgewaad, daarna getooid met de weelderigste sieraden. De nacht had haar mooier gemaakt, haar teint verlevendigd en haar bevalligheid geaccentueerd. De hele dag door was het een en al dans, muziek, spel, welvoorzienige maaltijden en wandelingen. De anderen zagen wel dat Anaïs zich nu en dan verwijderde om naar haar twee jonge helden te ijlen. Na enkele kostelijke momenten van samenzijn keerde ze dan terug naar het gezelschap dat ze in de steek had gelaten, en op haar gezicht lag iedere keer een vredige uitdrukking. Tegen de avond ten slotte bleef ze helemaal weg; ze zonderde zich af in het serail, waar ze naar eigen zeggen kennis wilde maken met de onsterfelijken die daar opgesloten zaten en die haar eeuwig gezelschap zouden houden. Ze bezocht er de verst afgelegene en meest aanlokkelijke vertrekken, waar ze in totaal vijftig slaven van wonderbaarlijke schoonheid telde. De hele nacht dwaalde ze van kamer naar kamer en overall ontving ze mannen, die steeds verschillend en steeds hetzelfde waren.

Zo was het leven van de onsterfelijke Anaïs, die beurtelings uitbundig en in afzondering genoot; bewonderd door een schitterend gezelschap, of met een vurige minnaar opgaand in het liefdesspel. Vaak verliet ze een sprookjespaleis om zich naar een arcadische grot te be-

geven; het leek of onder haar voeten de bloemen oprezen, of het vermaak haar massaal tegemoet kwam.

Ze was al ruim een week in dat vreugdevolle oord zonder dat ze een moment van bezinning had gekend, want voortdurend was ze in vervoering. Ze had van haar geluk genoten zonder het te kennen, zonder die kalme ogenblikken waarop de ziel zich als het ware rekenschap geeft van zichzelf en naar zichzelf luistert, terwijl de hartstocht verstomt.

De gelukzaligen kennen dermate felle geneugten dat ze zelden zulk een vrijheid van geest ervaren. Zo komt het dat ze, strikt gebonden aan de situatie van het moment, volledig de herinnering verliezen aan de dingen uit het verleden en zich absoluut niet meer bekommeren om wat ze in het andere leven hebben gekend en liefgehad.

Maar Anaïs, die over een echt filosofische instelling beschikte, had vrijwel haar hele leven besteed aan nadenken; ze was met haar overpeinzingen veel dieper gegaan dan verwacht mocht worden van een vrouw die het alleen moest zien te redden. Dat was dan toch het enige voordeel geweest van de strikte afzondering die haar door haar man was opgelegd. De kracht van haar geest had haar in staat gesteld de angst waar haar lotgenotes onder gebukt waren gegaan onschadelijk te maken, en verachting op te brengen voor de dood, die een eind zou maken aan haar ellende en haar gelukzaligheid zou inluiden.

Zo kwam ze geleidelijk uit de roes van het genot en zonderde ze zich af in een vertrek van haar paleis. Ze gaf zich over aan weldadige overpeinzingen over haar vroegere situatie en over haar geluk van het moment. Onwillekeurig raakte ze vervuld van medelijden met het trieste bestaan van haar vroegere gezellinnen; je voelt altijd mee met kwellingen die je zelf hebt ervaren. Anaïs beperkte zich niet simpelweg tot een gevoel van medelijden; vanuit een diepere genegenheid jegens die ongelukkigen voelde ze zich geroepen hen te helpen.

Aan een van de haar omringende jongemannen gaf ze opdracht de gedaante aan te nemen van haar echtgenoot, naar diens serail te gaan, de macht te grijpen, de ander eruit te verjagen en zijn plaats in te nemen totdat zij hem terug zou roepen.

Meteen zette hij zich aan de uitvoering. Hij doorkliefde de lucht en arriveerde bij de poort van het serail van Ibrahim, die er niet was. Hij klopte en alle deuren zwaaiden voor hem open, de eunuchen zonken voor hem neer. Hij repte zich naar de vertrekken waar Ibrahims vrouwen opgesloten waren; onderweg had hij de sleutels gepakt uit de zak van die jalouse man, bij wie hij zich onzichtbaar had gemaakt. Hij

kwam binnen, verbaasde hen om te beginnen met zijn vriendelijke en welwillende houding, om vervolgens nog meer verbazing te wekken met zijn gretigheid en zijn snelle aanpak. Alle vrouwen kregen hun eigen reden tot verbazing, en ze zouden hem voor een droom hebben aangezien als het realiteitsgehalte van hun ervaringen niet zo hoog was geweest.

Terwijl deze ongewone taferelen zich in het serail afspelen bonst Ibrahim op de poort, hij maakt zich bekend, raast en tiert. Na allerlei tegenwerking dringt hij naar binnen en daarmee brengt hij de eunuchen in opperste verwarring. Met grote stappen beent hij verder, maar deinst onthutst terug als hij ziet hoe de valse Ibrahim, precies zijn evenbeeld, zich alle vrijheden van een meester veroorlooft. Hij roept om hulp, wil dat de eunuchen hem terzijde staan om die bedrieger te doden, maar ze gehoorzamen niet. Er rest hem nog slechts een mager redmiddel: de zaak overlaten aan het oordeel van de vrouwen. Binnen een uur heeft de valse Ibrahim al zijn rechters verleid. De ander wordt weggejaagd en smadelijk uit het serail gesleurd; hij zou talloze malen zijn gedood als zijn rivaal niet had bevolen zijn leven te sparen. De nieuwe Ibrahim ten slotte, heer en meester over het slagveld, toont zich de gemaakte keuze in toenemende mate waardig en onderscheidt zich door tot dan toe ongekende wonderen te verrichten.

“U lijkt niet op Ibrahim,” zeiden die vrouwen. “Ach, zegt u liever dat die bedrieger niet op mij lijkt,” antwoordde de zegevierende Ibrahim. “Hoe moet iemand het aanleggen om uw echtgenoot te zijn, als dat wat ik doe niet goed genoeg is?” – “O, wij zullen het wel laten om te twijfelen,” zeiden de vrouwen. “Als u Ibrahim niet bent, is het ons voldoende dat u het verdiend hebt hem te zijn. U bent in één dag meer Ibrahim dan hij in tien jaar is geweest.” – “Dus jullie beloven,” hernam hij, “dat jullie je zullen uitspreken vóór mij en tegen die bedrieger?” – “Dat staat vast,” was het eenstemmige antwoord, “wij zweren u eeuwige trouw. Veel te lang zijn we misleid. De verrader had geen vermoeden van onze deugdzaamheid, alleen van zijn eigen zwakheid. Wij zien wel in dat de mannen anders zijn dan hij; ze lijken vast en zeker op u. Als u eens wist hoe wij door u hem haten!” – “O, ik zal jullie nog vaak nieuwe redenen tot haat geven,” hernam de valse Ibrahim, “jullie hebben er nog geen idee van hoeveel onrecht hij jullie heeft aangedaan.” – “Ons oordeel over dat onrecht is af te meten aan onze wraak,” was hun antwoord. “Ja, jullie hebben gelijk,” zei de goddelijke man, “ik heb de boete afgestemd op de misdaad, en het verheugt

me dat jullie tevreden zijn over mijn manier van straffen.” – “Maar als die bedrieger terugkomt, wat moeten we dan?” vroegen de vrouwen. “Volgens mij zou het hem moeilijk vallen jullie te misleiden,” antwoordde hij, “in de positie die ik bij jullie inneem, kan een ander zich nauwelijks met listen handhaven, en bovendien zal ik hem zo ver weg sturen dat jullie niets meer van hem zullen vernemen. Ik neem de zorg op me voor jullie geluk. Ik zal niet jaloers zijn; zonder dat ik jullie hoeft te kwellen zal ik van jullie op aan kunnen. Als jullie bij mij niet deugdzzaam blijven, bij wie dan wel?”

Het werd een lang gesprek tussen hem en de vrouwen, die meer onder de indruk waren van het verschil tussen de beide Ibrahims dan van hun overeenkomst, en die zelfs niet op de gedachte kwamen opheldering te vragen over al die wonderbaarlijke gebeurtenissen. Ten slotte kwam de wanhopige echtgenoot hen weer storen. Hij trof een huis aan vol vreugde, en vrouwen die wantrouwiger waren dan ooit. Het was er voor een jaloerse man niet uit te houden. Razend vertrok hij, en de valse Ibrahim ging achter hem aan, pakte hem beet, droeg hem mee door de lucht en deponeerde hem tweeduizend mijl verder.

O hemel, wat waren die vrouwen mistroostig nu hun lieve Ibrahim zich elders bevond! De eunuchen toonden alweer hun natuurlijke strengheid; het hele serail was in tranen. Soms dachten ze dat al hun belevenissen slechts een droom waren geweest; ze keken elkaar allemaal aan en herinnerden zich de kleinste details van die vreemde avonturen. Uiteindelijk kwam de hemelse Ibrahim terug, nog weer beminnelijker; ze hadden het idee dat de reis hem niet zwaar was gevallen. De nieuwe meester gedroeg zich zo volkomen anders dan de vorige, dat alle burens verbaasd waren. Hij ontsloeg alle eunuchen, stelde zijn huis open voor iedereen; hij wilde zelfs niet dat zijn vrouwen sluiers droegen. Het was een bijzonder schouwspel zoals ze samen met de mannen, en net zo vrij, deelnamen aan feestmaaltijden. Ibrahim meende terecht dat de gewoonten van het land niet bedoeld waren voor ingezetenen als hij. Toch ontzegde hij zich geen enkele uitgave: kwistig verspilde hij het bezit van de jaloerse echtgenoot, die toen hij drie jaar later terugkwam uit de verre streken waar hij heen was gevoerd, alleen nog zijn vrouwen en zesendertig kinderen aantrof.

Parijs, 26ste van de maand Djumada 1, 1720

Gisteren ontving ik van een geleerde het volgende schrijven, jij zult het wel een merkwaardige brief vinden.

Mijnheer,

Een half jaar geleden viel mij een erfenis ten deel van een schatrijke oom, die mij vijf- à zeshonderdduizend pond alsook een schitterend gemeubileerd huis had nagelaten. Het is een genoegen iets te bezitten wanneer men er goed gebruik van weet te maken. Ik heb geen ambitie, noch zin in geneugten. Ik zoek bijna altijd de afzondering van het studeervertrek, waar ik het leven leid van een geleerde; typisch de plaats voor een weetgierige liefhebber van de eerbiedwaardige Oudheid.

Toen mijn oom voorgoed zijn ogen had gesloten, had ik hem heel graag laten begraven met de ceremoniën die door de oude Grieken en Romeinen in acht werden genomen. Maar ik beschikte noch over trannenvazen noch over urnen of antieke lampen.

Nadien heb ik mij echter die zeldzame kostbaarheden verworven. Een paar dagen geleden heb ik mijn zilveren vaatwerk van de hand gedaan om een aarden lamp te kopen die in gebruik is geweest bij een stoïcijnse filosoof. De spiegels waarmee mijn oom bijna alle muren van de kamers in zijn huis had bedekt, heb ik verkocht om in het bezit te komen van een kleine spiegel met barstjes erin die ooit heeft toebehoord aan Vergilius; het doet me genoegen mijn eigen beeltenis erin te zien in plaats van die van de Zwaan van Mantua. Dat is nog niet alles: voor honderd louis d'or heb ik een zestal koperen munten gekocht die tweeduizend jaar geleden in omloop waren. Op dit moment staat in mijn huis bij mijn weten geen enkel meubelstuk dat niet vervaardigd is vóór de val van het Romeinse rijk. Ik heb een kabinetje met uiterst kostbare, waardevolle manuscripten. Ofschoon ik er mijn ogen mee bederf, lees ik veel liever daarin dan in de gedrukte exemplaren, die fouten bevatten en door ieders handen gaan. Al kom ik bijna nooit mijn huis uit, toch wil ik graag alle oude wegen uit de tijd van de Romeinen kennen. Er is zo'n weg vlak bij mij in de buurt, die een proconsul van Gallië ongeveer twaalfhonderd jaar geleden heeft laten aanleggen; wanneer ik naar mijn buitenhuis ga neem ik altijd die route, al betekent het een oncomfortabele tocht en een omweg van

ruim een mijl. Wat mij echter woedend maakt is dat er op bepaalde afstand van elkaar houten paaltjes zijn geplaatst, om aan te geven hoe ver het is naar de naburige steden; ik ben ontroostbaar als ik die elendige wegwijzers zie, in plaats van de mijlpalen die er vroeger stonden. Voor mij staat vast dat ik ze door mijn erfgenamen zal laten herstellen en dat ik hen in mijn testament tot deze uitgave zal verplichten. Mocht u, mijnheer, over een Perzisch manuscript beschikken, wil mij dan het genoegen doen het mij te doen toekomen. Ik betaal u wat u maar wilt en bovendien krijgt u van mij enkele werken van mijn hand, waaruit u zult kunnen opmaken dat ik geen nutteloze ingezetene van de Republiek der Letteren ben. U zult onder meer een verhandeling tegenkomen waarin ik aantoon dat de kroon die vroeger in zegetochten werd gedragen, was vervaardigd van eikenloof en niet van laurierbladeren. U zult versteld staan van een andere tekst waarin ik, aan de hand van geleerde hypothesen ontleend aan de gewichtigste Griekse schrijvers, bewijs dat Cambyses gewond raakte aan zijn linkerbeen en niet aan zijn rechter; en van nog een ander, waarin ik aantoon dat een klein gezicht bij de Romeinen gold als schoonheidsideaal. Ik zal u verder een boek in kwartoformaat sturen, waarin een interpretatie wordt gegeven van een vers uit het Zesde Boek van Vergilius' *Aeneïs*. U zult dit alles over luttele dagen ontvangen, voor het moment volsta ik ermee u dit fragment toe te sturen van een oude Griekse mytholoog, tot nu toe ongepubliceerd en door mij opgediept uit het stof van een bibliotheek. Daar laat ik het nu bij, want er wacht mij een belangrijke taak: de reconstructie van een fraaie passage van Plinius de Naturalist, waaraan kopiïsten in de vijfde eeuw bizarre misvormingen hebben toegebracht.

Ik verblijf, enz.

*Fragment van een mytholoog uit de Oudheid*⁹³

Op een eiland bij de Orkaden werd een kind geboren dat de zoon was van Aeolus, de god der winden, en van een Caledonische nimf. Het verhaal gaat dat hij zichzelf met zijn vingers leerde rekenen, en dat hij al op zijn vierde jaar zo perfect in staat was metalen van elkaar te onderscheiden dat hij, toen zijn moeder hem een ring van messing wilde geven in plaats van een gouden, het bedrog doorzag en de ring op de grond smeedt.

Zodra hij groot was, leerde zijn vader hem de geheime methode om winden in lederen zakken te stoppen, die dan aan reizigers werden ver-

kocht. Maar omdat die koopwaar in zijn eigen land niet bijzonder gewaardeerd werd, trok hij weg voor een tocht over de wereld, vergezeld door de blinde god van het toeval.

Onderweg hoorde hij dat het in Baetica al goud was wat er blonk, zodat hij zijn tempo versnelde. Saturnus, die daar op dat moment regeerde, bereidde hem een buitengewoon slechte ontvangst.⁹⁴ Maar toen deze godheid de aarde had verlaten, kwam bij hem het idee op om naar alle kruispunten te gaan en onophoudelijk met een schorre stem te schreeuwen: ‘Volk van Baetica, u waant zich rijk omdat u goud en zilver bezit. Ik heb medelijden met uw dwaling. Geloof u mij: verlaat het land van de waardeloze metalen en betreed het terrein der verbeelding, dan beloof ik u een rijkdom waar uzelf verbaasd van zult staan.’ Prompt opende hij de meeste van de door hem meegebrachte zakken om zijn waren uit te delen aan wie maar wilde.

De dag daarop ging hij weer naar dezelfde kruispunten en schreeuwde: ‘Volk van Baetica, wilt u rijk worden? Dan moet u zich inbeelden dat ik schatrijk ben en dat ook u schatrijk bent; u moet u iedere morgen inprenten dat uw vermogen de afgelopen nacht is verdubbeld; dan staat u op, en als u schuldeisers hebt, gaat u hen betalen met wat u zich hebt ingebeeld en u zegt tegen hen dat zij op hun beurt hun verbeelding moeten gebruiken.’

Een paar dagen daarna vertoonde hij zich opnieuw en nu zei hij het volgende: ‘Volk van Baetica, ik merk wel dat uw verbeelding minder groot is dan in de eerste dagen. Laat u leiden door de mijne. Iedere morgen zal ik u een bord voorhouden dat voor u zal fungeren als de bron van uw rijkdom.⁹⁵ Er zullen slechts vier woorden op geschreven staan, maar die woorden zijn van verstrekkende betekenis, want ze zijn bepalend voor de bruidsschat van uw vrouwen, de wettigheid van uw kinderen, het getal van uw bedienden. En wat u betreft, dit tot degenen die het dichtst in zijn buurt stonden, ‘wat u betreft, beste kinderen – zo mag ik u noemen, want ik heb u een tweede leven geschonken – mijn bordje zal beslissend zijn voor de pracht van uw rijtuigen, de weelde van uw banketten, het aantal en de toelage van uw minnaressen.’

Weer een paar dagen later arriveerde hij buiten adem en in hevige woede op het kruispunt, schreeuwend: ‘Volk van Baetica, ik had u het advies gegeven gebruik te maken van uw verbeelding, maar ik zie dat u dat niet doet. Welnu, het advies is vanaf nu een bevel.’ En bruusk liet hij hen staan, maar bij nader inzien keerde hij op zijn schreden terug. ‘Ik hoor dat sommigen van u zo verdorven zijn om hun goud en

zilver bij zich te houden. Dat zilver, nou ja vooruit, maar goud... goud... ah! Daar kan ik zo kwaad over worden... Ik zweer op mijn heilige lederzakken dat wie me dat niet komt brengen, streng zal worden gestraft.' En vol overreding vervolgde hij: 'Denkt u dat ik die armzalige metalen van u wil hebben om ze zelf te houden? Een blijk van mijn oprechte bedoelingen is toch wel dat ik, toen u mij een paar dagen geleden het een en ander hebt gebracht, meteen de helft weer aan u heb teruggegeven.'

De volgende dag begon hij al vanaf een afstand de aanwezigen te bespelen, met een vriendelijke, vleierige stem: 'Volk van Baetica, ik heb vernomen dat een deel van uw rijkdommen zich in het buitenland bevindt. Alstublieft, zorg dat ze mij bereiken. U doet me daarmee een genoegen en ik zal u eeuwig dankbaar zijn.'

De zoon van Aeolus sprak tot mensen die nauwelijks geneigd waren tot lachen, maar toch konden ze het niet laten; daardoor vertrok hij in grote verwarring. Toch vatte hij weer moed en hij waagde nog een kort verzoek: 'Ik weet dat u edelstenen in uw bezit hebt. In naam van Jupiter, ontdoe u ervan! Niets maakt u zo arm als dat soort spullen. Ontdoe u ervan, zeg ik u. Als u het zelf niet kunt, dan zal ik u in contact brengen met uitstekende zakenlieden. Wat zal er bij u een stroom van rijkdom op gang komen als u mijn advies volgt! Ja, ik beloof u dat het allerzuiverste uit mijn lederzakken u ten deel zal vallen.'

Ten slotte klom hij op een podium en zei, met een stem waarin meer zelfverzekerdheid doorklonk: 'Volk van Baetica, ik heb de gelukkige toestand waarin u op dit moment verkeert, vergeleken met die waarin ik u aantrof toen ik hier kwam. Ik constateer dat u het rijkste volk ter wereld bent, maar staat u mij toe dat ik, om uw rijkdom volledig te maken, de helft van uw bezittingen van u afneem.' Met die woorden klapwiekte de zoon van Aeolus luchtig weg, zijn toehoorders in onuitsprekelijke ontsteltenis achterlatend. Daarom kwam hij de volgende dag terug en zei: 'Ik heb gisteren gemerkt dat mijn toespraak u helemaal niet is bevallen. Welnu! Ga ervan uit dat ik niets tegen u heb gezegd. Inderdaad, de helft is te veel. Om het doel dat ik mij gesteld heb te bereiken, hoeven we alleen maar naar andere middelen te zoeken: laten we onze rijkdommen bijeenbrengen op één plaats; dat gaat gemakkelijk, want zoveel ruimte nemen ze niet in beslag.' Onmiddellijk was driekwart ervan zoek.

Parijs, 9de van de maand Shaban, 1720

U vraagt me naar mijn mening over de werking van amuletten en de kracht van talismannen. Waarom richt u zich tot mij? U bent een jood, ik ben een moslim; dat wil zeggen dat we allebei nogal lichtgelovig zijn.

Altijd draag ik meer dan tweeduizend passages uit de heilige koran op mijn lichaam. Aan mijn arm is een boekje gebonden waarin de namen van ruim tweehonderd derwisjen zijn opgetekend. De namen van Ali, van Fatima en van alle Zuiveren zitten op meer dan twintig plaatsen verborgen in mijn kleren.

Toch keer ik mij niet tegen degenen die niet geloven in de kracht die aan bepaalde woorden wordt toegeschreven; voor ons is het veel moeilijker om iets terug te zeggen op hun redeneringen, dan voor hen om iets terug te zeggen op onze ervaringen.

Ik draag al die heilige prullaria bij me op grond van een langdurige gewoonte, om me te voegen naar de algemene praktijk. In mijn opvatting hebben ze misschien geen groter effect dan de ringen en andere sieraden waarmee mensen zich tooien, maar toch ook geen kleiner. U vertrouwt echter volledig op een paar mysterieuze letters, en zonder die bescherming zou u in aanhoudende ontzetting verkeren.

Wat zijn de mensen toch ongelukkig! Ze zweven voortdurend tussen valse hoop en belachelijke angst, en in plaats van steun te zoeken bij de rede creëren ze monsters waar ze bang van worden, of schimmen die hen verleiden.

Wat vloeit er volgens u voort uit de ordening van bepaalde letters? Wat vloeit er volgens u aan verstoring voort uit een aantasting van die ordening? Wat voor relatie hebben ze met de wind, om de stormen tot bedaren te brengen; met het buskruit, om het geweld ervan te bedwingen; met wat artsen omschrijven als het bedorven vocht en de ziektedragende oorzaak van een kwaal, om die kwalen te genezen?

Het opmerkelijke is dat degenen die hun verstand geweld aandoen opdat het bepaalde gebeurtenissen toeschrijft aan stille krachten, zich even hard moeten inspannen om de ware oorzaak van die gebeurtenissen niet te zien.

Nu zult u zeggen dat sommige veldslagen gewonnen zijn door verkunsten. En dan zeg ik u dat u uw ogen sluit door niet in de ge-

steldheid van het terrein, in het aantal of de moed van de soldaten, in de ervaring van de kapiteins, afdoende oorzaken te zien voor het gevolg waarvan u de oorzaak niet wilt weten.

Ik wil u even de gedachte toestaan dat er toverkunsten bestaan. Staat u mij dan even de gedachte toe dat die er niet zijn, want dat is niet onmogelijk. De opvatting die u mij dan gunt, is niet onverenigbaar met het feit dat twee legers slaags kunnen raken. Wilt u in dat geval dat geen van beide kan winnen? Denkt u dat hun lot onzeker zal blijven totdat een onzichtbare macht daarover komt beslissen? Dat alle klappen zinloos zijn, dat alle behoedzaamheid vergeefs is en alle moed nutteloos? Bent u van mening dat de dood, die in dat soort situaties velerlei verschijningsvormen kent, de gemoederen niet kan belasten met de panische schrik waarvoor u zo moeilijk een verklaring kunt geven? Kan het volgens u zo zijn dat een leger van honderdduizend man geen enkele lafaard telt? En gelooft u dat het gebrek aan moed van de een de ander niet van zijn moed zal beroven? Dat de tweede, die weggaat van een derde, hem er niet toe zal brengen weldra een vierde in de steek te laten? Meer is er niet voor nodig opdat het ongelooft in de overwinning zich plotseling uitbreidt over een heel leger, dat er des te gemakkelijker aan ten prooi valt naarmate het omvangrijker is.

Iedereen weet en ervaart dat de mensen, zoals alle schepselen die ernaar streven zichzelf in stand te houden, hartstochtelijk houden van het leven. Dat weet men in het algemeen, en toch probeert men uit te zoeken waarom ze in een specifieke situatie bang zijn geweest het te verliezen!

Ook al wordt in de godsdienstige boeken van alle volken overvloedig melding gemaakt van die panische of bovennatuurlijke angsten, iets lichtzinnigers kan ik mij niet indenken. Immers, om zich te vergewissen van het bovennatuurlijk karakter van een gevolg dat wel honderdduizend natuurlijke oorzaken kan hebben, moet men eerst hebben onderzocht of geen van die natuurlijke oorzaken in het geding is geweest, en dat is onmogelijk.

Hier laat ik het bij, Nathanaël. Zo'n serieuze behandeling verdient het onderwerp volgens mij nu ook weer niet.

Parijs, 20ste van de maand Shaban, 1720

P.S. Ik legde net de laatste hand aan dit schrijven toen ik hoorde dat er buiten op straat gevent werd met een brief van een arts uit de pro-

vincie aan een arts in Parijs (want hier wordt iedere onbenulligheid gedrukt, uitgegeven en verkocht). Ik meende er goed aan te doen die tekst mee te sturen, want er is een verband met ons onderwerp.

Brief van een arts uit de provincie aan een arts in Parijs

Een zieke in onze stad had al vijfendertig nachten niet geslapen. Zijn arts schreef hem opium voor, maar de man kon er maar niet toe besluiten het in te nemen, en als hij de beker in zijn hand had, werd hij besluitelozener dan ooit. Ten slotte zei hij tegen zijn arts: ‘Mijnheer, ik vraag tot morgen om clementie. Ik ken iemand die weliswaar niet de geneeskunst beoefent, maar die bij zich thuis tal van middelen tegen slapeloosheid heeft. Staat u mij toe dat ik hem bij me laat komen, en ik beloof u: slaap ik vannacht niet, dan wend ik me weer tot u.’ Toen de arts weg was, liet de zieke de gordijnen sluiten en hij zei tegen een jonge lakei: ‘Zeg, ga jij eens bij mijnheer Anis vragen of hij naar mij toe komt.’ Anis arriveert. ‘Beste Anis, ik ga bijna dood, ik kan niet slapen. Hebt u misschien in uw winkel K.v.d.A.,⁹⁶ of een godvruchtig boek van de hand van de E.P.J.⁹⁷ dat u aan niemand hebt kunnen slijten? Want vaak zijn de best bewaarde geneesmiddelen het doeltreffendst.’ – ‘Mijnheer,’ zei de boekhandelaar, ‘er staat bij mij, te uwer beschikking, een zesdelige *Cour sainte* van pater Caussin.⁹⁸ Die zal ik bij u laten bezorgen; ik hoop dat u er baat bij hebt. En als u de boeken wilt van de eerwaarde pater Rodriguez, een Spaanse jezuiet, schroomt u dan niet.⁹⁹ Maar geloof u mij, laten we het voorlopig houden bij pater Caussin. Ik hoop dat, met Gods hulp, een enkele volzin van pater Caussin dezelfde uitwerking op u zal hebben als een hele pagina uit de K.v.d.A.’ Waarna Anis vertrok en zich naar zijn winkel haastte voor het geneesmiddel. Dus *La Cour sainte* arriveerde; het stof werd eraf geschud; de zoon van de zieke, een scholier nog, begon eruit voor te lezen. Hijzelf ervoer als eerste de gevolgen: bij de tweede bladzijde was zijn spreken nog slechts brabbelen, en reeds voelde het hele gezelschap zich slap worden. Kort daarna snurkte iedereen behalve de zieke, die na zijn langdurige beproeving toch ook eindelijk indommelde.

Vroeg in de morgen meldt zich de arts. ‘En, heeft mijn opium geholpen?’ Een antwoord blijft uit. De vrouw, de dochter, de kleine jongen, stuk voor stuk buiten zichzelf van vreugde, wijzen naar het boek van pater Caussin. Hij vraagt wat dat is. Ze zeggen: ‘Leve pater Caussin. We moeten hem laten inbinden. Wie had dat gedacht? Wie had dat

geloofd? Het is een wonder. Hier, dokter, kijk toch eens naar pater Caussin. Dit boek heeft onze vader in slaap gebracht.' En dan wordt hem uitgelegd hoe het is gegaan.

Een paar dagen geleden trof ik in een buitenhuis twee geleerden die hier te lande een grote faam genieten. Ik vond het verbazingwekkende personen. Het hogelijk gewaardeerde gespreksthema van nummer één beperkte zich tot het volgende: 'Wat ik zeg is waar, omdat ik het heb gezegd.' De gesprekken van nummer twee gingen over iets anders: 'Wat ik niet heb gezegd is niet waar, omdat ik het niet heb gezegd.'

Die eerste vond ik wel sympathiek. Want dat iemand hardnekkig aan zijn mening vasthoudt, stoort me volstrekt niet. Maar een verwaande kwast stoort me enorm. De eerste verdedigt zijn eigen opvattingen en die zijn van hemzelf. De tweede valt de opvattingen van anderen aan en die zijn van iedereen.

Ach, waarde Usbek! Wat bewijst de ijdelheid toch een slechte dienst aan hen die er een grotere dosis van hebben dan nodig is om de natuur in stand te houden! Die mensen willen bewondering krijgen door anderen tegen zich in het harnas te jagen. Ze willen zich boven anderen verheffen en ze zijn nog niet eens hun gelijken.

En gij bescheidenen van geest, kom en laat mij u omhelzen. U geeft het leven zijn mildheid en aantrekkelijkheid. U denkt dat u niets hebt en ik zeg u: u hebt alles. U denkt dat u niemand vernedert en u vernedert iedereen. En wanneer ik u in gedachte vergelijk met de zelfverzekerde lieden die ik overal tegenkom, dan sleur ik hen van hun rechterstoel om ze aan uw voeten neer te leggen.

Parijs, 22ste van de maand Shaban, 1720

Iemand met een verfijnde geest is meestal moeilijk in de omgang. Hij selecteert daarvoor een paar mensen, en verveelt zich bij de velen die hij graag omschrijft als slecht gezelschap. Hij kan onmogelijk zijn afkeer geheel en al verbergen, en dat levert hem even zo vele vijanden op.

In de overtuiging dat hij in de smaak valt als hij maar wil, laat hij heel vaak na dat te doen.

Hij is geneigd tot kritiek, omdat hij meer dingen ziet dan een ander en zich er scherper van bewust is.

Bijna altijd raakt hij zijn fortuin kwijt, omdat zijn geest daarvoor een groter aantal mogelijkheden scheidt.

Hij mislukt in wat hij onderneemt omdat hij veel op het spel zet. Aan zijn blik, die altijd tot in de verte reikt, openbaren zich objecten die zich op een te grote afstand bevinden. Bovendien, als er een plan geboren wordt gaat zijn aandacht niet zozeer uit naar de problemen, want die horen bij de zaak, als wel naar de oplossingen, want die horen bij hem en komen uit zijn eigen koker.

De details, waarvan toch het welslagen van bijna alle grote ondernemingen afhangt, verwaarloost hij.

Een middelmatig iemand daarentegen probeert overal profijt uit te halen. Hij realiseert zich terdege dat hij niets mag verwaarlozen.

Een middelmatig iemand geniet vaker de algehele goedkeuring. Aan hem geven is een plezier, van de ander afpakken een genoegen. Terwijl die ander het doelwit wordt van afgunst en hem niets wordt vergeven, wordt voor de middelmatige alles aangevuld: de ijdelheid schaart zich aan zijn zijde.

Maar als de verfijnde van geest al met zoveel nadelen te kampen heeft, wat dan te denken van de zware omstandigheden waarin de echte geleerden zich bevinden?

Altijd als ik daaraan denk, herinner ik me een brief van zo iemand aan een van zijn vrienden. Dit stond erin:

Mijnheer,

Al mijn nachten besteed ik aan het bestuderen van de hemellichamen die zich boven onze hoofden voortbewegen, en dat doe ik met behulp van een verrekijker van dertig voet. Bij wijze van verpozing pak ik

soms mijn kleine microscopen om een mijt of een mot te observeren.

Ik ben niet rijk, en ik heb maar één kamer. Ik durf er zelfs geen vuur te maken vanwege mijn daar aanwezige thermometer, die een hogere temperatuur zou aanwijzen als er warmte van elders zou komen. In de afgelopen winter ben ik bijna gestorven van de kou. Ofschoon mijn thermometer, die op de laagste graad stond, mij waarschuwde dat mijn handen dreigden te bevriezen, deed ik daar verder niets aan, en ik kan mij nu troosten met de gedachte dat ik nauwkeurig op de hoogte ben van de onmerkbaarste weersveranderingen uit het hele afgelopen jaar.

Ik uit me heel weinig, en van alle mensen die ik tegenkom ken ik niemand. Wel is er een man in Stockholm, en een ander in Leipzig, en nog een ander in Londen, die ik nooit heb gezien en ongetwijfeld ook nooit zal zien, maar met wie ik zo uitvoerig correspondeer dat ik nooit een koerier laat vertrekken zonder een brief voor hen mee te geven.

Al ken ik in mijn eigen wijk niemand, ik heb er zo'n slechte naam dat ik uiteindelijk wel genoodzaakt zal zijn te vertrekken. Vijf jaar geleden ben ik grof beledigd door een buurvrouw, omdat ik sectie had verricht op een hond die, naar zij verklaarde, haar eigendom was. Een slagervrouw bemoeide zich ermee, en terwijl de een mij de huid vol schold, begon de ander me hardhandig met stenen te bewerken. Hetzelfde deed ze tegen doctor die zich in mijn gezelschap bevond en die vreselijke klappen kreeg op zijn voorhoofds- en achterhoofdsbeen, zodat de zetel van zijn verstand duchtig begon te wankelen.

Sindsdien is het zo dat, zodra er aan het eind van de straat een hond vandoor gaat, meteen vaststaat dat ik het dier onder handen heb gehad. Een brave burgeres, die een hondje kwijt was dat ze naar eigen zeggen meer liefhad dan haar kinderen, kwam naar mijn kamer waar ze in zwijm viel, om me vervolgens, toen ze het beest niet aantrof, voor het gerecht te dagen. Volgens mij kom ik er nooit van af, van de opdringerige boosaardigheid van die vrouwen, die met hun krijsende stemmen een oorverdovende lijkrede afsteken op alle automaten¹⁰⁰ die al tien jaar dood zijn.

Ik verblijf, enz.

Vroeger werden alle geleerden beschuldigd van toverij. Dat verbaast me niet. Iedereen zei bij zichzelf: 'Ik heb mijn natuurlijke vermogens tot het uiterste ontwikkeld, maar die en die geleerde is nog verder dan ik. Het kan niet anders of daar steekt toverij achter.'

Tegenwoordig, nu dergelijke beschuldigingen in diskrediet zijn geraakt, gooit men het over een andere boeg: bijna onvermijdelijk krijgt

een wetenschapper atheïsme of ketterij aangewreven. En al wordt hij door de gemeenschap vrijgesproken, de wond is geslagen en zal nooit goed helen. Het blijft voor hem een pijnlijke plek. Nog dertig jaar later zal een tegenstander hem in alle ingetogenheid voorhouden: 'God verhoede dat ik u zeg dat datgene waarvan u wordt beschuldigd waar is, maar u bent wel genoodzaakt geweest uzelf te verdedigen.' En zo keert zijn eigen rechtvaardiging zich tegen hem.

Als hij een studie schrijft, daarbij beschikt over geestesadel en er in zijn hart enige rechtschapenheid huist, dan krijgt hij allerlei vormen van vervolging te verduren. Er zal een gerechtelijke procedure tegen hem in gang worden gezet over iets dat vele jaren geleden is gebeurd, en men zal zijn pen, als die niet te koop is, in gijzeling willen nemen.

Toch is hij gelukkiger dan de laffe types die ter wille van een kariëge toelage afstand doen van hun overtuiging; die hun huichelarijen in feite verkopen voor een fooi; die de grondwet van een land terzijde schuiven, de rechten van de ene macht terugdringen en die van de andere macht vergroten; die geven aan de vorst, afpakken van het volk, overjarige rechten nieuw leven inblazen; die toegeeflijk staan tegenover de grillen die in zwang zijn en tegenover de ondeugden die het voor het zeggen hebben; die de volgende generatie des te schandelijker misleiden omdat die weinig mogelijkheden heeft hun getuigenis te vernietigen.

Maar een schrijver is er nog niet als hij al die beledigingen heeft moeten incasseren, hij is er nog niet als hij in voortdurende zorg heeft verkeerd over het welslagen van zijn boek. Wanneer het boek, dat zoveel van hem heeft gevegd, er dan eindelijk ligt, brengt het hem aan alle kanten in conflicten. En hoe die te vermijden? Hij had een mening, die hij in zijn geschriften heeft onderbouwd. Hij wist niet dat tweehonderd mijl verder iemand totaal het tegenovergestelde had beweerd. Toch breekt op die manier de oorlog uit.

En als hij nu nog mocht hopen op enig respect, maar nee! Hoogstens vindt hij waardering bij degenen die zich in dezelfde wetenschap hebben verdiept als hij. Een filosoof koestert een soevereine minachting jegens iemand wiens hoofd vol zit met feiten. En op zijn beurt wordt de filosoof door de man met het goede geheugen beschouwd als een fantast.

Degenen die trots te koop lopen met hun onwetendheid, zouden wel willen dat de gehele mensheid wegzank in het grote vergeten waarin zijzelf vertoeven.

Iemand die een talent mist, zoekt genoegdoening door dat talent te

verachten. Hij verwijderd het obstakel dat hij tussen zichzelf en de voortreffelijkheid tegenkwam, en raakt zo tot het niveau van degene voor wiens werk hij beducht is.

Een bedenkelijke reputatie, ten slotte, gaat gepaard met een vermindering van vreugde en het verlies van gezondheid.

Parijs, 26ste van de maand Shaban, 1720

Lang geleden heeft iemand beweerd dat onkreukbaarheid de kern is van het bestuursambt. Een privé-persoon kan in aangename anonimiteit leven: hij kan slechts van enkele personen de achting verliezen en blijft buiten het zicht van de anderen. Maar een staatsdienaar wie het ontbreekt aan integriteit, heeft evenveel getuigen en rechters als het aantal mensen waarover zijn bestuur zich uitstrekt.

Zal ik zo vrij zijn het te zeggen? Het grootste kwaad dat een minister veroorzaakt door niet onkreukbaar te zijn, is niet dat hij zijn koning benadeelt of zijn volk te gronde richt. Er is een ander kwaad, mijns inziens vele malen ernstiger: het slechte voorbeeld dat hij geeft.

Je weet dat ik lange reizen heb gemaakt door Indië.¹⁰¹ Ik heb daar gezien hoe een van nature edelmoedig volk in een oogwenk in moreel verval raakte, van de nederigste tot de aanzienlijkste onderdaan, door het slechte voorbeeld van een minister. Ik heb daar gezien hoe een heel volk, waaraan vrijgevigheid, rechtschapenheid, oprechtheid en betrouwbaarheid van oudsher als natuurlijke eigenschappen toegeschreven waren, ineens zo diep was gezonken als maar mogelijk was; hoe het kwaad zich verspreidde en zelfs de evenwichtigste inwoners niet spaarde; hoe de deugdzaamste lieden schanddaden begingen en de basisprincipes van de billijkheid schonden, onder het loze voorwendsel dat ook zij onbillijk waren behandeld.

Ze riepen om verfoeilijke wetten die een veilig kader moesten bieden voor de meest lafhartige daden. Onrechtvaardigheid en verraad noemden ze: noodzaak.

Ik heb gezien hoe de betrouwbaarheid van contracten werd uitgebannen, hoe de heiligste overeenkomsten werden vernietigd, hoe alle familiewetten met voeten werden getreden. Ik heb gezien hoe gierige schuldenaars, trots op een schaamteloze armoede, als ontaarde instrumenten van de uitzinnige wetten en de onbarmhartige tijd zogenaamd betaalden, maar in plaats daarvan een mes in de borst van hun wel-doener plantten.

Ik heb anderen gezien die, nog meer ontaard, voor vrijwel geen geld eikenbladeren kochten, of ze eigenlijk van de grond graaiden, en ze inruilen tegen de bestaanszekerheid van weduwen en wezen.

Ik heb plotseling in aller harten een onverzadigbare dorst naar bezittingen zien ontstaan. Ik heb gezien hoe zich razendsnel een ver-

foeilijk complot vormde dat gericht was op verrijking, niet door eerlijke arbeid en nobele ijver, maar via de ondergang van vorst, staat en medeburgers.

Ik heb gezien hoe in die ellendige tijd een nette burger iedere avond voor het slapengaan zei: 'Vandaag heb ik een familie financieel te gronde gericht. Morgen doe ik hetzelfde met een andere familie.'

En een ander zei: 'Ik ga straks met een in het zwart geklede man, die een schrijfdoo in de hand heeft en een puntig ijzer achter zijn oor, al degenen bij wie ik in de schuld sta vermoorden.'¹⁰²

Nog een ander zei: 'Ik zie dat mijn zaken floreren. Weliswaar heb ik drie dagen geleden, toen ik een betaling ging doen, een heel gezin in tranen achtergelaten, want de bruidsschat van twee fatsoenlijke dochters bleek in rook opgegaan en een schooljongen was van zijn onderwijs beroofd, maar ik heb niets gedaan wat niet wettelijk is toegestaan.'

Is er een grotere misdaad dan die van een minister die een heel volk tot zedelijk verval brengt, de edelmoedigste personen diep laat zinken, de glans van hoge waardigheden doet verbleken, zelfs de deugd van haar luister berooft en de aanzienlijkste afkomst wegdrukt in algeheel misprijzen?

Wat zullen hun nakomelingen zeggen, wanneer het schaamrood hun naar de kaken zal stijgen om de schande van hun vaders? Wat zal het volk in wording zeggen, wanneer het het ijzer van zijn voorouders vergelijkt met het goud van degenen aan wie het rechtstreeks het leven te danken heeft? Voor mij lijdt het geen twijfel of de edelen verwijderen van hun kwartieren een minderwaardige graad van adelom die hen ontluistert, en laten voor de huidige generatie het afgrijselijke niets waarin ze zichzelf heeft gebracht.

Parijs, 11de van de maand Ramadaan, 1720

147. HET HOOFD DER EUNUCHEN AAN USBEK IN PARIJS

Het is hier onhoudbaar geworden. Uw vrouwen beelden zich in dat door uw vertrek een toestand van volstreckte straffeloosheid is ontstaan. Er gebeuren afschuwelijke dingen. Ik sidder zelf van het wrede relaas dat ik u ga gaan.

Een paar dagen geleden heeft Zelis op weg naar de moskee haar sluier laten afglijden, waardoor ze met een vrijwel ontbloot gezicht voor het verzamelde volk is verschenen.

Ik heb Zashi met een van haar slavinnen in bed gevonden, terwijl de wetten van het serail dat streng verbieden.

Door heel toevallige omstandigheden heb ik een brief onderschept die ik u hierbij opstuur. Ik ben er nooit achter gekomen aan wie die brief gericht was.

Gisteravond is in de tuin van het serail een jongen aangetroffen, die er over de muur vandoor is gegaan.

En dan is er nog datgene waar ik geen weet van heb: want u wordt verraden, dat staat vast. Ik wacht tot ik uw bevelen heb ontvangen, en tot dat gezegende moment zit ik in een hopeloze situatie. Als u mij echter niet de vrije hand geeft, om met al die vrouwen te doen wat ik wil, dan sta ik voor geen van hen in en zal ik u iedere dag even treurige berichten moeten sturen.

Serail Isfahan, 1ste van de maand Radjab, 1717

148. USBEK AAN DE EERSTE EUNUCH IN ZIJN SERAIL
TE ISFAHAN

Met dit schrijven geef ik je de absolute macht over het hele serail: heers met hetzelfde gezag als ik. Laten vrees en schrik je vergezellen; haast je met je straffen en tuchtigingen van het ene vertrek naar het andere. Moge overal terneergeslagenheid heersen; moge waar je je vertoont alles in tranen uitbarsten. Ondervraag het hele serail, begin bij de slaven. Ontzie mijn liefde niet; wees voor iedereen een grimmige rechter. Breng de meest verborgen geheimen aan het licht. Ga zuiverend rond in dat abjecte oord en zorg dat de deugd, die was verbannen, er terugkeert. Want van nu af aan stel ik jou aansprakelijk voor de kleinste vergrijpen die nog zullen worden gepleegd. Ik verdenk Zelis ervan dat de brief die je hebt onderschept, aan haar was gericht. Onderzoek dit uiterst zorgvuldig.

....., 11de van de maand Dhul-Hidjdja, 1718

149. NARSIT AAN USBEK IN PARIJS

Doorluchtige heer, recentelijk is de eerste eunuch gestorven. Aangezien ik de oudste ben van uw slaven, heb ik zijn plaats ingenomen in afwachting van bericht van u, waaruit duidelijk moet worden op wie u uw oog hebt laten vallen.

Twee dagen na zijn overlijden werd mij een van uw brieven overhandigd, aan hem gericht. Ik heb mij er wel voor gehoed dat schrijven te openen; ik heb het eerbiedig ingepakt en opgeborgen, totdat u mij laat weten wat uw heilige wil is.

Gisteren kwam een slaaf mij midden in de nacht melden dat hij in het serail een jongeman had aangetroffen. Ik ben opgestaan en op onderzoek uitgegaan, waarbij mijn conclusie was dat hij het zich had verbeeld.

Ik kus uw voeten, verheven heer, en ik bid u te vertrouwen op mijn toewijding, mijn ervaring en mijn hoge leeftijd.

Serail Isfahan, 5de van de maand Djumada 1, 1718

150. USBEK AAN NARSIT IN ZIJN SERAIL TE ISFAHAN

Jij ellendige! Je hebt brieven in handen waarin wordt bevolen om over te gaan tot snelle en gewelddadige actie. De geringste vertraging kan me in wanhoop storten, maar met een smoes blijf jij rustig zitten!

Er gebeuren afschuwelijke dingen; misschien verdient de helft van mijn slaven wel de dood. Ik stuur je de brief die de eerste eunuch mij, voordat hij stierf, daarover heeft geschreven. Als je de zending die aan hem gericht was had opengemaakt, dan zou je daar harde bevelen in hebben gevonden. Dus lees die bevelen, en als je ze niet uitvoert is het met je gebeurd.

....., 25ste van de maand Shawwal, 1718

Als ik langer zou blijven zwijgen, dan zou ik net zo schuldig zijn als alle schurken in uw serail.

Ik was de vertrouweling van de eerste eunuch, de trouwste van uw slaven. Toen hij zijn einde voelde naderen, heeft hij mij bij zich laten komen en het volgende gezegd: 'Ik ga dood, maar het enige verdriet dat ik voel nu ik dit leven verlaat, is dat ik op het laatst nog heb moeten aanschouwen hoe misdadig de vrouwen van mijn meester zich gedragen. Moge de hemel hem behoeden voor alle ellende die ik voorzie! Moge mijn dreigende schim, als ik eenmaal gestorven ben, zich manifesteren om die trouwelozen op hun plicht te wijzen en ze angst te blijven aanjagen! Hier zijn de sleutels van dat verschrikkelijke oord. Breng ze naar de oudste van de zwarten. Maar mocht hij na mijn dood tekortschieten in oplettendheid, vergeet dan niet de meester te waar- schuwen.' Met die woorden stierf hij in mijn armen.

Ik weet wat hij u enige tijd voor zijn dood heeft geschreven over het gedrag van uw vrouwen. Er bevindt zich in het serail een brief die schrik en ontsteltenis zou hebben gezaaid als hij was geopend. Uw schrijven van daarna is drie mijl hier vandaan onderschept. Ik weet niet waarom, maar alles loopt verkeerdt.

Intussen houden uw vrouwen zich in het geheel niet meer in. Het lijkt of ze sinds het overlijden van de hoofdeunuch alles mogen. Alleen Roxana vervult nog steeds haar plichten en blijft ingetogen. Het zedenverval rukt met de dag op. De gezichten van uw vrouwen weerspiegelen niet langer de krachtige, beheerste deugdzaamheid van vroeger: de nieuwe vreugde die hier hangt is een feilloos teken, volgens mij, van een nieuwe bevrediging. In de kleinste details merk ik vrijheden op die tot nu toe onbekend waren. Tot mijn verbazing heerst zelfs onder uw slaven een zekere lusteloosheid in het vervullen van hun plicht en het naleven van de regels. Het enthousiasme om u te dienen, dat vroeger het hele serail leek te bezielen, is verdwenen.

Uw vrouwen zijn een week buiten de stad geweest, in een van uw meest afgelegen huizen. De slaaf die dat huis beheert schijnt te zijn omgekocht en heeft een dag voor hun komst twee mannen verstoppt in een nis in de muur van de grootste slaapkamer, waar ze 's avonds, als wij ons hadden teruggetrokken, uit te voorschijn kwamen. De ou-

de eunuch die op dit moment de leiding over ons heeft is een onnozele stommeling, die zich van alles laat wijsmaken.

In mij woedt een wraakzuchtige verbolgenheid om al dat verraad, en als de hemel wil dat u mij in staat acht de leiding te nemen, opdat u beter wordt gediend, dan beloof ik u dat uw vrouwen misschien niet deugdzzaam maar in ieder geval trouw zullen zijn.

Serail Isfahan, 6de van de maand Rabi 1, 1719

152. NARSIT AAN USBEK IN PARIJS

Roxana en Zelis hebben de wens geuit om de stad te mogen verlaten; ik heb gemeend hun dat niet te moeten weigeren. Gelukkige Usbek! U bezit trouwe vrouwen en waakzame slaven; ik voer het bewind over een plek waar de deugd onderdak lijkt te hebben gekozen. Er zal niets gebeuren dat uw ogen niet zouden kunnen verdragen, daar kunt u op vertrouwen.

Er heeft zich een tegenslag voorgedaan die mij in een lastig parket brengt. Een paar Armeense kooplui, kort geleden gearriveerd in Isfahan, hadden een brief bij zich, van u aan mij. Ik heb een slaaf erop uit gestuurd om dat schrijven te gaan halen, maar op de terugweg is het gestolen en verloren geraakt. Schrijft u mij dus vlug, want ik stel mij voor dat u, vanwege de veranderingen, belangrijke opdrachten voor mij hebt.

Serail Fatima, 6de van de maand Rabi 1, 1719

Ik leg het zwaard in jouw hand. Aan jou vertrouw ik toe waar ik op dit moment, van alles wat er op de wereld is, de grootste waarde aan hecht: mijn wraak. Aanvaard die nieuwe taak, maar houd hart en mededogen erbuiten. Ik zal mijn vrouwen schrijven dat ze je blindelings moeten gehoorzamen. Vol schaamte over al hun vergrijpen zullen ze zich voor je neerstorten. Jij moet mijn geluk en mijn rust waarborgen. Breng het serail terug in de staat waarin ik het heb achtergelaten, maar laat het eerst boeten. Verdolg de schuldigen, zaai angst onder degenen die naar schuldigheid neigden. Voor zulke voortreffelijke diensten mag je van je meester zeer veel terugverwachten! Het hangt slechts van jou af of je je boven je eigen rang verheft en alle beloningen krijgt waar je altijd naar hebt verlangd.

Parijs, 4de van de maand Shaban, 1719

154. USBEK AAN ZIJN VROUWEN IN HET SERAIL
TE ISFAHAN

Moge deze brief zijn als de bliksem die inslaat te midden van het weerlicht en de storm! Solim is jullie eerste eunuch, niet om jullie te bewaken maar om jullie te straffen. Laat het hele serail zich aan hem onderwerpen! Hij moet oordelen over jullie handelwijze in het verleden, en wat de toekomst betreft, hij zal jullie zo beknotten dat jullie misschien niet zullen terugverlangen naar jullie deugdzaamheid, maar wel naar jullie vrijheid.

Parijs, 4de van de maand Shaban, 1719

Gelukkig hij die de waarde beseft van een mild en kalm bestaan, die in de schoot van zijn familie gemoedsrust vindt en geen ander land kent dan waar hem het leven is geschonken!

Ik leef in een barbaars gebied waar alles me hindert, ben ver weg van alles wat me raakt. Een sombere droefheid beklemmt me en ik ben verschrikkelijk terneergeslagen. Ik heb een gevoel of ik verdwijn in het niets, en ik hervind mezelf pas weer als een wrange jaloezie in mij op-laait en in mijn ziel angst oproept, argwaan, haat, spijt.

Jij kent me, Nessir, jij kon altijd in mijn hart kijken als was het je eigen hart. Je zou medelijden met me krijgen als je wist hoe erbarmelijk ik eraan toe ben. Soms moet ik een vol halfjaar wachten op berichten uit het serail; ik tel alle momenten die verstrijken; door mijn ongeduld lijken ze langer te duren; en als dan het lang verbeide ogenblik er bijna is, voltrekt zich in mijn binnenste een plotselinge omwenteling; mijn hand trilt bij het openen van een brief die een noodlotstijding kan bevatten. De onrust waar ik tot dan toe wanhopig van werd, lijkt mij op zo'n moment de gelukkigste situatie waarin ik kan verkeren, en ik ben bang haar te moeten gaan inruilen voor een klap die harder aankomt dan een duizendvoudige dood.

Maar wat ook voor mij de drijfveer geweest moge zijn om mijn vaderland te verlaten, en ook al heb ik aan dat vertrek mijn leven te danken, ik kan niet langer in deze afgrijselijke ballingschap blijven, Nessir! Ah, dan zou ik toch evengoed sterven, bezwijkend aan mijn verdriet! Ik heb er al zo vaak bij Rica op aangedrongen om weg te gaan uit dit land, dat niet het onze is, maar hij is tegen al mijn besluiten; met allerlei voorwendsels houdt hij mij hier vast. Het lijkt wel of hij zijn geboorteland vergeten is, of eigenlijk lijkt het wel of hij mij vergeten is, zo ongevoelig is hij voor mijn lijden.

Ach ik ongelukkige! Ik wil mijn vaderland terugzien, maar misschien om nog ongelukkiger te worden! Want wat staat mij te wachten? Ik ga er mijn hoofd weer aanbieden aan mijn vijanden. Dat is niet alles: ik zal het serail binnegaan, en daar zal ik moeten vragen om rekenschap over wat er gebeurd is in de rampzalige periode van mijn afwezigheid. En als ik er schuldigen aantref, hoe zal ik dan reageren? En als alleen de gedachte me al verplettert, terwijl ik op zo'n grote afstand ben, hoe moet het dan als mijn nabijheid alles veel reëler zal

maken? Hoe moet het als ik genoodzaakt zal zijn te kijken en te luisteren naar datgene waar ik me niet zonder siddering een voorstelling van kan maken? Hoe moet het, ten slotte, als onvermijdelijk wordt dat de straffen die ik zal opleggen, eeuwige tekenen worden van mijn schaamte en wanhoop?

Ik zal mij opsluiten binnen muren die voor mij verschrikkelijker zullen zijn dan voor de vrouwen die er worden bewaakt. Ik zal er al mijn achterdocht mee naar binnen nemen; hun bereidwilligheid zal daar niets aan afdoen; in mijn bed, in hun armen, zal er voor mij niets anders te genieten zijn dan mijn eigen onrust; op een moment dat zich nauwelijks leent voor overpeinzingen, zal mijn jaloezie er toch stof voor aandragen. Uitschot dat de menselijke natuur onwaardig is, minne slaven wier hart voorgoed ontoegankelijk is voor elk gevoel van liefde, jullie zouden niet langer jammeren over je eigen situatie als jullie de ellende van de mijne zouden kennen.

Parijs, 4de van de maand Shaban, 1719

Afschuw, duisternis en ontzetting heersen in het serail, dat gehuld is in afgrijselijke rouw. Een beestmens laat er zonder ophouden zijn razernij de vrije loop. Twee witte eunuchen, die slechts hun onschuld hebben bekend, zijn door hem doodgefolterd. Hij heeft een deel van onze slavinnen verkocht en ons gedwongen de resterende met elkaar te ruilen. In het donker van de nacht zijn Zashi en Zelis in hun slaapkamer smadelijk bejegend; de schenner is er niet voor teruggedeinsd hen met zijn vuige handen aan te raken. Hij houdt ons ieder in ons eigen vertrek opgesloten, en ofschoon we alleen zijn, dwingt hij ons een sluier te dragen. We mogen niet meer met elkaar praten; elkaar schrijven geldt als een vergrijp; de enige vrijheid die ons nog rest is dat we onze tranen mogen vergieten.

Een schare nieuwe eunuchen is het serail binnenge trokken, waar ze ons dag en nacht belagen. Ieder moment worden we uit onze slaap gehaald door hun zogenaamde of echte achterdocht. Ik vind troost in de gedachte dat dit alles niet lang zal duren en dat aan dit leed een einde zal komen als mijn leven eindigt. En dat leven zal niet lang meer worden gerekt, wrede Usbek! U krijgt van mij de tijd niet meer om te bevelen dat deze krenkingen moeten stoppen.

Serail Isfahan, 2de van de maand Muharram, 1720

Ach goede God! Een monster heeft mij gekrenkt tot in de manier waarop hij mij heeft gestraft! Hij heeft mij een tuchtiging opgelegd die om te beginnen de preutsheid kwetst; een tuchtiging die uitermate vernederend is; een tuchtiging die iemand als het ware terugvoert naar de kinderjaren.

Mijn geest, aanvankelijk verpletterd van schaamte, kwam weer tot zichzelf en begon zich te verzetten terwijl mijn geschreeuw weergalmde tussen de gewelven van mijn vertrekken. Anderen konden horen dat ik aan de verachtelijkste van alle menselijke wezens om genade vroeg en dat ik probeerde zijn medelijden op te wekken terwijl hij steeds meedogenlozer werd.

Sindsdien kijkt de onbeschofte, slaafse kerel op mij neer. Zijn aanwezigheid, zijn blikken, zijn woorden: alle mogelijke ellende teistert mij. Wanneer ik alleen ben, heb ik tenminste nog de troost dat ik mijn tranen kan vergieten, maar komt hij binnen mijn gezichtsveld dan word ik bevangen door razernij, ik weet dat ik daarmee niets kan uitrusten en verval dan tot wanhoop.

Het beestmens waagt het tegen mij te zeggen dat de oorzaak van al deze wreedheden bij u ligt. Hij zou mij mijn liefde willen afnemen en zelfs de gevoelens van mijn hart willen besmeuren. Wanneer hij mij de naam noemt van hem die ik liefheb, ben ik niet meer in staat tot klagen en kan ik alleen nog maar sterven.

Ik heb uw afwezigheid verdragen en mijn liefde met de kracht van mijn liefde in stand gehouden. Mijn nachten, mijn dagen, al mijn ogenblikken waren voor u. Ik was trots op die liefde van mij voor u, en door uw liefde voor mij werd ik gerespecteerd. Maar nu... nee! Deze diepe vernedering verdraag ik niet meer. Als ik onschuldig ben, kom dan terug om mij te beminnen. En draag ik schuld, kom dan terug opdat ik aan uw voeten de geest geef.

Serail Isfahan, 2de van de maand Muharram, 1720

158. ZELIS AAN USBEK IN PARIJS

Terwijl u duizend mijl van mij verwijderd bent, acht u mij schuldig; duizend mijl van mij verwijderd straft u mij.

Als een onbeschofte eunuch mij met zijn smerige handen beroert, handelt hij in opdracht van u. De krenking wordt mij toegebracht door de tiran, niet door degene die de tirannie uitoefent.

U kunt naar believen uw mishandelingen uitbreiden. Mijn hart is kalm sinds het niet meer in staat is u lief te hebben.

Uw geest verlaagt zich en u bent veranderd in een wreedaard. Weet dat u niet gelukkig bent.

Gegroet.

Serail Isfahan, 2de van de maand Muharram, 1720

Ik beklaag mijzelf, luisterrijke heer, en ik beklaag u. Nooit is een trouwe dienaar zo diep in afgrijpselijke wanhoop gestort als ik nu. Hier volgt het relaas van de ramp die u en mij treft. Ik kan u er slechts sidderend over schrijven.

Bij alle profeten in de hemel zweer ik dat ik, sinds u mij uw vrouwen hebt toevertrouwd, dag en nacht over hen heb gewaakt, dat mijn oplettendheid geen moment is verflauwd. Toen ik in functie trad ben ik meteen straffen gaan uitdelen, en ik ben ermee gestopt zonder afstand te doen van de strengheid die mij eigen is.

Maar wat schrijf ik u nu toch allemaal? Waarom ga ik prat op een trouw die u van geen nut is geweest? Vergeet alle diensten die ik u in het verleden heb bewezen, beschouw mij als een verrader, en straf mij voor alle vergrijpen die ik niet heb kunnen verhinderen.

Roxana, de trotse Roxana! Grote God, wie valt er nog te vertrouwen! Uw argwaan gold Zelis, terwijl u volkomen gerust was over Roxana. Maar haar schuwe deugdzaamheid was een gruwelijk bedrog, de sluier over haar trouweloosheid. Ik heb haar betrappt in de armen van een jongeman, die op mij af kwam zodra hij zich ontdekt wist. Twee keer stak hij me met zijn dolk. De eunuchen, toegesneld op het lawaai, sloten hem in. Hij weerde zich langdurig en verwondde verscheidenen van hen. Hij wilde zelfs terug de slaapkamer in om, zoals hij zei, te sterven voor de ogen van Roxana. Maar uiteindelijk moest hij zwichten voor de overmacht en is hij ter aarde gestort.

Ik weet niet, verheven heer, of ik uw strenge bevelen af zal wachten. U hebt uw wraak in mijn handen gelegd en ik mag daar niet mee talmen.

Serail Isfahan, 8ste van de maand Rabi 1, 1720

160. SOLIM AAN USBEK IN PARIJS

Mijn besluit staat vast: alle onheil zal weldra zijn verdwenen; ik ga over tot bestraffing.

Reeds voel ik een heimelijke vreugde. Mijn geest en die van u zullen tot rust komen. We gaan de misdaad verdelgen en zelfs de onschuld zal verbleken.

O gij vrouwen, die slechts gemaakt lijkt om onkundig te zijn van al uw zinnen en verontwaardigd over uw verlangens, gij eeuwige slachtoffers van de schaamte en de kuisheid, wat zou ik u graag massaal dit ongelukkig serail binnenhalen, om uw ontsteltenis te aanschouwen over al het bloed dat ik hier op het punt sta te vergieten!

Serail Isfahan, 8ste van de maand Rabi 1, 1720

Ja, ik heb u bedrogen. Ik heb uw eunuchen gepaaid, uw jaloezie getart, en ik ben erin geslaagd dat afschuwelijke serail van u om te vormen tot een oord van verrukking en genot.

Ik ben stervende: het gif verspreidt zich door mijn aderen. Want wat moet ik hier nog, nu de enige man die mij aan het leven bond niet meer is? Ik ga dood, maar mijn schim zal wegvliegen in goed gezelschap: de godvergeten bewakers die het liefste bloed van de wereld hebben vergoten, heb ik zojuist voor me uit gestuurd.

Hoe hebt u kunnen denken dat ik onnozel genoeg was om te menen dat ik geen ander levensdoel had dan te juichen om uw grillen? Dat u het recht had al mijn verlangens te fnuiken, terwijl uzelf zich alles veroorlooft? O nee! Ik mag dan in onderworpenheid hebben geleefd, ik ben altijd vrij geweest. Ik heb uw wetten omgebogen naar die van de natuur en mijn geest is altijd onafhankelijk gebleven.

U zou mij nog dankbaar moeten zijn voor het offer dat ik u heb gebracht, voor het feit dat ik mij ertoe heb verlaagd te doen of ik u trouw was, dat ik laf genoeg was om in mijn hart te bewaren wat ik over de hele aarde had moeten uitdragen, dat ik, ten slotte, de deugd heb ontwaard door te dulden dat mijn onderworpenheid aan uw luimen met die term werd aangeduid.

Het verbaasde u dat u bij mij niet de vervoering van de liefde vond. Zou u mij goed hebben gekend, dan zou u de felheid van de haat hebben gevonden.

Maar u bent langdurig in de gunstige positie geweest dat u een hart als dat van mij aan u onderworpen waande. Beiden waren we gelukkig: u zag mij als misleid, en ik misleidde u.

Ongetwijfeld komt deze woordkeus u ongewoon voor. Zou het kunnen dat ik, na u met smart te hebben overstelpt, nog uw bewondering afdwing voor mijn moed? Maar het is voorbij; het gif verteert me; mijn kracht vloeit weg; de pen glijdt uit mijn vingers; ik voel dat zelfs mijn haat verzwakt; daar is de dood.

Serail Isfahan, 8ste van de maand Rabi 1, 1720

Nawoord

In maart 1711 vertrekken Usbek en zijn jonge vriend Rica uit Isfahan, op dat moment de hoofdstad van Perzië. Ze blijven nog wat talmen in Turkije en bereiken ruim een jaar later de Italiaanse havenstad Livorno. Vandaar reizen ze snel door naar Parijs, waar ze in mei 1712 arriveren en ruim zeven jaar blijven. Of langer misschien, want aan het eind van de roman zijn ze er nog steeds. Intussen ontvangt Usbek brieven van de vrouwen uit zijn serail, die hem vleien, of roddelen over andere vrouwen, zich verdedigen tegen aantijgingen of klagen over een eunuch. Nooit krijgen ze van hem een antwoord; hij volstaat ermee zijn eunuchen instructies te geven over hoe hen te behandelen.

Maar aan één vrouw schrijft hij, uit eigen beweging zelfs: aan Roxana. Terwijl de andere vrouwen van Usbek zich zouden hebben gehaast hem te danken voor dit bewijs van uitverkiezing, hult Roxana zich in stilzwijgen. Totdat ze eerst een waarschuwing en vervolgens haar laatste brief schrijft, een brief vol hoon en haat, die haar dood en tevens het einde van het boek markeert.

Ongeschreven, ongeopende en zoekgeraakte brieven spelen in dit boek een niet te verwaarlozen rol. Het genre van de briefroman was niet onbekend toen in 1721 de eerste druk van de *Lettres persanes* verscheen, maar tot dat moment bestonden dergelijke romans uit een reeks brieven afkomstig van één persoon, veelal geschreven in één register: dat van de lyrische liefdesontboezemingen. Montesquieu rekt de mogelijkheden van het genre beduidend op door verschillende brieveschrijvers in te voeren, die ieder een eigen stijl hebben. Satirische schetsen en journalistieke verslagen wisselt hij af met serieuze beschouwingen, parodieën, gevoelsuitingen, exotische vertellingen. Daarbij ligt het zwaartepunt van het verhaal niet in het Oosten maar in het Westen, en met name in Parijs.

Usbek en Rica kijken daar hun ogen uit; niet voor niets komt het werkwoord ‘voir’ – zien – door het hele boek heen veelvuldig voor. Met een onbevangen blik slaan ze gade wat er gebeurt op straat, in het theater, in de salons en cafés. Ze doen in alle onschuld verslag van hun ontmoetingen en belevenissen, maar voor de goede verstaander is duidelijk dat er langs een omweg flink wat kritiek wordt geleverd op de situatie in het Frankrijk van die tijd. Verder wordt de spot gedreven met de menselijke dwaasheid, die van alle tijden is, en die ertoe leidt

dat men zich in maatschappelijke keurslijven tracht te persen of onmogelijke dromen najaagt.

Wanneer Usbek en Rica in 1712 in Parijs arriveren, is Lodewijk XIV een vermoeide, oude man. Hij is in 1684 heimelijk in het huwelijk getreden met de vrome Madame de Maintenon, die grote invloed op hem heeft. In Versailles is de schittering van het hof van de Zonnekoning verbleekt. Ernstiger is de desastreuze situatie van het land zelf, dat uitgeput is door de vele oorlogen. De belastingen drukken zwaar, de staatsschuld is enorm, de herroeping van het Edict van Nantes, in 1685, heeft geleid tot een massale uittocht van hugenoten, die met hun rijkdommen en kennis de wijk hebben genomen naar Holland, Engeland, Brandenburg. De koning heeft alle macht naar zich toe getrokken en regeert bijna als een oosterse despoot. Montesquieu laat het Usbek quasi argeloos schrijven, in een brief aan zijn vriend Ibn: 'Hij [de koning van Frankrijk] schijnt vaak te hebben verkondigd dat van alle staatsvormen ter wereld het bewind van de Turken en dat van onze verheven sultan hem het meeste aanstaan, zoveel waardering heeft hij voor de oosterse politiek.'

Op het moment dat Lodewijk XIV overlijdt, in 1715, zijn enkele potentiële troonopvolgers hem al voorgegaan naar het hiernamaals: zijn zoon, gestorven in 1711, zijn kleinzoon en achterkleinzoon, beiden gestorven in 1712. De titel van koning is voor de overgebleven achterkleinzoon, maar deze is nog een kind, te jong om te regeren. De macht komt in handen van Philippe II van Orléans de zoon van de broer van de Zonnekoning. Dit regentschap eindigt met de dood van de regent in 1723; dus aan het eind van de *Perzische brieven* is hij nog steeds aan de macht. Bij zijn aantreden lijkt er sprake van een breuk met het recente verleden: Mme de Maintenon trekt zich terug in het door haar gestichte opvoedingsinstituut in Saint-Cyr, het hof verhuist van Versailles naar Parijs, het Parlement van Parijs wordt bijeengeroepen en verwerft een uitbreiding van bevoegdheden, het bestuur wordt verdeeld over een groter aantal mensen, bijeen in raden die de ministers moeten vervangen. Ook de leefwijze van de libertijnse regent, berucht om zijn gebrek aan deugdzaamheid, verschilt sterk van die van Lodewijk XIV in zijn latere jaren.

In zijn voorwoord bij de *Lettres persanes*¹ omschrijft Paul Valéry deze periode als 'het begin van het einde van een maatschappelijk systeem'. Plezierige periodes zijn dat, aldus Valéry, want het individu geniet een optimale vrijheid maar wordt tegelijkertijd optimaal geschraagd. Overigens worden de teugels door de regent snel weer aan-

getrokken. Zo worden de raden geleidelijk weer vervangen door ministers. En als het Parlement zijn goedkeuring onthoudt aan een besluit ter ondersteuning van het systeem van Law, wordt het verbannen naar Pontoise.

Philippe II had de uit Schotland afkomstige John Law (1671-1729) te hulp geroepen in de hoop dat hij iets zou kunnen uitrichten tegen de enorme staatsschuld. Law werkte een veelomvattend financieel en economisch beleid uit, waarvan het meest opvallende onderdeel was dat er, om de bestedingen te stimuleren, enorm veel papiergeld in omloop werd gebracht, meer dan door de goudvoorraad van de bank van Law werd gedekt. Naast edele metalen werden andere dekkingsmiddelen ingezet: grond, aandelen in koloniale, publieke en handelondernemingen. Verder speelde de staat een nogal dwingende rol door bijvoorbeeld te bepalen dat goud en zilver moesten worden ingeleverd, dat er geen fondsen naar het buitenland mochten worden gebracht. Aanvankelijk draaide het systeem voorspoedig, de bestedingen groeiden, de economie draaide, de koloniën ontwikkelden zich, de bank van Law werd omgevormd tot staatsbank, er werden enorme winsten gemaakt op de aandelen. Een zekere bezetenheid maakte zich van velen meester. In de rue Quincampoix, waar de bank gevestigd was, werd een soort beurs gehouden. Het krioelde daar van de mensen. Het leger hield toezicht, maar desondanks vonden er geregeld beprovingen en steekpartijen plaats. Een graaf d'Évreux kreeg een kapitaal omdat hij bereid was zich te verloven met een meisje van elf, de dochter van een voormalige lakei die gigantische winsten had gemaakt. Er werd veel geld besteed aan kostbaarheden, er werd zo onmatig gegeven en gedronken dat de priesters er iets van zeiden. De samenleving raakte enigermate ontwricht, zij het misschien op een niet onprettige manier, tot het systeem ten slotte te gronde ging aan speculatie.

De fatale klap kwam toen enkele prinses van den bloede, oude vijanden van Law, in februari 1720 al hun aandelen en papiergeld kwamen inwisselen. Paniek volgde en Law sloeg op de vlucht. Hij liet een land achter waarin de staatsschuld weliswaar was teruggebracht van 2,5 naar 1,5 miljard pond, maar waarin tegelijkertijd de maatschappelijke stabiliteit onder druk was komen te staan: er waren mensen bankroet gegaan, terwijl anderen zich enorm hadden verrijkt. Zoals de lakei uit een van de vele anekdotes, die met speculeren zo veel had verdiend dat hij een karos en paarden had gekocht, maar die zich vergiste toen de karos voorreed en achterop krom. 'Maar mijnheer, die karos is van u!' – 'Ach ja, dat was ik vergeten.'²

Montesquieu zelf had zich verre gehouden van speculaties, al was hij geïnteresseerd in Laws theorieën. In 1728 had hij in Venetië alsnog een ontmoeting met Law, een jaar voor diens dood. De man was geen oplichter, maar zijn systeem was te veelomvattend geweest om zo plotsklaps te kunnen worden ingevoerd. Montesquieu omschreef hem als iemand die ‘meer gesteld is op zijn ideeën dan op zijn geld’. Law stierf dan ook in armoe.

Zo keerde nog tijdens het regentschap alles weer min of meer terug naar het oude. De tijd was nog niet rijp voor het doorvoeren van ingrijpende veranderingen: de burgerij was nog niet machtig genoeg en de adel was voorlopig tevreden met een absolutisme dat enige ruimte bood voor economische, politieke en morele vrijheid. In het reeds genoemde voorwoord schetst Valéry een idyllisch beeld van die eerste helft van de achttiende eeuw, het overgangstijdperk tussen orde en wanorde: ‘Europa was toen de beste der mogelijke werelden; gezag en vaardigheden waren er in ontwikkeling; de waarheid kende nog enige maat; de heerschappij van materie en energie was niet rechtstreeks, ze waren nog niet oppermachtig. De wetenschap was in opkomst, de kunst was uiterst verfijnd; er resteerde nog iets van godsdienst. (...) De mensen op straat hadden manieren. De kooplieden wisten een zin te formuleren. Zelfs belastingpachters, meisjes van lichte zeden, spionnen en verklikkers drukten zich uit zoals niemand dat tegenwoordig meer doet. De fiscus bracht zijn eisen op een elegante manier.’

In die gerieflijke tijd leefde Charles-Louis de Montesquieu (1689-1755), en hij was een gelukkig mens. Met instemming citeert hij ergens de uitspraak van Locke: ‘Je moet de helft van je tijd verliezen om de andere helft te kunnen benutten.’ Ook uit zijn persoonlijke teksten blijkt niets geheimzinnigs of gekwelds, maar komt het beeld naar voren van een transparante, evenwichtige, nieuwsgierige levenskunstenaar. Er viel hem veel in de schoot: de welstand van de provinciale adel, een verstandshuwelijk met Jeanne Lartigue dat hem ruimte liet voor amoreuze avonturen, de functie van president van het parlement van Bordeaux, die hij erfde van zijn oom. Hij gaf die functie overigens op om vaker in Parijs te kunnen zijn en om reizen te kunnen maken: naar Duitsland, Oostenrijk, Italië, Engeland. Hij hield zijn ogen wijd open en interesseerde zich voor alles, maar altijd schreef hij daarover op de manier van een man van de wereld, niet in wetenschappelijke termen, niet op basis van proefnemingen. Voordat in 1721 de *Perzische brieven* hun eerste druk beleefden, had hij al verhandelingen geproduceerd over uiteenlopende onderwerpen als de staats-

schuld, de oorzaak van de echo, de werking van de nieren, de oorzaak van de zwaarte van lichamen, de oorzaak van de doorzichtigheid van lichamen, de natuurlijke historie.

Na de *Perzische brieven* schreef hij onder meer het oppervlakkige en wulpsse *Temple de Gnide*, maar ook het gedegen historische werk *Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence des Romains* (*Beschouwingen over de oorzaken van de grootheid en de ondergang van de Romeinen* – Uitgeverij Voltaire, 2001). Zelfs zijn magnum opus, *De geest der wetten*,³ heeft dankzij de fragmentarische opbouw iets lichtvoetigs. Voor het schrijven van dat baanbrekende werk, waarin onderwerpen aan de orde komen als staatsvormen, scheiding der machten en invloed van het klimaat, trok hij zich langdurig terug op zijn kasteel, Château de la Brède bij Bordeaux. De man die zo gretig om zich heen keek om alles in zich op te nemen, was ten slotte genoodzaakt zijn tekst te dicteren, omdat zijn gezichtsvermogen het steeds meer liet afweten, maar zijn sereniteit bleef onaangetaast. *De geest der wetten* werd overigens zowel door de jansenisten als door de jezuïeten fel aangevallen en drie jaar na de verschijningsdatum op de index geplaatst. Het is dan inmiddels 1751 en het door Valéry opgeheemde ‘begin van het einde van een maatschappelijk systeem’ lijkt voorbij. De Verlichting is uitgegroeid tot een brede stroming, de burgerij is in opkomst en het absolutisme wordt in toenemende mate als een last ervaren. Voltaire is al een paar keer in de Bastille beland, Diderot in de gevangenis van Vincennes. Lodewijk xv wil in de traditie van zijn voorganger als een absolute vorst regeren, maar dat gaat zijn energie en visie te boven.

Na de voltooiing van *De geest der wetten* schreef Montesquieu een artikel over ‘de smaak’. Hij deed dat ten behoeve van de door Diderot en D’Alembert opgezette *Encyclopédie*, waarin op ambitieuze en samenhangende wijze de balans werd opgemaakt van de wetenschappelijke en technische kennis van dat moment. Voorts voegde Montesquieu bij wijze van woord vooraf nog ‘enkele overpeinzingen’ toe aan een heruitgave van zijn *Perzische brieven* in 1754. Hij verwijst daarin met enige trots naar het succes dat het boek had ge oogst nadat het in 1721 – anoniem, bij een Amsterdamse uitgever – was verschenen. Hij benadrukt dat de lezers er tot hun verrassing ‘een soort roman’ in vonden. Met die omschrijving wil hij wellicht voorkomen dat het boek als een subversief en al te kritisch werk zal worden ervaren, want dat kan hem veel tegenwind opleveren. Ach, het is maar fictie! Die Perzen kunnen er niets aan doen dat ze zich zo onomwonden en oneerbiedig

dig uitlaten over koning en paus! Opvallend is in dit verband dat Montesquieu zijn Perzen kritiek laat leveren op de monarchie en de katholieke Kerk, maar niet op de adel en het protestantisme. Daarmee spaart de schrijver indirect zichzelf; hij behoort immers tot de ambtsadel en is van protestantse komaf.

In dit opzicht lijkt hij op de hoofdpersoon uit zijn 'soort roman': Usbek. Deze Pers, uit Isfahan vertrokken om zijn vijanden te ontvluchten maar vooral om elders wijsheid te vergaren, ontwikkelt een scherp oog voor de absurditeiten en misstanden in de Franse samenleving, maar weigert in te zien hoe absurd en wreed hij zich gedraagt tegenover de vrouwen van zijn serail. Hij wordt steeds verdraagzamer: in brief 6 heeft hij het nog over de 'afvallige Osmanen' en de 'godverzakkers' in Turkije, terwijl hij in brief 60 veel milder blijkt te denken over het schisma tussen Perzen en Turken: 'Het zou wenselijk zijn dat wij moslims er op dit punt net zo verstandig over dachten als de christenen; dat er eindelijk eens vrede kon worden gesloten tussen Ali en Abu Bakr, en dat de beslissing over de verdiensten van deze heilige profeten aan God werd overgelaten.' Zijn groeiende mildheid weerhoudt hem er niet van om, als er chaos dreigt in zijn serail, vanuit de verte hard toe te slaan.

In zijn essaybundel *Nous et les autres* omschrijft Tzvetan Todorov dit als Usbeks 'blinde vlek'.⁴ De kwaal blijft niet tot Usbek beperkt: in de *Perzische brieven* bekijkt iedereen de wereld vanuit zijn eigen invalshoek, poneert iedereen zijn eigen waarden en vindt zichzelf het voortreffelijkst. Usbek denkt dat Roxana preuts is en merkt niet dat ze hem haat. Rica formuleert het expliciet: 'Het verbaast me niet dat negers de duivel schilderen als verblindend wit en hun godheden zwart als roet; dat de Venus van sommige volken borsten heeft die tot op haar dijen hangen; dat, kortom, alle afgodenvereerders hun goden hebben afgebeeld met een menselijk gezicht en al hun voorkeuren op hen hebben overgedragen. Terecht is wel opgemerkt dat als de drie hoeken een god zouden maken, ze hem drie zijden zouden geven.'

Wat vlakbij is ziet men slecht, terwijl men juist een veel betere kijk heeft op iets waar men ver van verwijderd is. Om kennis te kunnen verwerven moet men afstand nemen, dat is volgens Todorov een van de boodschappen die in de *Perzische brieven* besloten liggen. Een andere, daaruit voortvloeiende boodschap is die van tolerantie en relativisme. Al ligt onder alle relativisering toch nog een absolute waarde: de rechtvaardigheid. In vergelijking daarmee is ook de godsdienst iets relatiefs. Montesquieu zelf was officieel katholiek, maar kon zich in

feite beter vinden in het deïsme, het idee van God als oorzaak, als schepper, die vervolgens zijn handen van de wereld heeft afgetrokken. Usbek formuleert het absolute karakter van het rechtvaardigheidsbeginsel in brief 83 als volgt: 'Evenzo geldt dat wij, ook al zou er geen god zijn, altijd de rechtvaardigheid zouden moeten liefhebben, dat wil zeggen ons zouden moeten inspannen om te lijken op het wezen waarvan wij zo'n fraaie voorstelling hebben en dat, als het bestond, noodzakelijkerwijs rechtvaardig zou zijn. Vrij als wij zouden zijn van het juk van de godsdienst, zouden we toch het juk van de billijkheid niet mogen afwerpen.- Aldus, Radi, ben ik tot de gedachte gekomen dat de rechtvaardigheid eeuwig is, en onafhankelijk van wat er door de mensen wordt geregeld. Zou de rechtvaardigheid daar wél afhankelijk van zijn, dan was dat een verschrikkelijke waarheid die we voor onszelf verborgen zouden moeten houden.'

In dat laatste klinkt het pragmatisme door dat we ook in *De geest der wetten* terugvinden. Steeds probeert Montesquieu te ontdekken wat in een bepaalde historische en klimatologische context het beste bij mensen past, hoe verschillende belangen elkaar in evenwicht kunnen houden, hoe een bepaald doel met een minimum aan inspanning kan worden bereikt.

De briefvorm leent zich bij uitstek voor relativering, doordat iedere brieveschrijver ten volle de gelegenheid krijgt zijn eigen gedachten en gevoelens te uiten. We kunnen ook constateren dat in de loop van de tijd de personages veranderen. De eerste eunuch verliest zijn menselijke kanten en wordt steeds meer een machtswellusteling. Usbek wordt na zeven jaar Frankrijk verteerd door heimwee, terwijl Rica zich in westerse kringen steeds beter thuis gaat voelen.

Het is ook de moeite waard om halve boodschappen uit verschillende brieven met elkaar te combineren, tussen de regels door te lezen om te proberen het verhaal achter de brieven te reconstrueren. J.-P. Schneider⁵ heeft dat bijvoorbeeld gedaan met betrekking tot de slavin Zelida, die in brief 4 voor het eerst wordt genoemd. Uit die brief valt op te maken dat Zelida van Zefis is weggehaald omdat de zwarte eunuch de dames verdenkt van onwelvoeglijke betrekkingen. Diezelfde slavin blijft voor onrust zorgen, want in brief 20 maakt Usbek soortgelijke verwijten aan Zashi: hij heeft vernomen dat Zashi en Zelida zich bij elkaar niet fatsoenlijk gedragen. We horen niets over de oorzaak van een ruzie tussen Zefis en Zashi, maar in brief 47 wordt wel gemeld dat deze twee echtgenotes van Usbek zich met elkaar hebben verzoend. Ging hun ruzie over Zelida? En wie is de schaars geklede

slavin die – nog steeds in brief 47 – toesnelt om Zashi te helpen, maar meteen ruw verwijderd wordt? Zelida krijgt overigens een nieuwe meesteres, de derde, Zefis, die in brief 53 aan Usbek meldt dat haar slavin wil gaan trouwen met een eunuch. Wellicht nog niet zo'n vreemde stap voor een vrouw met lesbische neigingen. Verklaart dit de verzoening tussen Zefis en Zashi? Er worden ons slechts brokstukken voorgeschoteld uit het leven van de slavin Zelida, maar ze kunnen op een verrassende manier in elkaar worden gepast.

Het heden van het verhaal is het heden vanuit het perspectief van Usbek en Rica, het moment waarop zij brieven ontvangen en schrijven. Er zijn enkele uitzonderingen, met name aan het eind, waar alle brieven die met de ontsparingen in het serail te maken hebben, zonder onderbreking achter elkaar worden geplaatst. We zouden daar bijna vergeten dat het vijf à zes maanden duurt voordat een brief uit Perzië in Parijs aankomt, en andersom. Als Usbek een opdracht geeft aan zijn eunuch, duurt het gegarandeerd bijna een half jaar voordat die opdracht wordt uitgevoerd. Tandenknaarsend moet Usbek zelfs lezen dat een dringende brief van hem, met strenge richtlijnen erin, al die tijd ongeopend in Isfahan is blijven liggen.

Het zicht op het tijdsverloop wordt enigszins versluierd doordat Montesquieu wel de christelijke jaartelling hanteert, maar de bijbehorende namen van maanden vervangt door de islamitische maanden. Ze vallen ongeveer als volgt samen:

Januari	Dhul-Qada
Februari	Dhul-Hidjdja
Maart	Muharram
April	Safar
Mei	Rabi 1
Juni	Rabi 2
Juli	Djumada 1
Augustus	Djumada 2
September	Radjab
Oktober	Shaban
November	Ramadaan
December	Shawwal

Dit brengt me bij het probleem van de transcriptie van Arabische namen. Daarover bestaat veel onzekerheid. M. Februari memoreert in een van haar columns in *de Volkskrant* de verschillende manieren

waarop in de dagbladen de naam van de leider van Libië wordt geschreven: Gaddafi, Gadaffi, Kadafi, Kadhafi, Khadaffi, Kadaffi, Kadhafi, Qadhafi. Ook in solide boeken over de islam tieren welig de varianten: is het Muhammad, Mohammad of Mohammed, Soelaimaan, Soliman of Süleyman? Ik heb gestreefd naar een rustige, klassieke transcriptie, die in de ogen van deskundigen niet altijd volstrekt consistent zal lijken, vrees ik.

Er verscheen al vrij snel een Nederlandse vertaling van de *Lettres persanes*: in 1736, vijftien jaar dus nadat het origineel was uitgebracht. Het boek heette *De Persiaansche spion of Persiaansche brieven* (Amsterdam, uitg. Louis Foubert). De voorlaatste vertaling dateert van 1939 (Amsterdam, Wereldbibliotheek). Dat is overigens geen complete vertaling: ongeveer een kwart – vrijwel alle brieven die verwijzen naar de ontwikkelingen in het serail – is weggelaten. Nu en dan heb ik die vertaling erbij gehaald, vooral als er interpretatieproblemen waren. Het taalgebruik van Montesquieu is soms ijl van abstractie en elegantie: hij gebruikt veelomvattende termen als *arts* (kunst, ambacht, nijverheid, techniek) en *vertu* (kracht, verdienste, deugdzaamheid) en onstoffelijk ogende constructies, met veel tegenwoordig deelwoorden en verwijzingen door middel van persoonlijke voornaamwoorden. Verder drukt hij zich nogal eens in bedekte termen uit, zodat het bijna drie eeuwen later een hele puzzel was om al zijn bedoelingen en toespelingen te doorgronden. De vertaling uit 1939, vervaardigd door J.A. Sandfort, kon mij nu en dan een eindje op weg helpen, evenals vertalingen in het Engels en Duits. Nu en dan vergrootten ze overigens alleen maar de verwarring, doordat ze allemaal met verschillende oplossingen kwamen, die ook weer verschilden van wat mij voor ogen stond... Hier past een woord van dank aan het adres van het Fonds voor de Letteren, dat mij met behulp van een projectwerkbeurs in staat stelde me uitvoerig in de verschillende edities van het origineel en in de talrijke commentaren te verdiepen. Vertaald heb ik uit de door Roger Caillois bezorgde Pléiade-editie (Gallimard, 1949).

Montesquieu stierf op 10 februari 1755 in Parijs, nadat een pater jezuïet hem nog de biecht had afgenomen. Hij werd begraven in de Saint-Sulpice. In de *Encyclopédie* richtte Diderot een papieren monumentje voor hem op, midden in het artikel dat hij juist aan het schrijven was over het eclecticisme. Het in memoriam dat Diderot daar plaatste, luidde als volgt:

'Ik schreef deze overpeinzingen op 11 februari 1755, toen ik terugkwam van de begrafenis van een van onze grootste geesten, ontroostbaar over het verlies dat zijn dood voor de natie en de letteren betekende en diep verontwaardigd over de vervolgingen waarvan hij het slachtoffer was geweest. De achting die ik zijn nagedachtenis toedroeg griffe de volgende woorden in zijn graf, die ik enige tijd tevoren als opschrift voor zijn grote werk *L'Esprit des lois* had bestemd: *alto quaesivit coelo lucem, ingemuitque reperta*. [Hij zocht aan de hoge hemel het licht en zuchtte toen hij het had gevonden.] Moge dat opschrift voortleven in de herinnering, zodat het nageslacht zal weten hoezeer die gevoelige man leed onder het gemor van vijanden die hij vreesde en hoe pijnlijk hij getroffen werd door de aanhoudende beledigingen, die hij ongetwijfeld naast zich neer zou hebben gelegd als ze voor hem niet het stempel van de autoriteit hadden gedragen. Het verlies van zijn gemoedsrust was de trieste beloning voor de eer die hij Frankrijk had bezorgd en de belangrijke dienst die hij de hele wereld had bewezen!'⁶

De toon van Diderot lijkt wat al te klagerig, gezien het feit dat de overledene in een aantrekkelijk tijdvak een interessant en comfortabel leven had geleid, succes had geoogst met zijn boeken en erin geslaagd was om, ondanks het vrijmoedige karakter van teksten als de *Lettres persanes* en *Le temple de Gnide*, door te dringen tot de Académie Française. Maar het is een prachtig decor, de *Encyclopédie*, en dan nog wel het artikel over eclecticisme, voor iemand die blijk had gegeven van een alomvattende belangstelling en die met zijn *Perzische brieven* een flinke impuls had gegeven aan de Verlichting.

Jeanne Holierhoek

1. In: Paul Valéry, *Variété II*, Gallimard, 1930.
2. Dirk van der Cruysse, *Madame Palatine*, Fayard, 1988, p. 594.
3. Onder deze titel is een selectie uit *L'Esprit des lois* verschenen bij uitgeverij Boom, 1998. In 2006 verscheen bij Boom de volledige vertaling: *Over de geest van de wetten*.
4. Éditions du Seuil, 1989.
5. J.-P. Schneider, 'Les jeux du sens dans les *Lettres persanes*'. Voorbeeld ontleend aan: Annie Becq commente *Lettres persanes* de Montesquieu, Gallimard, 1999.
6. *Het licht der rede*, samengesteld en ingeleid door Cyrille Offermans, Contact, 2000, p. 173. Vertaling Martin de Haan en Jelle Noorman.

Noten van de vertaalster

1. Deze overpeinzingen werden door Montesquieu toegevoegd aan de editie van 1754. Een zekere abbé Gaultier had de *Perzische brieven* anti-christelijk genoemd, en Montesquieu probeerde zich in te dekken tegen verdere kritiek op dit punt.
2. In het kielzog van de *Lettres persanes* verschenen onder andere *Lettres turques* (1730) van Poullain de Saint-Foix, *Lettres cabbalistiques* (1737), *Lettres juives* (1738) en *Lettres chinoises* (1739/1740) van markies d'Argens, *Lettres d'une Péruvienne* (1747) van Mme de Graffigny en *Lettres iroquoises* (1752) van Maubert de Gouvest. Steeds volgens hetzelfde stramen: de blik van de vreemdeling op Frankrijk.
3. De maagd die in Qom wordt vereerd, is Fatima, dochter van Musa al Kacim. Montesquieu lijkt haar te verwarren met Fatima de dochter van Mohammed, want die Fatima heeft, als vrouw van Ali, 'twaalf profeten ter wereld gebracht'.
4. Isfahan is op dat moment nog de hoofdstad van Perzië. In 1722 werd het door de Afghanen geplunderd. De stad bereikte daarna nooit meer de vroegere status.
5. Zie voor een toelichting op de namen van de maanden het nawoord.
6. Kort na de dood van Mohammed splitste de islam zich in twee onverzoenlijke stromingen: de soennieten en de sjiieten. Voor de soennieten is Abu Bakr de ware opvolger van Mohammed, voor de sjiieten is dat de in noot 3 genoemde Ali, die getrouwd was met de dochter van Mohammed, Fatima. De sjiiet Usbek komt nu in het land der soennieten terecht.
7. Bijvoorbeeld Plinius en Herodotus. De vroege Troglodieten zouden in holen hebben gewoond, aan de zuidkust van de Rode Zee.
8. De drie graven in Qom zijn dat van Fatima (zie noot 3) alsook die van de Perzische vorsten Sefi I en Abbas II.
9. Ali was de opvolger en schoonzoon van Mohammed.
10. Volgens de sjiieten zijn er twaalf heilige imams: Ali en zijn elf opvolgers. De benaming 'dertiende imam' kunnen we hier opvatten als een dik aangezet compliment.
11. Dit groteske verhaal heeft Montesquieu wellicht uit de tweede hand. Het maakt geen deel uit van de islamitische traditionele teksten.
12. De zwarte eunuchen (veelal afkomstig uit Egypte of Soedan) waren volledig gecastreerd, de witte (uit de Kaukasus) gedeeltelijk.

13. In de laatste vijftienvijftig jaar van zijn regeringsperiode veranderde Lodewijk xiv herhaaldelijk de waarde en het gehalte van de munten. Ook moesten degenen aan wie de staat schulden had, betalingen in papiergeld accepteren. Het papiergeld is dus geen uitvinding van John Law, de Schotse bankier die in het vervolg van deze brieven nog uitvoerig aan bod zal komen.
14. Bedoeld wordt de bul *Unigenitus*, die overigens pas in september 1713 door paus Clemens xi werd uitgevaardigd. In deze bul werden vele stellingen veroordeeld uit *Réflexions morales sur le Nouveau Testament* (1692) van pater Quesnel. Meer in het algemeen was de bul gericht tegen het puriteinse, naar het calvinisme neigende jansenisme. Gedurende de gehele regeerperiode van Lodewijk xiv was er voortdurend de dreiging van een schisma. Tegenstanders van de jansenisten – een stroming waarin vrouwen een prominente rol speelden – waren de jezuïeten.
15. Met de ‘onzichtbare vijanden’ wordt bedoeld op de jansenisten, de ‘derwijsen’ zijn hier de jezuïeten.
16. Verwijzing naar achtereenvolgens de rozenkrans, het scapulier, en het bedevaartsoord Santiago de Compostela.
17. Bedoeld wordt hier de tuin bij het koninklijk paleis der Tuilerieën.
18. Het blindeninstituut Hospice des Quinze-vings werd in 1254 gesticht door koning Lodewijk ix de Heilige ten behoeve van driehonderd mannen die in de strijd tegen de Saracenen hun gezichtsvermogen hadden verloren.
19. In 1682 had een Duitse dominee onder de naam Theophilus Alatheus een lijvig boek gepubliceerd met de titel *Polygamia triumphatrix*.
20. Waarschijnlijk wordt bedoeld op Café Procope, waar veel schrijvers elkaar ontmoetten.
21. Toespeling op de discussie over Homerus tussen La Motte en Mme Dacier. Dit was een belangrijk incident in de ‘Querelle des Anciens et des Modernes’. De ‘Anciens’ hadden een blinde verering voor alles wat de Oudheid had voortgebracht, de ‘Modernes’ geloofden in de ontwikkelingsmogelijkheden van de kunst.
22. Het scholastieke Latijn.
23. Toespeling op enkele Ierse priesters die naar Frankrijk waren gevlucht nadat Willem iii van Oranje in 1688 de Engelse troon had bestegen.
24. Wellicht wordt bedoeld op markies de Caneville, die in 1708 achttien jaar oud was en toen allerlei ministeriële functies had, maar niet de titel van minister.
25. Mme de Maintenon, geboren in 1635, met wie Lodewijk xiv in 1684 in het geheim was getrouwd.
26. Alexander de Grote, in de woorden van Quintus Curtius.

27. Nicolas Flamel, gestorven in 1418, zou de steen der wijzen hebben gevonden en op kunstige wijze goud hebben nagemaakt.
28. Raymundus Lullus (1235-1315) werd, terecht of ten onrechte, beschouwd als een groot alchemist.
29. In die tijd werd het innen van belasting uitbesteed aan de belastingpachters, die hun ambt hadden gekocht en een flink bedrag van wat zij inden, voor zichzelf hielden. Het waren gehate personen.
30. Hoofdstad van Perzië voordat Isfahan dat werd.
31. Tsaar Peter I de Grote.
32. Toespeling op de herroeping van het Edict van Nantes. Dit Edict, daterend uit 1598, gaf de protestanten enige godsdienstvrijheid. Het werd in 1685 herroepen door Lodewijk XIV, waardoor een flink aantal protestanten de wijk nam naar Engeland, wat weer een negatief effect had op de economische situatie in Frankrijk.
33. De hugenoten.
34. De Gebers waren volgelingen van Zarathoestra. Ooit was dit de voornaamste godsdienst van Perzië, maar na de verovering van Perzië door de moslims, in de zevende eeuw, werd het de Gebers erg moeilijk gemaakt. Een deel van hen week uit naar India: de Parsen. In de achttiende eeuw waren er in Perzië nog slechts enkele duizenden Gebers over.
35. Cambyses, zoon van Cyrus, heerste over Perzië van 529 tot 521 v. Chr.
36. De Sassaniden, die in 651 door de Arabieren werden verslagen.
37. Dit stadje in Afghanistan werd traditioneel beschouwd als de geboorteplaats van Zarathoestra.
38. Visjtaspa, zoon van Aurangzeb, heerste omstreeks 600 v. Chr. over Perzië. Hij zou door Zarathoestra bekeerd zijn.
39. Perzische gouden munt.
40. Zeuxis (vijfde eeuw v. Chr.) liet vijf jonge meisjes poseren voor zijn portret van Helena.
41. Mozes, *Deuteronomium* 22: 13-21.
42. J.-B. Tavernier, *Les six voyages en Turquie, en Perse et aux Indes* (1676) en J. Chardin, *Voyages en Perse et autres lieux de l'Orient* (1711) waren voor Montesquieu de voornaamste bronnen van zijn kennis over Perzië.
43. De *Dictionnaire* van de Académie Française verscheen in 1694 en gold meteen als verouderd. Vier jaar eerder was de *Dictionnaire* van Furetière verschenen.
44. Een pistool is een gouden munt, in Frankrijk gelijk aan de louis d'or.
45. Bedoeld wordt *Don Quichot* van Cervantes.
46. In 1622 werd sultan Osman II afgezet en gewurgd. Hij werd opgevolgd door zijn oudere broer Mustafa, die al eerder sultan was geweest.

47. De bouw van het Hôtel des Invalides werd op initiatief van Lodewijk xiv rond 1670 uitgevoerd. Het instituut was bedoeld voor oorlogsveteranen.
48. Sjah Soliman noemde zich Sefi II en regeerde van 1666 tot 1694. Indirect wordt ook bedoeld op Lodewijk xiv, die de hugenoten het land uit joeg door het Edict van Nantes te herroepen.
49. Sjah Abbas regeerde over Perzië van 1587 tot 1628. Weer is er de indirecte verwijzing naar Frankrijk: het Edict van Nantes dateert van 1598. De waarderende woorden van Montesquieu zijn via een omweg bedoeld voor Henri iv.
50. In de galerijen van het gerechtsgebouw werden winkeltjes gedreven.
51. Deze openbare test was in 1677 afgeschaft, maar nog in 1714 deed markezin de Gesvre haar man een proces aan wegens impotentie.
52. Veel portiers waren Zwitsers.
53. De rechtbank der Maarschalken van Frankrijk.
54. Mohammed Riza Bey kwam in 1715 als Perzisch gezant naar Parijs. Hij maakte zo'n slechte indruk dat hij werd aangezien voor een bedrieger, maar dat was niet het geval.
55. De regent was Philippe II, hertog van Orléans en zoon van een broer van Lodewijk xiv. Hij gaf het parlement van Parijs bevoegdheden terug die het door toedoen van de gestorven koning was kwijtgeraakt. In ruil daarvoor verwierp het parlement op 2 december 1715 het testament van Lodewijk xiv. Het regentschap duurde tot de dood van Philippe in 1723.
56. Gedoeld wordt op de Egyptische koning Amasis en op Polycrates, tiran van Samos.
57. Waarschijnlijk Adrien-Maurice de Noailles, van 1715 tot 1718 president van de raad van financiën.
58. *Unigenitus*, zie noot 14.
59. Philippe II Auguste (1180-1223).
60. Verwijzing naar de sekte der assassijnen, waarvan een aantal door Richard Leeuwenhart zou zijn gehuurd om Philippe II Auguste te doden.
61. Verklaring van het Lagerhuis in 1649, toen het proces tegen Karel I werd geopend.
62. Prins Edward, zoon van Henry vi, werd in 1471 gevangengenomen en vermoord door Edward iv.
63. In 1717 was Lodewijk xv zeven jaar oud en zijn gezondheid liet te wensen over. Een andere Franse Bourbon in directe lijn was er niet en de Spaanse Bourbons lagen op de loer.
64. Pierre de la Ramée (1515-1572) voerde in zijn *Scholae grammaticae* aan dat de *q* zou moeten worden gevolgd door de klank *u*. De Sorbonne keerde zich daartegen, beroofde een geestelijke die er anders over dacht van

- zijn inkomen, maar delfde het onderspit toen de geestelijke de zaak ahangig maakte bij het parlement.
65. De belangstelling voor de periode waarin Lodewijk xiv nog minderjarig was, werd sterk gestimuleerd door de publicatie – in 1717 – van de memoires van kardinaal de Retz.
 66. Mazarin was een Franse staatsman van Italiaanse afkomst. Hij was wellicht in het geheim getrouwd met de weduwe van Lodewijk xiii. Hij besteedde veel aandacht aan de politieke opvoeding van Lodewijk xiv. Hij werd door velen gehaat maar redde het Franse koningschap in de tijd van de Fronde-opstand (1648). Hij was kardinaal zonder ooit tot priester te zijn gewijd.
 67. Vermoedelijk een verwijzing naar de pestepidemie van 1348.
 68. De algemene opvatting was dat syfilis een uit Amerika geïmporteerde ziekte was.
 69. Kwikzilver.
 70. De Turken hadden in 1716 Timișoara verloren en in 1717 Belgrado.
 71. Waarschijnlijk kardinaal Alberoni, die in opdracht van de Spaanse koning steun gaf aan de sultan van Turkije.
 72. Prins Eugenius van Savoye, bevelhebber van de Oostenrijkse troepen.
 73. Toespeling op een samenzwering in Frankrijk die was beraamd door de prins van Cellamare, Spaans gezant. Ook de hertog du Maine, onechte zoon van Lodewijk xiv en oom van Lodewijk xv, was bij deze samenzwering betrokken; hij werd opgesloten in kasteel Doullens.
 74. Karel xii van Zweden sneuvelde in 1718 toen hij poogde Noorwegen te veroveren.
 75. Eerste minister baron van Goertz werd in 1719 terechtgesteld. Hij werd er onder meer van beschuldigd het vertrouwen van de koning in zijn volk te hebben aangetast.
 76. Verwijzing naar Tarquinius Superbus, die de toppen van papavers afkapte om zijn zoon Sextus duidelijk te maken welk lot de inwoners van het door hem belegerde Gabii te wachten stond.
 77. Tuilerieën.
 78. In 1716 raakte Oostenrijk – als bondgenoot van Venetië, dat al sinds 1714 vocht tegen de Turken – in oorlog met het Osmaanse rijk.
 79. Graaf de Lionne, zoon van de minister van Buitenlandse Zaken. De zoon schijnt volgens Saint-Simon een vaste bank in de Tuilerieën te hebben gehad.
 80. *Koningen* 12: 6-11.
 81. Thans de Jardin des Plantes.
 82. Deze brief gaat over de gevolgen van het door John Law ingevoerde fi-

- nanciële systeem. Zie voor een uitvoeriger toelichting het nawoord.
83. Prins Pio van Savoye voerde het bevel over de Spaanse troepen tijdens de oorlog tussen Frankrijk en Spanje in 1719.
 84. Waarschijnlijk wordt bedoeld op de bibliotheek van de abdij Saint-Victor in Parijs. Om een groot legaat te kunnen aanvaarden, had deze abdij zich in 1707 genoodzaakt gezien haar bibliotheek open te stellen voor het publiek.
 85. Toespeling op *De matrimonio* van pater Sanchez.
 86. John Law.
 87. In 1715 riep de regent zeven raden in het leven die hem moesten helpen regeren. Ze werden in 1718 weer opgeheven.
 88. Hertog de Noailles, tot januari 1718 voorzitter van de raad van financiën.
 89. Wederom John Law.
 90. De rue Quincampoix, waar de bank van Law gevestigd was.
 91. Ulrika Eleonora, een zus van Karel XII, deed in 1720 afstand van de troon ten gunste van haar man, Frederik van Hessen-Kassel.
 92. Dit parlement, dat tot taak had rechtsgeldigheid te verlenen aan regeringsbesluiten, had zich verzet tegen een besluit om tweehonderd miljoen franc aan bankpapier uit de circulatie te nemen, en moest voor straf van juli tot december 1720 in Pontoise vergaderen.
 93. Dit hele verhaal is een vermomde satire op de handel en wandel van John Law, die geboren werd in Schotland, naar Frankrijk – hier Baetica – trok en daar ingrijpende wijzigingen aanbracht in het financiële beleid. Zie voor Law het nawoord.
 94. Saturnus is Lodewijk XIV. Law was in 1708 al eens in Parijs maar werd weldra uitgewezen, want hij had verdacht veel geluk in het spel. Law keerde pas weer in Frankrijk terug na de dood van Lodewijk XIV.
 95. Op dit bord staan aandelenkoersen aangegeven.
 96. 'Kennis van de Aardbol' ofwel *La connaissance du globe*, een in die tijd bekend boek.
 97. Eerwaarde Pater Jezuiet.
 98. Nicolas Caussin (1583-1651) was de biechtvader van Lodewijk XIII. Zijn boek *La cour sainte ou institution chrétienne des grands* beleefde in de zeventiende eeuw vele herdrukken.
 99. Alfonso Rodriguez (1526-1616) schreef een stichtelijk werk dat in vele talen werd vertaald.
 100. Verwijzing naar de opvattingen van Descartes, die dieren zag als automaten.
 101. Met Indië wordt hier Frankrijk bedoeld, en wederom wordt verslag gedaan van de schade die Law met zijn financiële systeem heeft aangericht.

Het verhaal is toegespitst op de voorgeschreven koers van het bankpapier.

102. Vergezeld van een notaris met een pen achter zijn oor, gaat de man zijn schulden betalen in gedevalueerd bankpapier.

RENÉ DESCARTES EN ELISABETH VAN DE PALTS
BRIEFWISSELING

Het leven van Elisabeth van de Palts (1618-1680), achterkleindochter van Willem van Oranje, werd getekend door de Dertigjarige Oorlog. Haar ouders kwamen in 1621 als ballingen naar Den Haag. Elisabeth volgde zeven jaar later. Hun Haagse bestaan werd gekleurd door de politieke ontwikkelingen in Europa en zorgen om gezin en verwanten. René Descartes (1596-1650) vestigde zich na tal van omzwervingen in 1628 definitief in Nederland. Zijn strijd speelde zich af op wetenschappelijk gebied en werd verbeterd uitgevochten in en rondom de jonge universiteiten in de Republiek. Hij zette zich vanaf 1619 tot aan zijn dood met een verbazingwekkende energie in voor de hervorming van het onderwijs en onderzoek.

Dit boek bevat de volledige tot nu toe bekende briefwisseling tussen René Descartes en Elisabeth van de Palts. Filosoof René Gude werpt in zijn inleiding een nieuw licht op Descartes. Vertaalster Jeanne Holierhoek geeft in haar nawoord een beeld van de tijd en gaat in op de geschiedenis en de taal van de brieven. Een leeswijzer, noten en korte biografieën van Descartes en Elisabeth completeren deze uitgave.

LUDWIG WITTGENSTEIN
BRIEVEN

Tot nu toe zijn zo'n 1700 brieven van en aan Wittgenstein achterhaald en gedeeltelijk gepubliceerd. Bezorger Joachim Leilich bracht 243 brieven bijeen, die de beroemde filosoof van onze tijd schreef aan zijn zusters Hermine en Helene, zijn oud-studiegenoot Eccles, zijn vrienden Hänsel, Von Ficker, Malcolm, Keynes, de architect Engelmann, zijn vertaler Ogden en zijn collega's Moore, Ramsey, Russell en Von Wright. In de brieven komen veel facetten van Wittgensteins complexe karakter aan bod: zijn worstelingen met het leven, zijn hang naar afzondering en ascese, zijn sombere kijk op het menselijk bestaan, maar ook zijn verlangen naar eerlijkheid, zijn humor en zijn ontwapenende openhartigheid. De brieven bieden een unieke mogelijkheid voor een ontmoeting met Wittgenstein: de mens, de filosoof en de schrijver.

Joachim Leilich, hoogleraar filosofie aan de Universiteit Antwerpen, verzorgde de brieven van inleidingen, een nawoord en verklarende noten. Hij zorgde ook voor biografische schetsen van Wittgensteins correspondenten en een personenregister.